

Платон Бебиа

АГӘЫ ИАЛАХАЗ АЦӘЫМҢ

Амшынҗақәа

Акәа
Апхәынтшәҕәтыжырта
2018

ББК 84(5Абх) 6-44

Б 47

Бебиа, П. Хә.

Б 47 Агәы иалахаз атцәымг : амшынтцәә / Платон Бебиа. – Акәа : Апцхәынтшәкәтыжырта, 2018. – 408 д.

Д. И. Гәлиа ихъз зху Ахәынтқарратә премиа занашьоу апоет Платон Бебиа ишәкә җыц ианылеит имшынтцәә.

ББК 84(5Абх) 6-44

© Бебиа, П. Хә., 2018

© Апцхәынтшәкәтыжырта, 2018

АГЭЫ ИАЛАХАЗ АТЦЭЫМГ

Алагарта

Шьыжымтан. Иахбак зынза амш каххаа иаапшит. Ажэоан цъара птацкгы хыршэламызт. Амра затцаaira ажэоан агэы иазэеиуан. Змахэаркэа цхьартэаны, зэагафы цырцыруа арашэара иафыз саб ишкэ саанапшит сара. Сизааигэахо саналага, иарггы иеага нарсны апшра далагеит, амала, сара сахь акэым – амшын ахь. Хара хыхынхоз ахэыпшза акынтэи ицагь-цагьуа Апсны ашьхакэа рах Ерцахэ цагьа ушафэпшуаз еипш, ацэкэырца еибарлахкэа еилаарцыруа, агэггы кеикеиуа ухыпшылон Амшын Еикэа. Уажэы саб иеага ипышътаргэаны уахь апшра дафын. Уи санынеизааигэахаггы:

– Уааишь, с-Галац, уааишь! – ихэан, днасытцасны ахьышэтхэа саашьтицаан, снаганы ижэоа сныкэиртэеит. – Ибзианы уцшишь, да!

– Сыцшуеит.

– Ани амшын умбои!

– Ани зеггы зума?

– Ааи, уи амшын ахьзуп. Ани иху убома?

– Иаба?

– Ибзианы уцши!

Шьхартцыск иакараны ишкэакэаза сылапш нақэшэеит. Арахэыц еипш ихэхэаза лэа еикэатцэа хэычыккгы ахылтцны ицон.

– Агба збеит, агба шкэакэа! – сгэыргъара хэаак амамызт сара, сыцсы ахьыхэхэаггы сазыпшуан уи сызхара исзымбо. Сабггы затцаaira ижэоа аоахара дафын, уи ибзианы исирбарц азы. Ех, анацъалбеит, аб ижэоа!

- Ани абацои, саб?
- Акәака акәхап иахьцо!
- Нақ мшын нырцәка ицар қамлазо?
- Мап.
- Избан?
- Уахь икоу Тырқәтәыла ауп.

Саб ашышьықәа ижәа саақәихын, сааигәытдакны, иеагаггы нкаршәны, уи ахәы аарманшәаланы днықәтәеит. Нас, абырсаатқ зеызыпсахыз иқазшьа иатцаз агәырәа алаитцәахырц итахызшәа, абри ажәабжь сеихәеит. Ахәычы усггы иибои иахауеи ихаштзом.

...Ихынхәит есиқартцалакгы Тырқәтәылака иагаз Бебиаа. Зегьытцәкы зымаазарггы. Урт ара иахьтны ианцоз ускак лағырзы карымтәазар қалап, ианыхынхә ртызтыпқәа иахьырхылаз шака игәыпшаа-хыпшааз акара. Ицсны ибзахах реипш еипылеит, рхәеит нақ-аакгы. Иртцәыуеит, ирцәабейт уака ирцәызны, арахь уаха изыхнымхәыз рашьцәаггы. Қабду иашьейтцбык дықан Хәлач хәа. Ееи, абри аоны дзыфнамло, алыгәра хыла итцзыпссо, уафы домбеик иакәын, рхәеит. Игәғәамтатцәкы дтагылан, цхәысггы дааимгацызт. Уи, Бебиаа мхаңгырра ианагоз иара арахә иманы ашьха дықан. Хәлач ипсеипш бзиа дибон, ихакараггы пату лықәйтцон рацхьаза рыфнатағы иибаз итаца. Аиашазын ларггы лыхцәы-қамыз асаара илазо, лхәыхәблақәа тыпцо, қазшьалаггы инаулатцәоз ссирзак лакәын, рхәеит. Абхәында хьаа дус икайтцейт, егырт изыхнымхәыз зеггы ратцкысггы, абри итаца хазына Тырқәтәыла длахәлабга дахьцаз. Адоуха змаз уафын рхәеит Хәлач. Шарпазык ихы-ипатца саны, иғы-инапы аазәзәаны, рыфны ашьтахь икажьыз ахахә шкәакәа днины днықәгылан, ифнапыкгы раҳаны, ажәәан датцапшуа ғааитит:

– Хыхь икоу қаб Анцәа ду! Иахьа амәа хара сықәлоит. Сухәоит улапшхаа схумыжьырц! Аишьцәа

иаххылаз ахымзг ххаххратэы, хтаца бзиахэ лыпша-
араҕы сурманшәаларацы! Иамузакәан уи пшаашә
лмоуа икалозар, сүхәоит, зегь зымчу хаб Анцәа ду
еибгала сара схата арахь амшын сызхумыжьрацы!..

Абас дыбҕаны амҕа дыкәлеит, рыцха, Хәләч.
Итцит мызкы, шыкәсыбжак, шыкәсык... Уаха уи иха-
барк аакмалазеит. Ашьтахь, такәы антцы Тьыркәтәы-
лан ицан иаауаз тыркәа туцьарк икынтәи иаҕа-
аргеит абас еипш иказ ажәабжь. Хәләч, атцыхәтәан
Стампыл дахьнеиз, иидыруаз цьоукы пшааны, да-
аразаҕы иеишәеит, рхәеит, аха дзыкәгәыҕрыз хәа
азәҕы акгы дыкәимырцшит. Акызатцәык иахазаз-
гы абриоуп: «Утаца асирра дтартцеит...» Уи иаана-
гозеи анихәа, иаанагозеи умбои асултан уадалыкь
цхәысс дигеит, ахаангы дуцәызит ауп, рхәеит...
Дцон, Хәләч ихәылазкыша, Тьыркәтәыла далаланы,
иудыруазеи ана иамуазаргы ара ма цьара дышца-
сымбари хәа игәы меитцажәкуа, дыцшаауа. Ашьтахь,
уи амгәахьаа изтцысны, ацәхәыра дшыкәыз маца-
ра, Ацсныка ихы рханы дыцсны дышкажьыз рбеит,
рхәеит...

Ааи, икан адоуха змаз ауаа!

Атцара хтан. Ус, иаахалаҕҕит абас еипш иказ
хтыск. Гәыцҕык асасцәа дахькәа Ацсны иатааит.
Урт, хаихабыра рацхәа инагыланы, Ацсны ахи-
атцыхәеи акы аанмыжькәа иддырбеит, хжәытә-
хәатә, хтоурых, хкультура ухәа иахьынзарылшоз зе-
гы ирыздырхәыцит. Атцыхәтәан, реипыртцра аамта
анааи, астал-еишәа еитцхәа дугы рзыкарцеит, уа-
анзатәикәа иреипшымкәа, атцыс-хышгы агымкәа.
Чарабжара инеихьаны аамтазы, астал агәта итәаз
асасцәа руазы дҕагылан, иатцәа ҕышьтыхны
аныхәаҕа аҕааирхеит, уи Тьыркәтәылатәымкәа дыка-
мызт – тыркәбызшәала дцәажәон, атырцьман ахь-
хьахәа ацсышәала еиталгон. Асас Ацсны аныхәаҕа
хәаны данаалга, иатцәа ҕтыркәкәаны, нак-аак
идтәалаз ацсуаа ратцәа бжатакәа днарыхәапш-

ны, иатцэца итаһаз ацэыкэбаргы инацэхыц ду
инакэтэаны, икказа ацсышэала ҕааитит рхэеит:

– Абасоуп ацсуаа афы шыржэуа!

– Аа-а, уанацалбеит, уацсыуоума? – хэа
игьатцэы-гьатцэны наҕ-ааҕ игэйдхахалазаап уаанза
хьаас дымкзакэа идтэалаз хапсуа еихабырагы. Аха
иара зынза уаха акы ааимахазазшэа, ирхэаз закэи
хэа атырцъман ихы налыкэикит, рхэеит...

Сара цсраенынза исхаштуам, рацхьаза Ты-
ркетэылантэи ацсуаа гэашакэа рабшътрахь ихынхэ-
ны, Ацсны ианааз амш. Тагалара хаакэакэараза иц-
хон. Аҕэа ахаиртэ бағэазаҕы зэааикэызкыз ахаир-
план иаатытит урт, иаабаз, ихахац ацсуа-хатакэа.
Урт рцыларазын ихытцны инеиз Ацсны зегы ағтэи
ауаа рацэа, рыба тхахақэа рхыцшылахатцкыагы
рамразакэа, ирыхеит рабдуцэа лабжышла инрыжыыз
ари ацсуа дгыл рыцха. Цшымапха уи реықэыжы-
ны, иргэйддыхэҳэалан иргэызуан, урт агэаҕкэа, ари
адгыл хазына.

«Җааит, шэанацалбеит, Аҕэагы ахы тоуп ахы-
рхэо атыц хазынаҕы, хшыам дгылаҕы!..» – рылаб-
жышқэа ирхэаеуан, урт арыцхақэа, уахагы ргэи
иднархэомызт.

Сара цсраенынза исхаштуам урт анынаскыаагоз,
Аҕэатэи ахаиртэ бағэазаҕны иҕаз ацъашьахэ атэ-
гы. Изеицырымтцуа еилатцэаны еилагылаз ауаара-
цэа иаарылкыеит акихэа ацсыуа цхэызбак иаатлы-
рҕьаз аркэашага. Нас ишътхысааны, амца аркзаны,
саси-цшэымеи еибацсахуа икэашо иаакэлеит. Сара
сахыжэбо сааихьеит, убри аенада цьаргы исымбац
апхэызба ахапа лхэо, дасны еиынлҕы, дышътхыса-
ны дкэашо, деитцапжэангы дтцэыуо... Уи хапсуа ар-
тист цхэызба Нели Лакоба лакэын.

– Икалазеи, ура, ани дагытцэыуо, дагыкэашо? –
ҕааитит цсшыафык, ижэақэа хьнахэо еидара аман-
дарина датцаланы дшааиуаз, данааҳалацш.

– Уи, ура ахаангы иузеилкаараны уҕазам! –
иатеикит Рушьни Цьопуа.

Хабдуцәа рыцхақәа ирхәалон: иагъа ахауа баапсы-
заргъы, Тырқәтәылатәи ашьхақәа анаапш, хымпада
амш еилгоит хәа.

Сара ашьжымтан саныфагылалак, рапхъаза
абартца саатдаххны атыркә шыхақәа рышка сыпшуе-
ит, урт цъаракыр избозар хәа.

Амш еилгарушь, анацъалбеит?!

Сентябр 30, 1988. Москва – Анкара.

Москва. Асаат жәба рзы Тельман ибака амтан
хаикәшәеит зегъы. Хәминутк иагхаз хаизыпшзом
ихәеит иаха хгәахәанызтоз хгәыц аихабы Семион
Шуртаков. Уажәы, аамта саатыбжак шахылоугъы,
иара ихата дыказам, хаизыпшны хгылоуп. Ицеит
даеа сааткгъы. Хапырра аамта затцаaira иааигәахо-
ит. Ахәытцәыхәытцәра иафуп зегъы.

– Ак ихыт акәымзар, уи дуафеикәчабуп?! – рхәо-
ит дыздыруа.

Ифны итәахъаз-игылахъаз цкәынак иеааилгәы-
цәааны уахь дытрысит. Хгәы тамгыло хшизыпшыз
дааит уи апхзы напхъахәо. Афны дыказам ихәеит.
Игәылацәа урзымтаазеи анаххәа – урт дрыздырзом
рхәеит.

Фажәак еихысхәаалоит. Сара тахцәакәак сы-
моуп Москва. Шықәсык ахь знык снейны атцәтцәа
аныкастцалак: «Аа-а, Апснытәи хауа ду дааит!»
хәа, – игәырғатцәа ашә аадыртуеит. Алшықәса-
нык уаха азәгъы рыфны дымнеиуазаап, убама?!

Хаизыпшуп хгәыц аихабы. Азәы анс ихәоит,
азәы – арс. Амашына дашьызар рхәан, ГАИ ашка
ател иасит. Иааикәшәаны цъара дыпсызар рхәан,
аморг ашка адырра картцеит.

– Уара, абри хынфажәижәба шықәса зхытцуа
ауафы, хаикәшәарц иалихыз атыц ихаштны, аеро-
бағәазахь дцазар калап хәа, – азәы иааифыткьеит,
зегъ убри хагъахынхалан, хаццакны автобус ханта-
леит. Шереметевогъы ахи-атцыхәеи еимаадеит, аха
дыкам хдыза.

– Сзыцәшәо удыруоу? – җаалтуеит Нели Тарпҗа.
– Аңснынтәи шәкәык хашьтарҗазар калоит? –
иҳәоит Кәымф Ломиа.
– Ханаауаз зыбла ашыа хыҗәалозгыы ыкамзи? –
амца нацрастҗоит сара.
– Шәәкәытци, уара, нак! – днаҳақәымчит Алықьса
Гогәуа.

Ус: – Шуртаков дааит! – хәа цхәыск лыҗәаабжыы
аагеит.

Ихәдахатҗа хыырвырза, хашәкәқәа зеггы згәылоу
ипапка еибамыркзакәа, апышпыш дыччо дааҳадгы-
леит шәхәыцра еиқәатҗәак уаанза иҳаззыртцысхәаз
Семион Шуртаков. Харт зеггы уи иааира убриакә-
ра хәигәыргәеит, абырскатәи иааицыз: «Хашҗа-
нурҗәеи, абаапсы?!» хәа, – амалахазгыы цыара азәы
иааиҗымшәеит.

Аҳаирплан җышыҗпраны ажәван иналалеит.
Ох, гәышыа! Хара Тырқәтәылака хҗоит. Уажәшыта
хымпада агәра згоит цыара хәахәа-җахәак шахмоуа
ала. РСФСР ашәкәыҗәҗәа рделегация җажәижәаҗык
еидызкыло цшыҗык аңсуаа халашәеит. Ари зеггы
зыбзоуроу, хәарас иаҗахузеи, Нели Тарпҗа лоуп.

Сара Тырқәтәылака сҗоит. Саб, шыжыымтанк
ижәҗахыр сықәыртәаны исирбоз ани аҗба шкәәкәа
ахыымҗоз Тырқәтәылака! Сабду иашыа, адауаңшы
иаҗыаз, Хәлаҗ рыҗҗа дманшәалаханы ишыҗахыҗа
дзымгәежыкәа, иҳәахыа ихызаны аҗәхәыра
дахықәыңсыз Тырқәтәылака! Зыңсадгыыл зыңсы
шахыхәхәаз иқәҗны иҗаз, иахыа Аңсныҗа иааң-
шуа зхы-зәы цшыаны Аллаҳ иҳәо аңсуаа ахыҗоу
Тырқәтәылака! Сара азы шыҗәоу избар, акызатҗык
акәын сзыхәозгыы: «Сыңсы ахынзатәу, знызатҗык
иадамхаргыы, Тырқәтәыла сырба!» «Уажәы, сара
зынза хәаасгыы исымам сызлашыҗәкны зыҗра саҗыз
ашәкәы «Ақьаҗақьҗәа» бжаҗыра иахынсыжыызгыы,
аҗар рыкәашаратә ансамбль «Шыратын» ахәмарҗәа
еитаҗаҗыс ирыңны Голландиакәа иҗаны иҗоу сыңҗа

Кама мызкаахыс лызбахә ахысмахацгы, мчыб-жыкаахыс ахьта элаланы амцашоура змаз смата хыгы Анри игәабзиара шыкоу ахьсымдыруагы!» Сара Тьркәтәылака сцоит. Саныхыгы, ани шыхартыск иакараны амшын ихысбаалоз аҗба шкәакәа иахата-цсатаны, ажәфан еиыффо иалтәрааны инеиуеит ари ахаир җба шкәакәагы.

Сара сываракны дтәоуп аурыс шәкәыффы Дмитри Жуков. Уи инафс итәаз Алықса Гогәуа ихы найкәикын, даарагы игәы азтаны еихәоит сынтәа Апсны дшыказ, Ткәарчал Арышаа ртаацәара дшата-аз, урт рысасдкылара афыза аабыкыа цьаргы ишимбац. Ари заҳаз саргы, иахынзасылшоз ирцшзаны, анапы ато, ашыапы ататца, сналаганы ақәра ду нызтыз Арыш Шәлиман даныцсуаз иихәаз ани ажәатынха атәы сазаатгыланы иасхәеит. Аха Дмитри Жуков уи рацәак ихахы иаимгеит, сара стәы хәаны салгахәеит ихәозшәа, иартмак дынталан «Тьркәтәыла» хәа зныз шәкәык аацәырганы, еихырцхәо иҗынеихеит...

Җаҗба шкәакәа жәакилометрак афада аеышьтыкны, ишиашоу Анкарака амфа ааннакылоит. Җархыгуаа хдоит ақалақкәа: Ориол, Курск, Харьков, Днепрозержинск, Иалта... Ө-саатки бжаки амфа иқәхоит ххаирплан. Изычхауада, анацәалбеит!..

Иацы, РСФСР ашәкәыффеа Реидгылаҗы аицылара ҳаман. Уи анапхгара инартбааны иалацәажәеит Тьркәтәылеи ҳареи уаанза ихабжыажыыз атцааршә хыгы-хыгчла азытра ишалагаз, аха зегь акоуп атыркәцәа ҳара хполитика шыртахым. Атыркәцәа уаа гәыразқәоуп, рысасдкылара, рчеицыка ухәа азәы илафашьом, аха, ишаххәаз еипш, иртахытәкьам ҳара хполитика. Убри акнытә хшәыхәоит, рхәеит дара, иарбанзаалакгы хгербк зну гәлатцак, биракк, Кремль асахыа ухәа цьара акы аашьтахамхрацы.

Аухантәарак ҳарт цхыбжьонынза хтәаны хашәкәқәеи, хальбомқәеи, ҳсахыақәеи абгьыцқәа

ргәйлжәжәара җағын, Ленини Кремли, җгерби җби-
раки зныз абгыцқаа. Амала, зегы хяас еицҗамаз
«Анбан» шәкәкәа хәба-хәба рыда ишәдыргазом хәа
хархәан, ргырак Москва иахынхажьуаз акәын,
арахь ма азәыр дхәзтҗаахындаз!..

Амшын Еикәа җахыцпраауеит. Җатҗака еилаар-
цыруеит ацәкәырҗа еибарлахқаа. Изакәу сызды-
руам, аха сара уи уажәы иаҗагы агәаҗ скуеит. Аҗ-
суаа хзыхәан цәгьамзар бзиаҗ ааказымтҗац Амшын
Еикәа! Җабацәа баша ражәа иауалаху: амшын ак
аатыфрыргы хара иахгәйдхалоит хәа?! Издыру-
ада, амш бзиақәа раан уара абас уытҗа кеикеиуа
иаазырцшуа мхацьырра иагоз хабдуцәа рыцхәкәа
рыцсыбаф кәашкакарақәа иахьыузаацсалоу акәзар!
Издыруада, уара абас ауафытәыфса иҗы еимахәа-
хуа узыртҗааз амхацьырқәа рыцхәкәа рылабжышқәа
ракәзар?! Издыруада, уара убас уахгы-җынгы,
зынгы-цхынгы агәарахәа уеилазыршуа зыгәкәа
тамгыло илбааудоз ргәеисрақәа ракәзар?! Анацьал-
беит, уртқәа зегы ххахарштун, фәпхәа наҗ-ааҗ арт
ажәларқәа еимоударатәы, арт афтәылак ухьтәы цхә-
ны урзыкалозтгы, Амшын Еикәа!

Амшын хнахыпрааны хнархалоит атырқәа шы-
хақәа. Рымч шыршәахьоу мфашьо иахәәа-хажәа-
аза, тагалара ааины ишаарыдгылаз удырратәы,
ихфәжәаа-хфәжәааза игылоуп урт рнапқәа еибар-
кны. Амала, аҗсуа шыхақәа амалахазгы иузрыд-
кылом. Җарт аҗаирплан ахышәкәа ркынтәи җаз-
хара иахзымбазо Тьркәтәыла халацшуеит. Сара
сыблақәа кәаратҗоит, иудыруазеи, анацьалбеит,
цъара цсыуа нхарак збозар хәа. Аҗсны инрыжыз
рыдгыылқәа иреипшызар – иааны иахынхаз, Аҗс-
ны инрыжыз ркытәкәа рыхызқәа рыхызыртҗазар
ара иахәааиз, ишпадырзрыз раҗсуа нхарагы: ашта
еитцхәа, апацха, акәасқәа, аказарма, атҗеҗ ахагыла
атаны... Уажәшьта излахьшәашәарахьоу ала, иуды-
руазеи җуафык иуапа хәылда дтәшышы, ихтарҗа
шкәакәа ихарҗаца, иҗыхәа иатҗәа итҗашьацәкәысуа

апкарапкарахэа цъара днеиуазар... Ма апсыуа злага-
рак, ма хъчагы... Аха уртқэа акгы ыкамызт. Хагба
шкэакэа затцаира аеыланаркэуан, затцаирагы иа-
аины хабла иаахгылон кыцла, кыцла мацара ихыбыз
афынқэа капшышыхэатцэара-капшыыхэатцэара-
за. Ххаирплан Анкара ахаирбагэазакны итэеит. Ха-
ра Тыркетэыла хакоуп. Инахапызаны автобус ашка
хрыманы рёынархоит. Ус, сишь, хатцак ауаа рыжэ-
пара еиоырееа дшааиуа: – Сахышьа хэычы?! – хэа
дыхэхэаны Нели Тарпха дааигэыдихэхэалоит. Иаа-
игэыдибахэхэалоит уи ицыз ахатцагы Алыкьса Го-
гэуагы. Арт Ирфан Атани (Атэанба) Мецъми Гогэу-
еи ракэын.

Иацы ашыжь Москва, Нели Тыркетэылака ател
фалтцеит. Ауыха атцы акыр иганы иагылыртеит: –
Шэцэажэа, ацэахэафы Тыркетэыла ыкоуп! – хэа
нахэаны. Нели лгэы тыцсаа-тыцсаауа, лнапкэа
тыс-тысуа рёыналырхеит. Снеины уи сналывагы-
леит иара саргы, хаи ухэар сылабжышкэа шыфхад-
дылара. Ател ахытэ хэычык ибжыы аафуан.

– Уаб дыстахуп, уаб! – фылтуан Нели.

Ахэычы уи изеилымкааит.

– Уаб, уан... Мама, папа!.. – дгытцэыгытцэуан
Нели рыцха, аха ахэычы акгы ихэазомызт. Нас
Нели лыбжыы рыгэгэаны, даеа мацзак инацылтцар
иара усгы Тыркетэыла иназаратэы: – Ирфан, Ир-
фан! – хэа фэалтит. Дук мыртцыкэа ахатцабыжыгы
аагеит:

– Изхэо барбан?

– Нели соуп, Нели Тарпха! – акыжыхэагы
инеималтэеит.

– Аа-а, Нели сахышьа хэычы!.. – нахьхы адунеи
атыхэан дгэакуан кыраамта Апсны абжыы амаха-
цыз апсуа рыцха. Халабжышкэа хаддыло хгылан
харт – Кэымфгы, Алыкьсагы, саргы.

Уажэы, Ирфан Атэанба иблакэа цэаакза, Апсны
апхарра хэычык-хэычык зегы иахцэигарц дафыз-

шәә, хааигәыдыргәгәәла-игәыдыргәгәәло инапқәә ахьхакәиршоз игәы тытцны ицон. Уи ихәшәқәә итцырқа-цыба итатцаны, иаха иалыршаны, еицыз хаимдыруази, ма руазәык хажәлантәык дыпшааны, 350 километр машынала дныкәаны, Адапазарынтәи дахо Анкара дааит. Уажәы, автобус хталаны хыхьцоз имашына дакәтәаны, изхара хаизымбо, хашьтахь дгыланы даауан, нас, уаха игәы инамырукәә, амфә хирбарц итахызшәә, уажәы-уажәы хапхьака дниакьон...

Октябр 1, 1988. Анкара.

Асасаирта «Ершан».

Шьыжымтануп. Алықса Гогәуеи сареи хаапшижьтеи ианбыкәу. Хазхара иахзымбо, блатцарылагы инеимаадоит ари хзыфнартцаз. Уи убас апшзара икны иаго, ауадақәә хәыч-хәыцны, аха мыцхәы еиҕкааны, иаатаху зегьы аманы, арахь имыцхәу хәа цыара акы аакамтцазакәә, ссиршәәкәә еибытоуп. Даеакы акәым: мышкы оума, фымыш роума – шака уаанхо акара иузхаратәы асапын хәыцкәә ықәуп, амцхә – мап. Капиталистцәами!

Хәи хнапи аазәзәаны, хәааибытаны тәка афое ашка хәынахәеит. Згәы тамгыло иахзыпшыз ауаа, дара рхатақәә аабаанза, рапсуабжыы хлымха интасит. Абар рылабжышкәә хаддыло, рнапқәә рцацаны хашка рҕахьаархо гәыпфык апсуаа. Нели Тарпха Москвантәи Ирфан Атәанба телла даниацәажәә, иара уахагьы даампшзакәә, шәанацъалбеит, апснутәи хашьцәә аауеит хәә даарылагьежьны, дзыхьзас адырра ритәзаап. Абар, уажәы, иаха имыцәазакәә Адапазарынтәи иааны хапхьа иахыгылоу Цынгыыз Бганба, Цыоушьян Хараниа, Бурхан Бадиа, Цыавдет Габниа, дара урт адырра зыртәз Анкаратәикәә: Рахми Агрбеи Саадетин Ахбеи.

– Иаха тыхла идәықәлаз – иаашаркконы хааит, аха макьана ицәазар калап ххәан, шәрыцхахшьеит!.. – хаицәажәара ахы ааикит Цынгыыз Абганба.

Ассир утахызар, Алықса Гогәуеи сареи хаапшны алаф еибыхәо хиахуп, арт ара ргәы итәтәыуа итәаны иахзыпшызаап, арыцхақәа. Дареи хареи Ацсны еибабахәоу хакоуп, икоуп иахьада иахамбацгы. Ацәажәаха рибатом, хаимакны иҳазтәауеит. Нас уаха ианамуза хшашаны иҳадтәалеит. Изазтәауагы акызатәыкоуп: Ацсны. Уи ажәытә-ағәтә иқәынхо, ацсуаа, егырт амилацкәа шахзыкоу, дареи хареи уатәтәи хдеипш...

Раҳми Агрба Анкара дынхоит. Уи атцара ду имоуп. Акраатцеит аиқәыршәара дағеуижьтеи атырқә-ацсуатә ажәар. Сара сеигәырғьаны, ажәагы аххәаны, наганы уи иаға иасыркуеит ҫ-томкны итҳажьыз «Ацсуа бызшәа ажәар». Раҳми игәырғьара хәаак амамызт. Аиашазын изымбаз изхатцом, ажәалагы хәашьа амам «Анбан» шәкәқәа цәырганы рытара ханалага ишеимаркыз, рацхьа еибаргәаит, нас еибаргәыбзыцит. Харт, хәарас иатахыузеи, иҳалшон урт рыцыпхьаза рахтарацы, аха макьана аицылара дукәа цхьака ишьтан. Уи акны апышәа гәгәа змаз Нели Тарпха, заа ус хәахацсахыр луамызт. Уи Шьамтәыла дцаны дмаахьази! Ҷажәак аазхәацыпхьаза зылабжышқәа хаддылоз (уи акны иара саргы азәы итәы схәо сыкахума, аха...) Цьавдет Габниа иакәын. Уи хымпада шәкәык иазаратәы икахтеит. Ҷажәа шықәса тцеит Цьавдет Австралиа дыкоуижьтеи. Ицкәынцәа афыцъегьы уа атцара итоуп. Хымпада идыру акоуп урт атцара ду тцаны, иуа-аханы Тьырқәтәылака ишыхынхәуа. Амала, аб дзыцшәоз акызатәык акәын: ирхаштрушь, анацълбеит, рацсшәа?!

Хаицәажәара леалалырхәит Галина Чапчахова. Уи ашәкәтыжьырта «Советский писатель» акны редакторс аус луеит. Ирацәафны ацсуа шәкәыфәцәа рфымтақәа урысшәала еиталгахьейт, аредакциягы рзылухьейт.

– Абри аҳамта хәычы ранасшьар ицхашьарахарама? – лхы насықәылкуеит сара.

– Иахьпабхэои, Галина Григори-ипцха! – даа-зыкастоит.

Нас лара урысшәала ажәа ахылхәауан, сара ап-сышәала еитазгон.

– Харт зегъы наскъа хғыланы, ицъашъаны хшәыхәапшуеит. Шәфы ааихышәхаанза шәылаб-жышқәа хаддыло, иуадафуп шәара шәхъаа аилка-ара. Шәара шәбызшәа харт ишахъеилымкаауагъы, хымпада ихамнырырц залшом зегъы иреихау мыч дуззак шатцатцәаху шәгәырфа хъантә, уи хәарас иатахузеи, Апсадгъыл агәырфа ауп! Харт ицъашъа-ны хшәыхәапшуеит абас шәгәыкытцәыкуа, шәыпсы еилаханы шәызхара ахъышәзеибымхәо, шәагъахъ-зеибамбо! Сара, шәара ишәатәасшьо хәа акгъы сы-мам, ауафытәыфса хәшәыс имоу ауафы иоуп, настгъы идыруп адунеи ахъынзаназаазо аурыс илша шака-роу. Убри шәара шәеизааигәахара иахәарц азын, иа-гъсимволны ишәанасшьоит абри аурыс еибашъфы исахъа! – Галина Григори-ипцха ақбаад иаалыршәа-ны иналырххеит атынчра азықәпаф ду ибиуст.

Уи еигәыргъаны ирыдыркылеит апсуаа. Атак ажәагъы ихагамкәа-ипцагъамкәа, иара ишиказшьоу еипцш, даатгыла-аатгыло ибзианы ихәеит Цъынгъыз Абганба.

Тырқәтәыла абара ианалаго, дарбанзаалак иныкәара ацъаамала ахы аиркуеит, избанзар, уи зегъы-зегъы рацхъа игылоуп. Ахтнықалақь ире-игъу адгъыл цшъафы игылоуп апсылманцәа рдунеи акны афбатәи атыц аанызкыло ари ацъамаа ссир-гъы. Актәи Пакистан икоуп, рхәеит. Уи ханыфналоз ашә акны зегъы хшъатцәкәа хашъххаршәар акәхеит. Уа убриакара еимаа ссир еилагылан, уа утәкәагъы урт инарыларгыланы ацара аауцәыгәагъылацәаха-ратәы. Иреигъу акы наишъатцан, иара ишъатцажәкәа уа иааныжъны дцар уатцәы дубап. Иаакәанызаныз-гъы ргәы иаанагаз заа идырны, хгид-хамфәацгаф Ниҳат Алтыноқ дааччеит.

Оажэак еихысхэаалоит. Ныхэак аены, Москва, аизара дуқэа Рхан аҕны иқэгылозаарын, рхэеит, шэышықэса зхытцуа хбыргцэа бзиахэқэа рансамбль «Нартаа». Ацарда аартра агымкэа, псатэ бзиа Иван Кортуа блатцарыла азэазэала ргылашыақэа гэатэ дышнеиуаз, руазэык икалошқэа наҕ-ааҕ ифытцракны дышгылаз илапш наикэшэеит. «Хай, иҕоутцозеи, абаапсы, уеилагама?» – анихэа: «Ана инсыжбыр – исыцэзаны иргоит!» – ихэазаап хбырг бзиахэ...

Ацэамаа, аиашазын, уныфналар уааршанхап, дунейк иаҕароуп. Гыларылагы тэаарылагы. Кэак-цыпхэаза асаара рыекажыны Аллаһ ихэоит атырқэцэа.

– Избан Аллаһ иахымтэаатанеиуа ахацэа апхэа изгыло? – зтэарала зегы даахалагэежыт Ниҳат. – Избан акэзар, – изтэара атак иара ихатэ иныҕатэ ифеинеихоит, – уи иашыапкуа зегы, ршыамхқэа нарсны, пшымапхэа игылоит. Насгы гэытыгыҕэала Аллаһ ианиацэажэо апхэыс цшза иапхэа дгылар, ихы-игэы зегы лара лышҕа ицоит. Атырқэцэа ахэса рзын рлеишэа цэгьоуп... – лафла иажэа аахиркэшоит Ниҳат.

Иацы ахэылбыгэха хара асасааиртаҕны хтыпқэа анаалахх, хэеша-шаны Анкара хналалеит. Сара уажэада хэаанырцэ сымцацызт, насгы акапиталист тэыла... Ахэынтқарра дуқэа: Америка, ФРГ, Италия, Голландия ухэа рҕынтэи амал ааганы изтиуа атуцэарцэа рыдэқбанқэа унарыфналар – уахыпшра уздыруам. Адашыма инаркны хыхь атуан акынза машэыршэа цэара гэыртыпқгы убом итацэны, убас еивтэарыпхны иқэгылоуп ауафытэыфса ифеи иаанаго зегы. Арахь икка-кказа азэгы дыфназам. Атифы ичаи жэыга хэычы агэта тыфааза икны днафыхэо, ишыамхы еикэыршэны акэакь аҕны акэардэ цшза дықэтэоуп. Мамзаргы фыцэа рхала итэаны анард иасуеит. Уаныфналагы уматц шыруа рыздыруам. Нели Тарпхэа хтэы мацэазк аашытыхны лнапы ина-

хатданы иаагәалтан, ишпабзиоухәагы днахәапшны, лыпсгы ахыхәхәә җаңхәа атың аҗны иныкәыл-теит. Ари збаз аңшәма дааин, уи амаңәаз аашытх-ны, арыңкәага чыда имаз ала иахышәа-етахышәуа иаарыңкәан, аблакәа адәныҗа иңшуа, иара инапала җаңхәа атың аазалихит.

Ақалақь ҳалаланы ҳдоит. Уи убас пшшәыраңәала еилыңыңоит – аңхыз аҗынгы иумбар җалап. Җаш-неиуаз пңәызба пшза хәычык даахгәйдхәхәлеит. Уи ҳарт ҳшатырқәңәамыз лымдыркәа дыҗам. Нас напыла-шәапыла цәҗала иахлырдырит ҳахынтә-ааз еилылкаарц шылтахыз. «Кара Денис. Авchasia. Abasa!» – Амшын Еиқәа, нас Аңсны, нас аңсуаа...» – ххәеит ҳаргы, ҳара ҳтәала. Азғаб хәычы лгәырғара хәаак амамызт. «Сара суаңс тыңхауп. Саб Уаңдстәы-лантәи дааит. Сара ара сиит. Ашхәрыуаа шәыз-беит...» – анаңалбеит, дшығәтцәығәтцәуаз пңәызба мыҗда. Ашә ахала аәадыруеит рымхәои!

Атәтиурк имавзолеи зықәгылоу ашхә ҳарак ҳаҗхалан, Анкара зегы ҳалаңшуа ҳаагылеит. Иссируп арантәи аҳтнықалақь алапшра, иссируп иара Атәтиурк имавзолеи ахатагы. Уи апрокект аҗатцара 94 хәынтқарра алахәын. Актәи атың згаз дагырқәоуп, иара аҗатцарагы жәшықәса иағызарын, иагәалгеит 1953 шықәсазы. Анышә дахәамадоу иқәу ахахә ссир 40 тонна иҗоуп. Ғыки бзыки иазхәом уи амавзолеи шыҗатцоу атәы. Хымцада, изықәнагоз иакәын иаргы. Тырқәтәыла ари раңхәазатәи апрезидент иҗаитцаз акрыза ираңәоуп: уи инапхгарала алфавит рыңсахит, атцарадара арзра иеазикит, ахәса раңәа раагара аңихит, Анкара Тырқәтәыла иахтнықалақьны иҗаитцеит. Ус шаҗа? Иара убри азоуп Мыстафа Қьемал 1933 шықәсазы Тырқәтәыла зегы рзеипшеизарағь Атәтиурк (Тырқәтәыла аб) хәа хызышәарас изиртазгы.

Атәтиурк иңсыбаҗ змадоу азал аҗынтәи ҳара иа-абоит уи итааңәеи иареи рмузеи, араҗа иҗоу Клим

Ворошилов Тырқәтәыла рапхәтәи апрезидент имшираан ианеишьаз ахәачапа инаркны, егырт ахәынтқарра дукәа рхатарнакцәеи иареи реиҕцаарақәа ртәы зхәо аматәарқәа рацәаны.

Уахынтәи хара ҳаиасуеит аинтерес ду зтйоу археологиатә музеи ашқа. Арақа икоуп Хеттааи, абырзенцәеи, аурымцәеи, авизантиааи ухәа аамта харақәа зхәо ахахәқәеи, абақақәеи, афырақәеи. Урт, хәарас иатахузеи, хара ҳазхылтцызгыи иахырышьтраз азы мыцхәы хрызҕелымҳаны хрыхәапшуан.

Хсасааирта хнапыртцыпхәаза рылабжышқәа рыцқьо хнаскьаргон, уаха инеилымшәазақәа афое ақны итәаны иахзыпшыз хашыцәа, ҳааицыпхәазагыи иара убас акәын ишахдылоз. Уажәшьта Бурса ақалақь ақны ҕапхәа хшеикәшәо ала ҳаицәажәаны, ҳаипыртцит дарей хареи. Хавтобус асасааирта «Ершан» ааныжбуа ағынанахеит. Уаха ргәы аарзеикәымхәалазо, рылабжышқәа рҕыкәкәа, рнапқәа ргәытцапса, ихырқәақәо игылан иахзыпшуан Тырқәтәыла ипсақьаны иалацсоу ацсуаа рыцхақәа, иахзыпшуан автобус архәара инавалаанза.

– Шәара ижәдыруоу ацсылманцәа ахәажьы зырымфо, – дналагоит хгид Нихат Алтыноқ, амикрофон кны ацхәа дахытәоу, – ишәыздырзом, ус анакәха сара ишәасхәоит. Урт 611 шықәсазы ацсылманра Аравиа ирыдыркылон. Аравиа ашоуразын идыруакоуп усгыи. Усканк атакар зынза амца анаркзон. Акәац ирфаз аархарахан, ацсылманцәа зегыи ацсра иалагеит. Убри инаҕаршәны, улымха саркьада иубараха харт ахәажьы аабаны калазом.

Сара сахытәоу схы аазбыгбыҕуеит: «Ҳаи, хара хқны ирхәо удыруандаз уи атцыхәала...»

...Анкьа зны, рапхәа атырқәа Ацсны данықәнагала, хәацьяк ақыта далаланы дышнеиуаз, ачара зуаз азәы днаидгылазаап. Даамҕахырган, али-цси рыбжьара инапы ааирзәзәаны, днаган аишәа днахадыртәеит. Атцәца итацыххауаз афы даламкьыскәа,

рацхъа даара ибзианы акрифейт. Аха нас уаха ипсы
иамукъа, абриггы зеипшроу збапишь хъа атцѐа не-
иѐеикит. Оумашѐаггы игѐапхейт. Акы ижѐит, ѓба
ижѐит, хѐба, жѐаба...

Аамта бзиа иганы, акъкыхѐа дшѐахѐо, алашыца-
ра дагѐылхѐхѐа дышнеиуаз, уаха дзымцакѐа, абра
цъанат тыцуп ахыигѐахѐуаз жракы дынтаиан ды-
цѐейт...

Аухантѐарак имыцѐазакѐа дыцшаауа ишытаз
итаацѐа, адырѓаены амра жѐхъан еипш иѓеихъан
аамтазы, инеихагылейт, аха... абри захауа ихѐкѐшѐи-
ра ишынеихагылаша. Хѐан дук ихѐфамкѐо, ибжаггы
аафытцыхѐхѐо афара иафын.

Убри инаркны атыркѐцѐа аѓггы ржѐуам, ахѐажь-
ггы рфазом, рхѐейт.

Хавтобус шьтхысааны Каппадокиака ицон.

Октиабр 2, 1988. Каппадокиа.

Асасаирта «Аркадаш».

Оыргѐып – Каппадокиа иацентруп. Каппадокиа
ахата цѐхѐыроуп, кѐаца-ѐацароуп, шьхароуп. Ахахѐ
еикѐыдды, уахыпшлакгы ацакѐақѐа, ацакѐақѐа...
Оыргѐып, анацѐкѐарақѐа ирыбжѐаку ахахѐ еипш,
акѐаца-ѐацарақѐа ирынтѐалоу қалакѐ хѐычуп. Ақа-
лакѐ уахъналало, хѐарас иатахузеи, егъырт зеггы
ркны еипш, иѐы дақѐтѐан, уа бзиала шѐаабеит ихѐо-
ушѐа, инапы шьтхны даауцылоит Тыркѐтѐыла аб –
Ататиурк. Уи ибакақѐа ықѐгылоуп иаѓцамкѐа, шѐа-
гаалаггы идущѐамкѐа.

Ахрабжѐарақѐа хрыбжѐаланы, ацакѐа еикѐыдды-
рақѐа харѐысуа, ацѐашьы таақѐа хрыманы инкыл-
сит асасаирта «Аркадаш» акны. Уи апшѐма хара
дахзыпшижѐтей акраатцуан. Хѐахылыѐыжѐтцыз,
ашѐ апхъатцѐкѐа дгылан жѐохѐка-жѐафка шықѐса
зхытцуаз тыркѐа цкѐына хѐычык, ичеицѐыка инапы
икѐыргыланы. Асасцѐа хѐацыпхѐаза аѓеикѐатцѐа зта-
цыххаауаз атцѐа хѐычкѐа зынгылаз исаан кѐақѐа ду
нахамтѐеикуан, хартггы хѐаибарпцшуа акака аанах-

кылон. Арт гәта-тыфаатәцакәа убас ипшзан, шака ипшзас акара жәбагы ихәычын умхәозар!..

Оажәак еихысхәаалоит. Ашәахәареи акәаша-реи Ацснытәи рхәынтқарратә ансамбль шықасык Финлиандиа иахықәгылоз, ақалақь ахада аоныка инеипхызаап. Ионы атцака иказ абар ашка иманы дахыныоңалаз, абар ассир! Рыцыпхызаа цидар кәтагьк-цидар кәтагьк иакараз ачағаа хәычкәа ықәтаны, хәыжәга тәыца иакароу ахраф хәычкәа рыла ауараш ықәыргылары атолкәа хиазаарын. Ускан, хансамбль акны, изаазарызеи, рыбжькәа бзиоуп хәа афардацкәагы алатаны ирымамзи. Абыстеикәтца акашәа изымпхызоз азәгы даарылтын, атәца хәычкәа нтарпка-нтарпко, ачағаа хәычкәа нтапса-нтапсо атол ахы инаркны атыхәанза кәтығархасракгы ахмырткәа икеике-иуа иаарыцканы, даины иыызца даарылагылазаап. Ацшәма, икайтцахуааз, даапышәырччан, ихгы ааибыгбыгын, даға зныкгы атол дырхиарацы инарыдитцеит, рхәеит...

Аухатәкьа, уахагы хампшыкәа, хтыпкәа шаалаххызтәкьа хайманы, гәып-гәыплаггы хәешаны Ғыргәып хәалалеит. Зегьынцәареипш ари ақалакьгы ахы инаркны атыхәанза ахәаахәтыртакәа рыла итәуп, дара рхатакәа зеипш утаху матәала иштәу еипш. Харт апшьоык хәхыцалакгы, хәхыка-заалакгы гәытхас ихамаз акызатәык акәын: «Цәара апсыуак даабарушь, анацәалбеит?! «Сара сацәымәашьо ибзианы издыруазгы иара убриак акәын: «Абаза иоқәмпур бурда?» – «Ара псыуа дыказами?» «Иоқ!» – ихәар абырсаатк снейпыртчан. Ус акәымкәа, далацәажәо далагар, нас сшьапи снапи хымш рыла истаз сажәа кьжәбыжәкәеи еицырхыраауа, цкәа еилыскаанза сзипыртцзомызт.

– Черкес! – ихәеит атыркәагы.

Хайбадыркәеит. Уи иабду Черкәсынтәи иааз азә иакәзаарын, уажәы хара хашкавказтәкәаз аниба,

дхалахэатцаны химаны иёынеихеит, шэымџахытпроуп, счеицъыкаггы агъама аашэымбар калазом хэа. Идэкъан акны хаанеиган, тыркэшэала ичкэын хэыцггы акггы наиеихэеит. Сара уахьтэ исахазаз ажэа «ачаи» ауп. Тыркэтэыла ачаи даараза хатыр ақөырцоит. Харт, Ацсны акахауа аажөуеит, усггы хгэы иаанагоит: атыркэ уачарцэа ршьапкэа рытцацсаны иахъа хэлаанза акахауа ыжэуа адунеи хтыскэа ирылацэажэо итэоушэа. Мап! Цбарамзарцъара ихамбеит харт хзышыцылоу ани атыркэ кахауа. Чаиуп зеггы-зеггы иржэуа. Рчаитцэыцақэаггы зынза ихэыцкэоуп. Ишэгэаламшэои ажэытэ ацсуаа иныкэыргоз афьжэга цэыца хэыцкэа, рыгэтакэа тыфаа-тыфааны, убарт рхата! Амала, рчаи бзиоуп аиашазын, уи ыжэны даеакы уёахы иузџагарым амалахазггы. Хамџахызгаз ацшэма зеипш утаху ахы-разын матэа аацэыригеит. Уи збаз Нели Тарпха лыпсы алахеит, хэарас иатахузеи! Нели моу иара Алыкъса Гогэуаггы ипха Амра лзын акы ааихэеит. «Ари Аида лзын, ари Асида лзын...» – аидкылара даёын Нели, ацшэмаггы кадыцъггы: «Черкес, черкес!» – хэа ибжы гон, инапы зны лара иналыкэкуа, зны иара игэы инадкыло. «Бара бчеркесуп – сара счеркъесуп, уиоуп ас мариала избаасырхэауа!» – хэа аанарго. Нели лцарақэа ргырак, зеггы хшыхэхэоз, абри ауачар иаалцэимгакэа имуит «черкес-черкес» шихэоз мацара. Уаха чаиггы збада, сасдкылараггы!..

Адырџаены ашьжымтан Алыкъсеи сареи хашнеиуаз Кэымф даахпылан: – Иаха Стампылынтэи Орхан Шамба дасуан! – ихэан, хнапкэа аахамихит. Ицъашьатэуп абри ауаџ дызлашоу. Анкара, асасаирта «Ершан» акны ханыпхъа ауха инаркны Стампыл хнеианза, хэхыкэзаалакгы хэацшааны, есыуаха ател дахзасуан. Уатцэы хнеираны хэхыкэоу ааигэасигэа дыказар, хымцада днеиратэы каитцон.

Хцоит Каппадокиа атоурыхтэ тыцкэа бауа. Абар, ацакыакэа рыбжьара ақалакъ хэычы. Ишаххэаз еипш, иаакэыршан цакыароуп, агэта цакэа кыакы-

ра хэычык ыкоуп... уака ацбырмыкба иатыцзаа-
рын. Хыхь ацакба ыццэаакэа рыкны, ухы ааларкэ-
ны уныфналаратэы ашэкэа тапкка-тапкка ико-
уп. Аонутка ацакба зегы тыцэааны икатцоуп. Уи
акэым, акрахырфоз жэа-метрак ркынза аура аманы
ахахэ тыффаны аишэа алхуп, ахакны афната аихабы
итыц атаны. Ахахэ иалцэаау арт анарткэа иаады-
рцшуеит атыркэ жэлэр аимтэафцэеи ақэылафцэеи
рыкнытэи ирхыргахыоу агэакра дуззақэа ртэы. Иара
убра акэын иахыкыз урт Аллах имтаматанеирақэа-
гы, рыпсыжыртақэагы. Адгыл акны индыртэоз
атыркэцэа, шахала ацакба икыдцаланы, шэышықэ-
сала убри ахахэ тыцэааны, уаха лашара рымбо, аха
рхы еикэырхо апстазаара ааргеит, иагдырфеит.

Хцоит даеа тыц ссирк ашка – адгыл атцэтетэи
афнеихагылақэа рышка. Аха амфан хашнеиуа, нахь-
хы харантэ иаабоз ашьха-баахыгэгэарта ашка ха-
амфохытцуеит. Уи убас ихаракыроуп – ахэнара акыр
иаауцэыуадафхаратэы.

Хапхба икыдланы ифеиуа хамфадгаф Нихат,
уажэы-уажэы даахьацшны: – Мачзак ауп инхаз,
нас алифт акынза хназоит! – ихэоит. Харгыы хгэы-
ргьатцэа, хшьамхқэагы иаха иаатцарханы хэынах-
хауеит. Хамфадгаф уажэы-уажэ убас шихэоз, харгыы
уажэымзар-уажэы алифт хаашьтнацаауеит шаххэоз,
акэцэ акышэкышэра хакылеит. Агэыгра ухэеит
хэа закэытэ мчузеи ауафытэыфса иааинатазо!..

Ари ашьха акышэкышэра акынтэи харт Каппа-
докиа зегы кказа халацшуеит. Азиасқэа, ацэхэы-
рақэа, акэапафэапарақэа... Акамбашьқэа, ажэкэа,
ацьмақэа... Апсны ахата!

– Уара, Алыкьса, арт ацьмақэа шеикэатцэоу убоо? –
схы найкэыскуеит сара.

– Досу илеи ихэеи иара еипшымхои! – даалаф-
уеит иаргыы.

Аиашазын, цшрала иуаа еикэатцэазаргыы, гэы-
ла ишкэакэақэоуп ззумхэашаз хэа цьара азэы да-

ахамбеит хара Тыркетэыла хаканатцы. Имыччакэа, настгы имыхэмаркэа апсшэа уархэазом.

Сара, Апсны, Тыркетэыла хцаратэы акы ахэынга сықэпшуа саналага, сыпха ус салхэеит: «Тыркетэыла иреигу ацэалых костюмкэа ыкоуп, рхэеит, хымпада ак сзааугоит!» «Схазын ачабратцэкэа аасымгаргы, сманшэалахозар уи бзаазгоит!» – схэеит саргы. Иумчузеи, аихабацэа шэфапхэа сатамыз, аха, харт зегы хашшара рзыноуп хзыхандеиуа... Ицёушьяша, макэана цыаргы избомызт уи атыркэа исактан. Ус абни ашхэа-баахыгэгэарта хыхьлалбааз, дэкэан ссирзак хныфналеит. Хаимдо хашнеиуаз, Нели Тарпха лыбжы аагеит: – Аа, Кама илтаху акостюм?! Снеины снадгылеит. Зеипш утаху кнахууп. Иааилартцэины улымха интоуцэгэап, убас иссиру ацэа иалхуп.

– Кач пара? – ахэ еилыскааразы апшэма схы найкэскит. Аха иихэаз шысзеилымкааз анисырдыр, инацэакэа рыла 140 доллар иапсоуп хэа сирбеит.

– Оо-о, пахалы, пахалы! – схэагэышьеит сара, ишысцэыхьантаз ирдыруа. Нас сжэар хэычы сыцырхыраауа, напыла-шыапыла цэгьапсышьала иасхэеит 22 шықэса зхытцуа азгаб лзын ацэа костюм шыстаху, аха Москва 70 доллар рыда апара шыснамтаз. Иарах, хыхьцоз хмаршруткэа ааиликан, абасгы ихэеит:

– Шэара Истамбулшэцоит. Уа ацэа ахэ мариоуп, избанзар уоуп иахыыкарто. Сара уа сцаны иаазгоит – уиоуп сыхэгы зыхараку. Истамбулынза акгы ааумхэан, сычкэын! Ара кыр ааухэарц утахызар аразын ауп иааухэаша, избанзар уи ара ицырхуеит...

Абас ыкоуп урт ргырак. Хэарас иатахузеи, ыкоуп ани, Нели лцаракэа зегы згарц иафыз «бара – черкес, сара – черкес» ифызцэагы.

Хцоит адгьыл атцака ыкоу даеа хан ссирк аабарацы. Уи азбахэ иара Москва ашэкэыфцэа Реидгылафэы ихархэеит. Аталара мацк игэагыгуацэоуп,

фыцъа анемец хэсахэычкэа ирзымчхакэа итапсит, згэы гэгэам, заа шэгэышэеанахтцоит, шэтамлан хэа хархэеит. Сара, иара рапхъа хазталаз ахахэ фынкэа руак а́кынгы акыр иаасцэыуадафхеит. Нихат ишьталаны инеиуаз сара, акэакъ саакфеагылан, уи, – Шэааила, шэааила, шэааила! – ихэо фышэта затцэык иамоу шэаханы фажэажэафык ауаа тало ианалага, апцзы хышэашэа аасыкэнатэеит.

Саб иашъа ицак дыкоуп Шамил хэа. Жэаха енак ифны снейны хшеицэажэоз, дааччан: – Ани хцэартагэы атцака уанхэаеуаз угэалашэо? – хэа дсызтааит. Иагыиашатцэ́кыан, ханхэычкэаз зны «Цыт» хшыхэмаруаз, аеытцэахразы сара ацэартагэы атцака сытдалеит. Аха, сара сеипш даеа фыцъагы ааины сышьтахъ аеытцэахра ианхэытцала, алашара аашэаханы, сара ахауа сзымхо ахэаера салагеит, сагыыхэхеит. Сфызцэа хэгэра ргомызт, рхэан, исыхыыз азмырхакэа иласыкэбацны сфы еихагэаны ир-кит. Анцэа ицъшыоуп, шэызбеит, шэызбеит хэа хфыза ибжыы шгаз...

Ари цшыбаны еихагылоу адгбыл атцафэти ахан абаразы хтамлазеит уажэы Москватэи аха́кым-шэ́кэыффы Валери Исаевгы саргы. Акыраамтагы схала афеира сафын. «Уара, еааны сааны абри збап хэа у́коума, ахэса́кэа таланы ицеит...» – сфынасхан снейны ашэ илагылаз сизтааны, напыла-шыапыла цэгъамыждарыла еилсыркааит, уи аталаразы афбатэи агэыц анаауаз. Саатк ашьтахъ ау́п анихэа, абатс уатыркэа хатцазар х-минутк уа́ха азэ дтоумтцан схэан, сгэы аапсахны сталаны сфыласхеит. Ахахэ тыцэааны, цшыбаны еихагылоу ахан ахытагылоу италаны ицо амфа, аарла азэы дакратэы итшэоуп – уеаархэаны уцаратэы. Лашара́кэакгы кэии-кэииза иакуп. Сара абырсаатк еилыскааит ант анемец хэса хэычкэа ара изтапсызгы. Уапхъа́ка царта анумоу, ушьтахъ́ка ауаа еижэыланы иаауеит... У́тахэаеыр алшоит, хэарада!

Адгьыл атцаѳтѳи арт аханкѳеи, ауахѳамакѳеи, апшьатыпкѳеи дыргылеит загацѳа ирцѳыбналаны иаауаз акъырсианцѳа.

Аванос зыхъыз қалакъ хѳычык акны хамѳахыганы иахдырбеит ахапшьакатцаѳ галип инаптѳра. Уи адгьыл атцака хахѳацала ихыркыз иказартакны хааикѳыршаны хнаиртѳан, зеипшутаху айрызкѳеи, акѳъалкѳеи, ахапшьақѳеи хабла аѳапхъа лацѳарзасрак ахмыртцызсакѳа икаитцо иѳааихеит. Нас зегъы хацыпхъаза анышѳапшьлых атѳца хѳычкѳа хайтеит, рызна-рызна аѳы ртатѳаны. Атцыхѳтѳан, хапхъа днагылан уи иѳацара хѳхѳа ашка хагыныѳнеига-леит. Арака иаацѳоушьаратѳы апшѳма ацѳыргақѳтца бзиа катцаны иман. Ицѳыргақѳйтцозгы аус ссирс иукуша! Ахѳса рыхцѳкѳа. Галип иказарта иатаауа ахѳса пшзакѳа гѳаларшѳагас рыхцѳкѳа ркѳых рымихуазаап. Нас, ашықѳс ѳыц аламталазы алотореиа дыхѳмаруеит. Изыкѳшѳазгы, иагъа дхараны дыка-заргы, даапхъаны иказартаѳы рейха иаалгѳапхаз хамтас илиѳоит.

Хара хгѳып рыѳнутцка зыхцѳы аныжъра зықѳшѳазгы Назифа лоуп, Назифа Каримова. Башкириантѳи жѳлар рпоет Мустаи Карим итаца. Амала, исыздыруам уи алотореиа лықѳшѳазаргы, илхыбааны ипсуа илыцу лхатца Илиас Назифа Търкѳтѳылака дшааишьтуа?!

Октябрь 3, 1988. Кониа.

Асасааирта «Зема».

Анатоли Черкашин хѳа Ленинградтѳык хгѳып далан. Дышѳкѳыѳызу, джурналистзу, дѳоторепортиорзу, дзакѳыз хѳа амалахазгы азѳы иаахзеилымкааит. Москва зегъ ханеибадыруаз, Алыкѳса Гогѳуа дидгыланы даакѳымтцзакѳа диацѳажѳон. Адырѳае-ны Шереметево хаилауатыруа Семион Шуртаков ханызыпшыз, сара дсыдшыланы аха дшықѳыз атѳѳа дықѳлон. Ахаирплан акны, уи хатѳеи пхѳыси Чап-чаховаа ихы рѳакны, даакѳымтцзакѳа ак рейхѳон.

Уажэы хавтобус Кониака ишьтхысааны иахыцо хатей пхэыси Жуковаа рхы аткыара дафуп, ирейхэа-хуа уара идыр. Уаанзатэй ифызцэа азэ хайбахыасгы дыказам. Хапхыака итцегь даацшуазар акэхап...

Тыркэтэылан амфакэа ссируп, машэыршэагы цыара тафакэарак убом. Коппадокией Конией 225 километр рыбжьоуп. Хавтобус иаарханы ашшапар-ианыршэланы ицоит, ашьхақэа ирхалоит, ахэқэа ирхытцуейт, апшахэақэа ирнылоит. Рыгэқэа каршэны, рыхқэа кыдцаны, ахыр-сырхэа ицэоуп, уажэ зегы, ицэоуп апсуаа хада. Харт хаблақэа тырхаха, зны армарахь, зны арғыарахь хапшуейт, иудыруазей ихтарца рқыақы ихатцаны, иеыхэа иатцэа итцашьа-цэқэысуа, икамчы еифырфеа кны, апкара-пкарахэа хапхыа цыара даацэыртцыр апсыуа феафык, мамзаргы псыуа фынқэак – аматцуртэй акэасқыей еифацшыны, алфатцэ хэхэаза ирхылтцуа, ашта тбаатыцэза, агөта иахызейкароу ашымхатцла тагыланы, аладахы – атцец ахы ахагыланы, афадахы амфыркэарақны фыц инхеиртцталаз ауардын ахы раханы, абнахьтэ иааигаз амфы аныхха дахымзацкэа, атцыхэа кэаталеиуа, ахэлара шааигэахо урдыруа, ахэыс хэычы агэашэ илагыланы... Аха уртқэа зегы лапштцашэарагышыоуп. Ус акгы аабом макыана.

Рапхыаза апсуаа Апсны икэтцны Тыркэтэыла ианааи, асултан идтцала урт зегы ашьхарпцкэей ацэхэырақэей рышка индырхарц иалагеит, рхэейт. Зыбжа мшын нырцэ иааныжыны иааз апсуаагы, ргэы меитцажэкэа акыр ихыгыгыа-пыгыгыейт, аха адгыл акгы рнамтазаап. Нас, амла реадыршыуа икахызма, ианаахэлалак реааибытафеааибытаны, гэып-гэыпцла архака ақытақэа рышка илбааны, атыркэцэа инарықэланы, ирымаз-ирыхыз аарыххны ирго иалагазаап. Ари знык, ари фынтэ, шыкэсык, фышыкэса... Згэы кыдгылазат атыркэцэа цаны рхэынткар ихэейт хзыкэшэаз абригь-абригь ауп хэа. Асултан апсуаа даарыпхыаны, инартэаны дра-

цəажəеит, рхəеит. «Харт ханхацəоуп, дгьылда акгы
хапсам, ххəычкəа хазныкəгом, убас хаканатцы абри
хагьяфьызаауеит!» – рхəзаап. Асултан, уаха псыхəа
шамамыз имбакəа дыкам, даалаганы адтца кайтце-
ит: зейцш ртаху атыцкəа цшаан, досу иахытаху
индырхаразы. Ацсуаа иртахызгьы уиакəын. Иаа-
лаган доусы ркытакəа ирейцшыз атыцкəа цшаа-
ны, Ацсны инрыжьыз ркытакəа лабжышла иргəа-
ладмыршəози арыцхакəа, рыхьызкəагьы наганы
инарыхьзтцаны, игга-ггаза анхарагьы иналагеит,
рхəеит. Цабал итытцыз ркыта – Цабал ахьзыртцеит,
Дал – Дал, Цьгьарда – Цьгьарда...

Амфə ишапацəагьы, атыц ссиркəагьы бзиоуп, аха
шəахьыкоу Тьркəтəыла шакəу шəхашəмырштын,
саргьы уи аб хəа баша ажəлар исыхьзрымтцеит ихəо-
ушəа, иеы дакəтəаны хашнеиуа даахцылоит Атати-
урк. Ицьюшьаша, Тьркəтəылан уи абакакəа ргьырак
дєыжəны ауп ишыкатцоу. Хамфəапгəф Нихат Алты-
нокгьы уи данибалак, атхарцəхəа даалтцны, уара арт
зегьы хəцəар – хмашьынарныкəцəфгьы дамхацəар
ауеит, ускан шəазхəыци шака лассы хнеигə... ихəо-
ушəа, инапы наркзаны амикрофон аакəипаауеит:

– Уажəы сара ишəасхəоит Ататиурк ага дшииааиз
атəы. Ишыжəдыруа ейцш, атыркə султан ифəгыланы
акəпара ус имариамызт. Ус ишыказ заманалатцəкьа
иззымдыруаз иакəмызт иара Мыстафа Кемалгьы.
Уахык уи адырра иоуит: асултан ир абрыгь-абрыгь
атыц акны, рымч зегьы ейзганы, ацəылашара иазц-
шны итəоуп, абри аныкшара тыхəтəантəихарц,
убриала уаргьы укəпара уалгарацы хəа... Мыстафа
Кемал днатəаны даазхəыцит, идгылафцəа шмацфьы-
мызгьы, асултан ир ирфəгылоз амч абакахыз, арахь
уахы затцəык акəын изынханы иказ, иагьихəыцит:
абри атц иалыршаны, зкьы цəагəацə ааизганы, агаз
фəрыкəтəаны амца нарыцрарсны, итаханьы ицəаз
агацəа ифəрыжəыртцеит. Изааз ззымдыруаз асултан
ир, ихагаханы ифəрылалаз ацəкəа икəакəаса иргеит...

Ргэы иахэаны иаиныркъоит зеггы.

– Нихат, – схы наиқәыскуеит сара, – атырқәшәақны иқоума ажәа «Рахат»?

– Икамкәа иатырқәшәами! – сатеикуеит иарггы. Ауафы рахат рхәоит, драхатны дыцәоуп рхәоит.

– Хара ацсуаа хқынгы убастцәкьоуп ишықоу.

– Уара упоету, упрозаику? – уи ажәа сзатцааз абырсаатк ихы азцоит Нихат.

– Споетуп.

– Еилкаауп зеггы. Сыхыз иақәуршәоз арифма уцшааит: Нихат – рахат!.. Уи схәеит хәа, ацсуааи атырқәцәеи аимадарақәа зларымаз ала, уи ацсыуажәазарггы калоит!.. – сгәы нирхарц итахым хамфәагфә.

Ахәлара ааскьоит, харггы Кониа хәзааигәахоит. Кониа – анкәатәи асельцүкцәа рхәынтқарра иахтны-қалақын. Кониа – Тырқәтәыла зеггы ақны иреихау губерниоуп. Уақа ф-миллионк инареиханы ауа ацсыра нхоит. Уи VI ашәышықәсазын Иранаа ирымпыттархалахьан. Ки Византиатәи аимпериа иалан. Цицерон абра дааны ақадақьра иеазыкайтқон.

Кониа инеиз рацхәа ибла иааттамшәарц залшом, арақа азинхатцара излацентру ала, ацбаамақәа хыцхәазарак шаарымазам. Хәышәфык – цбаамак, хәышәфык – цбаамак рымоуп. Насггы Кониа – Хьетаа ирыдгылаз қалақьуп. Уиггы хара хгәы иахәахит.

Апхыз ақны еипш ақын харт хәхьналасыз ишықаз. Хцон кәарталк аантцәанза нақггы-аақггы ахы хәгәылаланы. Адәқьанқәа, хыхь цбара ишаххәахьоу еипш, ршьапы инаркны рықәцә ақынза нацәатыпқ цбара ирымамкәа зеггы хыла ирхиан, амфәаду нымфәахытггы, аамфәахытггы. Насггы зақа итшәази ухәарауази иара аулицаггы. Апхыз еипш ахьфәеижь иагәылаланы ицоз хавтобус, уаха цбара иаахьмырсзакәа ханбжыга, харт зеггы хшьапы хәқәгыланы хмашьынарныкәцаф изеинахкьеит. Кониа даеакалаггы еицырдыруеит. Уи архәрақәеи ақәыларакәеи

ирықалақып. Убри азоуп ҳара Мрагыларахьтәи апоет-лирик ду Ыбалалиддин Руми имавзолеи ҳаныоназ ҳамғапғаф Нихат Алтыноқ ибжыи нытқакны хгәзаҳеанитцазгы: – Хөык ҳара иахтәқәам ҳахьцалак иҳашьталаны иаауеит, аха шәара хьаас ишәымкын, урт ҳара ҳахьчащәа роуп!..

Харт ауха ҳахьыпхьоз асасааирта «Зема» акынтәи ибзианы аңырмакь уалапшуан. Тьрқәтәыла адгьыл барақьат иалтцыз аеафра зегь рыхкы арака иумбоз хәа акгы ыкамызт. Иңьоушьаша, атәеи, аҳаи, алаҳаи, амытмыңьи ухәа Хеопс ипирамидақәа реипш, убас еикәтца-еикәтцаны икәтцоуп, ублақәа узырқәымгаратәы. Насгы урт реикәтцара аламалагы узыхәо акы акәым, енак акы уадхалоит. «Есышьыжь арт абас реикәтцара далагозар, есышьыбжытхыгы рыпхьакра иеазикуазар, нас ианбеитиуеи, мшәан?» – схы сазтцауан сара. Ашьталара ҳеыназаҳкуан аамтазы саанапшызар, аңырмакь иаакәыз зегы кьыс рымазамкәа ртыпқәа ркны икан, азык-фыцбак иаанхаз атищәа еидтәаланы ани ратәца зара тыфаа хәыцкәа рыла ачаи ржәуан.

Октиабр 4, 1988. Денизли.

Асасааирта «Парк-отель».

Ауафьтәыфса идгьыл иара дапшәыманы даныкала, еихау насып ыказам. Адгьыл азгы, иара изгы. Дышнеиуа цьара тәымгк каршәны иааибаргы, иашьтцааны зегы иахьырбартоу инаганы икәитцоит. Тцлашьапык цьара иагзар аитахатә ааганы, ажыга цшааны еитеихауеит. Хәхәык амға ианыжъланы ибаргы инапы кьаны, давсны дызцазом. Избанзар зегы-зегы иара итәуп, уатәы ихәыцкәа ишырпыло идьруеит. Аха удгьыл акны уара уансасха, ускан ууағзагәышьам, унаурны адәы уқәуп ау. Изхысхәаауа, Тьрқәтәыла зегынцьяра инеибеипшны адгьыл ссырымзаргы, иааңьоушьаратәы анапы адкылоуп. Ацша шәышәуа иахьықәыз ацәхәырақәа ркны, сабду иашьа Хәлач рыцха, дахьықәыпсыз акә-

хап, уажэы ииатцэаза атцлара агылара иафуп. Цака ашьхарпцкэа инадыркны, хыхь ацэхэырақэа ркынза, атыпц иаабыша гэтааны, атциаахккэа еитахауп. Абна агэта имчыдоу тцла-хэычык улапцш нақэшэазаргы, аварсатаны, ахэшэ ахышыны, еилыхны икеике-иуа игылоуп. Апстазаара иатахугы ағэгэа иоуми! Анацалбеит, икалараны ишцакоу даеа жэаба-жэохэ шықэса рышьтахь ари атэыла! Аетцэара ссир иналаз ицозар акэхап.

Хавтобус ашьхарыбжыара ибжыаланы, иныбжыакэаратцо-аабжыакэаратцо Памуккалека ахы рханы ицоит. Зхы ламыркэыкэа аоны изыфнало Дмитри Жуков ипцхэыс пшзеи иареи ахьеидтэалоу ихэытхэытца акы иалацэажэоит. Иара кадыць даакэымтцзакэа ирххоит Москва инаркны икытцымытца ани ашэкэы: «Тыркетэыла». Хатцагь пцхэысгы Кониа инаркны апсуаа хашка иааудырратэы рказшыакэа рыпсахит, ххатцкы кадыршэуа. Икалаз уиоуп: Кониа урт ахы ахырыхэхауаз, шэара акгы заашэымхэозеи анырхэа, хара хашыцэа апсуаа рыкны хнеиаанза акгы ааххэом, избанзар иаахэатэу ахэаахэатэу урт зегы рдыруеит, ххэеит. Даргы иара убратцэкэа ахэаахэтра иаакэытцны хара ихацлеит, хартгы шэара хашэфызцэами хэа.

Черкашин уажэы иапцхэа итэоу аурыс шэкэыффы каимат Руслан Киреев ипцхэыси иареи ркынза дзымназо, аршынк ихэда ацэа итытцны, рхы аткыара дафуп. Урт ркны акэын уи дахымнеиц.

Хавтобус шытыгууааны ицоит, избанзар иахэа 440 километр ныкэатэыс ихамоуп. Ицэоу дубап, иапцхэо дубап, еидыпсылан еицэажэо дубап. Харт апшьфык, хазегь хаз-хазы хтэаны, нак-аакгы анапшаапшра хафуп. Зегы-зегы гэтакык ауп ихамазоугы: цыара цсыуа нхарак, цыара цсыуа хатцак уажэымзаруажэы хабла даатцамшэаришь, анацалбеит?! Хцоит. Ицэыртцуеит абахча ссиркэа. Ашыапы инаркны ахакышэкышэракынза ашэыр рфаханы. Тагала-ными, аха макыана афыхра напы адмыркыц. Иа-

антэазоумей дара аҕадыцкэагы! 50–60 гектар амаргэыл бхэа, убас мацара: атцэарта, арасатра, атаматра, акаканра... Ацсны иҕоу ашэыр хккэа ара иааумбо хэа цыара акы ыҕам. Ацсны еипшуп иара адгыылгы, цсабаралагы, хауалагы... амхацбыр-кэа рыцхақэа хызхызгы ауҕахым!.. Ицоит хмашына аеитдыхны. Ацха згэылытэтцэо алахарта хагэылаланы хнеиуеит. Иааказоузеи ухэарауазеи! «Алаха – Тарцха» – схаҕы иааихуеит ус рифмақэак. Иагьяасгэалашэоит ханыстудент-цэаз халхыхэмаруа уи илзаххэозгы: «Абар, Нели Тарцха, дыф дахықэлаз алаха!» Сагьяацшыырч-чоит. Лара лышкагы саанацшуеит. Уи лхы лнапы атцаргэаны: «Уаха цыара шэыказамкэа, шэабахцэызи, шэара арыцхақэа, шэаргы-саргы?!» – хэа лхы-лҕы ианубаауа, лнапкэа лгэытцацсо, цыара цсыуа мзыр-хак хахынтампшыц хэаа дус иҕатцаны, дкэықэы-машэықэмаха, ахара дыцшуа дтэоуп уи, лгэы цшаауа.

Нели Тарцха. Ари ахызи ажэлей еидкыланы сара рацхыза 1953 шықэсазы исахаит. Агазет «Ацсны Кацшь» ианын Ацсны ашэкэыфцэа Реидгылаҕы ишеилдыргаз Дэрыпшътэи абжыаратэ школ атцафы Нели Тарцха лажэеинраалақэа. Алықьса Цьонуеи, Алықьса Лашэрией, Кэымф Ломией инадыркы аилатэара иалахэыз зегы ахэ харақы атаны ирых-цаажэеит уи рацхыатэи лажэеинраалақэа. Урт хара имгакэа агазет «Ацсны Кацшь» ианыртцеит. Иахыагы исгэалашэоит уи лажэеинраала каиматкэа: «Хыцсы ацэкэырцақэа», «Итэахы сан, итэахы!», инадыркны «Соура уоурахарц стахуп» хэа ачаиртазын илхэоз рҕынза зегы. Дыцхашыацхатцо акэымкэа: «Сара сааит!» – хэа хатцампхэыстас лыбжы аарганы, ацсуа поезиаҕы даацэыртцит Нели Тарцха. Нас, уака даанымгылакэа затцаaira лыцшаарамф аеартбаауа лҕаалхеит: дпрозаик бзиахеит, ддраматург каиматхеит, дпублицист шыахэхеит... Сара сгэыргыара хэаак амамызт Нели Тарцхаи хареи

Акәа аинститут акны атцара ахъеицхақәшәаз. Харт зегъы хгәырғара хәаак амамызт 1955 шықәсазы рацхъазатәи лажәеинраалақәа реизга «Бзиа избоит амәа» ахтытыз. Харт хгәырғара хәаак амамызт, 1956 шықәсазы Кәымф Ломиа атаацәарахәа ифны дахьыфнанагалаз. Уи еицылбон лцарагъы, лыфнрагъы, лхәычрагъы, лырфеиарагъы... Иахьагъы иара убри дафуп. Нели Тарцха, абырсаатк иадамхаргъы згәы меитцажәуа, ахатцамцхәыс ззырхәо лоуп. Арахь лқәыпшразы даара бзиаара дус илбаз хәа рацәак акгъы сыздырцәом. Дшыхәычаз лаб ашықәс еиқәатцәақәа днарылаз дцеит «Схәычқәа, схәычқәа?!» – хәа дшыгыатцәыгыатцәуаз рыбзиаара дук аалбаанза, лан дышфаз лыдунеи лыпсахит. Сара, асабшақәеи амәышақәеи ааигәахо ианалагалак, ачарақәеи, ацсрақәеи, ацсхәрақәеи рзыхәан царацсахра сфынаскоит жәынгы-фәнгы. Издыруан Нели лахәшьа Лиуда ахьаа гәгәа дытнакаауа афны дышлымаз, аха уаха цсыхәа сымамызт. 50 маат апара стахуп, Нели хәа сынкылсит сара енак. «Уыу, уахәшьа?!» – лхәан, ларгъы афны дныфналеит хәба-хәба маатла еизго. Ари захаз ачымазаф гәак, Лиуда рыцха, лыхчы иаатцхны 100 маатк ицоз ааитцхны инаслыркит. Уи арыцха ацсра дахьафызгъы азәы абзиаара ахьизылура дашьтан. Мчыбжьык аатцаанза ари ақәрахьымза лхәычқәа шеибархьыу-сыууаз лыдунеи лыпсахгәышьеит... Нели рыцха иаалхылгахьоузеи! Сара цсраенынза исхаштуам, 1959 шықәсазы, иаалыркъаны Алықса Лашәриа ицстазаара даналтц Нели Тарцха икалтцоз, 1975 шықәсазы Чичико Цьонуа идунеи анипсах Нели Тарцха икалтцоз, 1978 шықәса рзыхәа апоет қәрахьымза Анатоли Ацьынцбал данцсы Нели Тарцха икалтцоз, Кыршьал Чачхалиа данцсы, Владимир Анқәаб данцсы... Аехәшьцәа ирзыкәтцомызт уи акара. Ршьапқәа ркны дтәаны убас лхы-лгәы иалылхит, убас илырцшзеит...

Нели Тарпѣа хара хӕфны хѣтаӕара дӕзааигѣоуп, ихӕгу хӕаалгоит, ихӕмоу деигѣырѣоит. Жӕашыкӕса тѣуеит лареи сареи атыжӕракны аус еицаауеижьтеи. Хар змам сышӕкӕы хӕа крыказар – знапы итѣхны, редакторс ирымоу лара лоуп. Акъыпхъ збаз сфымтак иагу-иабзоу лара лапхӕа азӕгы исеихӕазом. Ашьыжъ усура санааилак, сыблужа ахӕда мацк ишӕышӕызар, атӕл аашьтыхны афныка дасуеит: «Ибыхъзеи бара иахъа?» Спатца сазамкӕа сыказар, атӕл аашьтыхны ари афны икоу лышка адырра ныкалтдоит: «Ихъзеи, бара, ари иахъа иакӕзамкӕа дааитеи?!» Абас дыкоуп уи, сара сзын мацарагъы акӕым. Атаацӕа реидара ду зыхӕда икӕу апхӕыс, лусурафӕы мацк даахъысхахаргъы камлои? Мап! Иахъа уажӕраанза ашӕкӕтыжъыртӕкны уи илеигъу, азӕгы игӕы иалымсааит, макъа на редактор дхӕмазам. Нели Тарпѣа лакӕамызтгъы, еикӕышӕшӕа инаган иахъа абас апхӕафцӕа изрымтцаломызт апсуа литература ашьатаркфӕы Дырмит Гӕлиа ифымтакӕа ф-томкны еизганы. Сара ибзианы издыруеит изакӕытӕ цъабаау ирыдбалоу, изакӕытӕ лабжышкӕоу иагърыкӕтӕоу, уажӕ иара Тӕркӕтӕылагъы хӕзхъехӕаны, гӕаларшӕагас мацарагъы акӕымкӕа, усугасгъы инадхаркуа ф-томкны икоу «Апсуа бызшӕа ажӕар». Уи аикӕыршӕафцӕа Д. И. Гӕлиа ихъз зху Апснытӕи ахӕынтқарратӕ премиа ратӕашъахеит. Хымпада иагърыхӕтоуп. Аха азӕыр идыруоушь, анацъалбеит, урт уажӕы ихшыфортцаны ишыкоу апхӕаф имтцаларц азын Нели Тарпѣа лцъабаа иаду закароу? Абри аредатор дызустадашь хӕа зӕыр дахӕапшуоушь!

Нели Тарпха иахъа Анцѐа ишихѐара дыкоуп. Хџык апџацѐа, хџык амахѐцѐа, хџык амаџацѐа... Лџа-затѐ, ишѐџыкхаша, Москва аиурист џара далганы, сынтѐа Аџѐа аусура далагеит, уаха-уатѐы пџѐыс да-азгаша, Нели лџѐыгџрта ду... уи лхатџа еицџырдыруа ашѐџѐыџџы... Дагџстан жѐлар рпоет Фазу Алиева ус лџѐеит, рџѐеит: «Хџык ахацѐа сыџны иџоноуп – зе-

гы-зегы Муса дреицэоуп!» – хэа. Муса Магомедов, ашэкэыффы, Фазу лхатца. Иара убастэкэоуп ишыкоу лара Нели Тарпха лыфнгы: «Сматэцаа инадыркны сца Алиоша икынза зегы-зегы ифнеилажыцэоуп, аха зегы Кэымф дреицэоуп!» – лхэоит уи дизгэдууа. Дачаагы акэым, Нели лхатцеи лареи рыцсы ирзалым-хуаз рфыза бзиа, Алыкыса Лашэриа ихыз лаша рца-затца иахыхызыртцаз амацарагы оума амхэазои?!

Сынтэа зны аусуракны ател абжы геит:

– Уара, Тыркетэылака уцар утахзами?

– Изхэо барбан, цым-цым?

– Сыбжыгы ухаштма, уахэшьа?!

– Бара, изышо ацэхэыра икэхаз ауафы, азы утахзами хэа изтцаауа ббахэоума?!

Апхыаф ухаткы, уаха уара унеины абрахь ааразы кыр коутцазар саргы икастцеит. Убастэкэоуп иара Алыкыса Гогэуагы, Кэымф Ломиагы... Уи шака ацбабаа атаху ицаны иаахэоу идыруеит...

Шака шыкэса тцуазеи сара Нели Тарпха илызкны ажэеинраала хэычык цхаза изфырц стахуижьтеи, аха макыана иауам. Фынфажэа шыкэса ирыкэуп, сара рапхыатэи сцэахэакэа анызфыз инадыркны, сан рыцха илызкны поэма хэычык апхыаф игэы абылуа изфырц стахуижьтеи. Схы-сгэы итазам атемакэа ирылхны ажэеинраалакэа зыфэуеит, ани хыас исымоу макыана хара игыланы ус исзыцшуеит. Лара Нели Тарпха илыфхьеит сара сан илызкны ажэабжэ – «Агэакыа лпатрет»...

Хавтобус шнеиуаз азиа ссир Егердир иныгэдын-гылеит. Хаатибахэеит харгы уи хазхара иахыымбо. Сара снапы нзаасшыларц сахынатэаз сеикэа лейкэжэа ицеит, Москва хандэыкэлэоз иаасхэаз акостиум ыыц. Аенынтэарак сышытахька снапкэа катцаны, агазет адкыланы сныкэон. Ари азиа ссир убас икеикеиуеит, атца итахэмаруа акалмахэакэа убаратэы. Иарбанзаалакгы цыара нышытэкыагы хым.

– Иаххэап: икалозеи сѐааилыртѐараан сара уи сталар? – схы найкѐскуеит хамџапгаџ.

– 25 доллар аштраф! – ихѐоит иара абырсаатк.

Азиа ахыкѐаѐы убас абахча зазон, убла узаѐымга-ратѐы. Атѐа мацара, ашьапы инаркны иѐоуп угьы, икацшьыхѐатѐараза. Апхѐа хнамтѐклас-а-амтѐкласуашѐа хналаган, аха нас ааигѐасигѐа азѐ-гы дыѐазам ххѐан, хасгѐышьѐеит. Али-ѐси рыбѐѐа-ра ѐкѐына хѐыѐык даакылѐан, абасгьы хайхѐеит: «Апшѐама ишѐзааиѐхѐаит, шаѐа рзыѐо рѐааит, шаѐа рзыѐыуагы рѐааит, амала, амахѐѐа ѐырымтѐа-аит! – хѐа.

Польша акѐу, Чехословакия акѐу ѐѐара иѐоуп, рхѐеит, сара сымцаѐ, абасгьы аџыраѐа урысшѐала: «По газонам не ходить!»

Ари азиа ссир ахыкѐ аѐны шыѐбѐѐхѐа ахѐахѐоз хазгѐыдыѐшылоз ашьхаѐа, шаѐа хѐѐсуа шыхаѐа иреиѐшызи ухѐарауазеи! Ауаџ гѐымѐхѐатѐѐѐа ашы-рхѐа дџатѐѐѐаны, арт ашьхаѐа днархытѐыр – Акѐа дналаѐшра ѐѐишьѐон...

Ахѐларахѐ ахы нархон хѐавтобус Денизли аѐалаѐ иналалеит, дѐеакала иухѐозар – Арбагѐѐа рыѐа-лаѐѐ. Наѐънатѐ аахыс араѐа арбагѐѐа реиѐѐѐара бѐиа ирѐозаарын. Аха аамта ѐѐѐа имѐеи. Даргьы арбагѐѐа маѐыршьѐан, уажѐы алаѐа реибарѐара иалагеит, рхѐеит...

Октябрь 5, 1988. Памук-кале.

Апхыѐ мааноуп рхѐоит. Азы кеикеиуа иубар – алаѐырѐ иатѐуп, ауаџы дыѐсуа убар – изџа ѐсѐеит, ах шыапыла дахѐѐо уѐаѐауа убар – амал уоѐеит, аџы ѐѐѐны убар – иаѐагы иѐѐиоуп... Сара, уаѐа аѐѐа са-наанахѐа инаркны, иаашаанѐа апхыѐѐа срылоуп. Саапшит – зегѐ насхаштѐеит. Шѐѐы рахѐ ѐѐара акы аасыѐгылазаргьы – ишаазѐаз иѐалоит, имаананы акѐымѐѐа. Иаѐа сара хѐѐѐлантѐ рахѐ зегѐ реиѐѐа пату зѐѐыстѐо, сагѐзыхыѐауа Валиѐѐа Беѐиа ѐхыѐ дѐѐ-ѐѐон... Саналагах, аѐѐа ахы умхѐакѐа атѐыхѐа узхѐом. Сара саѐ Хѐамѐѐа ихѐзын, Хѐамѐѐа иаѐ Кѐѐѐа ихѐзын,

Кәата иаб Қырса ихъзын, Қырса иаб – Жәнаур, Жәнаур иаб – Шьханыкәа... Сара сзыхъаз аихаба-
цәа уаха ргәалашәомызт. Саалаганы ахсаала кәстце-
ит. Атцла царцар антәгәырпсо еипш, Шьханыкәа
идац-ипашә иаха-иаха аеырдацуа ишааиуаз, Ва-
ликәа Бебиа иаб Хазари ихылтщытра цыцза уа иа-
агылеит. Валикәа иашьейхаб Артем, аибашьрахьтә
дхынхәны, 64 шықәса дшыртагылаз дыцсит, дыцсит
цхәыс даамгазакәа, дагьдсыткәкьейт. Уи ишьтанеиу-
аз Грышьа, аибашьрахьтә дзыхнымхәзакәа, Кьерч
амца анакуаз, длалаз дцеит. Иара Валикәа ихата
50 шықәса дыртысит – цхәыс даамгазакәа. Зегьы
ргәырфа ран дагеит хәа, сара абри хәаа дус исыма-
ны, уажәы-уажә ани сыхсаала аайтысхуан. Абшьтра
дук рыҕиара Валикәа Бебиа икны интцәон. Арахь
иара кәдыць инхара-интцыра, ишырхәо еипш, атдыс-
хшы игым. Ицшра-исахьа, ишәахәара-икәашара,
илафхәара мацара... Уахгы-еынгы иеи-икәадыри
еикәуп. Ажәакала, дацсыуа хатца бзиоуп. Мап, хатца
бзиарас илоузеи ихылтц дыкамкәа, ицылтц дыкам-
кәа адәы дыкәзар, дыкан – дцеит ауп уаха акгы.
Аабыкьа, 60 шықәса ааихытцуаны цхәыс дааигейт
Валикәа Бебиа. Хәык ахшара иоуит. Сара уи мы-
цхәы бзиа дызбоит. Изхысхәаауа, Арбагькәа рықа-
лакь акны иаха цхыз дызбон иара. Ибыжьгы сгәы
ишықәыффуаз саапшит: «...Абаапсы, ирхәоз зегьы
мцызаап. Саб иашьа Хәлац ишьтамта ыкоуп рхәейт,
импшаакәа умгьежьын ухатцазар!..»

Сара сгәы адық-дық хәа итытцны ицо, ашырхәа
сәатцпан ацәырта саакәтәейт. Алықьса Гогәуа ша-
анза даапшны, икәаад акы антцара даҕын. Ус, ак-
кахәа ател абжы аагеит. Иаакәысхызар, Кәымф Ло-
миа ибжы тыффуан: – Гәык-псыкала иудысныхәа-
лоит...

– Итабуп, абзиара узыкалааит! – «Иабеигәа-
лашәои, ухәарауазеи, иахьа Октиабр 5 сара ишсым-
широу?

– Иудысныхэалоит, цым, – дафын уи, – иаха атхыбжьон дасуан Орхан Шамба, Бебиак дсыцшааит, Платон игәиҕанызааит хәа узааицхаит!..

Сара сгәырғара хәаак амамызт. Ацсынғыы хаканы, Тырқәтәылагь хаканы, Шьамтәылагь хаканы Анцәа хкатца, нас... нас имгәыгкәа ицсхьада!..

Денизли шыыжхьа ыфаны, ажәжәахәа ханеыжәлеит зегьы. Иахьагы аныкәара ду иамшуп, Памук-калека хцоит. Амҕа хара хазыкатцо, амикрофон аашьтихуеит хамҕацгаҕ Нихат: – Аҕызцәа! Исхаштыз, шәарт абра Тырқәтәыла шәыканатцы, икалоит азәы имшира иакәшәар, хара уи хымпада иазгәахтар халшоит. Амала, хәарас иатахузеи, ххыза зеицшроу гәатаны хшыапы еитцыхуа...

«...Хымпада доуха мчык ыкоуп – изакәу сыздыруам, – схәыцуан сара. – Ғнак ашәкәтыжьыртакны, аредатор хадак иахасабала, апланкәа сышрыхәапшуаз Иван Папаскьыр дахьаныз ацьшьара дырга наваргыланы, схы сахьааҕахаз ашә аартны иара ихата даалагылеит. Даеазынғыы, анапҕымтакәа сышрылаз, харантә ател абжыы аагеит, сзырҕызар: «Костиа Гердов соуп изхәо, Мурманск сыкоуп, сышәкәы иазыжәухьоузеи?» «Хай, ада умҕааит, Мурманскынтәи Хабаровск уаннеилак ател уас, итытцны абра сацхьа икәуп, ацара ахьузынахашьтра хаздыруам!» – схәеит саргыы саахәмарны, еилажәжәа ҕацхьа иаасымтцасхалаз инапҕымта даеа зныкгыы сылацш нахганы. Ус закантә!

– Ауафьтәыҕса адунеи даныкәлаз амш, уи ныхәа дууп, ишәхашәмырштын! – ҕацхьа зегь ибла хаатцихит Нихат. Анцәа ицьшьаны, сара саниз, иахьатәи амш, сҕызцәагы азәгы акгыы игәалашәазомызт... Сыцсы заны стәан.

– Аныхәа анысхәа, – деитаналагоит хамҕацгаҕ, – Тырқәтәыла зегьы акны ирыцку ныхәоуп «Рамазан». Җбака ажәа уи иазкны. «Рамазан» хымш имҕацысуеит. Уи ахаа ианыхәоуп. Чыс хкыс иаакарымтцо

хәа акгыы ы́кам. Ауаа зегь реипш, атыркәцәагыы аймак роуеит, еисуеит, акраамтагыы еинышәазом. Аха абри аены, ах́ка зыбжьоу айгацәагыы еинаалойт. Абриа́кара ачыс хаа аны́карто, иагызырфо иахья инаркны зегьы рҕабызшәа хаазарц азоуп, убас иагы́калоит. Амла иакуа, арт амшқәа рзын изхара ифоит, зхы имҕахазакәа аус зуа ауаа, арт амшқәа рзын ры́цсы ршьойт, еихьыжә-еикәыжә иры́цхәхәа еилахәазаргыы арт амшқәа рзын ирымоу иреи́гьу ршәыртоит, арҕарцәеи аты́пхәцәеи еидыҕырба-лоит, ус ша́ка? Август 20 рзын Алла́х и́цсы а́сататә артоит, беиеи ҕари хәа цьара азәы дааилымхзакәа, инеибеипшны ҕнатацы́пхьаза зегьы ауасақәа ршьуеит. Актәи ахәта аҕацәа ирзы́ртиуеит, аҕбатәи ахәта асасцәа ирҕарттоит, ахцатәи ахәта – рхазы иртцәахуеит. Ари амш, а́сататәшьра амш – Кәырбан баирам хәа иашьтоуп. Уи зыхкьазхәагыы ирхәо абриоуп.

Уахык, иаашар август ҕажәа акәны, иахья хынтә а́цьяама италаны Алла́х иашьапкуаз, анхаҕы ры́цхәа Ибрагим дшы́цәаз цхызла абас абжьи иахәит: «Уара Алла́х бзиа дубозар, у́пзатцә дышьны и́цсы дат!» – хәа. Ари уахык, ари ҕаха, ари хаха. А́цшьымш рьечены, Ибрагим и́ца хәычы дкәаба-шьышьны, а́цшзара дыкны даго деилахәаны, абнарахьы иҕынеихеит, цкьаты́пк аапшааны уи дышьны Алла́х и́цсы деи́тараны. Аб игәы тәыуа, а́ца хәычы и́коу изымдырзо, а́цсабара деигәыргьаны а́ччахәа дцәажәо ишнейуаз Афыстаа даарцылеит: «Шәабацоишь, умхәо?» – аб ихы найкәикит уи. «Ны́кәара хдоит, дад!» – иатәикит абгыы деи́тцәгәгәа. «Мап, абнаҕы уганы уаб уишьырцоуп!...» – а́ца хәычы иш́ка даахьахәит уажәы Афыстаа. «Саб сишьуазар сагышьтә́кьяаит!» – ихәеит ахәычгыы. «Умбалари!» – даалабҕабзит Афыстаа урт днарыдкьаны. «Саб, сабоугои?» – дтцааит уи пы́тк ианынаскья. Илуршозеи, аб ры́цхәа, и́каз и́пзатцә еихәагәышьеит. «Алла́х сиу́тозар – сит, умшәакәа, амала, сыблақәа хәа урхымпшыларц, снапкәагыы

шыапыла иаанкыл иупдырхагамхарц...» Аб жэымтацэ-
гъа, мрагыларахъ иѣы нарханы, ихэычы ашыац дны-
лаириан, даеа зныкгы Аллаҳ днаимтцахырхэаны,
аццышэ иафызаз иахэызба ихэычы ихэда инаѣир-
хеит. Знык, ѡынтэ, хынтэ иаѣирхеит, аха уаха умц-
сит, ахэызба ахэычы ихэда цнамѣеит. Абггы даагэа-
ан ишимчыз иахэызба ахъааиѣъаз, инаѡыс ишыѣаз
ахахэ инакэшэан, инадцыххаала ицеит. Убаскан
дымѡашъахуа еитааиахаит цхызла хынтэ иахахъаз
ани Аллаҳ ибжы: «Уара зеггы-зегъ ѡоутцеит, уаха
ус умам!» Аб ицсы ааивыганы, ихэычы дааихъа-
аихытдыз, иацхъатцэѣъа атсыс ааины игылахъан,
цсататэыс...

Абриоуп, убри амш аены зеггы ауаса зыршыуа!.. –
иажэа аахиркэшеит хамѡацгаѡ Нихат Алтыноқ.

Памук-кале тыц ссируп. Памук – абамба,
кале – абаахыгэгэарта. Уа хназаанза хара иаа-
боит ажэытэзатэи аурымқэа рықалақъ Гиерапо-
лис ацэынхақэа. Избанзар, хара хера аан, актэи
ашэышықэсазы икалаз адггылтдысрақэа ду иѣыба-
са иагеит ари ақалақъ. Зеггы акоуп, абриаѣара аѣа-
мыгэа-цэгъа шахнагазггы, уи иаанарпшуа, иуанахэо
оумаза ыѣоуп. Араѣа иубоит еиѣэжэа-еиѣэжэа ицаз
амфитеатрқэа, адггыл антцысы азы ссирқэа хагэха
ицаз аеыкэабартақэа, ахан хытцэцарақэа, аколон-
надақэа, асаркофагқэа, абиблиотекақэа...

Мыцхэы удырхэыщыртэ иѣоуп аурымқэа реыкэа-
бартақэаггы. Урт реыкэабара мацара акэмызт изы-
зкыз, хэарас иатахузеи. Ақъафуреи ацсшьареи иры-
зкны икатцан. Актэи аѣэша – ееилыхыртан, аѡбатэи
аѣэшаѣы азыхышэашэа ааиуан, ахцатэи аѣэшаѣы –
азы ѣэанда, ацшьбатэи – азыршы. Урт зыхышэашэа-
ла аеыкэабара иалганы азыршы аѣынза инеиуан,
нас рцэа-ржыы зрыжэуа иара убас рышыѣахъѣаггы
игъежъуан. Ацсшьарта уадақэа рыѣкны ахэсеи аха-
цэеи еинион. Нас наѣа-ааѣ рцэеижъқэа ирылатхаѣу-
ан...

Зынза иссируп аракатэи амфитеатр. Ашэышықә-сакәа рцъамыгәа хъантақәа ахганы, еиқәыжәжәа-е-иқәыжәжәа ишагазгы, зегь реиха зееикәзырхаз акы акәзаргы қалап иара. Асцена рацәак идущәамкәа, ахата ахахә тәартақәа затцаaira реыртбааны аҟада ихало, узхара иузбом. Зақа аҟада уеыҳаракны утәо ақара – убриақарагы абжы бзианы иуахауеит. Арақа ахәынтқарцәеи амалуааи рыхәса цшзақәеи дарей еидтәаланы, агладиаторцәа – алымқәа асценақны еиқәдырцоит. Урт руазы дтахон, ахәапшцәа – агәахәара ду роуан. Адауцәа ирҟыццәаз агладиаторцәа нақ-аақ аихатә тәы дукәа кны асценаҟы иаацәартцуан, иагәаиҟагылон, итамгылоз рыгәқәа ирхәазозгы акакәын: «Уаха дтахароуп ҳуазы!.. «Иахәа хәлаанза итакны иаықартцоз аиҟыццәа, уаха руазы дыңсыр акәын – ахәапшцәа ргәы иахәоит азыхәан. Иаиааиз игладиатортә ахәа итаны ихы дақәитыртәуан.

Анацәалбеит, изакәытә рыцҳара дуззақәоузеи адунеи иахнагахьоу, нас хыхь иқоу ҳаб Анцәа ду, урт зегь ахырхәырц азы адгьыл иртцысызар – гәыбганс иутараны иқоузеи, умхәои?!

Памук-кале ҳара алҟатә зхыззуа ицоз азтәытцәы хныҟынгыланы иаажәит. Атырқәа хәсақәа настха игыланы иаҳзыпшуан. Ҳара ҳанынаскәа дара неины азы дрыцкәеит, рхы-рҟы рыцшьеит, рыбақәа ирхы-ршьылеит, рызхара иалатҳацәуа агәмагы рбеит. Уажәы-уажәы ҳара ҳахь иаахәапшуазгы рхы-рҟәқәа ирхәоз акызатцәык акәын: «Ари ҳара ихәшәны Аллах иҳаитеит. Ишыхәшәугы иаанхароуп!»

Октиабр 6, 1988. Кдшадасы.

Асасааирта «Аидын».

Сара саб атырқәшәа бзианы идыруан. Уи да-ныхәыцыз, ҳара ххәақны иааны ататын аазрыхуаз атырқәцәа иахәа хәлаанза дрыцын. Ататын рыци-рыпцуан, амашынақәа ирыцанитцон, амра ирыц-цәитцон. «Аус агәбылра сзыркыз – атырқәцәа ро-

уп!» – изныкымкэан ихэо саҳахьан саб рыцқа. Урт, аиашазын анышэ рфон, рхэеит, убас крура бзиа ир-бохзаарын. Татынаарыхра атырқәцәа лассы-лассы Апсныка раара сгәалазыршәаз уажәы Кәшадасыка амқа ҳахьықәу нымқахыт-аамқахыт қазтацшуа ататынртақәа роуп. Алымқанык ацқа ргәылтәтцәо ашәыр хьыдхәо игылазар ататынртақәа ус икам, хәарас иатахузеи. Урт рытқақәа кеикеиуа анапы бзианы ишрыдыкылоугы, аарла шьамхашәара ифеиуа, алыбғыи еипш рыбғықәа сса-ссаза ауп ишыкоу. Арасамахәқәа тартаруа ирынтцаны ауп амра ишцәугы. Уи акәзаап, атырқәцәа ажәытә ҳара хкны иааны ататын заадрыхуаз, иахьа иааны ҳара ҳацсуа татын «Самсун» аахәаны ирыманы изцоугы.

Ҳавтобус шытыууаны ацара иафуп. Ашьхақәа, архақәа, ацәхәырақәа, аетцәарақәа, ақыта цшзарақәа... Апсны ахата! Нахьхьи абахчарафы фны цшзазак хназааигәахоит. Амзырха иатцәкакараза хәажәбыцала ихкааны, агәашә ахыб атаны, ацеи аказармеи рыбжьара амфыркәаракны ауардын гыланы... Ацыши ацымшыи аматцурта абартца хырқацшыаа итацсоуп. Акәасқьа абартцакны амра ицәуп апырпыл рыцхрақәа, атцәарқақәа, ацынцыххәақәа... Нахьхьи лыцхал цәаакы лыжәқа иқәыргыланы, амарда дағаланы дфеиуеит ацшәмацхәысгы, фбаны ицаны илықәу лыхцә-царақәа фышьахаганы лызқәа икыдхәмарло. Аштә агәта, ашымҳа амтцан ахәыци аласбеи аихәмарра иафуп. Абартца дытцатәаны еикәага ихуеит, иара ацшәма ихатаггы... Мап, мап! Ари хымцада ацсыуа таацәароуп. Аха иааг! Иара абакоу, ҳара ҳабакоу?! Акәаггы ахыи тоуп, рхәоит. Сызхара исзымбо, сылабжышқәа шхаддылоз, хзықәтәаз амашыына хлиахәа ҳаманы ицеит.

– Шәаргьарахь ижәбо ақалақь хәычы Кулицьак ахьзуп, – иажәа дналагоит ҳамқацгаф Нихат Алтынок. – Апстазаара аиқәырхаразы иатаху азәызатцәык иоуп. Иаххәап: шәара шәкны Расул Гам-

затов анырхэалак, абырсаатк Дагыстан убла иаах-гылоит, усоуми? Усоуп! Убас Кулицыакгы даиоуп иара апоет, иара азышэахэаф ду Синатлын Али. Уи иныкэара мыцхэы бзиа избоз азэы иакэын. Зны Германия цэыргақэтқак изхара изымбо дшыфназ, статуиа ссирк илацш нақэшэеит. Уи апхэызба статуиан. Аха оумашэа ипцшзан. Лшыабста шыапқэа, лықэчама хақалақэа, лзара тыгыагы, лгэыхэпы шыыртатақэа, лқышэ мцабзқэа, лзамфа тытцэра-ақэа, лыбла зыжықэа, лыцымшы мзафақэа, лых-цэы царақэа... Синатлин Али астатуиа даткэеит. Афныкагы аара ихаштны, ашыыжэ инеины абри аблахкыга инамтатэоз, ахэлара иаимнахаанза уи дахэапшуан, рхэеит. Амчыбжэ аены ари астатуиа ашытахытцэка даацэыртцит цхэызба ссирзак, нцэах-шак. Дшааиуаз иара дахыавалаз – иара уа даатгылеит. Апоет иибоз изхатомызт. Ари астатуиа зыхфаалаз лара лхата лакэын. Нас иара ашырхэа дфеихеит, дызтаара мацараха, аха уи иамразакэа рапхы ларгы абасгы фаалтит: «Мчыбжык цуеит абра узбо-ижытеи, узустада, цым-цым, уара?» «Сара, иахы уажэраанза насыпла зыжэлэр ирзышэахэоз тырқэа поетын, аха абри астатуиа зыены избаз инаркны, бзиабарала иблыз уафы насыпдоуп!» – ихэеит иара. «Уара зегы реиха анасыц ду змоу уафуп!» – наитакны иара ишка лфыналхазаап апхэызба. Урт иара убрака афа ааибыхэаны хатцеи-цхэысси еибагеит...

Афродита – анацэа рынцэахэы. Уи лыхызала ир-гылаз ақалақэ Афродисасгы – антикатэи абырзен-цэа рықалақэ, аамта анапы мейгқэа рыцхашыарада иазымныкэар амуит. Хара хера калаанза цшынызкы шықэса рапхы идыргылаз ари ақалақэ, хышэара-цышэарала иатцанакуеит хэышэи фынфажэижэа-ба геқтар. Иара абракагы икан: «Хуазык дтахароуп уаха!» – хэа агладиаторцэа ахыейкэдырцоз амфите-атрқэа, арцарцэеи атыцхацэеи қыфла апстазаара иахыалатхацыуаз аеыкэабарта ссирқэа, фажэижэаба

нызкъоык зкуа астадион, атцара ахьыртцоз агимна-
зия, амуниципалитет, афилософцееи аскульптор-
цееи ршколқәа...

Ажәакала, ари адунеи шақаоы ацсаххьоуи, шақа
хлымзсаах ахтнагахьоу ухәар!..

Абрақа инамфатәны исхәарц истаху... Абыскатәи
баахыжәжәареи тоурых тыпи хнарыдгылацыпхьаза,
Алықьса Гогәуа уажәы-уажәы дааигәалашәон хцә-
рауаф бзиахә Вианор Пачлиа. Убаскак игәы азыбыл-
ны, игәатцә пшаауагы дихцәажәон уи, еихаразак-
гы иара дызхымзас хьаа дус икатцаны. Вианор
рыцхә, игәғәамтазытцәкьа, иуафыбжара дыштәгы-
лаз, Аңыр Трапшь еипш, дышпахәцәеи ухәарау-
азеи! Сара исгәалашәом уи, цьоукы-цьоукы атцә-
рауаа ишрыхло еипш, акы деифазаны ажәанаак
цъара ихәеит хәа. Сара, иахагы ихә харакны исшьо
салагеит хцәрауаф ду Хәыхәйт Бгажәба, уи изын
абас ихәеижьтеи: «Вианор Пачлиа иара ихәта хыд-
кыларта имазамкәа асасааиртәкәа дрыфнан, арахь
нахьхь итцхәаны икажьыз Апсны ах Қыалышь Чач-
ба ипсыбафқәа зтәз аатцә датцан...»

Кәшадасы ақалақь. Уи Егеитәи амшын ихықә-
гылоуп. Кәшадасы – иаанагоугы ацсаатәкәа рыд-
гылбжьаха ақалақь ауп. Асасааиртә «Аидын». Аи-
дынгы иаанаго амахеқәа реиқәцарта ақалақь ауп.

Асасааиртәкны ҳацсы ааитакны мшынталарахәа
хәынаххоит. Иаарыгәгәаны сапхьақа инеиуаз сөы-
зцәа снрыхъзеит. Нели Тарпхә сьлбеит, дпацашь-
кынгы дааи даасғагылеит.

– Аа-а, ари иушәу закәызеи, агенералцәа реипш
ацәахәа қапшьқәа угәышпы зегьы иалхәа-алхәаны.

– Бақәытц, бара, нақ!

– Аа-а, ҳаркуеит, уахәшьа дукәыхшоуп, ҳаркуе-
ит?!

Икастахуаз, Алықьсеи Кәымфи шысхыччоз,
ашьшьыхәа саахынхәит. Нели Тарпхә думыргәаа-
роуп акәымзар, л-Тарпхәра лызцәыртцны данаауз-
кашәа, аман еиқәатцә улырхәоит. Сара, Тьрқәтәы-

лақа хандәықәлоз аламталазы, Лыхны ирымоу сахәшьа афны иушәутәқәаша хәа ФРГ-аа ракәу, Италияа ракәу цьоукы ркымтәқәа сзаалтин, сгәы-рғьатцәа иахьа исшәыстцан, аха атыркәцәа ируам, рхәеит. Урт ирузозаргы а-Тарцхәа илуам.

Хәааилыртцәрааны Егеитәи амшын хнеины ханталоит. Изака ссирузеи, анацәалбеит! Хышықәса цуеит сара амшын хшыҭеҭынтәалоугы уи стамле-ижьҭеи. Ақәатәи амшын: амазут хыкәазало, акар-пыжә-цәа хтатала, алақәа хызсало... Урт ирыцлеит уажәы арадиациягы.

Егеитәи амшын, ашьха зиас еипш икеикеиуа, атца агәыр таршәзар иубоит. Амала, убас иҭацоуп, рацәак уеузтакуам. Иашоуп, уажәы октиабр мза хтагылоуп, аха иагьа ус акәзаргы... Хәаины апслымз хәалатәе-ит. Ицьоушьаша, хәхыкгы хаз-хазы. Сара апслымз сахьылаиоу Алықса Гогәуа ибзианы дызбартоуп. Уи ихы инапы атцаргәаны, цәа змазамкәа иацхьа итаиоу амшын ду дхыцшылоит...

Алықса Гогәуа. Атцәа иамахацзар қалап сара шақа ныхәәҭа сахәхьоу ақара. 1954 шықәсазы, аинститут санаанахәа, саб уалыр жыцәк азны афы аашьтыхны, ашә ргәылыфруа аеҳәа мгьалқәа аба зны, иман сибарацы Ақәа дааит. Харт, усқан азе-ипшнхартә хәхьыфназ, уадак ақны жәафәфык хәи-цықан. Акаруатқәа рыхқәа хәенықәк-ааерықәкны, атцәақәа аанкыло, амгьалсақәа нарыхкыло, итәаз зегы хәарзырыфны Алықса Гогәуа ихы насықәкны иихәаз ажәа, сара иахьагы ихаакәакәараза сгәатца итоуп. Уи, затцаaira аамта цацыцхьаза, зыдунеи зыцсахьоу саб дысгәаларшәо иахагы сгәысеан-натцоит, стакцхықәрагы арғәҭоит.

Сара иахьагы хәаас исымоуп, Алықса Гогәуа ахәшәтәырта дтаны, Москваа алитературатә институт ашқа сцар стахуп хәа сажәеинраалақәа нага-ны еитагәтәыс иахьистаз.

Сара иахьаггы ахара сарпшуеит, атаацэара саналала аены, Алықса Гогэуа снаскапхьаны исеихэаз ажэа.

Алықса Гогэуа анырхэалак иаины сара сыбла иаахгылоит рапхьатэи уи иажэабжь ссиркэа: «Аеыхэа», «Такар аблақэа», «Асыс-мкаа»... Москва апсыуа чкэына бзиақ дыкоуп Едуард Ажьиба хэа. Ионы сахънеигаз, Акэа инхо апсуаа уиакара хара хашэкэкэа рымамзар калап... Истол акны иаартны икэын Алықса Гогэуа итомкэа афбаггы. Зыблақэа тхаха исэапшуаз ахэычы даашытысхын: – Иухъзузеи, уара, ахатцалажэ? – анысхэа: – Арсана! – ихэеит. – Иугэаламшэои «Аеыхэа»? – ихэеит абггы.

Алықса Гогэуа ифымта «Ашъац аагага» цэыртцаанза сара дсыздыруам шамаха Апсны Ахра зыхъыз азэы, Очамчыратэи Ахра Ачба ида. Уиггы, иацэыпхашыоу сыздыруам, еихарафык Леонти хэа акэын ишиархэоз. Шэрыхэапши иахъа шакафы Ахра рыхъзу... Абасоуп ашэкэыффы иашатцэкъа дышцэыртцуа.

Шака сатцашыцуазеи сара Алықса Гогэуа иказшыа: атынч, жэамыццак, атцаула... Иагъафгы иахтахуп уи дшыфуа афра, аха ус икало азэ иоуп. Сара «Асду» антытц псшыара исыманы сцеит, ауада сёыныфнакны сапхьон. Анацъалбеит, закэытэ цстазаара ссирзи сызлаз, изакэытэ дунеизи сызкэыз уи амчыбжык... Апхъара саалгеит, ихааза сапхъа иакыз ацэа-цэашы аарцэаны, сыбла хкуа, аеыпхэа афымцалашара асырkit. Аду – дахьугалак ддууп!

Тыркэтэылака еиццауаз харт хазбахэ захаз цюукгы, хабзырго абасггы фартит:

– Уара, жэафа мшы умыцэазакэа иузыхгару?

– Избан, уара?

– Алықсеи уареи уадак акны шэызлеицыкало ала, ихэдабжы уарцэараны укам?!

– Фынфажэижаба шықэса иртысуа зеггы хэхэда абыжъкэа гоит!

– Уи схәеит хәа шақаамта дмыцәакуа дыкази, уара, ани аисарақны иззымычхакәа зыблақәа ачаи ртиааз?! – ихәхлафаауан ачкәынцәа.

Цыкапутк еицышәфаанза ауафы дуздырзом, рхәоит. Насгы уи зегь рыла данаапшуа, иареи уареи шәанеицныкәа ауп, еихаразакгы амәа хара шәанықәу. Жәәәа мшы хәхьеицыз цъара усгы иажәанаак захада Алықса Гогәуа, ма цъара дгәамтцып, сарамыжда! Асасаирта хәхыныфналос рацхәа сара стыц сылирхуан, нас акәын – иара.

– Уара, шықәсык акара ма усеихабыми, Алықса?

– Маап, сара ус еиғасшьоит!

Убас зегьынцъара. Исгәалашәоит, Кониа акәу цъара, ашыжь санаапш, Алықса дпышәырччо, ииарта дылатәаны акы антцара дафуп.

– Угәалакара бзиоуп, излазбо ала, афыза?

– Мамоу, цыушът!

– Узырччо шсоухәара, удинаныс?

– Иаха ухәдабжы гон...

– Гьаргь Гәыблиа ачарақәа ркны акәац бзианы ифоит хәа ауаа дырдыруеит, – схәеит саргы сааччаны.

Оажәижәафык ашәкәыфәцәа еицыз хәхьтаз Стампыл аконсульство акны атырқәа шәкәыфәцәеи хареи хәхьеицылоз, зызбахә рхәазаз азәызатцәык иара иоуп.

– Иахәа хара дсасаны дахтоуп убас еицырдыруа апсуа шәкәыфәы Алықса Гогәуа, ари хара хәигәыргъоит! – ихәеит урт рхантәафы.

Азә иоуп атәыла ахыз атгаразын иатахугы.

Аду – дахьугалакгы ддууп.

Сентябр 7, 1988. Ефес.

Хавтобус Ефеска хаманы ицоит. Сара, иахьатәи Тырқәтәылатәи агазет ҫыцкәеи сфыга қбаадқәеи сывараҫы иқәтцаны, аценцъыр салпшуа сахьтәоу, уажәы-уажә сқьышә ачча ықәыххуеит. Иацы асасаирта «Аидын» хааины ханаафнала хҫеи-хнапи

аазэзэаны, хандэылцш-аадэылцшуеит. Алық-са Гогэуеи сареи ацшьбатэи аихагылакны хакан, Кэымфи Нелии хатцака афбатэи акны. Сара адэахы сындэылтцны асоф сныкэгылеит. Анацъалбеит, изакэызеи акалакь хэа. Кэшадасы кадыцъ, иахьа ныхэоушэоуп ишыхиоу, афын дукэа ршьапы инаркны рыкэцэанынза зеицш утаху шэты-хкыла еилыцъцаауеит. Сара рацхьа Тьркэтэыла ханаалагыла: иахьа ныхэоума, шэыкалакь ас изыхиоузеи хамфатгаф сизтааит. Иара дааччан, хара хзын еснагь ныхэоуп ихэеит. Изимхэозеи, баба! Шака тьуазеи Тьркэтэыла еибашьра амбеижьтеи! Изхысхэаауа, абартца сыкэгыланы сызхара исзымбо сшыцшуаз, сылацш тцака Кэымф Ломиа инаикэшэеит. Уигьы ддэылтцны акалакь далацшуан сара сеицш.

– Кэымф! – хэа сыбжыы насыргеит. Аха, хатцакатцэкьа убаскак ирацэаны амашьынакэа еилысуан, ус аламала азэы ибжыы уахауа икамьызт. – Кэымф! – схэеит сара даеазныкгы, иаха иааргэгэаны. Уи сыбжыы иахаит уажэы. Ашырхэа дааикэкьашан, афнутцка дныфналеит, Нели исызфылтуеит катцаны. Рацэак мтыцкэа фатцхьа деитаадэылтцит. – Кэымф! – схэеит сара дырфегьых уи схы наикэкны. Иара сыбжыы илымха иштасызгы, амашьына мыждакэа срымжьокэа икам ихэан, акгы имахэозшэа ус даагылеит, аха илымхакэа кьдтцаны. Даеа зныкгы икэфыстит сара уи, уажэы сыбжыы иахагыы инаргэгэаны. Кэымф ашырхэа дааикэкьашан, афнутцка деитаныфналеит. Уаха дагьдэылымтцзеит. Алықсеи сареи ныкэара хцоит хэа хэааибытаны, дара рышкагыы хнымфохытцзар, хатцеи пхэыси меицэажэазо еисны итэоуп.

– Ишэхьхэеи, уара? – хэа Алықса дрызтцаазар, абар ассир.

– Кэымф, Кэымф хэа даакэымтцзакэа сызфылтуеит, арахь санааилак сара сакэзам хэа мап лкуеит! – ихэеит Кэымфгы деицрашэаны.

Ашьтахъ, иҕызтуаз сара шсакәыз анысхәа, азә даҕәытцыр – азә далаго, акыраамта ҳаччон зегъы.

Иңыоушьаша, абра иҕалеит даеа хтыскгъы. Ҳацшьоыкгъы ақалақъ ахъ ҳазлацоз ала, ҳара ҳцацха Кәымфи Нелии рномер аҕны иааныжъны сдәылтцит сара. Кәымф уи дахәамцшазакәа, дара ртәы акәыз цышьа иаақәпааны дындәылтцын, аҕеџхәа ашә лыдиджълеит. Аха рацәак Ҳамцацкәа, изакәу сыздыруам, Нели акы аалтаҳхан, Кәымф анс ихәеит, арс ихәеит, аха уаха умцсит, ашә изаамыртит.

– Саргъы игәастахъеит, арт ашәкәа раартра хәычык ицәгәоуп! – ихәан, Кәымфраа ргәыла Алеқсандр Шалимов ицацхала аартышьа шиирбоз, илылапцәа игеит. Апенцъыр ҳкылсны ҳнеип сҳәан, Кәымф имуит, ҳгъычцәоу цышьа ҳтаркыр алшоит, ихәеит. Нас ахылацшџы пхәыс дааганы, зегъы ртыцкәа ирықәылтцеит.

Ҳмашъына шытхысааны ицоит. Анацъалбеит, абри шцо еипш ицандаз иахъатәи Ҳамшқәагъы. Уатцәы Бурсақа ҳцоит, ацсуаа рахъ. Ҳарт арахъ ҳза-аз абақақәеи атоурыхтә тыцкәеи рбаразын ауакәху. «Уаха ател сасзом, цшзала уатцәы Ҳайқәшәоит» – ихәеит иаха Орҳан Шамбагъы. Иңыашъатәуп абри ауаџ абас имарианы, Ҳмаршрут идыруеит, аха, Ҳахъаагъылаз асасааиртақәа цшааны, Ҳномеркәа цшааны, Адапазарынтәи есуаха ател дызласуа. Интцәандаз иахъатәи амшгъы, ацсыуак ибла Ҳаитанхыцшылаландаз!..

Доусы иара иахәсаб имоуп, аха саргъы сара сыплан сыдуп ихәоушәа, Ниҳат Алтыноқгъы ишытыууааны ицо Ҳмашъына дацлабны, аҳаҳаирахәа ацәажәара даҕуп!

– ...Избан Ҳара Ҳҕны ахәычы асунатра (обрезание) зизыруа? Рацхъаза иргыланы уи ацқъара иатәуп. Ѡбагъы, ианизҳалак, ацхәыс лыҕны мыцхәы дыгәгәахоит. Шәара игәашәымтақәа каларым, зегъынцъара асахъақәа иртиуа рыҕны, ахатца иан

дшаалыхшаз, настгы ихатцара апыжэара атаны дшану. Уи атыпхацэа ахэампшзакэа, ипхашьаны иавсуеит. Аха ара пхашьара ыказам. Атыркэа дыҕиарц азыхэан, апропагандагы игэгэаны аус аеуеит. Атыркэа аибашьра итахзам – иитаху аҕиароуп. Уи амфа иагыануп хажэлар. Ахэса рацэа раагара ататиурк азин шапихызгы, иахьагы имачымкэа икоуп урт змоу ахацэа, еихаразакгы ақытакэа рыкны. Ақалақь акны хэфык, ффык ахшара иреитцоу шамаха таацэара убазом. Ақытакэа ркны жэафафык, жэахафык ахшара рymoуп. Аллаҳ иишаз ауафыпсы – иҕатцэхэгы иишоит. Анкара мацара х-миллионк нхозар, Стампыл ф-миллионк нхоит. Ар рымацара Тыркэтэыла 540 нызкьфык амоуп... Тыркэтэыла абирақ, ишыжэдыруа еипш, икапшьуп, амзаға ану, аетцэакэа анпыккалоуп. Иаанагоугы абриоуп: акапшь – афырхацэа ршьа, амзаға – рыкэцара иа-аирала ахрыкэшара, аетцэакэа – рразкы ххаза илашо икыдларц... Ниҳат Алтыноқ ацэажэарагы уафы дараацсоит, цьым ихэоушэа, ихшыотцаккэа затцаaira рпытэтцэа-пытэтцэара даҕуп.

...Атыркэцэа, зегь реипш, афгы ауаткагы ржэуеит, амала, иашьу даарбаны икалазом...

...Атыркэа акахуа ҕатцаны дымцэажэазо дтэоуп – ус анакэха, уи каиф имоуп.

...Анцэа ца димазамызт, иара ихата Аллаҳ ицазатцэ иакэын...

...Сара исыздыруам атыркэа пхэыс шакаамта лееилалхэо, аха хэ-минутк рыла лееилылхуеит...

...Тыркэтэыла хатцеи пхэыси реилалара мариоуп, аха реилытцра акырза ихьантоуп. Урт еилытырц азыхэан: ма лхатца длыпсахуазароуп, ма Апсадгьыл дачархэафызароуп, мамзаргы лхы еилагазароуп...

Ефес. Ари атып Афыстаа деилахартэы ипшзартануп. Уи хэынтэ ибгахьеит, рхэеит. Убас шакэугы убла узрыкэгом Троиа алегендатэ тызкэа, аеыкэа-бартакэа, анеиааиртакэа, амфитеатркэа... Акы убар

егы ухаштуеит. Абырскатәи зқышықәса шырхыр-
гахьоугы, амармалташь хахәкәа иацы еикәыртцаз-
шәоуп рхаҭәа цыфцыфәа ишыкоу.

Абырзенцәа рхәынтқар ица уахык дахынышыта-
лаз ацхыз ссир ибеит, рхәеит, қалақь ҫыцк, аха оу-
мазак иргылахауа. Ус, цхызла абыжыгы иахазаап,
ахәеи, апсызи, амцеи ахыкоу иргылатәуп уқалақь
хәа. Акыраамтагы деимдон уи апшаацәа рацхьа
дгыланы, абрака иагыбеит амцагы, ахәагы, ап-
сызгы. Ақалақь Ефес ашыапгы икит...

Арака икоуп аурым ҫыкәабартақәа, зқы
хәышәфык зкуа амфитеатр, архивцәахыртақәа, ал-
леиа ссирқәа, ажәлар реизарақәа рымәапгартақәа.
Цшышәи жәохә нызқьфык ара ақырсианра рыды-
ркылеит. Арт аллеиа ссирқәа ркны нақ-аақ афырха-
цәа рбакақәа ықәгылоуп. Ари ақалақь усқан амшын
ихықәгылазаарын, уажәы, аамта еикәатцәақәа
рҫацхьа мацара акәымкәа, Ефес акынтәгы амшын
жәаф километр ихьатит. Абри атыц ссир акны из-
ныкымкәа даахьан рхәеит, иара Гомер ду ихатагы.

Ицәоушьаша, атыц рзымхакәа арт амфитеатрқәа
рбжысыртақәа зегь рыкны, ауаа бжәатәазтгы –
абжәа аҫада изхалазомызт рхәеит. Уажәы уи аре-
стоврация азуны адунеижәларбжәаратәи афести-
вальқәа мәапыргоит...

Ефес икоуп иара убас узызхәыцша даеа бакакгы.

Малуафык ицха Октогеиа зыхьызы, апцра-сахьа
азыхәан Ажәеипшьаа ртыцха илымазкуаз, нхафы
ҫарк ица бзиа дылбеит. Амал уафы ицха анс хатца
дишьтуа дыкахызма. Имуит – имутәкьеит. Арахь
дара афыцәагы еиҫынтәаауа бзиа еибабон. Ари
адунеи ианамуы, анарцәахь ма хәицәызрым рхәан,
афыцәегь иааибыхәаны рҫыршьит. Амалуафы урт
афыцәегь рбака акны иссирны иргыланы, цәка
абасгы аниҫтеит: «Иеиҫгәыхәаауа 6-гәык реикәыт-
хара, иара Анцәатәкьагы азин имам». Урт ирдо-
уханы, иагыргәаларшәаганы рывараҫытәкьа ацы-
ха-зыхьгы ахьхәхәа илеиуа еитцихит аб.

Арака хара дхақәшәеит, Ефес турист хасабла ине-ины иказ, иара аурышәагы бзианы изхәоз Киольнтәи ауниверситет апрофессор Поль Ханс. Абырса-атк хагыейбадырит. Поль Ханс, апсуа бызшәа иахт-нагахьоу агәафрақәа зегьы здыруа царауафызаап, ипсыз акара игәатцанза иназаны: «Ааи рыцха!» – хәа ихьааганы дагыахцәажәон. Апсуа бызшәа аус бзианы ишауа хәа харгы хасны ианхарехәа, Поль Ханс игәы иахәаны, Фазиль Искандергы уахь дадкыла-ны, инацәа ду дөаханы иахирбеит. Уи хаигәыргәеит харгы.

Хазхара иахзымбаз Ефес иаххәау алакә ссирқәа хшаргәылахәхәаз, хара тыц каиматзак хазцеит. Уи цшышәи өажәа метра амшын иауарашәаны ихаракыз акарматцарақәа рхәы хәа изышьтоу ауп. Ари атыц ссир акны игылан Анцәа иан Мариа лыфны. Уака зегьы ршыапқәа хтны, ацәашьқәа аркны, инаганы инкыдтц акәын ишыфналоз. Адәахьы уаөтцас уаанацшы-аапшыр, аиашазын уаха цьаргы икам-зар калап уи афызатцәкәа Ацшыатыц. Бзиоуп, аха уаха ааигәасигәа цьара акы аакатцазамкәа, издырда Анцәа иан Мариа лыфны абрака ишыказ? Ирхәоит немец такәажәы лашәык афны дахьтәаз абас лхәеит: «Тырқәтәыла, Ефес хәа иахьашьтоу, амшын иауарашәаны цшышәи өажәа метра иахьыхараку, игылоуп уафы иимбац фны хәычык. Уи Анцәа иан Мариа лыфоноуп! Ө-километрак мраташәарахь уи инацәыхараны икоуп лара лнышәынтрагы!».

Абри атакәажә лашәы, илхәаз артцабыргразы, Германиантәи лаба ырцшауа лара лхата Тырқәтәыла дагыаит, рхәеит...

Икамзи адоуха змаз ауаагы!

Октиабр 8, 1988. Бурса.

Асасаиртә «Кент».

Иахьа заа шыжьхьа хәартцеит. Акрыфара анаххәа: Анкара, асасаиртә «Ершан» акны рапхьаза ачеидьыка напы ахьынахаркыз, атцыхәтәанзатәи

амш аенынза, инеибанеипшны, уаха цъара ргэы
аахақәымҕығзакәа иаххагъежьюа ҳаматц ахыруа,
цәашьыркыла уеимдозаргы ус цъара иузымпшаар
қалап. Крахъахфоз, иагъа изал дузаргы, харт ҳазла-
мачыз ала, ганк ақны ҳтыц алхны, еснагъ ҳхәы мазе-
ины, иахзыпшны игылан. Ҳазланықәацәаз ала, харт
акрыфара зны амқан ихақәшәон, зны адгъыл атқан,
зны адәыхы ағтәи аресторанқәа рқны, зны амшын
ҳахтәаланы.

Цъарамзар цъара иаахамбеит: ҳаташәымтқан
абаапсы, иахъа афымца ықамызт, ма агаз ҳагхеит,
мамзаргы акәацаагара ҳзахъымзеит, шәшаауаз
аахақазгы уажәоуп ҳәа аказын рхы иахашшаауа.
Ахәычы инаркны аду иқынза зегъы ҳтыцқәа еипш-
ны, игәырғатцәа инахапызаны, иацсышәа маца-
раха ачеипыкахъ инахапхьон. Сара жәафамшы
Тырқәтәыла ҳахынзақаз, лахыцгъак изууазеи
акәымзар, цъара дсымбеит инаумыхәаччакәа апс-
шәа зымхәоз ҳәа цъара азәы. Жәипшь-жәохә шықә-
са зхытца аққәынцәа хәыцқәа, еиқәчаб, еипшны еи-
лахәаны, уаха цъара рыбжьык аамгазо, аха зегъы ач-
чапшь рёықәны, ашыр-сырхәа еивагъежьюа ҳаматц
руан. Урт рыпшәма настха дгыланы, рыматцушәа
дахәапшуан. Ианынаивсуаз, ибжыы нытцакны цъара
акы анынареихәалак, иара уатцәқәа иаақәгыжъаау-
ан: ма ача мацны иқәын, ма ыцъа ирзеипшыз хыык
ирымтцагылан, ма ачқьыпи ахәызбеи ииашаны иқә-
мызт...

Урт аққәынцәа хәыцқәа ачқьыпи амхатәи раргъа
напы анацәкыарақәа ирыбжьакны убас иманшәа-
ланы ахәқәа ршон, иуадафуп ухағы аагара. Актәи,
афбатәи, ахпатәи... Ма убас жьык ҳәа ааганы ҳацхъа
инықәыртон – амацара изузымхарызеи!.. Аха харт,
апсуаа зегъы, бзиа ибаны еицахфоз акызатцәык
акәын: акамбашьхартцәы. Ани акәу, ари акәу ишәта-
ху анырхәалак, азәк еипш зегъы: – Уигәыр! – ҳхәон.
Тырқәшәала уи хъысгы абырсаатк иахтәеит. Кры-

фан ханалгалак, апшәма дхырхәа-хырхәо, даеа зныкгы шәахтаа хәа, аахьхьынза хааскьаганы апсшәа нахаихәон. Сара усгы азәы имариа шаасоулак, ани җырхәала Апсны Назим Аҗзба исиртдаз сытыркәшәа аацәырызгагәышьон: «Абаза иокумдур бурад?»

Иахьа заа шыжьхьа җәартцеит. Амҗа хара шҗамоу җашьом. Шака цуазеи җарт абри амш җазыпшы-зижьтеи!

1975 шықәсазы аурыс литература амшқәа Кырттәыла имҗапысуаз, Апснынтәи сарггы срылахәын. Арт амшқәа рхы Қәтешь иазыркыз, аенытәкьа х-гәыпкны җаршеит. Сара сақәшәеит Ацарака ицоз агәып, Константин Симонов хадас дызмаз. Аиаша ххәозар, сақәшәеит акәым, мчыла схы ақәсыршәеит: иудыруазеи цьара апсыуак дахьыкоу сақәшәар хәа. Убас иагьыкалеит, аха уи даеа зтаароуп. Ацара, хәарас иатахузеи, аипылара ссирқәа җаман. Аха сара назаза сгәаҗы иаанхаз Сарптәи аипылара ауп. Җарт архәта анапхгаҗцәа хганы иахдырбеит, Тыркәтәылеи җареи ххәаа. Сара уаанза, усқан ачеицьыка ахьхьыкартцақәоз цьара исхәан еипш, машьынала сышнеиуа уаанҗас хәа автоинспектор саанимкылацзар, уаха ацара калом хәа цьара азәгы исеимхәа-цызт. Сара ақыта җалаланы җашнеиуаз, уаха шәцар калом хәа җагьааныркылеит. Иагьиашатәкьаны уаха царта абакахыз! Җәацхьа апсабараггы адгьылгы ргәы тыфааны, җ-хәынтқаррак еиҗызшо ахәаа гьашза иалхәаны иган. Амшын Еикәа инаркны, ана-ара ашьхақәа ирхало, ирылбаауа. Сара сыблақәа сзакәымго сшанхаланы акырааамта уи сазыпшуан. Нахьхьи ахәаанырцә, сара сашьцәа хыпхьазара рацәала иахьыкоу атырқәа идгьыл акны, иееидыпсаланы иабцьар агәта икны дгылан ахәаахьчаҗ, җара җахь дыпшуа.

– Ус шәнапы шәырххар калазом! – ихәеит җара җамҗапгаҗ, зегь хгәаҗеаантцаны. Атыркә хәаахьчаҗ инаҗстәкьа игылан, сара уи аены ада исымбацыз

иара ацъаамагы, ахы тцэрыцсаза. «Анацъалбеит, изакэытэ насыцузеи имаз абри ахэаа инхытцны, хашыцэа ахынхо адггыл зшыапы ныкэзыргылаз!» – схэыцуан сара.

Абар, уажэы мчыбжык инеиханы итцуеит ацсабара ахазынарақэа зеггы бо, ацсуааи хареи неикэфэйт-ааикэфэytuа Тырқэтэыла халоуижьтеи! Аха иахьатэи хамш амшқэа ирыцкуп. Иахьа хара Бурсака хдоит. Ацсуааи хареи хаипылараны хакоуп. Амца хара зыркафеуа, атырқэа уажэы имбеит ихэоушэа, хамцапцаф Нихат Алтынокгы имикрофон аашьтыхны, зеггы дхалапшуа феаитцуеит: – Уажэы хнеираны хахьыкоу атыц иадхэалоу легенда хэычык шэзеитасхэарц стахуп.

Анахы цкэын Ион, ишыкалах сеидру, аха хатца дызкэымшэо икоузеи, ацма дадырбалеит. Ант амыждақэа ани рцэахуа икахызма, кэтыфархасракгы ахмыртцкэа, алымхатажыцэащэа инаганы ах иархэеит. Ах, иара игьежыра ааизиган, уаха анс-арсгы акэымкэа, ари ацкэын фардац иус аазбаны ашыра наикэыртцан, днаганы дтаркит. «Уара, хацкэын ахымзг хиргеит, иашоуп, аха ауафытэыфса шыкэсык ах знык деилагоит рхэоит, шэааи хичхраап!» – рхэеит уи икытауаа, иагьа ус акэзарггы. «Хазлаицхраарызеи?» «Атцарбаазара здыруа, атцарбашьагы идыруеит хэа, хнеины иара ихата хизтцаап, иихэоггы хахап!» – рхэеит. Инеины ианизтцаа, сара сахьпсыз – сыцсит, аха шэара ус анышэтэхха, цьмак аакны иаганы уахынла ахтынра интатцаны шэца хэа реихэеит. Ани крахдыртцуа икахызма, аухатцэкьа убас иагьыкарцеит. Адырцаены ашьжымтан ах исоф даакэгылазар, иблақэа ирбоз изхамтцеит. Уи иахьа хэлаанза изхара изымбазо дызхэапшуаз, инапалагы ииаазаз ашэтқэа зеггы хыхахааны, зыпсы таз хэа цъара акы ыкамьзт. Цкъагы даанапшызар: нак-аак амгэакэа халаны, агэапахэа ижахэо амзырха агэта итатэоуп урт зеггы анышэ иато ас изфаз

ацъма афыстаагъы. Ах, ишимчыз дыхэхэеит, ала кы-
диъеит, ахэа кыдиъеит. Нас, ант азбафцэа ааизга-
ны, абри афыза адтцагъы ныкаитцеит, рхэеит: «Абы-
ржэытцэъа ани ашьра зкэахтцаз ацкэын доушэыжъ
цъмас иаакоу зегъы аакны, иааитаху рзиуааит!»

Хавтобус иаарханы ацара иафуп. Инымтцэазо
шшапарак ханыланы хашнеиуаз, хныкэцаф имашы-
на абылтэы амтцэо иаламгакэа икам, иныкэашэа
иагырхо даамфохытцит. Ататартэакны такэажэыки
тахмадаки тэан. Урт хаштыркэцэаамыз абырсаатк
ирдырит. Хазгабцэа руазэгъы амашына дынтытцны,
ихыдхэо игылаз атцэамахэ дааханы, акы аафылхит.
Ашырхэа ани атахмада тцеъ ведра дук аашытыхны,
абахчара днытцалан, реиха икалахъаз тцэа-шьапык
аархыц-хыцны иааиршэшэан, ауедра азна аакэшэа-
ны, ишааигоз ачэахэа азы илатцакны иааизэзэан,
иааган хмашына интэигалеит. Сара иахъагъы сгэы
икыдуп уи атцэаффы хааи ани атахмада иччапшь
рази!

Амфан хара иаабеит адунеи акны еицырды-
руа апергамент къаад апцстазаара азтаз ажэытэ қа-
лакъ Бергама. Амала, аиашоуми иаххэара, шака
Бурса хазааигэахоз акара схэыцракэагъы еибарс-
ны уахъ ицон, исыхан сыргон иара сара схатагъы.
Ицытцэтцэа-цытцэтцэаны акэын хамфадцаф ибжыгъы
шсахауаз:

«...150 нызкъ шықэса рацхэа Бергаматэи
ахэынтқар Евменос ихаантэи уи ашэтыкакачра
атэы зхэо атоурыхтэ бакакэа аазырцшыз, анемец
археологцэа роуп...».

«...Ара икан иара убас ажэала ауафы ды-
зхэышэтэуаз ахақымцэа. Урт хэшэы рымазамы-
зт. Еихаразакгъы ирхэышэтэуаз ахагацэа ракэын.
«Ажэфан апштэы – хэшэы дууп, уи ауафы дартын-
чуеит. Иааиуа аапын иаман иаауеит шэара шэхъаа
ахэшэкэа. Уи реиха агэтынчымра зэатаны изыпша-
аз – рацхэа дагъбзиахоит...» – абас ажэала мацара
ирхэышэтэуан урт ачымазцэа...»

Анатоли Кашпировски дааугэаладыршэоит, усо-
уми?!

Аракатэи афонтан ссиркэа рыгэта иалагылоу
ашьака, ацарафырпы ыршэны зегы икэдыршэуан.
Уи зыкэыршэыз – хымцада игэыхэтэы назоит хэа
ипхьазазаап. Сара уи сзыкэмыршэзеит...

Измир – ааглыхратэ қалақь дууп. Уи Тыркэтэы-
лан ахпатэи атыц ааннакылоит. Актэи – Стампыл –
ф-миллионфыуаак нхоит, афбатэи – Анкара – х-мил-
лионфыуаак, ахпатэи Измир – ф-миллионфыуаак.
Измир убас иқалақь пшзоуп. Избазгы Акэа ааигэа-
ланамыршэарц залшом. Амра ашьхақэа иаархытц-
ны амшын инзаагылоит. Уи хара хашықэспхьазара
иалагаанза, ажэеизатэи ашэышықэсазы идыргылаз
жэытэзатэи қалақьуп. Харт уа ханнеиз амш каххаа
излақаз ала, абырсаатк ахэахы ххаргалеит. Вантэи
анапсыргэытца иқэушэа халацшуан ари ақалақь ссир.
Иблахкыган аиашазы. Амалахазгы ауафы ихахы
изаагомьызт ицаз ашэышықэсақэа аамтеикэатцэа-
ны иара иахнагеит хэа. Измир изныкымкэан агацэа
рнапы иампытцанахалахьан: ацьямцэа, авизантиаа,
аримлианаа, асельцбукцэа ухэа убас азэырфы. Иахьа
уи аееибытаны игэғақацаза ашьапы иқэгылоуп,
Егиатэи амшын ацэқэырцақэа афахэмаруа.

– Абни адгьылбжьаха шэымбои, – хаанаирпшу-
еит хамфэацгаф ахэы акэацэра ххаланы хыхықэгы-
лоу, – убра иқэынхо зегы акрызку ауаа беиазақэа
роуп. Иргэамцхааит акэымзар, иузымдырзакэа иахьа
хынтэ уаахэаны уртиуеит... Иулшараны икоузеи!

Бурса. Ақалақь халаланы хдоит. Хзыдтэа-
лоу амашьына ахышэқэа хрышьтуам, акэымзар
хшынткькьара, хэцсқэаггы рылаханы аулицақэа
харныцшылоит. Ара ацсуаа рацэафны инхоит,
рхэеит. Ус анакэха, иагьяфгы ццакы-ццакуа ақ-
лақь иалоуп, хара ихаздыруам акэымзар!... «Сишь,
абни дацсыуазаргы қалап, иныкэашьа убоо, деи-
лыхха?!» – сгэи сареи аицэажэара хэфуп. – «Уигы

уи иоуп аха ани апхэызба улыхэацши, шақа аа-мысташэала деинаалаза деибытоу, хымпада апсы-уа тыпхауп!» – саахэытцэыхэытцэуеит, ақалақь сыпсы алаханы.

Хапхыақа агэыргыа лабжышқэа шахзыпшу аадыруашэа, иара атырқэа мышгыы атцх иахыацыло иа-акэымтцзакэа апсатара иафуп. Уажэымзар-уажэы хавтобус асасааирта ашэ ианбаннылагылои хэа ҳа-гэқаагыы тамгыло ҳапшуп. Ус, ҳмашыына аныкэашэа иаагнархеит, бжыкгыы ҳлымха иаатасит:

– Аа-а, иааит, иааит!

Хагыынарылапшит асасааирта хэычы афапхыа еилакыы еилагылаз апсуаа. Иахыыказаалакгыы изыузымдырхуеи урт!.. Хмашыына аанфасха амтакэа, али-пси рыбжьара иакэшеит, ишьтырхуаз цыахшыеит. Ашэ аартны атытцха ҳамтакэа ҳмашыына итеи-бахэаны, рнапқэа ҳакэыршаны ҳгэыдыркылон урт, ҳгэыдыркылон: аурыси аурией, абашкири ачуваши, ататари абалкари... Дара рзыхэан зеггы-зеггы апса-цэан уажэы... Ҳгэыдыркылон акыраамта ргэы ҳады-ргэгэаланы ҳаумыжыуа, уахгыы-еынгыы пхыз ирбоз Апсны мацзак иадамхаргыы ихалцэыцэааны иргарц ртахызшэа. Дара тцэыуон – ҳара хтцэыуон. «Амыжда-ра ззыкэалаз шэаргыы ҳаргыы, арыцхақэа?!» – лтцэы-уара иалыфны игон Нели Тарпца лыбжыы. Ус, ала-мала згэы мыпшаауаз ахацэа Кэымф Ломиагыы Алыкьса Гогэуагыы, иагыарааны рхэахыазаргыы, уажэык рылабжышқэа аарзымтцэахзеит. Сара усгыы исфыкьаса ицон. «Уара ҳукэыхшоуп!» – хэа хавтобус гэыдыркылон ахэса гэыпшаақэа, уи Апсны инеиз цышыа, арахь иара атырқэа имашыына акэын. Абыр-гцэа неины уи абарбалкэа ирыхэапшуан, издыруада ҳанцслак ҳгэы икэрыпсаша цыара цсыуа нышэна-пык адчабланы Апснынтэи иаанагазар хэа. Арахь уи атырқэа инышэ акэгэышыан. «Амыждара ззыкэалаз шэаргыы-ҳаргыы, арыцхақэа?!» – алабжыш иалата-таз Нели лыбжыы шгац игон. Ҳарт зеггы иаауаз хэа акы ҳақэшэомызт, иаххэоз хшақэымшэоз еипш...

Аурысқәа наскъаны игыланы ихәхәацшуан. Ика-
лап урт уажәшьта зегъы еилыркаауазтгъы, аха иа-
бакоу, рабдуцәа иахзыруз ахааназы риашашьахәа
амамызт...

Октябрь 9, 1988. Бурса.

Закаамта ус хаилаханы хгылазгъы здырхуада. Нас,
хаиманы асасаирта аѳбатәи аихагылакны азал ду
хаѳналеит. Арака харт абырсаатк хаимкәкәкәааны
харгеит. Гәыпѳык Кәымф иеѳәажәон, гәыпѳык –
Алыкьса, гәыпѳык – Нели, сара. Ирыхьзодаз ма урт
рызтаарақәа зегъы ртакқәа рыкатцара. Ахаскын
инаркны азыхь ақынза, дгъыли-жәѳани иаарыб-
жъанакыз, иарбаныз урт ззаымтцауаз, ауаѳи апсу-
ареи рацхъа инаргыланы. Хапшьѳыкгъы хаадмы-
рцәажәакәа рымуит, аха изаазарызеи, иаххәаз хәа
рацәак акгъы ыкамзар калап. Избанзар убриакара
хгәыпшаа-хыпшаауа хакан зегъы. Дырѳегъых хәазы-
рцшзас Кәымф иоуп.

Кәымф Ломиа. Сара сгәанала, ауаѳы ацәгъеи аб-
зиѳи рыкны дшудыруа еипш, амѳа харақынгъы ду-
дыруеит. Кәымф – дуаѳықьачақьуп, длафхәаѳуп,
дымѳаркьаѳѳуп. Нас, зны-зынла убас ссирқәак
ихәоит, мызкы утәаны ухәыцуазар ухахьы иуза-
амгаратәи.

Ҷенак, иахьакәу сгәалашәом, қытак ақны апхьаѳ-
цәеи ашәкәыѳѳцәеи реипцылара бзиақ хаман. Аха
уи уханарштуан иссирны астал-еишәа ихазды-
рхиазгъы. Адырѳаены ашьжымтан аусурақны
сыштәаз дшәи-пшыиуа, алеи-ахәеи кыдкьо Кәымф
Ломиа дааѳналеит. «Икалеи, уара Кәымф?» «Анцәа
ирѳеимтцаитеи, изакәызеи инахзыруз иацы, ачыс
хадмыршыи, уара?!» – сәтеикит уи. Ухахьы иузаа-
гатцәкьом аиашазын.

Тырқәтәыла акаршәра дуқәа харныланы, хгәи
пцтәаны ахысхысра хналагон аамтазы, Кәымф ами-
крофон аашьтихын, кьатеипцтәагак аацәыригон,
«Москва, алитературатә институт хантаз акәын.

‘Енак аекзаменқәа Поспелов идикылон. Азеир-баицъан ҫызак дхаман, атцыхәтәанынза дыҫна-лазомызт. «Акы алектор даапсоит, ҫбагы ацышәарақәа ирылганы ицо ауаҫы шамахамзар 2 ықәир-гылазом!» – ихәон иара. «Уаха инхада уа?» – ихы насықәикит Поспелов сара сызластаростыз ала. «Али Мамед Ислам Фикрет Тусун Зааде Абас-оғли – схәеит сара. Ус акәын ишықаз хыыза ихъзи ижәлеи. Поспелов ибласаркықәа аамхны, уаха инымтәазои ихәошәа, илахь ааимарҭахәны даасҭапшын, абастгы ҭааитит, ихы быгбыгуа: «Ҫыцъа ҫнатца, егырт макъана иаапшааит!».

Иччараха ирысуан зегъы. Нас, азәи-азәи иааи бызла ейбакуан. Амҭаркыаҭы-хата!

Брежнев изыхәан уажәы ихәмаруа ирхәалоит. Аҫны дыштәаз ашә азәы дасзаап. «Уаанҭас!» – ибжы геит рхәеит ацшәма, нас дааикәкыашан ани «ишпаргалка» мыжда цшааны, шакаамтагы дашьтаз здырхуада, дахәапшуа ҭааитызаап: «Уҫнал!» «Бзиа уб-ааит!» «Иутахыгузеи?» «Утәа!» – ақъаад да-мышәапшкәа акгы ихәазомызт, ихәылазкыша! Анацъалбеит, иаачхахыоузеи, ухәараузеи, хәынтқарра мыжда! Уи сгәалазыршәаз, убас акәын иара Кәымф Ломиа ишыкайтцозгы. Дәкыанк ханыныҫналалак, ани ижәар хәычы аацәырганы, азхаз днықәгыланы, акыраамта деимдо: «Избеит!» – хәа цсышәала инахәаны, ибжы еитцыхны ҭааитуан: «Мерхаба!» («Мшыбзиақәа!») Атырқәцәагы ччо атак наиртон. Нас матәак дахәапшны ахәпсагы нацәахаркәала ианиархәалак, ицъыба дынталаны ани ижәар мыжда ҫапхъа иаатыганы, ихы быгбыгуа акыраамта ацшаара деитаналагахуан: «Иабацеи, иблыша?» – хәа ацсышәала ибгъыц хәычы дахапхыо. Егыртгы иихәарызеишь, анацъалбеит, хәа ишыцшу: «Аа избеит!» – хәа ацсышәала ҭаатны, нас тырқәшәала инацитцахуан: «Пахалы!» («Ахә цәгыоуп!»).

Атырқәцәагы ари ауафы хәмарфык шиакәыз гәатаны, аччара иаҕын. Аха уи аҕынгы даангылазомызт Кәымф. Зегы-зегы хдәылибахәаны хмашынах хандәықәлалак, иара ашә аҕынза дмаицкәа даахьахәны, фацхьа ижәар кадыц аатыганы, аимдара дналагахуан. Апшәмацәагы уажәы ихәихәо закәы-зеишь хәа ишыцшу: «Аа, иахьызбаз!» – хәа дгәы-рғьатцәа тырқәшәала днареихырхәаны ҕааитуан «Гәлиа-гәлиа!» («Абзиаразы!») Иччон атырқәцәа – хаччон иара харгы. Абас мацара Тырқәтәыла зегы хакәиршеит Кәымф Ломиа, хаширччоз, хагышир-лахәыхуаз...

«Абри Ақәагы ахы тоуп хәа хара хкны ирхәо иашатқәкьоумашь?» – дтәаит цкәынак ихы нахақәкны. Аха хара хтәкәа азәы атак каитцаанза, дара иреиуаз быргк дфагылан: «Дад, хара хзын Ақәа мацара акәзам – Апсны зегы ахы тоуп!» – ихәеит иара.

Дали Цабали иртыцыз ачкәынцәа еиоахаха-еиоахаха, апшзара икны иаго, цъара акала исзыкан-даз ззумхәашаз азәы дубомызт.

Уажәы зегы рмашынақәа хрықәтәаны аресторан ахь хцон. Нели Тарцхаи сареи хзықәтәаз Сиаттын Қапба имашына ахыкәаала еицш иандәықәла: «А-а, ус умун, сукәыхшоуп, ҳацсуеит, ус умун!» – диҳәеит Нели. «Апсрахәа бызғу иара сара истаху цыбшьо, сахьшьа, аха нахьхы шакафы хзыцшу бдыруоу?» – ихәеит иара.

Иреиғыз аресторан абахчакны асталқәа еиғацшьны иргылары, абырсаатк ххәы дырхиеит. Аха шәара шәнеины уа акрышәфазар – харгы иахфеит, избанзар хшашаны хахьрылатәаз азтараақәа ртакқәа рыкатцара акәын хазәзазгы.

Асаат 3 рышка аус ауаны, хсасааиртакны хахьа-акылсыз, Зулькьиф Аикәсба дахзыцшны дгылан. Даахалагъежыны, длабжыш мацараха, зегы апсшәа анаахаихәа ашьтахь, састгы-цшәымагы афада аресторан ашка хаахәнимгар имуит. Уа хахьнеиз асталқәа рхианы иалгахьан...

Бурса ханнеи аены инаркны саатки бжаки – Ө-са-
атк иреиханы ицээз хәа азәгы хакам. Иагъа ихъшә-
ны уаха тхыбжъон хсасаиртакны хааиргы – дара
хзыпшыны итәан, иагъа шаанза хгыларгы – дара
шахзыпшыц ицшын. Харт хазлахәыз хделегация х-
цәхкьаргы аукалахуаз. Автобус ханталаны хәынах-
хон, апсуаагы рмашынакәа рыла – цьоукы хәпгы-
ланы, цьоукы хашытагыланы хыхыцалак ихәцын, хна-
зыфналос ацбаамкәеи атоурых тыпкәеи зеггы рык-
ны хара хнеианза, дара апшәымара ныркылахъан:
«Харгы ара хакоуп!» – хәагы иаахпылон.

Иашоуп, абри аены инаркны хара экскурсия
хныкәон ахъзын, аха иаабоз хәа акгы ыкам, иаа-
боз дара ракәын, дара: Бурсантәи иааз, Цабалынтәи
иааз, Далынтәи иааз, Адацазарынтәи иааз: Агрба,
Афызба, Азынба, Аикәсба, Акәсба, Агәмаа, Арыфтаа,
Ажәанба, Ажыба, Бганба, Бытәба, Бигәаа, Гьечба,
Қапба, Цыгәба, Кәазба, Цәышба, Трапшь ухәа жәла-
сы измаз.

Октябрь 10, 1988. Стампыл.

Асасаирта «Монако».

Бурсантәи харт Стампылка хдон. Хавтобус апхъа-
гы ашытахыгы игылан апсуаа рмашынакәа «ашәа
дырхәо», мамзаргы «иртәыуа». Бурса иахпы-
лаз апсуаа ргырак, иааилымшәазакәа Стампылка
ихәцон уажәы. Уаанза 229 километр бжьоуп.
Амфәан, Иалова хәа иахъашытоу ханнеилак, паранла
Амармалташь мшын ххыланы хцар акәын, избан-
зар уи хамфәа акыр иаркыафәуан. Аха ирыцхарахаз,
Бурса Бурса хәхьейцыртыуаз цытк хазлейдхалаз
ала уажәы апаран хәхымзар хәа ашәара кәлеит.
Ашырхәа апсуа чкәынцәа азәырфәы: «Шәымшәан,
хара ара хакоуп» – хәа рмашынакәа инадырхәа-
ны, инахапыкьангы ицеит. Еиханы ицон хара
хавтобусгы. Хнеизар, апаран саатыбжак иаанкы-
ланы, хмашынагы харгы хтыпкәа ырмазеины
иахзыпшын. Ацара мыжда иканамтцо хәа икоузеи!..

Амшын агэы ихыхэхэала ицон хпаран. Харт ав-
тобус хыхьтатэаз, ачкэынцэа хэычкэа рмахэаркэа
еилхэаны, ихалагьежьюа ихалан. Акахуа, ачаи, ко-
ка-кола, ухэа иара убас афатэ рыманы. Урт аазтиз
зусткэаз, хэарас иатахузеи, зегьы ирдыруан. Амала,
зынзатцэык иадамхаргьы, хамѡацгаѡ Нихат Алты-
ноқ аракатэи ацсуаа хэа цъара иааиѡаимыршэит.
Атыркэцэа рнаѡыс Тыркэтэыла инхо абырзенкэеи,
акэырджкэеи, аерманкэеи роуп, рхатэы бызшэала-
гьы иѡуеит, иацхэоит, атцарагьы ртцоит ихэеит уи
знык акара. Уажэы хаа-хаа акахуа даѡыхэо хачхьа
дахьтэаз, дызхатэаз ацсуаа ишырчеицъыказ шиды-
руазгьы, иара итэы даѡын: – Тыркэа нхаѡык уахык
асас дитааит. Ацшэма илшоз ала ишьхэа дыкэ-
гьежьюааны, уи ихэы катцаны, иара итэала бзиа пату
икэитцеит. Асасгьы арцъыс каиматк иакэзаарын.
Ашьталарахь ианнеи, атыц кадыцъ азыхэан ацшэма
акыр дмацъанан азын, исас ихы наиқэикит: «Уара
даара исгэацхо азэ уоуп, убри акнытэ схэычы Бе-
бек дахьыцэоу усыриоит!» Аха асас ахэычы дахьы-
цэоу уаха шаанза сирцэазом ихэан, иеацсратаны
мап икит. Нас азал акны ацшэмеи иареи ршьапкэа
еилатцаны ишьтамлар ада цсыхэа камлеит. Ады-
рѡаены ашьжъымтан асас дахьыѡагылаз, пхэызба
ссирк дибеит. Аимкъара ихы иархэаны: «Бызуста-
да, бара анцэахша?» – хэа длызтцааит. «Сара Бе-
бек (тыркэшэала – ахэычы) соуп!» – лхэеит лара.
«Иаха бара бахь акэзаарын ацшэма сахьынаишьту-
аз, сара...» – ихы дазгэааит асасгьы. «Сатамыз, аха
уара узустада?» – инхэытцалхэеит Бебекгьы уи да-
алгэацханы. «Бара Бебек бакэзар – сара Ешеқ (ты-
ркэшэала – аеада) соуп – хэа налатеикит асасгьы,
уи иаха ихьыз атцэымг еипш игэы иаланы...

Стампыл хпаран шнеиуаз збаз, ихытцны амшын
иецынгылаз ацсуаа, уи анеиха амтакэа, уажэым-
зар-уажэы азы иалацалап ухэаратэы, рылабжышкэа
хаддыло, рыгэқэа тытцны ицо игылан, хнеира иах-
гэакуа.

Асасаирта «Монако» аҕацхыагы итэны иах-зыцшы ацсуаа. Ҧацхыа агэыпшаара, Ҧацхыа атэы-уара, Ҧацхыа агэырғара... Хгэып аихабы Семи-он Шуртаков заа игэиёызланахтэа ала, хара ххы хақэитын знык кранахфалак, аха ақалақ халтны, настгы уахынла даеацара хацхыара рацэак игэнаа-ланы ишимцхызоз анааба, иара аекскурсиақэа рахь хёызцэа рыцныкэарагы цэхамкит. Уаххы ашьтахь хёызцэа рыцсы ршьон, хара иахзыцшы итэаз хауа-ажэлари хареи хабыз еилаханы, хазхара хзеибамбо, аицэажэарагы хналагон.

Стампыл ақалақ агэтатэқыа ацсуаа рхы ахьеи-дыркыло атып бзиа рымоуп. Урт арака лассы-лассы еиқэшэалоит, ирыгу-ирыбзоу иалацэажэоит, сас-дахьк дыртаар – рацхыа уахь дымҦахыргоит. Стам-пыл зычены хнеиз аухатэқыа рмашыынақэа рыла ха-амтцпааны уахь харгеит харгы. Азал еиқкаа зламач-мыз алагы, унацэа узрыламкуа еизаны икан абыр-гцэеи ағарацэеи. Аха макыана уи амҦацгаҦ, Орхан Шамбеи Цынгыыз Абганбеи, уахатэи хаиқэшэа-ра ашка ахазырхара иахыццакуамызт. Зегы-зе-гь зыцшыз Омар Беигэаа иакэын. Ус, дааит иара ихатагы ианиархэаз аамта иақэыршэаны. Дааганы хагэтатэқыагы даадыртэеит. Аицэажэара бзиаза мҦапысуан. Рацхыа харт апшьҦыкгы, Ацснынтэи инеиз ауаа, иахзымзырҦыр аарымутэқыеит. Кэымф Ломиа Ацсны иахыатэи атагылазаашы далацэажэе-ит, Алықса Гогэуа атоурых иаха дазаатгылеит, Нели Тарцха Шьамтэыла лныкэареи уаатэи ацсуааи лареи реицыларақэа, дышгэыпшаа-хыпшаауазгы, рыз-бахэ бзианы илхэеит, саргы... Амала, харт апоетцэа хақэгыларақэа зегы жэеинраалала иххаркэшон, уи мыцхэы ргэы иахэон даргы.

Атдыхэтэан, астал даахагыланы, иеааириашан ибжы нтигеит Омар Беигэаа. Амтц пырузар иуаха-ратэы, акаҦ-акаҦхэа ибжы неитцыхны игон уи.

Омар Беигэаа. Акраатцуан ари ауаҦ избэхэ мшыи нырцэынтэи Ацсны иааҦуазижьтеи. ИааҦуан цэ-

рауаф дук иахасабала, поет бзиах иахасабала, уафы аамышташәак иахасабала. Ус, абар ажурнал «Алаша-ра» иахьяныртяз уи иажәеинраалақәа. Урт абыр-сааткғыы ихы-иҕы ҕаҕаза иаадырпшит. Омар Беигәаа иажәеинраалақәа зегғы ахта итадыршәуан, ицәахәақәа зегғы еидарак-еидарак ирытқан. Изакәытә ҕымта шыахәузеи уи иажәеинраала ссир «Апсны», «Умца-харпны усшәызарғы, кәх схәомызт Апсны!»

Ус, абар Омар Беигәаа, гәыпҕык иҕызцәа дрыцны Апсны иахьяазғыы. Шыжыи хәылбыхеи урт ахыҕназ асасаиртаҕы хашгылаз хгылазан. Хазхара ихазбомызт, хәпсы еилаханы хәицәажәон. Ус, урт уатцәы амҕа иқәлараны иахыицш, Кондрат Зизариа ихыз зху апсуа школ-интернат ашқа инарыпхейт, уантәи Ешыратәи анхаҕы Шыаликәа Тәанба итаауан. Асасаирта аҕапхыа урт ргаразы амашыынақәа хианы ианаагыла, Омар Беигәаа ахәара кәитҕейт: икалозар саатк иадамхаргыы схы соушәыж, Чичико Цьонуа дычмазаҕыны дышытоуп даасымбар калом хәа. Рушыни Цыапуеи сареи смашыына дақәыртәаны, дымтцәаны уахы хәгыҕынаххейт. Цабу Киутцәа астол бзиа рхианы илыман. Зегғы асасдахы инеира иахыццакуа ицшыи. Ачымазаф днақәацар шыкам-лозғыы, сышиоу асасдахы схы шпеисырбои хәа, ишыапы дықәгыланы дахпылейт. Омар Беигәаа уи акыраамта дигәыдыхәхәаланы дикын. Иеицәажәон рыпсы еихәлаханы. Нас, аамта мацны излахамаз ала, уи ачеицыка ашқа хнаихейт, аха асас тцәыцак аанкыланы дахныхәейт ауп, рацәак астол иеахаимырхейт. Апшәма, Чичико Цьонуа ииарта даақәтәан, тцәыцак дахәейт: – Иахыа, асасдахы дахтааит Апсны! Убригғы Анцәа ицшыоуп! Зегы рейха анасыц сыманы схы сыпхызоит, уара уажәеинраала бзиахәқәа рацхыаза сара акыпхы ахыдсырбаз! Урт рацхыатәи ажәтцарақәоуп. Сгәы иаанагоит ари аапыи ссир ус акыр цсаарацәа хзаанагап хәа! Баахыш, бара, –

апшәмапхәыс лышкә ибжыи наиргеит Чичико Цю-
нуа, лара Цабугыи уи дизыпшызшәа, лабашыа ссирк
ааганы лхатца инаилыркит. – Сара исахаит Аҗара
уашыцәа хамтас аакоуу уапа уртеит хәа. Абри ала-
башыа сабду икынтә исоуз аакоуп. Анцәа ду сихәоит
абри апсатцар иахоу жьакцараха, еицамкааит шәара
Апсныка ишәымоу абзиабаара!..

Уажәы уи дхаманы ашкол-интернат ахь хдон – Ле-
ила Ачпха лышкә. Сара сзызхәыцуаз, иара хасасдахь-
гыи зызбахә имаз иацы Аҗара икартцаз акәын. Аҗара
дынхоит хатца бзиаа Беигәаа Омар хәа. Ихы-ихшара,
инхара-интыра, ирахә-ишәахә, иара итызтып ухәа
аныхәаф ихы идиныхәаларатәи дыкоуп. Бигәаа
Омар, Тырқәтәылантәи асасцәа шааз аниаха, Акәа
аихабыра ркны дааны ахәара каитцеит, уахызатәык
афныка инапхәаны, ачеицыка агыама дирбарц
шытаху. Урт рныкәарақәа рацәак ус ахы ишақәиты-
мызгыи, аихабыра ари ифыза анхафы цкәа дан-
рыхәа, мап рзымкит. Ачара иуит, рхәеит, Беигәаа
Омар атцыс-хшы агымкәа, Тырқәтәылантәи иааз
хашыцәа рымацара ракәымкәа, Апсны еихабыра
аанмыжкәа, аинтеллигенция азә дагымкәа. Ахамта
бзиақәагыи ранеишыеит. Рапхыаза иргылары, хәарас
иатахузеи, уи иашыа – ихызылагыи Омар Беигәаа ау-
апа наганы ижәаф интаирцеит...

Ашкол-интернат акны ацәахәа зәанцаланы игы-
лаз ахәыцқәа рәапхәа ажәеинраала дапхьон уажәы
Омар Беигәаа: «Умца-харцны усшәызаргь, кәх схәо-
мызт, Апсны...»

Уажәы, хәарас иатахузеи, рапхыазагыи иргыла-
ны Ирфан Атәанба иахәтыр азы, Шыаликәа Тәанба
иуиз ачарашкә хдон зегыи. Рушыни Цюпуеи сареи
хмашыына дтатәан иара Омар Беигәаагыи. Апшахәа
хаваланы хәанынахха, сара хасас-дахь акы снаизца-
ар цәгыа исымбеит, аха схы шынаикәскра сзымды-
рит. Нас, иагыа ус акәзаргыи изгәагыит:

– Сатамзааит, аха апсуаа хкны абыхызыла уафы ипхьомызт, егыс аихабы ихыз хэаны дузхьарпшу-ам, шэара хэа узиахэом...

Сызтаара ахы ахьхаз абырсаатк еиликааит Омар Беигэаа:

– Уиашоуп, дад! Абыхызыла апхьара хара иахтэым, шэара зхэо уи атацацэа роуп. Хара хкны ишыкоу абасоуп. Уажэы ара еидтэалоу сара акыр сшэеихабыми, шэхы насызшэырхарц шэтахызар: «Ахы Омар!» – шэхэоит, ани ажэа «ахы зегы-зегы пнакоит!...

Ешыра, Тэан Шыаликэа ичаракны, инеимда-аимдо Рушьни Цыапуеи сареи рапхьаза убра иагынарылахтеит: «Ахы Омар сукэыхшоуп!...» «Ахы Орхан саукэыхшоуп!»

Омар Беигэаа Тэанаа рчаракны знык дцэажэеит, ажэа бзиаггы ихэеит, знык...

Ауха асасцэа асасааиртахь излаццакуаз ала, харт афар ххы гэхтар камлози, аха ныхэафак аашьтаххыр зегы-зегы ххэоит хэа халагон. Зегы зхэаз хэа азэыр дыкоушэа... Амфан ханаауаз, Ахы Омар игэы иаланы ихэон: «Зегы-зегы рыла шэыбзиоуп, амала, ажэала ауафы дышэшьюеит, абаапсы!...

Ауха, таацэа бзиа неилатэоны аамтазы, Чичико Цьонуа ател дысзасит: ишпамфацыси ашкол-интернат акны шэеипылареи Ешыра Тэанаа ркны шэчареи хэа. Ак аткыс ак шеигыыз аниасхэа, даараза игэы иахэеит, хаицэажэара атыхэтэан абас ихэеит:

– Уатцэы, хымпада афнынза усзааи, акы уасхэарц стахуп!...

Снышьталан, сылацэа нтаауаны аамтазы, аккахэа ател абжы аагеит:

– Кэымф соуп изхэо, Чичико Цьонуа дыпсит...

Сара иахьаггы сгэы икэыффуеит, иацы абра хамтас апшэма иитаз илабашья нкыдыргыланы, апсуатцасла апсы днеихагыланы Омар Беигэаа Чичико Цьонуа данитцэуаз ибжы...

Уажэы, абар, Тырқэтэыла, Стампыл агэтаны, нырцэ-аарцэ ацсуаа хгэы ырхытхытуа акаф-акаф хэа ғырхэала иажэеинраала дацхон 90 шықэса ирықэу Омар Беигэаа: «Умца-харцны усшэызаргь, кех схэомызт Ацсны...»

Октиабр 11, 1988. Стампыл.

Стампыл (Истамбул) оумаза зхытцуа жэытэ қалақып. Уи адунеи акны ахпатэи атыц ааннакылоит. Стампыл ахпатэи ашэышықэсазы идыргылеит рацхызатэи аматанейрта, иахэа уа 1280 цэаама ыкоуп. Иара София ацкэа лбааш (храм) ара игылоугы, адунеи акны ахпатэи атыц ааннакылоит. Уи аргыларазы иатаххеит 18 тонна ахы. 1935 шықэсазы ари абааш ататиурк музеины икартцеит.

Ицёушэаша, аброуп иахбалсуа Европеи Азиiei рхэааггы. Икоуп убас еипш ғынқэак, рзалқэа Европа икоуп, рышэталартақэа Азиа. Атаацэаггы ателехэапшра ишаёу, атц анцалак, иазхоуп уажэшьта Европантэи Азиака шэца хэа ихэмарны рхэыцқэа инарыдыртцоит, рхэеит. Тырқэтэыла ахтнықалакь Анкара х-миллионк ауаапсыра нхозар, Стампыл ф-миллионғыуаак нхоит. Ара икоуп иара убас адунеи акны ахпатэи атыц аанызкыло ацхаггы. Уи Босфор нырцэ-аарцэ ирыбжьдоуп – ацха-кнаха, шыакак аатцагылазамкэа. Аура 1560 метра ыкоуп, атбаара 33 метра, иагышытнахуеит 180 нызкь тонна аиа. Ари ацха, хэарас иатахузеи, атырқэа капиталистк ихитцаз акоуп. Уи итэгы иоуроуп хэарада. Убри азын ацха ахи-атдыхэеи ркны итэоу ауаа ацара нарытаны ицоит иаакэло амашыынакэа зеггы, аха ицёушэаша, абырсаатк иадамхарггы цэара иааилахэом...

Харт шхэала Босфор ххыланы хашнеиуаз, халапш нарықэшэеит асқыалағы рағэрақэа ирытцасуа изыгылаз хара хағбақэа: «Аивазовски», «Собинов», «Казакстан». Аиаша ауми иаххэара, икэандаза цэанырра хаакгы хааимнадеит. Босфор еимнадоит Амшын

Еикәеи Амармалташь мшыни, аҗбақәагы ҫ-жәлара дуззак рыгәкәа еимардарц арт амшынқәа цханы ирхуп.

Иацы ашыжьтәи асасаиртә «Монако» афое аҕны җтәаны, җазхара җзеибымхәо җшеицәажәоз, ашә ааимцааны даафналеит пхәыс назааза заманак, аха лныкәашә мацаралагы ахатцәмпхәыс эзухәаша азәы. Уи лхы инаркны лшьапаҕынза ахы даганы дыкан. Леаахгәйджьыланы хгәйдкыло даахалагыежыт зегы, длабжыш мацараха. Ари Цыамила Гьечпха лакәын. Шәкы-зқьы дрызтцауан, җаргы аттахәа лтакқәа ҕахтцон, аха лызхарак аакалазо-мызт. Ацсшәа анылхәоз дацәшәа-цәыпхашьон, избанзар лхатца датырқәан, акрызкызгы азә иакәын, рхәеит. Иара дыцсит лара ахы дагәылыртәаны, аха насып лымам умхәозар... аамтәа ҕадыцхшархәйтцәыхәйтцәуаз агәтаны, Цыамила Гечпха лхы нахақәылкит: – Хәылбыҗхатәи шәыпланқәа шцақәоу иахьа?

– Атырқәа шәкәыфәцәеи җареи аицылара җамоп! – ххәеит җара. Лара ашырхәа дфагылан, днеины ател аалыртәиит...

Ахәылбыҗха атырқәа шәкәыфәцәеи җареи аресторан аҕны җаикәшәон. Азал акәапеи еицшитәын. Иацсышәа мацараха иахпылеит аракатәи ашәкәыфәцәа. Җара хделегация рыхьзала, ххада Семион Шуртаков ажәа ихәоит хәа җзыпшыз, Иури Гальперин дфагыланы ацәажәара далагеит. Ишьапы зкыда, сукәыхшоуп!.. Амала, хгәы иахәаз: җара хделегация хәычы аҕны, шәара мшын нырцәтәи шәгәылацәа цшьык ацсуа шәкәыфәцәа абра иқәоуп хәа хата-хатала хадирдырит. Хыхь цыара ишаххәахьоу еицш, арака Алықьса Гогәуа избахә бзианы ирхәеит. Сара даара сгәыцуан, җара хҕны мыцхәы бзиа ирбо ашәкәыфәы Азиз Несин даабойт хәа, аха цыара дахнагеит рхәан, дхақәымшәеит. Уи дшахамбаз ауп, иара сара схатагы изныкымкәа зфымтәкәа

еитазгахъоу, зажәеинраалақәа реизгагы ацсышәа-ла итхажьхъоу Назим Хикмет избахәгы цъара азә ишааиҕаимыршәыз.

Хара хашәкәыџџәеи атыркәа шәкәыџџәеи еицлабны аицәажәара иаҕын. Уажәы-уажәы атырцманцәагы рыпсахуан, убриакара иаацсон. Сара срыхәеит Алықса Гогәуеи Кәымф Ломиеи ацсуаа рыхъзала ажәақәак рхәарацы, аха ирымуйт.

Хнафыс, абанкет зал аҕынтәи хәычы-хәычла ацәажәабжькәа аафәуа иалагеит. Сишь, абар ассир!

– Нели, ацсышәала иахьцәажәо бахауоу? – схы налықәыскит уи уа иааигәаны дахьсыдтәалаз азы.

– Ара итәами, дара! – ҕаалтит ларгы дгәы-ргъатцәа.

Егы, хсасааиртакны Цьамила Гьечпха ахәылбыҕе-ха хәхьцоз анлаххәа, аицылар ахьыказ телла еилкааны, абанкет зал ҕатцаны, 25-фык ацсуаа лыманы абрака дтәзаап. Дук мыртцыкәа хашка иааин, зегы аарзырфны тыркәшәала, нас ацсышәала ажәа бзи-ақәа рхәеит Орхан Шамбеи Цынгыыз Абганбеи. Арт афхацәак Тыркәтәылеи Ацсни реиҕцааразы икартцо шьарда ирацәоуп.

Хнафыс астал ахакны дтәан атыркәцәа иреипшымыз уафы аамысташәак, ипхәысгы ахкәажә лакәын аиашазын. Урт уажәы-уажәы рхы неидкыланы акгы неибырхәон. Ус, слымха иаатасит, шыта хцалар ргәы ишпалсри хәа апхәыс қыртбызшәала лхатца лхы шынаикәылкыз. Сара исыдтәалаз аиҕагаф пхәызба санлазцаа, ари шәара шәкынтәоуп, Стампыл икоу аконсул Сохазе иоуп лхәеит. Гәаҕрак аасыластцан, хатцеи пхәыси шааиуаз снарцылан, схы надсырдырит. Урт ақыртшәа шысхәоз анраха, ргәы иахәеит.

– Абрака хашьцәа ацсуаа тәоуп, шәныхәаҕа ааныркыларцгы ртахуп! – анысхәа, иамакымкәа уахь инасацзыеит.

– Ахы Орхан, – астал ахакны итәаз Орхан Ашамба схы наикәыскит сара, – абри хара хкынтәи иаашьтны

Стампыл икоу аконсул иоуп, дгэырцъуп, илшо рацэоуп хаибарбаразы!

– Ҳара иахтаху акызатцэык ауп, хаитанаиаиракны дхацхрааит, убас ҳазиахэа! – Ҷааитит Ыынғыз Абганба.

– Шәара иашәхәа, шәара, атыркәшәа шәара шәеицш иарггы идыруеит! – инарыдыстцеит сара.

Уиакәхеит, абырсаатк иааилатцәеит. Астол агәтатцәкы инаганы идыртәеит, иҶыцны рхәы картцеит. Иара аконсул ихата итдырка цыба иаатыганы, итәаз зеггы авизит бгыцқәа рзишеит. Абри андшәырба, ианаашәтаху зыцшрада сара скны шәнеиуеит хәа. Нас зеггы ршьаппынцта икәгыланы уи иныхәаҶа ркуан. Атцәца иахауа Аллахггы иахауазар!..

Ҷавтобус Стампыл иалагъежьюа иалоуп, рмашынакәа рыла иахьцалакггы иҳавафәеит ацсуааггы. Шака урыхъозеи, шакаггы убараны икоузеи? Зтыц ззылымхыз ауаса ақәыцмакәа ирфеит хәа, Геннади Черкашин Тыркәтәыла ханналала инаркны, ҳара хамфәагфәа хаизызырфәа залк ҳафәназар – иара ҳахыкәзам цъара дцаны акы дахәапшуеит, хмашынакны ханааилак: икамыда – Черкашин хәа еснагъ иара хшизыцшуаз – уажәы зеггы дааркәатцны, иқышә леины дтәоуп. Икалаз уиоуп, иматәакәа зтаз ичамадан хәычы ицәызит – иахьицрыбгаз уара идыр! Нихат Алтынок адырра кайтқан, атыцантәи «акапшькәа» ашьтоуп рхәеит. Ҳара, Москва, Шереметевотәи аҳаирбағәазакны хчамаданкәа анхартә инаркны, уаҳаггы хнапы наркымсзеит, асасааиртаҶы доусы хуадакәа ишрыфәнагылаз аабон, иара...

Дмитри Жуков ицхәысггы иарггы зынза иҳауацәа Ҷыцқәахан, ҳахьынатцыслак ацсуаа инахдыршәом.

Тыркәтәыла атдыхәтәантәи асултан Абдула Азиз апхынтәи ирезиденция ссиршәакәа ауп ишыкоу. Ахы инаркны атдыхәанза ихъыркуп. Асасцәа дахьырпыло, асасцәа ахьидикыло, асасцәа крахьы-

рфеитцо, асасцәа дахьырцыртуа... Зегьы-зегьы иссирны икатцоу хаз уада дукәоуп. Атуанкәа зегьы Аивазовски итыхымтакәа рыла ихйоуп. Уи бжышыкәса инеипынкыланы абрахь даауан, рхәеит. Арагәашь иалхуп ара ифнагылоу акәардәкәа, ашьабста-цәа иалхуп урт ртәартакәа, ахьтәы гара асултан ихәыцкәа рзы...

Тырқәтәыла атцыхәтәаны асултан теитыцшла мыцхәы изыцшныз азәы иакәын, рхәеит. Уи ф-метрак даун, дспортсменын, дықәцаф дуун. Егьырт зегь реипш ари асултангы агарем, ауадалық иман (атырқәцәа ишырхәо ахарем хәа ауп). 350-фык ахәса иман. Ашықәс 365 мшы амоуп, абант ажәохәымш зызныжбу ауп иухәаша! Издыруада урт асултан бзи-абафыс идкыланы имаз Наполеон ипцхәыс Жозефина лзы иааныжны иказтгы?! Асултан иан ауадалық акынтәи жәы-шыкәса иртагылаз ахәыцкәа ааганы илаазон, жәафа шыкәса рхытцаанза, атцара длыртцон, жәафа шыкәса анырхытц нахыс, нас иара ихәсақәа-хон. Урт мыцхәы ицшзақәан, акыбаф бзиа рылан, икәыҕақәан... Асултан иуадалық хәсақәа. Нас иара азин злакаитцоз ала, хатца ирышьтуан, рцынхәрас апцшзақәа хәа ассирқәа анизааргалак. Урт згозгы ауаа дукәа ракәын. Уи хатыр дуны ирыпхәазон, асултан иуадалық пцхәыс абригь-абригь пцхәыс дааингеит хәа. Убри акнытә асултан иуадалық хәсақәа рхыпхәазара алашәара насып дус ирыпхәазон анацәа рхшара рзы. Еихаразакгы урт асултан ида хатца дрымбацызт азы. 350-фык ахәса рахьтә дарбаныз уаха уи ишка анеира зықәшәоз, дызлахырхуази? Урт зегьы ран ишаалыхшаз иааилыхны инадыргылон. Нас зегьы азы хышәашәа рыкәыртәон. Реиха ахылыф-псылыф зхылтцуаз, зегь ратцкыс лцәа-лжбы шует хәа дыпхәазан. Убри лакәын ауха асултан атцх ицыршара зықәшәозгы...

Асултан азҕабцәа цшзақәа изаазгаз ахамта бзи-акәа ритон. Аллах иумхәан, урт мчыла ирхәхәо азәы

иааиганы анеиликаа, иара уатцѣкѣа ихы хыртѣара-
цы адтѣа кѣаитѣон...

Уажѣшѣта хѣѣхѣаракѣа злааигѣахѣоз ала, абриак
ма инашѣасхѣап ихѣозшѣа, хамѣацѣгаѣ Нихѣт Алѣты-
нок, хѣарзырыѣоны абасгѣы дналагѣит:

– Ахѣча цѣхѣыс ссирзак диман. Леипш апшза Ты-
ркѣтѣыла мацара акѣым, иара антѣйтѣгѣы дузыц-
шаауамѣызт. Асулѣтан уи лзын ахѣгѣы дшамѣеигзѣоз
здыруаз цѣоуки дхыхны, уахык даамѣтѣцаангѣы ди-
заргѣит. Ахѣча идыргѣышѣеит иѣкалаз зегѣы, аха
илшахуааз. Мчыбжѣык дыцшит, мызкы дыцшит,
шыкѣсык дыцшит... Уаха умѣсит. Лара кѣадыцѣгѣы
дызкѣымгѣыгзѣоз данакѣшѣа, лыхѣчагѣы наѣк дыл-
хашѣтызар акѣхап... Азыцшра згѣы кыднахзѣаз ахѣ-
ча, иныкѣыршѣаны Сѣампыл дааит, есиѣаитѣдалакгѣы
асулѣтан иѣкны днеиратѣы азингѣы иоуит.

– Сухѣоит, зегѣы зымчу асулѣтан ухѣтѣкы, сыпѣхѣыс
дсызургѣежѣрацы. Хѣык уи лхѣыгѣкѣа еибархѣу-сы-
ууа аѣны итѣаны иахѣа хѣлаанза агѣашѣа ахѣ ипшѣуе-
ит! – днеины агѣапѣкѣа ишѣапѣкѣа иѣынарытѣаижѣны
днаиашѣапѣкит ахѣча.

– Ибзиоуп, дуѣстоит! Амала, абас еипш апѣкара
кѣахѣтоит уареи сареи. 350-ѣык сыхѣсаѣкѣа ааилых-
ны инасыргѣылоит рышѣтахѣала, данузрылх, кѣашѣс
дуоуит, мап анакѣа – ухы хыѣтѣоит! – ѣааитѣит
асулѣтан.

– Саѣѣшахѣатуп! – ихѣеит ахѣчагѣы, уаха
цсыхѣасгѣы имахызи...

Ауадалыѣкѣа акны ахѣсаѣкѣа зегѣы ран ишаалыхшѣаз
иааилыхны, ачадраѣкѣа нархѣатѣаны, рызѣкѣаѣкѣа еиар-
ханы иаадыргѣылеит. Ахѣча рыцѣа игѣы атѣра иѣтамгѣы-
ло, иапѣхѣа игылаз анѣѣахшѣа хѣса-хѣыгѣкѣа азѣазѣала
инапы нархѣыс-аархѣысуа дышнеиуаз, рыбжарагѣы
ааифимшѣацѣкѣа, даатгѣылеит: – Абри сара сыпѣхѣыс
лоуп! – хѣа инапы налыѣѣкны. Даарылганы лча-
дра аалхырхызар, лхѣатѣтѣѣкѣа лакѣын. Асулѣтан ихы
ааибыѣгѣыгын, ахѣча абасгѣы днаиазѣтѣааит: – Ибзи-

оуп, шәеигымхааит, аха ишсоухәара, дызлоудырзеи уцхәыс?

– Зегъ зымчу асултан ухатқы, урт азәазәала игәәтә снапы нархысуа сахьцоз – зегъы ркынтәи цәанырра ҕыцк – цәанырра ҕыцк сысуан, сара стәы лыкны саннеи, слышьцыламзи, цәанырраҳәа акгыы сымбазеит...

– Разк шәымазааит, уара дутәуп! – ихәеит асултан даеа зныкгы.

Ауха харт аклуб «Кавказ» ашқа хдон. Рееилахәа-рееилаца, рмашынақәа ирықәтәаны аса-сааирта «Монако» иааит ацсуаа рычкәынцәа. Хәе-ша-шаны урт рмашынақәа рышқа хрымангы рҕынархеит.

– Ари сара дызгоит! – ихәан, снапы кны днасыхеит Сиат Ахба. Даакәымтцзакәа ацәажәарагы даҕуп, шәызтәаарак еиштарххны исыкәипсоит. Хцоит, хцоит, хцоит, арахь уаха имашына ахыкәз хәа хзымнеизеит.

– Уара Сиат, абриакара умашына ырхараны изур-гылазеи, асасааирта ааигәара унеир камлазои? – иаасзымычхакәа сиязтәаит сара.

– Смашына «Монако» ашьтахьтәкьа игылоуп, аха абриакара узеикәсыршо, сызхара суацәажәарц стахуп азоуп! – ихәеит уи сызтәара атакс. Амәан машынала хәхәауазгы, уи схы-стыхәа зегъы дрызтәауан. Ауафы дгәырҕацәаны икаитцә да-нақәымшәо ыками! Шака сгәы иалоузеи сара иахьа, артмак азна Адснынтәи ахамтәкәа ахыскыз, акы аарылхны гәаларшәагас имашына иахьтасмыр-шәыз. Урт зегъы уахатәи хаипыларә ашқа изгон, изыртәзгы дсыздырзом... Адсны санааи, счамадан ааитцхартлазар, еилахәара хәычкәак ацшзара икны иаго иаатаагеит. Уи иахаз абгьыц хәычы иахәон: «Уматацәа Анрии Кристинеи Аргәынаа рзы. Сиат Ахба». Иахьагы сгәы иалоуп сара Стампыл исыхьыз, уажәшьта уаха риашашьагы змам.

«Кавказ» акэапеи еипш итэын. Апсуаа рнафсан-
ггы ара икан: азахэқәа, ауапсқәа, алезгинқәа, аче-
ченцәа ухәа аамта еиқәатцәа анапы шхамқәа зхыс-
ны мшын нырцәка мхацбырра иагаз рхылтцштрақәа
азэырфы. Хаикэшаны хазхатәаз астал еишәа иқәгы-
лаз, жэытә цсуатцасла икатцаз афатқәа иаарылумка-
арц залшомызт абыста ркьякьаны иантцаны, шашәа
чыдала ипыкка-пыкканы ачанах иахьаныз. Абри
агыама беишь хәа акы иаахон, абриггы унацхаи хара
иахчысхәра чыдоуп рхәон, аха нак-аак гәартак ауаа
удтәаланы, гәартакггы ухагыланы, зеггы азцаа-
ра ртиуа уара ажәжәахәа краузыфахуа?! Аипыла-
ра мџапызгоз Орхан Ашамбеи, Цынгыыз Абган-
беи ракэын. Урт злахэым ус зымџапысзом усггы!
Аракатэи «Кавказаа» еиџкааны ирымоу ашәахәареи
акәашареи рансамбль, аиашоуми иаххәара, уафы
изхара изымбар калап. Рашәахәара, рыкәашара –
зеггы-зеггы жэытә цасла, хабацәа ишырқазшыаз
еипш.

Аамта даара еичаханы акэын зеггы ишпыртоз,
хара апсуаа хәда. Сара исымбац Нели Тарпхаггы,
Алыкьса Гогәуаггы, Кэымф Ломиаггы шамаха убри
ауха еипш цъара иқәгыло. Сара сажәеинраала «Апс-
ны азы ажәа» санапхьоз: «Уара узы Апсны цшза
сызтәыуа убриазоуп!» – схәацыпхьаза сагьтәыу-
атцәкьон аиашазын. Ус, сара сыпсы ахьынзатоу уаха
цъарггы ажәеинраала сзапхьараны сыказам.

Изырыџуазггы, иқәгылозггы зеггы-зегь иахтәы-
уаз уара уакэын, иахьаггы згэы атцәымт алаханы
икоу, сыпсадггыл рыпца, Апсны!..

Асаат хпа рахь аус ауан харт «Кавказ» иааказ зе-
ггы апсшәа рахәаны, дара тәыуо, хара хтәыуо хане-
ицыртцуаз...

Уахьынтэи ханааи, атцх акыр ишцахьазггы Алыкь-
са Гогәуеи сареи Цынгыыз Гогәуа аресторан ашка
хаигеит. Хазбахә заханы харантэи иааз Шьнаа-

си Трапшь хаакэымтцзакэа хцэажэаларц дхэхэон:
«Апсшэа смахаижьтеи итцзоеи, ишэхэала, абаап-
сы!» – хэа. Ресторан ссирк акны хмашьына ахьаа-
гылаз, ыцъа ацкэынцэа нак-аак иаахадыххылан,
хашэкэа аартны амфа нахдырбан, иара аамтцпааны
ирыманы ицеит. Сара сшынапш-аапшуаз аресто-
ран абжьбатэи аихагылакны хшыказ збеит, хайт
лифт мыжда, уаха ишпасызгэамтеи ухэарауазеи! Уа
хэхынзатэазгы Атрапшь иихэац акэын иихэоз-
гы: Агогэуа ихагылаз аофициант икалам ааимх-
ны икбаад акы нанитцан, афыгагы, ссирк акэын
аиашазын, Алыкьса ишка инаирххеит, нак уцъыба
итатца аанарго. Алыкьсагы азныказын даалакфа-
кит иазиура изымдыруа. Ани аофициант уаха ажэак
мхэазакэа даaikэкъашан, ашырхэа дцаны, убри ака-
лам афызатцэкъа даеакы ааганы, инапала сара сцъы-
багь интэитцеит. Агогэуа уаха абра цара анишэозгы
акгы аахамбеит. Ашэ акынза ханнеи, фацхьа цака
хашгылаз збеит, хмашьынагы зэзэаны ицырцыруа
иааганы иаахамтцадыргылеит.

Ашамтаз асасаairта «Монако» акны хэхьааиз
хфызцэа реибытаны илбаахьан. Хара ххайрплан
шыжьнатцы идэықэлон. Кэымфи Нелии ихархэеит,
акытакэа ркынтэи жэпафык афар аан, ашамтазынза
абра ишэзыцшны итэан хэа.

Ашарпаз хавтобус хаманы Стампылтэи ахайртэ
бағэазахьы афынанахеит. Ихазгэакъазоу цьо-
ук реипш, игэйдкыла-хыдкыланы хайпыртцит
хмашьынарныкэцаф Алии хамфацгаф Нихат Алты-
ноки хареи.

Афнытцка хафналаны, уажэшьта ххайрплан ашка
ихацхьоит ххэоны, ауадабжьара бжьыртэааны даау-
еит Зулькыф Аикэысба. Уи ицырцсса ицуп абағэаза
анапхгара зегьы. Дааины даахалагылан: – Хайпы-
ртымтаз акака аанахамкылар калом! Зегьы аресто-
ран ахь! – ибжьы фахалаиргеит уи.

– Уара, ххаирплан цыруеит! – лхәеит Нели Тарцха.

– Ахаирплан сара иахынзастаху иаагылоит, аресторан ахь! – даеа зныкгы ибжы ҫахалаиргеит зеггы. Хара иахтаымхеит ҫынтәны уи игәы анырхара. Икалаз уиоуп: аңсуаа рклуб акны аипылара анҳамаз, Зульқыф Аиқәысба аресторан акны ххәы рхианы, хаигарц дахьаакылсыз, Орхан Ашамбеи Ыынгыыз Абганбеи ирымуйт: аамта цахьеит, арт уатцәы ашара иатцагыланы рҫызцәа ирыхьзароуп хәа.

– Шәанацьалбеит, абыскәит рҫатцаны ишәыр-цәоума, уара, чорбак-чорбак агьама дсырбоит хәа акәын?! – агьатцәыгьатцәра даҫын Аиқәысба.

Уажәы хара уаха уи игәы анырхашьа хамамы-зт. 30-ҫык аресторан аахамехакны хнатәан ависки ажәра хшаҫыз, Орхан Ашамбеи Ыынгыыз Абганбеи жәларык рыцрыцсса иаафналеит.

– Шәанацьалбеит, иаха аңсшәа еибыхәаны хаипы-рымтцхьази?! – ххәеит харггы, аха иузхәыцуада.

Аипылара агәырғьара лабжыш ацзар – аипыртцра алахьеикәтцара лабжыш ацуп. Сара ҫынҫықара ныстцырггы исхаштраны сыкам Стампыл абағәа-зағтәи хара хаипыртцра. Хара ацашьа хақәшәо-мызт – дара ахынхәышья. Хаҫеита, зашья дыпсны дзымтцоу ус дзымтцәыуозар каларын...

Ххаирплан, атырқәа дгьыл аеынакәытханы, ажәфан цстхәа ғарцшарқәа иҫарылалеит. Сара сзыд-тәалаз асаркьа салпшны избон урт аңсуаа рыцхақәа, уажәгы рчабрақәа рҫағәаны, еитцағәғәа игыланы хара хахь ишаапшуаз. Сылабжышқәа хаддыло сахь-тәаз, ҫацхья иҫыцза иаасгәалашәеит хамҫацгаҫ Нихат Алтыноқ ихаихәаз хтыск: «Стампылынтәи ахәыхә аашьтыхны, адырга чыда ашьяпггы ина-хатцаны, Москва инаганы иоурышьтзаап. Уах-ггы-еынггы апырра иаҫын рхәеит, уи ахәыхә. Амы-зк аены Стампыл иагьнеизаап. Амала, иахьынатәаз ицсит, рхәеит.

Аха, Аңшыатың акны имнеии!..

Алгарта

Москва ххайрплан ышытпрааны, Тыркэтэылака ахы анарха, уажэшыта хымпада уахь ишцоз агэра ганы, сара сөызцэа рышка абасгы җаастит:

– Тыркэтэылака хаара зыбзоуроу Нели Тарпха лоуп. Харт баша нтамтақәак қахцозаргы, зегь акоуп, афра лара илыдахтоит.

Уи зегьы ақәшахатхеит. Избанзар Нели илыбзоуран қапхьака иаабарны иааказ зегьы, җбагы: уи апышэа ду лыман абри ажанр аганахьалагы, Шьамтэыла иазкны ашәкәы каимат лыфхьан.

– Ишыкало аабап! – лхәеит ларгы, ишылказшыоу еипш, даачча-дыхәмаршәа.

Тыркэтэыла хахьнеиз, хәарас иатахузеи, рапхьатәи амш инаркны, зегьы акака ранцара халагеит. Ххынхәны хахьааиз, Кәымф Ломиа акьыпхь акны дыкәгылеит газет статиала. Алықьса Гогәуа шәара ижәфы ихәеит. Апхьа ишеибыххәахьаз еипш, аус злаз Нели Тарпха лакәын. Уи, бабанзанеихьоу хәа сара санлызтаа: «Сара даҗа знык Тыркэтэыла ахитыххәеи еимыздаратәы сызцозар хәа сгәы итоуп, ура ифы!» – лхәеит. Сара, атәылақәа иреитҗасшыо Италия сцаргы акгы сзымфыр каларын, амала, Куба акәзаргы сцаны апсуаа анызба, ус сзафсуамызт, хәарас иатахузеи! Амала, идырны иагсыжьқәазгы акыр ирацоуп, иаххәап;

Тыркэтэыла ацара аус шауа.

...Нели Тарпхаи сареи хайцны хашнеиуаз, убас лахак хәа ртиует, аха ухы уханарштып: атыркә лаха акәымкәа – апсуа лаха, алаха шкәакәа, ацха агәылытәтцәо ицо. Искыз агазет аасыргәафәан, абрахь иахзаашьтишь хәа инаимтцакны, хынтә еифырған сцьыба иахьтаз иаатыганы 100 лирк ицоз атыххәа ду шкәакәаза иааитыхны инаисыркит. Иара иреитцаз лахак аалхны Нели лышка инаирххеит. «Ари закәи, ураа?» – анаххәа: «Уаха аанагазом!» – ихәеит. Хкьа-

теиах птцэо ханихаха, даеа лахакгы хайтеит, хпара-
ггы арахь ирхынхэны. Шәсасцэоуп имхәакәа дыкам.
Лаха цырак ада зсаамхәо 100 лирак хара иахтахзам
ххәан харггы иара инаимтцаршэны хцеит...

Тыркәтәыла ахәхәттра шцо.

...Уатцәы хаараны иахьеипш: «Уара цара хәычкәак
хаман, акы ааххәакәар хтахуп, абызшәа мыждазы
хшыкоу ижәдыруоуп?! – анаххәа Цынгыыз Абган-
беи Хакы Ажйбеи хрыманы ақалақь иналалеит.
Уаанза сара Нихат Алтыноқ сизтцаахьан: уара абри
ацәалых костюм иаха мариала уафы иабаиоури
хәа. «Титәыс иааугазеи?» – хәа дсызтцааит иара
абырсаатк. «Атитә шцаазгоз, ацара иахзырпсахыз
ауп...» – анысхәа: «Х-уантак ааугазтгы, уцха лзын
цәатәы костюмк уманы уцон!» – ихәеит уи. Сара
ицьшыаны схы аазбыгьгит. Уажәы Цынгыызи
Хақи хрыманы адәкьанкәа ирыфнагьежьюа, хархә-
аахәтуаггы ишнеиуаз, сара иаасыдгылеит. Ацәалых
костюм уажәшьта усгы иауамызт, ма аипка мацара
хзаахәозар хәа акәын... Нели Тарцха иалылпшааит
аипка бзиазаггы. Цынгыызггы Хакгы, абри ацшә-
ма иааи напы ааиларкит, аха аипш збахьада. Уи
иахылахәахәтуаз, ирхәоз шысмахауазггы, сара ат-
тахәа ацхзы хышәашәа сыкәнатәон. «Хынфажәижәа-
ба доллар икуан, хара фынфажәижәаба ркны даа-
геит, уара фынфажәа имтцацсаны удәылтц!» – ихы
насыкәикит атыхәтәан Хакы. «Аа-а, абаапсы, уаха
шәымхәан, иазхоуп!» – схәан, афынфажәижәаба
аапхьазаны инаистеит.

...Избахә аацәырганы, уахаггы саламцәажәазакәа
иаансыжыт ани Орхан Шамба исзипшааз Абабиа.
Знык хәхьеикәшәаз дыкамызт, асасааиртәфы дыка-
мызт, «Кавказ» хайпыларафы дыкамызт... Нас, иаа-
сылыжжзаны Орхан схы наиқәыскит. «Икалаз умбо,
уи зауад дук имазаап, гәыхыртақ, иусуцәеи иареи
мачк акәрышь мыжда рзеимақырахан...» – дналаге-
ит Орхан. Сара сыжәлантә иакәым – саб дихшазар-

гы дыстахым, Апснынтәи салыхәхәа шәышықәса
раахыс азәызатцәык снейны, җнак шыыбжаанза иза-
уад ааныжыны дзысцымлозар...

Аха Тырқәтәыла зегы ус мацара иауқаху.

Оажәак еихысхәаалоит. Уахынтәи ханыхынхә,
сара ноиабр мзазы Переделкино сааны сышәкәы
«ақбачақыцәа» ахыркәшара сағын. Ус, Акәантәи ател
исзасит уатцәы «Шьаратынаа» Франциантәи иаауе-
ит, урпылароуп хәа. Убас иагыыкастеит. Оымз тјуеит
сыпха дсымбеижьтеи. Хара Тырқәтәылантәи ххаир-
план хантыт, актәи аихагыла ала азал хәоналеит,
дара афбатәи аихагыла акнытә Парижқа ипыруаз
ахаирплан италозаарын усқан, аха сара издыруази.
Уажәы ахаиртә бағәаза «Шереметево» сырцылон.
Абар, даргы. Аа, Кама лфызцәа лыцны дахьааиуа.
Са дсымбеижьтеи уи Голландиа дықан, Венгрия,
Германия, Франция... Аха, ицьоушьаша, зегы ры-
лахь еикәуп. Санырба атцәыуарагы иалагеит. Егы
аракатәи ахаиртә бағәаза аусзуоцәа «Шьаратынаа»
рчамаданқәа инарталан, зегы акака ртыргазаап...
Убасқан иаасгәалашәеит сара ани «зтыц ззылымхыз
ауаса» – Геннади Черкашин ицәызыз ачемодан. Уи
Стампыл ахаирплан данакәтәоз ирыманы инеит.
Егы Бурса асасааиртағы «Кент» хандәылтјуаз, ацша
иақәтәоу ауафы убра инаргыланы дцазаап. Хымш
убра азхаз икәгылан изтәыда хәа избоз азтәауа,
уаха цьара азәы дналамкысзеит...

Уажәы, зегь реиха гәытхас ихамоу азтәара:
изыхынхәуама амхацьыркәа Апсныка? Изтәара
гәгәоуп. Рацхьаза иргыланы, хара иаабаз ргырак
акыр зылшо роуп. Ыырцштәыс иаагозар Цьынгыыз
Абганба 80 гектар арасатра мацара имоуп, аус азы-
зуа ауаа имоуп. Атаи Цөышба исаркьяарыхыртағы
125-фыуаак аус руеит. Орхан Ашамба убас, Зулькыф
Аикәысба убас, Ирфан Атәанба убас... Уи ауаф Акәа
дааны, квартира аиоуразы зыкшыла ацкәкәагы
акьашкәагы ахыкәгылоу, ианиоуа изымдырзо,

днеины дызгылом. Ақыта? Атџџан ґыц инарсны, зегы-зегы аханатџ ршыапы акра – ихъантоу усуп. Насгы иаххахмырштыроуп: иахъа Търкџтџыла иџоу аџсуаа зегы уа иит, уа иит рабаџџа, уа анышџ иамоуп урт рабдуџџа. Урт рабдуџџа роуп мхаџырра иагазгы...

Иагъа убас акџзаргы: иџами зегы-зегы ирыц-ку: Аџсадгыл?!

Иџоуп Търкџтџылатџи аџсуаа рзын зегъ реиха ишџартџ духаз даџакгы. Абаџџа аџсшџа цџъаны ирхџоит, аџаџџа акыр ирџџыуадаџуп, аматаџџа – зынзагы ирыздырзом. Насгы даагап ґырџштџыс Орхан Ашамба. Уи ашџџџы: «Орхан Шъакар. Атырџџа» – хџа дџаџуп. Акызатџџык иаџсуара уи ибызшџа акџгџышџоуп. Уи аныз – изит зегы. Ус анаџџа, рхатџы бызшџа рматаџџа рыџны ианыз – убра иагъалгеит Аџснытџи иџаз аџсуаа рџыхџтџа.

Абри хъаа дус ирымоуп абаџџагы, аџаџџагы, аматаџџагы.

Иудыруазеи?..

Ирхџоит: Гџыма ааныжъны, Амшын Еиџџа изыхгылаз ашхџа ирџаларџ инеиуаз аџсуаа даарылтџын, Агџаа ран Елыџ: – Аа-а, шџаагыл, ак схаштит?! – лхџан, лышьџахъџа дыџны дџаны, аґыџџаара иаґыз ахџыштџаара дныгџџасны, кџастхџа гџгџак аарылылхын, ижжаза илыманы лџыналхазаап. Амџан иагъа мыџџамабара дрыџџшџазаргы, уи уаџа иаамырџџазакџа Търкџтџыла иналгеит, рхџеит.

– Уажџыџа аус злоу, абри амџажџа мырџџазакџа, Аџсныџа агароуп! – абас шылхџџоз дагыџсызаап, рыџџа.

Атырџџа мџџџа инарылазуа, иахъа маџъанакгы абылра иаџуп уи аџсуа кџастхџа. Уи зынзагы ибылзаанза иааџџџааны, Аџсны иґыџџааз ани аџсуа хџыштџаара ашџа иаазго хатџажџа дџкаларушь, анаџълбеит?!

Убасџан, ахџыџы инаирџны аду иџынза зегы, аџ-

суаа зегъы ргэы уаха иаалымтцзо иалаханы икоу ани
атцэымг, акарахэа иналшэон...

1988–1989

*Москва – Анкара – Каппадокия – Кониа –
Денизли – Памук-кале – Кәшадасы – Ефес –
Бурса – Стампыл – Переделкино – Ақәа*

ТЫРҚӘТӘЫЛА ЖӘЕИНРААЛАЛА САХЫСУАН

Ашьжымтан ҳафнашә ахала иаатын, цгәе-
икәатцәа дук аалагылеит. Сара сауҳынапыху, аха
зегъ акоуп, исцэымыҟеит. Санду рыцха цъара амфа
днықәланы ацгәеикәатцәа налцылар, дшәи-цшыиуа
ашышыыхәа иара уа даахынхәуан. Иками амшәта?
Икәтгы!

Иахьа, ари афны икоу ацшәмапцхәыси сареи Ты-
рқәтәылака амфа ҳақәлеит.

1988 шықәса абтцарамзазы, гәыпфок ацсуаа:
Нели Тарцха, Алықса Гогәуа, Кәымф Ломиа, сара
Москватәи ашәкәыфцәа рделегация ҳалахәны
Тырқәтәыла ҳакан. Стампыл еизаз ацсуаа реидгы-
ла «Кавказ» Абхазиа қәилтүр дарнеи» (дара ишы-
рхәатцәкьо) акны абырсаатк хпылара еиҟырка-
аит. Сара фажәеинраалазатцәык срыпхьейт, уаха
аамта ыкамызт. Дара итцегъ исзызырфыр ртаххейт.
Убакан иагьырхәейт: цсеивгарак шаақалалак, хаз
чыдала уаапхьаны, ҳазхара ацсуа жәеикәыршәа ҳа-
зызырфועит хәа. Дук мыртыкәа Анзор Мықәба иҟа-
ла иагәаарыцхаит лассы снарыпхьарц шыртахыз. Ус,
иаххысыз ашықәс азы Ацсны дааит уи аидгылара
аихабы Атаи Цәышба ифызцәа Цьынгыыз Гогәуеи Ур
Аани ицны. Урт, мачзак иадамхаргьы, руаара уафы
ишимоуазгьы, Атаии сареи ҳаицәажәейт Тырқәтәы-
ла инхо ацсуаа рҟацхьа, дара рхәашьа, жәеикәшәа-
рала акырцъара сықәгыларц азы.

Абар, уажэы Руфет Бытэба инапала аапхъарагы ахыьсаартиз, ашэкэыѳы-аиѳагаѳ Хаири (Кэтарба) инапы аѳаѳны.

Ашьжымтан ҳшымгәығзоз Гиви Агрба амашы-
на ҳзааишьтит. Аҳаирплангы Баатымынза убас игъа-
маны хнанагеит...

Ахайртә бағәзаакны ыыңа ачкәынцәа аахдыле-
ит. Рапхьатәи дапысуан – Дата Гобечиа, егы иара
дифызан – ашәануа Мираб Копалиани.

– Сарцка шэцоума?

– Ааи.

– Ҳаргъы уахъ ҳамфа хоуп. Атакси еицаанаҳкыларын?!

– Азамана!

Амѡан иааигѡаны ханеибадыр, хамѡапгаѡцѡа
цѡеи иахдыршѡарын!..

Нас ҫара ацгәеикәатцәа хәала!..

Харт, Сарц ахәаа хәхәхытцуаз, даараза аңбабаа хдырбеит. Ашьжымтан иаины игылаз, ахәыл быеханза хшьапы хәкәгылан. Ма уеахыныкәыкуа кәардәык цъара игыландаз. Уахынапш-аапшлак зегъынцъара акъамсар ахытцәаны, азыжәырта умо-уа, азәи-азәи рәы итәшәо еибыхәо, уахыгылоу иухы-рыууааны еимгәамзәо рартмаккәа рыманы ицоит уа-ла-тахыла иувейбахәаны.

Ацгәеикәатцәа мыжда!

Амала, ицёушьяша, харт хзыкэшэз ахатца, аиашоуми иаххэара уаџсы бзиаи иакэын. Ацшэма пхэыси иареи гээартыла еицэажэеит. Лартмак итаз зегы акакала ианиалхэа, хыхь днахапшшэа аакатцаны, уахагы хмырххакэа, амџа нахаитеит. Итази сартмак? Шэки-шэки маат хэа Ацбармыкэа еикэатцэакны иаасхэаз «Абхазия» альбомкэа џба, афранцыз духькэа хца, аразынтэ мхатцэкеи ачкыпцкеи зтаз акэалапцкэа пшыба, ашампан џкэа хэба. Егырт иаанхаз зегы ашэкэкэа. Нели Тарпха ихалхэеит: уахьнарыпхэо зегынцэара акаа рутар

утаххейт, дара изутогы амхатцэ иадамхаргы рыц-садгыл гэаӕ Ацсны ацэа ахыркаауейт азыхэан, шэыпхамшыааит хэа! Аха уажэы зегьынцъара ахэ-аахэтцэа адыжэара рган, угэра згода мамзаргы?!

Ахэаа хыхаахытцуаз атыркэцэа рганахъалагы хгэартон, аха урт баша хашэкэкэа инарыхэапшшэа наӕ ханхрыжыт. Ө-шыафак роуп инеихаагаз-гы. Зынза даеа дгылк, даеа еиџкаарак, даеа уафышыак...

Ушынармтырпаара имазеины игылан атыркэ чкэынцэа рхатэы автобус хэычкэа ирыкэтэаны. Амала, зегь рыхэкэа цэгъан. Ус, чкэына хэычык да-ахадгылейт: фба-фба доллар хэа Хопанза сара шэыз-гоит, уантэи Трабзонынза цшыба-цшыба хэа абри ауаф шэйгоит ихэан, хартгы адэыкэлара хеазахкит. Жэохэфык зкуаз уи автобус хэычы, шакафы таирзас иара азэзатцэык иоуп издыруа. Ицьюушыаша, Хопа нахыс хазгоз уи ифызагы амашына ашытахь арт-маккэа ихы рылыхэхэа, ажъа еипш, аарла цъара дхэытцатэан. Хопантэи Трабзонынза хсаатк ныкэара бжьюуп. Павел Корчагин дугэалазыршэо аныкэцаф иварафэытцэкъа ипшэма дидтэалан. Равтобус хэычы кэапейшэа иштэызгы, амфан цъара азэы инапы данаафаха, адгыл цэыхэхэаны рмашына ааныркылон. Апара кадыц!

Асаат акахы аус ауаны Трабзон акалакъ хналалейт. Хмашына сасаиртак аџапхьатцэкъа ианаагыла: Уа-а, бзиала шэаабейт, сара сақыртуоуп, сышкагы шэымфохытцуейт! – хэа хартмаккэа аашьтцааны, хатца кьаџк химаны иџынеихейт. Хаикэартцэи-еикэартцэиуа цъара ханхэныганы, еергъхэа кэардэ затцэыки ф-каруатки кэацара рымамкэа изыфнагылаз уада хэычык хныфнатцаны, хпаспорткэа аахамхны, ашэ наххаиркит.

Асасаирта амцкъара анафсангы, арака абжы рацэан. Игазозгы кыртуа бжын, ахэса хэычкэа рыбжы. Иччон, иччон, иччон. Ирхагалазаны ифнан.

Абрака иааугәаламшәарц залшомызт ақыртүа хә-
сақәа Тырқәтәыла рхы шымәапырго иазкны ага-
зет «Зариа Востока» ианыз астатиа. Ауха хара хка-
раханы хшыказгы, адырәәены сара шаанза сгы-
леит. Трабзон ақалақь аилашра иағын. Трабзон...
Ишәгәаламшәои Дырмит Гәлиа ицәәхәәкәа: «...
Трабзон ақалақь иҫықәнажылаз среиуоуп...» Харт
арыцхәкәа, шақацъара хҫықәнажылахьоузеи! Сыш-
неиуаз напышьашәала цкәынак сиязтааит: Стам-
пылка абрантәи цашьас икоузеи хәа. Уи сапхьа дгы-
ланы иҫынеихан, қыртшәала: «Қартвелишьвили»
хәа зныз ҫны лақәык сныҫнеигалеит. Уи пеипеиуа
ақыртцәа рыла итәын. Астол иахатәаз апшәма ихата
иакәхап, ацәажәара дағын: «Шьак ауп шәареи сареи
хдакәа иртаныкәо! Сара ишәасхәаз назхәазтамоуп.
Ҫажәихәба-Ҫажәихәба доллар еитцаны автобус цом
Стампылынза!...»

Егырт, ари захауаз, уи шыхьантаз дырны, ат-
тахәа ижәыланы ицон.

Ацкәынцәа исархәеит: абра Мемешь хәа на-
пыхьарцък дыкоуп, убри автобускәа рыла атури-
стцәа Стампылынза идәықәитцоит, илахәхәхәтра-
гы иаха имариоуп хәа. Мемешь анпыхьарцъ лассы
дхацшааит, хагылазеит Ҫажәыҫба-Ҫажәыҫба дол-
лар хәа Стампыл хаигаразы.

Аамта хаман. Хсасааирта аҫацхьатцәкьа ахы
акуан аракатәи ацьырмыкьагы. Ари аҫны икоу
рацхьатәи адәкьан дахьныталаз – иара уа деила-
геит. Адашьма инаркны атуан ақынза ҫыки бзыки
иааного зегьы ытцаны ианубалак, арахь иаазхәо хәа
уаҫ дытцазамкәа – уеилагацәап, цьымхеит. Акака-
ла игәәтогы лҫыналхеит. Иудыруазеи абырскатәи
ауаа ахьеилымсуа цъара ацсыуак дрылазар схәан,
ацсышәала сыбжы ҫарганы иналықәҫыстит:

– Уахь уаха бымцан, мамзар зынза беилагар аҫ-
ныка бсызгазом!..

Абригьы аасхәеит, хҫык ацсуаа аины иаасы-

вагҕеит. Хаицэнымхо хаигэыдибахэхааланы хаиба-гэзит:

– Шәаҕсаңәоума, рыңа?!

– Ааи!

– Трабзон, Бурса, Стампыл – иабыкәу шәахын-хо?

– Мап, Акәа ахабла ҕың акны ханхоит!..

Хааибарчқаҕеит. Зураб Чамагәуа иҕааңеи иа-рей ракәын.

Асаат жәаҕа рзын атыркәа Мемешь иусхәарта акнытәи таксила хавтобус ашқа иара хдәықәитцо-ит. Макьана аамта злаказ ала, сара Стампылтәи стелефон номеркәа уи инаимтқаскит. Уаала хасып хәа аанарго инапкәа насирбан, симан иҕынеихе-ит. Дәқьанк хәхьнадгылаз: – Долларк сыт! – ихәан ианынаисырк, абжа ажетонкәа аарымихит, егы абжа идырхынхәыз иара иңыба интәитцеит. Автоматкәа рыкны ңара дзамысит, даеаңара дыш-цәажәоз еиқәыртхеит. Нас, симаны иҕынеихан, аиҕ-цәажәартаҕы днеин хатца еиқәатцәамлаҳ акы наие-ихәан, автомат дынталаны дасит. Уажәымзар-уажәы сара сирцәажәоит шысхәоз, иааиқәитхан, даеаңа-рагы дасит. Ңытк данцәажәа ашьтахь: Атаибей аҕны дыказам, иусуракны сахьасызгы имазанықә-гаҕ пхәыс ңара дцеит хәа лхәеит ихәеит уи, напы-ла-шьапыла, цәҕамыждарыла исеилиркаауан. Нас иаанхаз ижетонкәа уаанза дзаңәажәоз ани ауаҕ-еиқәатцәамлаҳ инаимтцаипса, иазхом хәа Мемешь днаиҕаңшит, уи сара даасыхәаңшит инаңәакәа ин-еихьшыны долларк аҕаархахәа. Уи адоллар иахашәа-лаз лира гәартак ирхынхәит аңшәма, аха Мемешь уртгы иара иңыба интәитқан, хаңцакны хәааххеит.

Хавтобус акны хааганы, атакси хәхьаатыңыз, ҕыңа ачкәынцәа хәычкәа аахадыххылан, Стам-пылка хцоит анаххәа, хаимаркит. Аңыжәара зауз азәы хартмақкәа зегы еидыхәхәаланы ддәықәлеит, хатрысны хишьталоит харгы. Хәхьыныҕнагылаз,

дгэыргъатцэа иаазгеит Стампылка ицоз хэа цьоук-
гы хнадирбеит. Урт абилет ылырѡаауазар акѡха-
рын, стампылынза абриакара иацсоуп хэа рацхэа
икѡыз абгыц 27 доллар нантцаны инахамтаркит.
Харт хбилеткѡа аацѡырганы ианыдхарба: ахѡычы
итцахѡѡаны, абыржѡытцѡкѡа ртыцкѡа ркны инаганы
иргыл хэа наидырцаеит.

Стампылка ицоз автобус ауаа мацзаны итан. Хара
ххѡынтқарра акынтѡи иказаз хѡык аерманкѡеи хѡ-
реи хакѡын. Абырсаатк хаибадырит, хагѡеизааигѡа-
хеит. Аерман чеицѡыкагы хадыргалеит. Ан Седа
лычкѡын лахѡшьацхаи лареи еиманы ицон Стам-
пылка хѡаахѡтра. Седа кардеологын, дагыцхѡыс бзи-
ан. Уи уажѡы-уажѡы лхѡы-лжѡы қақаза еилагылон
Ермантѡылатѡи адгылтцысра атѡы ахѡылхѡоз. Абар
хтыс затѡык атѡгы. Ргѡыла тахмадак аены итакы-
ра зегѡы еизганы, жѡохѡѡык астал инахатѡоны
аамтазы, ан лытахмада ус иалхѡазаап: агараж акны
уцаны амашѡына хзааугароуп хѡа. Уи дналбааны на-
стха игылаз агараж ашѡ аартны дныѡналон аамтазы,
икалазаап уи адгылтцысра кадыцѡгы. Жѡохѡѡык
итакыра зегѡы анышѡ леиѡыжааны тѡака ицеит,
иара ажѡымтацѡгѡагы инапкѡа игѡытцацсаны цѡ-
гѡала агѡы даакѡхеит.

Сара зегѡ реиха хѡаа дус икастцеит: Карабахтѡи
аимак азтцаатѡы атыц иззыкѡымтцаз цьоукы ирна-
пуп ари адгылтцысра кѡзтцаз хѡа агѡѡаракѡа ыка-
ны Седа ихалхѡаз... Ар заа иалганы изларгахѡаз ала,
хаихабацѡа руазѡы ахѡаанхытц дахѡыказ, уи аамта
ааигѡахо ианалага, уажѡы-уажѡы исаат дызлахѡац-
шуаз ала, адгылтцысра икалазгѡы шрыцѡдущѡахаз
ала... Иаѡуп лхѡеит уи атцѡара. Атѡара ду змоу аер-
манцѡа, ус цѡара акы ыказамзаргѡы, рцѡытцѡахра
уадаѡуп-тѡа! Аиаша амра иаѡызоуп: иагѡа ашѡшьы
иатцѡахыргѡы – зны имаацшыр аузом.

Анацѡалбеит, ишцассиру хѡзтѡтѡоу автобус, из-
акѡызеи амѡа изнугѡы. Уажѡы-уажѡы уи, ахаирплан

астиуардесса леипш, аматц азызуа ачкэын хэычы, хэы-хнапы аффы хааза ссирк ала ирбызтэуеит, уажэы-уажэы архышэашэага итыганы уц ытцзыр-шэаауа азы хиржэуеит, амфан хмашыына абылтэы тартэонатцы, иагырызэзэонатцы, ачаи ҳадыргал-оит, аамта анааи иахьақэшэаз тыц ссирк акны иа-анкыланы краҳфартцоит.

Хавтобус акны даакэымтцзакэа ахэычы дтэыу-он. Хэымз зхытцуаз атырқэа хэычы. Харт, Адеи са-рей, уи икэлаз хмата хэычы дахгэалашэаны ибжбы гацыцхьаза ххэытэымытэуа амағ ҳахатэан. Азы идыржэын – имуит, ахш идыржэын – имуит, ахэшэ идыржэын – имуит. Нас, иагьа аамта иапсазаргьы, шэааи, мачзак иадамхаргьы, автобус аанахқылап рхэан, тыц бзиаак акны ҳаатгылеит, ахэычгы атэы-уара даакэытцит.

Ах иоуми изхэаз, мшэан, сеихабы дахьыкоу сна-жэымган ҳэа!..

Ашыжь асаат жэафа рыбжазын Трабзон идэықэлаз хавтобус, адырфаены асаат быжьба рыб-жазын Стампыл ҳнеит. Сара исымаз атызтыцқэеи ателефонқэеи ртэы зхэоз ашэкэы хмашыынарныкэ-цаф ианисырба, Атаи Цэышба итэы аарылихын: ари ҳафсны ҳаауан, иухэазтгы уа уаансмыжьуази ҳэа арахь лахь сито ғааитит. Аха нас симаны дынкыл-сын, ател дасит. Ас ихароу, иузымдыруа адгьыл акны, ас иааигэоу абжы ацсышэала иануаҳалак, ушыкало атэы ахэара акыр иуадафуп. Апсшэақэа анеибаххэа ашьтахь, уажэытэкьа снейуеит уа шэыказ, аха шэа-хьаатгылаз иабыкэу ихэеит. Шэахьаагылазмкэа, исхэара сыкоуп. Сытырқэа истан, фацхьа иааи-цаажэеит. Нас: – Отур буриа! – ара шэтэа уи дааны шэигоит ихэан, напышьашэала инаҳаилыркааны днахдыртцны дцеит, ател ҳахьасуаз апшэма акы наиаҳэаны.

Атаи дахьынхоз акыр ҳацэыхараны хшыказ мфашьо, такэы апшаарагы ҳақэшэеит.

Еергъхәа ацәылашара иафәуп. Анацәалбеит, шака еилашуазеи Стампыл! Ацкәынцәа хәыцкәа: – Чаи, чаи, чаи! – хәа ратцәа зара тыфаакәа рсаан дукәа ирныргыланы игъежъуа ирылоуп, игъежъуа ирылоуп чархәыла итәу асаарақәа зхы икәгылоу ахәыцкәа, цьоукы икәуа аиа мѡаныргоит, даеа цьоукы игыланы амашына зтаху хәа ґыртуеит... Хавтобус хәхын-нажъыз аанґасыртаґы цьырмыкәа дук иафызоуп. Убас ихәаахәтуеит, убас еилашуеит Стампыл!

Ус, аусхәартаґы хашпшыз, апшәма цкәына хәыцк днаидгыланы, акы наиахәан, еґы хара днахапхәеит. Теллаґы хааимеидеит. Дцәажәон Атаи; – Абри ацкәын асасааиртахъ шәигоит. Шәып-сы шәшьоит, шәангылалак ател шәасуеит!

Асасааиртаґы ханкылсит:

– Атыркәшәа удыруама?

– Мап.

– Англыз бызшәа?

– Мап.

– Афранцыз бызшәа?

– Мап.

– Бызшәас иудыруазеи?

– Апсшәа, аурысшәа, агыршәа, ақыртшәа!..

Иччеит.

Ауха, Атаи Трабзонынтәи хшасуаз имазаныкәгаѡ цхәызба ианиалхәа, адырра ритан Цьынґыыз Гогәу-еи Ур Аани, иареи еиманы хаирпланла иаауазар акә-хап хәа ахаиртә баґәазахы ицазаап...

Асасааиртакны хапсы ааитакны Атаи ханизас, дук мыртдыкәа дааны химаны иґынеихеит. Рапхъаза иргыланы, иара иахъа аґатца шимфац ихәан (ус зихәогы хара хзоуп), крыфарта ссирк хныѡнеига-леит. Хаи, изакәызеи афатә хккәахәа иныкәзоу, ма изакәызеи ґамас ирымоу, унацәахы рыдудалап. Ишцоуцылои, уматц шцаруеи, уаґышцанаскваргои!

Хцойт ақалақ халаланы. Амѡачапақәа хныр-ныс-аарнысуа. Ақалақ еилашуеит. Уахынаватцәи-

лакгы җыки-бзыки иаанаго риманы итәоуп. Зеггы ахыгылоу ихәхәоит, доусы итәы итир итахуп.

– Ас карымтҗар – амла иамгои! – ихәоит Аҗаи.

Хара урт җышьаны хрыхәацшуеит. Изакеытә малузеи, анаҗалбеит?!

– Уа мшыбзиа, Ерзин Қапба! Ацснынтәи асасҗәа узаазгеит! – хнаидгылоит хатҗа назаазак. Уи илаб-жышқәа хаддыло ацсшәа хайхәоит. Аҗаи ашқагы хнаипхәоит, аха хәаҗхәагыла иуам.

Уахынтәи саркәаарыхыртак хныҗналоит. Арақа афымҗалампақәа картҗоит. Деилыхха даахпылоит уи зтәу Аидын Җытанаа. Абырсааткгы иумдырырц залшом уи Ешыратәи Җытанаа дышрытҗкару: уаҗеилыххак, амҗа дақәутҗар дымбылуа, зтҗаарак утир – уи атак коутҗаанза, даҗеа зтҗаарак аҗаархо... Аиашазын, уи хара изхара хизбомызт, аха ант иусуҗәа қадыҗкәагы илапш итҗижьуамызт.

– Аброуп сара аус ахызуа! – хәаҗхәа днагыланы иҗынеихон Аҗаи. Аусуҗәа асаат еипш еикәшәа, рхы имҗахазо, зеггы акрура иаҗуп. Убри аҗыза алаша-рақәа акуп уахынапш-аапшлакгы, җәырҗакәтҗак аҗны уааз җыушәп. Афымҗалашара маҗәахәкәа картҗоит абрақа. Хара хҗны, Пицунда атырқәҗәа идыргылаз апсшьарта җны ду лашара маҗәахәыла еикәзыршәаз Аҗаи Җәышба иоуп. Ашә аартны икабинет хныҗналоит. Уи ссиршәақәа итҗбаауп, уа-машәақәа ирхиоуп. Кнопкак днақәыҗгәҗәаны тырқәбызшәала акы наихәоит. Али-җси рыбжәара аҗаи риманы иаакылсит. Иаҗхәа иқәгылоу ателербага иусуҗәа зеггы азәазәала изҗу кказа инарбоит. 125-җык уи иусуҗәа шақа еихагылеи шақа зали рыме-хаку здырхуада?! Ус, дыҗхашәаҗхатҗо дааҗналоит җкәына ауки, җшзакы, қәыпшк.

– Арт ацсшәа рахәа! – инаидитҗоит аҗшәма. Уи иара иҗа иакәзаап, Җьенгь Җәышба. Аҗаи җыҗәа аҗкәынҗәа имоуп. Иҗеихаб Җьенгь 23 шықәса ихытҗуеит. Уи раҗхәатәи иҗхәыс тырқәа тыпҗан. Җьенгь уи илхылтҗыз иоуп.

– Ари акрырхара ибзианы ихы азцоит. Даанкыла-аанкыло даазгоит, мамзар стың аасымеикыргы цэгъа имбар ауеит! – дааихлафуеит Атай ица. – Уажэы Канадака ддэыкэыстдар стахуп, акрырхашыакэа уа иаха ухшыф азызышытыша ауаа ыкоуп.

Даеазэгы дааипхьеит Атай. Даафналоит шэагаала рацэак икам, аха цкэына еилыххакы. Илмазбеи Маршыан. Дгэыргъатцэа апсшэа хаихэоит. Атай атамзаара ныштыатцаны, ххала хааизынижьюеит.

Маршыан Илмазбеи дышкэыпшыз ақытантэи Стампыл дааит, нас фажэижэаба шыкэса инарейханы арраматтурафы ихигоит. Фыцъа ачкэынцэа имоуп. Хъаас имоугы урт апсшэа ахырызымдыруа ауп. Уажэы ааигэа ара апсуа ансамбль аныкэгылаз Маршыан Зураби иареи еибадырит. Акыр игэы инархыт уи Апсынгы Маршыанаа ахьмачу.

Уажэы-уажэы даафналоит Атай имазаныкэгаф пхэызба, иаафналоит иусуцэа. Инытцакны, аарла иуахаратэгы акы иазтаауеит. Иххэарызеишь, анацъалбеит хэагы ифеапшуа. Иара абасгы-абасгы хэа икататэу нареихэоит. Нас, шытахыла-шытахыла, рызкэа еимырхазакэа, ашышыхэа индэылтцны ицоит.

Сызхара дсызбом сара Атай Цэышба сахыхэацшуа. Алагэра хыла итзыцссо, апцшара икны иаго, абар-абар Иван Гамсарат-ица Амчба, цсата бзиа, дааугэалаиршэоит. Сара уи 1988 шыкэса абтцарамзазы апсуа шэкэыфцэа абра ханыказ дызбеит. Рклуб акны аилацэажэара дукэа цон. Сара ачкэынцэа ааин хыхь реихабы дахьтэаз икабинет ашка сыхэныргеит. Уи Атай Цэышба иакэын. Ифэаажэаралагы, аиаша ауми иаххэара, бзиа дызбеит. Нак-аактэи хаибабаразы итцегыгы икататэу апланкэа хрылацэажэеит. Абра рацхыаза иагыасхэеит сара ашэахэареи акэашареи рансамбли афар рыкэашаратэ коллектив «Шьаратын» аарыцхьар аракатэи апсуаа рзын ишхамта духоз. Уи ашытахь Атай Апс-

ны дыкан Ыдынгыз Гогәуеи Ур Аани ицны. Аха дара аус атдыхәала икан, раамта кьафын, ртахцәа рацәан. Харт урт руаарак аахмоугәышьеит.

Атаи уажәы знык-фынтә ахәынтәра еикәатцәақәа днарыкәыгәгәа-нарыкәыгәгәаны Москвака ател ылихырц далагоит, уантәи Апсныка изасуазар хир-цәажәарацы, аха иауам, иаутцәкьом.

– Руслан Гыцба инапы иахзантцар – зегь маншәа-лахон! – ихәоит иара, аха Москва атак канатом.

Атаи Цәышба дацсыуа дууп. Уи җажәак рыбжъа-ра Апсны азбахә иҗакуп. Нырцә-аарцә апсуаа реи-бабаразы аус дукәаггы дырҗеуп. Хара ххы хашашша-ауа абриакара аамта уцәхарзит анаххәалак: «Хәи, ишпашәхәои, мачзак хәпсуара иахәо цъара акы хзыкатцозар – уи ус думи!» – нахәтеикуан иара. Атаи Цәышба акрызку уаҗууп. Уи иарбанызаалак цъара акы деигзом апсуаа Апсныка рхьарпшразы. Иара ихата ичкәынцәа рзынггы Апсны, амшын апшахәафы, цъара җнык ааихәар цәгъа ибом. Апсны иказаа-ра гәхъааго, уажәы-уажәы далацәажәоит Атаи. Аха игәы инытдаххуеит уи игәы иалоуггы: – Мчыбжык апсы икәатцара, иааиуа зеггы нартәаны кыреатцара – ари хыртцәагоуп, хәарас иатахузеи! Мамзарггы иаагап шәара шәчарақәа. Бжышәҗык-аашәҗык аашәыпхьоит. Ачара ауаҗы изиуа, рапхъаза иргы-ланы итаца хәычы иуацәеи итахцәеи дыдирбарц азоуп... Шәара? Насггы изакәызеи афатә хәа ина-ганы аишәа иныкәшәыжъуа? Иаанхаз зеггы рыфҗы го адырҗаҗыны наф икашәыжъуеит. Убриакара шәбе-иақәоума, Анцәа шәара ишәзишаз ачыс, шәнаханы алеи ахәеи ирышәтаратәы. Даҗаггы. Саатк иадам-харггы схы еилазго арыжәтә шпәжәжәуеи мамзар-ггы. Насггы шәгәы иалымсын, аха даара шәажәа рацәоуп. Хара стол-еишәак афны жәларык ршъа-пы икәыргыланы, рхәы рхьшәашәаны, саатк азәы хныхәаҗа ааникылон. Иааихәаз зеггы сара схәҗы иаанхазггы абриоуп: «Анцәа шәиныхәааит, шәааи-ра хәигәырҗеит!».

Ари иихәауа, иара саргыы хәаас исымоу, аха иахәа уажәраанза акгыы злымтдыкәа ус иаауа акоуп. Аха, зеггы-зеггы алагарта шрымоу еипш, алгартагыы рымоуп-тәа!

– Бзиоуп, аха Маршьан Илмазбеи, ичкәын Цьенгь, уцшәмапхәыс Семихә – зеггы уара укны аус руеит, шәшапсаңоу рдыруеит, акгыы рымхәазои атыркә-цәа? – асасааиртахь амәа хәхыкәу азтәара наистоит сара хәпшәма.

– Хы-хы-хы! Ирхәар, изуама?! – ихәоит иара дапшышәырччаны.

Иауам, сара саххы исзаагом, убри иаабаз зеггы Атаи Цәышба ишитәу, 125-фык аусуңәа иааитәххар абырсаатк усуртада иаанижьыр шилшо, есымза уи иңыба итыхны аскафык алира рызто иара шиакәу, Америкеи, Голландиеи, Канадеи ухәа рыкны ицаны урт икарто рыматәахә ааганы ирызто иара шиакәу, Тыркәтәылан мацара акәымкәа зеггыңыара уи аалыт еимтәаны ишырго, иатнытцагыы иара ишитәу. Иауам, саххы исзаагом!..

Атаи имашына җыц акы агхан, икартцаразы иргазаап, икамызт азын ичкәын имашына имихын, хәкәтәаны хдоит.

Асасааиртакны ханааи:

– Идуззаны итабуп! Уажәшьта уатңы-зны аха уоуазар хәикәшәарын! – снапы неитдысхуеит сара.

Атаи даапшышәырччан:

– Шәара абра Стампыл асасааиртаҗы шәааныжыны, сара аоны сцар сыңар, Аллаһ иагьсанеишьарым! – уаха ажәак аахмырхәакәа, хәмәтәақәагы хәргы хәаидкыланы химаны иҗынеихоит. – Аңышбақәа ахыкәзаалакгы сара исашыңоуп. Аус злоу Абабиа иашыас дысзыкәтцар ауп! – Атаи имашына абға мтдызо ишьтыпрааны ақалақь аңәкәырцара иналалоит. Зегь дарароуп, сара сңәа-сҗәы тынчмызт. Уи гәазымтоз иакәмызт хәпшәмагы:

– Сынтәа латцарамзазы сара Америка сықан. Иахиа Казанба ифны иқан Апснытәи Иура Аршба итаацәеи иарей, Денис Чачхалиа итаацәеи иарей, Кабардантәи, Тырқәтәылантәи, Сириантәи... Есыуаха уи истол-еишәа ҳахатәон җажәафык инареиҳаны. Мызкы инарзынапшуагы ҳақан. Ипхәыс, дшапсыуа тыпхамызгы, цъара акы ааҳагхархәа дшәаны дыпсуан... – Атаи ацәажәара дафуп, сара затцааира сееикәкуа, сыблақәагы кыдхало ақалақь салапшуеит.

Атаи Цәышба дзыфноу афны амшын иазааигәоуп. Апшзара икны иагоит. Ахпатәи аихагыла иара итәуп. Имармалташьлыху амардуан цшза кәатцәиуа ихалоит. Уи иуадақәа ркны имыцхәу хәа фныматәа фнагылазам. Рыфны атцака инхо хатцәи пхәыси урт зегь рыла еикәдыршәоит. Апшәмапхәыс, Кәазцхә Семиха, дымпышәырчакәа дцәажәазом. Кра-нүфалтцо узхара калас лыздырзом. Дынтытцыр акы узаамхәакәа дгъежьюам. Ааи, изманы мыцхәы икугы шакафы ыкада? Хыхь ишаххәаз еипш, атаи ичкәын еихабы ихатәы машына имоуп. Лхатәы машына лымоуп уи ипхәыс Семихагы – атырқәцәа итрыжыыз амашына ссир «Рено». Апшәма имашына америкаа ирыкатцамтоуп – «Краислер». Анацъалбеит, уи уаланыкәаны даеакы ақәтәара утахханы шпазалшо. Атаацәа рмашынақәа ахцагы телефонла еикәыршәоуп. Иахыкәзаалакгы уажәы-уажәы иааицәажәоит. Атаи Семихаи рычкәын хәычы аашыкәса ихытцуеит, ахә шәаны чыдала атцара иахызыкартцо дныкәоит. Ашыжь дара дыргоит – шыбжышьтахыгы дара дааргоит. Иидырша идырхәеит уи ахәычы. Дшааиз краафаны акомпютер днадтәаланы пытк дыхәмаруеит, даеа пытк ателербага днахәапшуеит, нас днеины ишәкәқәа днарыдтәалоит. Сара зегь реиха сгәы иахәаз, уи аматцуфхәыс Мекбули мыцхәы бзиа дибоит, ларгы ахәычкәа реипш иара диахәмаруеит. Иссируп ахәычы икашья. Бада хәычы атцареиуртахь даныр-

го, есышьжымтан рмашына данынтатэо, аоныка даахьахэны инапы икьоит абзиала хэа аанарго, аха енак азэггы апенцьыр дылагыланы дизыпшзомзаарын. Адырфаены данцоз иаб ихы наикэкны, абастгы наиеихэеит:

– Иутахызар апенцьыр улагыланы усзыцшла!

Ахэылбыеха Цынгыыз Гогэуа аресторан «Максим» ашка хнеипхьеит. Сара кинофильмк акныгы исымбац уи афызатэкьа. Астадион акны еипшигэафаны, иргьежыны хтэан. Ари ауха ара икан ф-миллионк ицо Стампыл акалакь аетэи амалуаа. Икалаз уи ауп: Тыркетэыла зеггы акны ирылархэазаап зчацакэа аагылаз ыцъа ахэыцкэа рыцхыраран апара аизгара. Уи абырсаатк иакэфыртит амалуаа. Уаха арака афналара иакэитызгы дара ракэын. Схахы исзаамгар калап уи ахарць Цынгыыз Гогэуа зака изтэазгы. Акы анишэозгы ма избада: акызатцэык, ацкэынцэа рсаан дукэа рыла иахьрылаз, конвертк шанитцоз аарла сыбла нахьысит. Игызымызуа, аха иссирны ихэмаруан атыркэа музыка. Пхэызба ссир нцэахшак лэыхтны хапхьатцэкьа мгэакэашара дкэашон. Икэлон ахэынткарцэа рцэажэашьакэа кэзтцоз акьачакьцэа. Ант ахэыцкэа рыхэшэтэразы зегь реиха зыхэтаа алазгалаз рыхьызкэа хэаны, ауаа идырбаны апхьахэкэа рыртон. Ихамбазакэа хпатреткэа тырхуан, иара уа альбом хэыцкэа иргэылатцаны иааганы хапхьа икэыртцон. Мандаринак-мандаринак кьаад ссирла италаханы, зеггы акака ааганы иаахамтцартцеит. Урт руакы ахы агэылоуп, изыкэшэазгы иразкы иакит хэа нахахэаны. Ус, дааины асцена даакэгылеит уажэ Тыркетэыла еицырдыруа ашэахэаф Ибраахим Татлыссес. Итэаз агырак рмандарина-хькэаггы игэыргыатцэа инаганы иара инаиртеит. Икалаз уи ауп: ари ашэахэаф деидарашьтыхын, дыфнаргылафын. Дахьгэакуаз ашэа иихэоз азэы игэацхан – инапы иитеит. Уажэы Тыркетэылан уи еигьу шэахэафы дыкамзаап, зе-

ггы бзиа деицырбоит. Иара ашәа ихәон – дара еиныркъон, еиныркъон, еиныркъон. Дцар итахын – дрыштыуамызт. Атцыхәтәаны уи амикрофон аанкыланы, абасггы җааитит: – Анацъалбеит, еидарашытыхыс саныказ абриакара напы сызхазтггы, иахәа ас схахәы ашла алалозу?!

Дара шыччоз иара дцеит.

Даақәгылеит даҗәа шәахәәф дук. Ашәак аныналыгза, итәаз даарылацшын, абасггы җаалтит: – Абрака шәара шәыгәта дтәоуп абафхатәра каймат змоу шәахәәф қәыпшк. Сара убри ажәа лыстар стахуп.

Дахытәаз днеины, егыи ишылымуаз асценахь дналыцхьаны ашәа лпырхәеит. Уаха ахәацшцәаггы дагыаурмышытит. Ани дназыцхьаз затцаира лгәы лыладуха дхәытцагыланы дылзыцшуан. Зеггы ргәы иахәеит ари ашәахәәф ду икалтцаз.

Хара хкны хәажәкын, хымпада ахәажәтцәы азәы иааикәымшәар калазом. Ицъашыатәуп ари ауаахы злаз уи амандарина азәггы иахыкәымшәаз?!

Гебза.

Стампыл җынфажәижаба километр инацәыхараны икоуп ари ақалақь. Уа җышәнызқьык ркынза ауаа нхоит. Абри ақалақь еиуеипшым анаплакқәа рыкны аус руеит ацсуаа рацәафны. Урт ргырак ааит Адацазарынтәи, Дәузцъантәи, Самсонынтәи, Чорумынтәи... Ацсуаа рнафсанггы, ара икоуп азахәкәа рацәафны. Азахәкәа – Тырқәтәыла инхо ацсуаа абас ауп аедыгькәа ишырыштыу.

Гебза ақалақь акны еиҗәкаауп Кавказтәи ауаацсыра еидызкыло аидгылара «Кавказ». Хазланарыцхьаз ала уахь амфә хәқәлоит Стампылынтәи уажәы. Атай Цәышба ифноуп еикәшәартас иахыкәоу. Цынгыыз Гөгәуеи Ур Аани хәцуп. Ишытхысааны ицоит хәпшәма имашына. Стампыл хналтцны хабға неитцахууан аамтазы, Атай имашына аныкәашәа иаагырханы, хашнеиуа автоматқәа рыбжьара ханыныбжьала, инапы нарықзаны автомат абыз аблет ааҗихуеит.

– Дызустада атыцьха?
– Атыцьха – зхатцацара иахыцаз апцхэызба.
– Ус акэзар ихэалатэуп, хара хкны ирыздырзом
уи ажэа. Даеакгы. Схатагы исзеилымкааит: ика-
лозеи нас атцыс ушыыр?
– Арака атцыс хэа зызбахэ сымоу Апсны ауп.
– Аа-а, ибзиоуп, абаацсы! Амала, убриггы убас
шакэу ухэалароуп!..

Абри ауа инаркны: «Икоуп шьхартцыс пшзаки, уи
мрагыларахь ахы рханы иахьцо, иара иапырхагоуп
хышы хышыцбеи, сытэхэеи кырцхи, аха зегь акоуп
агэтакы акынза иназароуп. Абри ашьхартцыс иад-
скылоит сара Апсны!» – абас ацыфа натаны акэын
ажэеинраала «Икалозеи атцыс ушыыр?» апцхара
сышналагозггы.

Алымфанык хыхаауаз сара схы иаатымтцо сзы-
зхэыцуаз ани ауых цынцэарах иакэын. Уи ихатэи
бызшэа изыдырзомызт. Збызшэа здыруаны иа-
анхазазггы азэызатцэык иоуп – Тефик Есенч. Уи
Тыркетэылан Хацгы Осман акытан дынхоит,
пшыынфажэи хэба шықэса ихыцуеит. Абри дыц-
сит – ипсит милат дук рбызшэа. Стампылтэи
айдгылара «Кавказ» уи иазхэыцит уажэи аабы-
кыа. Хыык ахэыцкэа, рхарць зеггы акрызкыз рхы
инадтаны, лассы Тефик Есенч ишка идэықэлараны
икоуп ауых бызшэа атцаразы. Шэыццакы, абаацсы!

Стампыл.

Быжьмиллионк икоу ари акалакь ссируп зе-
ггы-зегь рыла. Ыыки-бзыки иаанаго ара икам хэа
акгы ыкам. Агэак инаиркны амалуафы икынза,
агэыр инаркны атцысшы акынза зеггы. Аракатэи
айдгылара «Абхазия» 1967 шықэса раахыс аус ау-
еит. Хышэфык инареиханы актив еиднакылоит.
Реилатэарақэа раан Стампыл акэшамыкэша икоу
акалакькэеи акытакэеи ркынтэи иаапцханы иала-

дырхәуеит бжышәфык ркынза ацсуаи, азахәқәеи, егырт амилатқәеи.

«Абхазиа» аҕны еизеит уаха ацсыуа дагымкәа. Шамахамзар, хәарас иаҭахузеи, зегыи-зегыи акрызку роуп. Тырқәа чысхкыс иҕоу зегыи рыхкы зықәгылоу астал иакәшаны итәоугыи, иаххагылоугыи зегыи-зегыи азтәарақәа ртиуеит. Изызтәауагыи идыру аҕоуп: Ацсны, ацсуа, ацсуара...

Хаири Ерсоии сареи хатала абра хаибадырит. Уаанза хазлеибадыруаз шәкәыла мацара акәын. Уи данызба абырсаатк иаасгәалашәеит Иван Крылов иажәмаана «Q-уалырк». Кәыҕарыла, усла деидара мацараха дшыҕоу мфашьо – ҕитзом. Уи атыркәшәахь еитаганы итижхьеит Баграт Шьынқәба ироман «Ацынтәарах», Ғьаргь Амчбеи Иура Аргәыни рнаукаттәаратә усумтәқәа. Хәцхьақатәи ипланқәагыи даараза ирацәоуп.

Хаири Ерсои игәы иаланы ихәон: ақыртүа кыпцхь аҕны хара имгакәа атыркәа игәы нзырхо ақәгыларакәа мацымкәа ишеиҕыркаауа. Уи, аҕымт дыцәгьархәыхәоуп хәа, алаф ссирқәагыи хәихәеит. Абар даргыи:

...– Қыта кәахак аҕны инхоз лазк даакәымтцзакәа: «Сынтәа Стампыл сцоит! Сынтәа Стампыл сцоит!» ихәозаарын. Ус, ашықәс антәарахьы ахы архо, цхынчкәын ааины даатагылазаап. «Кох, Стампыл сышцоз зегыи ирахәит, арахь цара сымазам, иҕастарызеи, сара мыжда?» – ицхәыс ихы налықәикит, рхәеит уи. «Иҕоутахуази, Стампыл ицо дызбар дсымдыркәа... Унеины абна хыхь алыгәра уқәла, сара схатца Стампылка дцеит хәа ауаа ирыластцап!» – лхәзаап ицхәысгыи. Убас иагыиартцеит. Лхатца иблақәа кәыс-кәысуа иахьа хәлаанза алыгәра дықәтәоуп, ауаа уи Стампыл дыҕоуп хәа рдыруеит. Уи заҳаз аҕыла чкәына ҕардацк ари ицшәмапцхәыс длеиҕырбозаарын, зны даакылсын, дналцәкәныззала-аалцәкәныззало далагеит, ларгыи цәҕьа илимбозу зды-

рхуада... Ус, алыгәра икәтәаз лхатда ианизымычхаза, ашыш ихы аакылирхәхәан, абасгы җааитызаап: «Ех, абыржәы Стампыл сыҗамындаз, ишәзызуа жәбара шәыҗан, аха иабаҗаху!..»

...– Уасахьчак иуасақәа ирхәузаарын. Ицәгьархәыхәуа уи изкылцшуаз алаз, ахьча зымҗа дан-навала, даакылсны уи иуасақәа ипхьазазаап. Ахьча данааи, алазгы дҗыцххараза даацәыртцны, уи днечицылан абасгы ихәзаап: «Абыржәы ууасақәа шаҗа ыҗоу уасхәар исутозеи?» «Иақәуршәатцәҗьозар уасак устоит!» – ихәзаап ахьчагы. «Җышәи җажәихәба уаса ыҗоуп!» – җааитит алаз дгәыргьатцәа. «Хырхагас иуоуааит, ига ауаса!» – ихәзаап ахьча. Такәы дна-сҗахьаны, ахьча ибжы неитцыхны уи инаикәир-газаап: «Уажәы саргы акы суазтцаашан?!» – «Ы?» «Ани иуго ургьежьуазар милатс узеиуоу уасхәон?!» «Иузхәозар наҗ иустоит ууаса!..» «Улазымзар, уанацьалбеит, сара ауаса га хәа уасхәеит, уара сла ума-ны уцоит!..» – ихәзаап ахьчагы...

Сара ари аклуб аҗны 1988 шықәсазгы сықәгы-лахьан. Хыхь ишаххәаз еицш, иара убри ауп уажәы ари аҗны иҗоугы саргы аацхьарыла Тьрқәтәыла хәазгазгы. Усқан ари аклуб ариаҗара идумызт, уажәы аҗартбааит, рыҗедьртбааит уи аҗаацәагы, урт рыгәтыхақәагы, рҗамақәагы...

Араҗа ажәа аҗама иаха еилиркаауеит, сықәгы-ларагы ргәапхәит, ус аламалагы сырмышьтит... Етем Арҗытаа, Хақы Ажьйба, Иашьар Кация... зегы хәпшәма Аҗаи Цәышба ихәон уахык сасра хреираза-разы, аха аамта ццакы аҗхәара ааигәанатәуан, арахь ишьақәхаргылаз апланқәа акыр ирацәан.

...Хнавалоит атырқәа ицьяама. Ауафьтәыҗса иааихәыцуа зегы аҗитцә аҗстазаароуп. Ацьяама ижәны уҗналар қалазом, уеисны уҗналар қалазом, уҗьяшыны уҗналар қалазом. Аллах имтҗаматанеиуа ауафь, ишьапцынтца дықәгыланы, ишьамхы аирсуеит, инапқәа еитцыхны адгьыл дагәзуеит, инапқәа

дфарыханы, адгьыл иеаҕытханы Аллаһ дихэоит, фацхьа дхырхэаны адгьыл дагэзуеит... Ус шаҕантә. Ари ауафы ибаф ҕаиматла иартцэуеит. Ишьаппынтца инаркны, ибҕа икэдоу ада ду инаркны, реырхханы зегьы-зегьы аус руеит, ма ант ишьамхкэа шаҕаамта имтысзо иарсны игылоузеи? Арт зегьы ауафытэыфса ицстазаара ацсынтцы азто роуп даеакы акэым, шэазхэыци, заҕа итцоуроу аҕбаара атцалара, ачгара? Шамаха тырқәак цъара дубом дхаипеиуа, ицсы ихэлахо, имгэацэа кылышышь...

Хаблацыпхьаза игылоуп ацъаамакэа. Урт шарпазы, иагъа утаханы уцэазаргьы уадмырпшырц залшом. Ашарпазы иаапшыз хатцеи пхэыси уахагьы изыцэазом, нас, хэарас иатахузеи, иагъеибаргэыбзыгуеит. Ашарпаз ауафытэыфса иорганизм ацсы шыаны икоуп, ирхылтцуа ахшарагьы мыцхэы ибзиахоит.

Ажэакала, ацъаама шарпазтэи ауалпшыа Тырқәтэыла арҕеиароуп, ахшарарацэа рышҕа аапхъара ауп, ахэынтқарра арғәгәара ауп.

Тырқәтэылан уахънеилак зегьынцъара иртиуеит асахъа хэычкэа рацэаны. Еихаразакгьы: ахатца иан дшаалыхшаз деилыхны, ихатцара иаха апыжэара атаны данцаны. Уи иаанаго, еитасхэахуеит, Тырқәтэыла арҕеиароуп, ҕеиарала ағәгәахара шыкало ауп.

Харт ацсуаа хазҕыпшыша шаҕа ирацэоузеи, анацъалбеит, афыжэра иахкьаны аира атқыс ацсра апыжэара агара ианаҕу аамтазы Тырқәтэыла ацъаама шаанза ауаа шарҕыхо, ауафы ихатцара апыжэара иаха иатаны асахъа хэычкэа шыртиуа хара хкны иухэо уалагар, хымпада ауаа ухурччоит. Хэхьымзгкэа духуп, арахъ анызаара хшаҕу аабазом...

Шаҕа уалпшыа ссир нанагзозеи, анацъалбеит, атырқәа ицъаама!

Ҳара ҳазфеишӯа – аинихра дуны иказтаз, ача-
ра дуны изуз, афны еиххәа-еитцхәа дукәа зыргылаз
роуп, арахь хшара дыфназамкәа.

Азы иаго хәхәабжы иаҳазом, рхәеит.

Ескишьехир.

Сара излазбаз ала, Стампыл инхо ацсуаа Атай
Цәышба ифны рхы еиларсуп. Ашьыжь шаанза инар-
кны, уаха акыр атц цаанза аппарат хәычы абжы
ааихсыгъзом. Зегъы ател асра иафуп. Ашьжымтан
аттәтәа дасны даафналеит (исхәарацы истаху:
ашә аартны афны иаафнало, ахәычы инаиркны
аду икынза, зегъы реимаакәа рышьхны ифналоит,
уахьаафнало рацхьа иуртогы аимаатцарцалакәа
роуп), даафналоит цкәына еикәа ҳаракык, иааила-
ны. Ҳаилацтәаны ацсшәа неибаххәоит. Ари Тацшь-
ица Сальман иоуп. Сальман Маршьануп. Аха арака
Тырқәтәылан абшътралоуп зегъы ишрыцхьо:
Хьрыпс-ица, Кац-ица, Тацшь-ица...

Сальман жәашыкәса Тырқәтәыла иреихау али-
гакны ашьапылампыл дыхәмаруан. Ахәацшцәагы
рыцсы дырзалымхуа бзиа дырбон, ҳатыр дугъы
икәыртқон. Сальман уажәы ихатәы ресторан имоуп.

Атай имашына ссир аеитцыхны 130–150 кило-
метр икәгыланы ишьтыпрааны ицоит. Ескишьехир-
нза цшьба-хәба саат ныкәа бжьоуп, уажә ҳазлацо ала.
Ҳмашына итатәоуп Сальмани Илмазбеии Маршьа-
наа. Ҳамфа хара иркьафарацы шитаху мфашьо ҳацшә-
ма лафк афааирхоит:

...– Рацәак инагамыз арцыск цхәысхәара дцазаап.
Аха ани дзызнейз амыжда лакәын, рхәеит. Ишыка-
лаз здырхуада, итәаны ишцәажәоз апхәысхәаф
кадыцъ, амашәыр игазаап. Инейфапшы-ааифап-
шит, рхәеит. Аха иара арцысгы иеатцамырхакәа,
дзыкәтәаз акәардә лыкәырхәазаны абжы иргазаап.
Лара мыждагы ус иаанукилоз азә лакәхызма: «Аб-
жы даара еипшутәит, аха ани аффы мыжда ишца-
заауеи?» – лхәазаап.

...– Хара хҗны ажәйтә, атыркә кахуа хатыр шақәыз еипш, уажәы ачаи патуны ирыпхьазоит, – Аҗаи иааимидоит Илмазбеи Маршьан. – Пҗхәйсхәара инеиз арҗыс ачаи ааганы иааимтҗалыргылазаап изызнеиз апҗхәызба, аха уигьы мыждак лакәымкәа дыҗамызт. Арҗыс дааҗкәымтҗакәа иатҗәца амхатҗә таиргьежьюазаарын.

Лара җадыҗ уи анылба: «Амахеҗкәа еипхныҗланы иҗоит!» – лхәазаап. «Ааи, амахеҗкәа еипхныҗланы иҗоит ашьақар ааргаразы!» – ләҗеикызаап арҗысгьы. Егьи апҗхәызба җадыҗ ачаи шыақарда илҗазаарын.

...– Акахуажәыртәҗы адоумыжьха иафызаз азәы дныҗналазаап – уафы пхашьафык шиакәу мфашьо уажәы ажәахәара назыдгылаз Сальман Тапшь-ипҗа илаф иаҗа иаашьақәыргылананы иааиртынчуеит. – Еикәышышы итәаны акахауажәра иаҗыз даарылапшны, аҗара аарыхиргазаап: «Абра сара сатәазымбо хәа зәыр шәыҗоума?» Итәаз азәгьы җимтҗеит, рхәеит. «Сара сатәазымбо хәа абра зәыр шәыҗоума?» – аҗара аарыхиргазаап уи даеа зныкгьы. Инеиҗапшы-ааиҗапшит, рхәеит. «Сара сатәазымбо хәа зәыр шәыҗоума, уара?» – дааҗкәымтҗуамызт, рхәеит, адоумыжьха иафызаз ари ауаф, доушла зегьы ршәо. Нахьхьи акәакь аҗны итәаз рыцхак, дхәымаа-жьымааза, ффу ухәар ипсы шынаихшәара дааины ани адоумыжьха иапхьа днагылазаап. Иҗьеишьеит: «Уара, абри акгьы дыҗазамкәа, абас дааины сапхьа дангыла, митәык далаҗазар җалап, ихәан, даҗааиҗәшәеит. Нас днеины инап ду уи ижәфа инықәтҗаны дааигәыдихахалан, җапхьа абасгьы җааитит, рхәеит: «Сашьеи сареи хатәазымбо хәа зәыр шәыҗоума, уара?!»

– Абри абылтәтәтәртә җыҗьа апсуаа ирзеилоуп!– җааитүеит Илмазбеи Маршьан.

– Изустҗәада, рыцхә? – сыбла сзаҗәгом сара.

– Ерол Акәыҗебеи Хәқмет Аирымбеи. Ерол – Хармантҗптәуп. Хәқмет – Дунчантәуп.

Анацълбеит, шака истахызеи урт азэы инаиѳ-
цэажэара, аха хмашыына убас ипырны ицоит, уѳы
еихухаанза иахънеиша инеихъеит. Ус, иаацэыртѳе-
ит афыра «Ашышьыхэа!» Уи иаанаго зыхэцса ушэаз
амѳа нтцэеит, уажэшъта ѳыц ишэатэуп ауп.

Уахыынацш-аапцшлакгы Апсны ахата. Ашьхақэа,
ахэқэа, ақытақэа, абнақэа, атышақэа, агэаѳақэа...
Хцоит апсуашэа акаѳхэа иаххыѳуа. Урт зеипш утаху
анцамтақэа рымоуп арака. Уимоу Апсны иахмахац-
кэа ара ѳыц хаззызырѳызгы ыкоуп.

Хмашыына шътхысааны ицоит. Ашьхарыбжъа-
ра хабжъаланы, ақытақэа хрылсуа. Апсышэала
хцэажэо. Амала, сасгы-цшэымагы хажэақэа раз-
разо, ашышьыхэа хаицэажэоит: дара атыркэшэа
рцэаламшэарц, хара – аурысшэа. Харт зегъры-
ла Апсны хакоушэоуп ххы шаабо. Ус, хацшэмацэа
мазажэак еибырхэар ртаху здырхуада, тыркэшэа-
ла аицэажэара иналагоит. Абра инахамкэытцашша
ицоит зегъы. Апсны хэа уажэраанза хазхэацшуазгы
Тыркэтэылахатаны иаакэгылоит.

Аах, анацълбеит, изакароузеи абызшэа амч?!

Етцэабгыла италахаз ашьхарыбжъара хталаны
хашцоз, къакъараны хнықэлеит. Азыцшахэа хава-
ланы хашнеиуаз, крыфартак хнадгылеит. Иааи-
ны сыбла иаахгылеит Азѳыбжъатэи апацха-кры-
фарта. Азы нырцэ-аарцэ атлара итчацаны
икатцоуп атэартақэа, аишэақэа... Ана-ара азтачкэа
рыкны акызкэеи акэатакэеи хэытцатцэыруа азы
ихуп. Имѳахыганы, аеҳэа ианыланы иааиуаз азы
хныгэпынгылеит. Уи хэба-фба сацъан зышьхын-
гылара икоу абарбал ду аргъежъуеит. Ари акры-
фарта фымцала еикэнаршэозаарыз. Цъмаки уасаки
рцэақэа рхыртцэрааны саркбалк итакнахан, иахъа
фатэыс ихамоу абриоуп хэа ихардыруа.

Ацкэынцэа қэыцшқэа ршьапцынтца иқэгыла-
ны хаматц руит. Ацъмажы апсуатцаслатцэкъа изны
ихамтцартцеит. Нас, Атаи апшэма даарыпхъарацы

ачкэынцэа ирыдитцеит. Дук мыртцыкэа, д'еапха-еач-
чо, цкэына хэычык дрыманы иааит.

- Уаб дабакоу, уара?
- Абра ааигэа цъара днеит.
- Узмилатда, уатыркэоума?
- Мап, сацсыуоуп!
- Хох, апсшэа удыруама?
- Исыздырзом, саб ихэоит.
- Уан?
- Сан черкес-тыпхауп...

Сара, сылабжышкэа хаддыло уажэы-уажэы
адэахы сыцшуан. Издыруада апсшэа дааины: «Уа
бзиала шэаабеит!» хэа, – хнапкэа аахамихуазар хэа.
Аха дыкамызт. Хара арыцхақэа... Шакацъара хқац-
соузеи?!

Наххыи архэара хнавалаанза сара сышьтахька
сыцшуан...

Ескишьехир ақалақ цшзоуп, иагьдууп. 450 нызкь
ркныза ауаапсыра нхоит. Убарт рхыпхьазараеы ико-
уп апсуааггы, азыхэқэаггы, егырт Кавказтэи ами-
латқэаггы.

Шака ииашоу сыздыруам, аха апсуа шэахэацэа
раамышьтахь ас хзеигэыргъаша акгы хамбацызт
рхэеит дара.

– Уаха азэггы дышэтамаазац, ижэбодаз? – схэеит
сарггы.

Апсуаа хкны ҳахыыказаалакгы, ишапу еипш,
аракаггы ҳаипылара ашьтахь ачеицъыкахь ҳна-
рымгар аарымуит. Хыхь сасааиртаны, цака аресто-
ран акны хтэан. Астол атцыс-хшы агмызт. Тырқэтэы-
лан арыжэтэ рыжэзом хэоуп ишырдыруа зеггы. Иб-
зиазаны иржэуеит. Урт арыжэтэ рхы иадмырхэозт-
ггы, Тырқэтэыла ахынзаназаазо, ахэаахэтра кадыцъ
иахкьаны, еиуеипшым арыжэтэ аланагало ианалага,
асултан баша иауакэитцах, ижэлар рышка абастгы
аапхъара:

– Сызэлар! Шэанызаарц шэтахымзар, арыжэтэ
шэеацэышэыхьча!..

Атырқәа ирыжәтә «Рақы» афранцыз «Виски» акыр еипшуп. Насгыы атцәа хәхәақәа ҭ-мацәак ркынза татәаны, иаанхаз зыла идыртәуеит, зегь акоуп иц-бароуп. Ха хкынтә инеиуа азәык-фыцбак зыда ауаткеипш иржәуазаап, нас рхы италаны еиланагоит, рхәеит. Урт ррыжәтә акны сара избаз: аныхәәфакны жәамцхәы рхәазом, ҭамҭа-ҭамҭа инафыхәоит, иалацәажәоит, иутахымзар иудырцалазом... Азәы икҭаф иамхақатцаргыы пату изрықәзам. «Арыжәтә иеаршыны азы ауижьуеит!» – рхәоит, амцхә дахцәажәо азы. Астол ханахытцгыы, афое акны хтәаны хшеицәажәоз, асаат хцанза ҳаидхалеит. Иаххәозеи: Апсны, абхәеи атацеи рымеицәажәара, астол аихабы иалхра, апсуа чарақәа шхыртәагоу, аныхәәфа ауқәа шгәыптәагоу...

Адырҭаены ҳарт Есқишьехирнтәи Бурсака хцон. Ахәылыхәа еимагыланы асоура иафын. Амҭа ухәы ықәтцаны иуфаратәы ишықазгыы, амашьынақәа даара ргәыреаннны ашьшьыхәа ицон. Ҳарт зегьы уажәы хзызхәыцуа иаха Атаи Цәышба идтәалаз апсуа бырг еихәаз ахтыс акәын.

...Тырқәтәыла Мрагылара иахьатданакуа акәыр дқәа нхоит. Урт днарылс-аарылсуа ибо апсыуак дышнеиуаз, нхашьала дара иреипшзам цьоукы днарылагылазаап. Абырг илабашья ипышьтцаргәаны дахьгылаз данизтцаа: «Ҳара ҳақсацәоуп, дад!» – ихәазаап. Нас днаиапызаны ифынеихазар, иахьа уажәранза ирзымдырзоз, ишаанагара икоу псыуа қытак аапшызаап.

Иагьацъара ҳақәапсоуп, ҳара рыцхәқәа?!

Ххәыцрақәа ҳаарылхны, хирлахфыхырц илаф аацәыригоит Атаи:

...– Пхәысеибак дықазарын, аха амыжда лакәын, рхәеит. Абри апхәысеиба хьчақы дигәапхозаарын. Лара ишылтахыз лхы далырхәон, арахь лымцангыы дықәлыжьзомызт. Зны, данылкәамтцза абасгыы наидылтцазаап: «Уцаны абри аатцәа азна акәуақәа пша-

аны исзааугозар – уара иахьутахугы сыкоуп!» – хэа. Ахьча аатцэа аашьтыхны дцеит, шакагы деимдоз здырхуада?! Адырфеаны ашьыбжышыхь иаатцэа ахы еимгэамзо кэуала иртэны, ашта дааталазаап. «Аа, шэйдта насыгзеит!» – хэа дгэыргыатцэа лапхья иагынаиргылеит, рхэеит. Апхэысеиба илзымбатэ-бараханы, уаанза ишыкалтцалац еипш, ахьча деила-геит хэа лкьатеиах цтцэо, лгэылацэа дыдлырбаразы афьттрагы дналагазаап. Ахьчагы абрака агэра иге-ит ари апхэыси иареи уаха акгы шырзеилымхуаз. Иаатцэагы аашьтыхны ашта дынтытит. Адырфеа-ны апхэысеиба, ишыкалтцалац еипш, шаанза дфа-гыланы, сынтэатэи ашыкэс хныкэгагас уахагы стахым хэа дзеиеырбоз ани лутра ссир дынтапшы-зар – иргэйтцэны, еибгаз хэа цьара акы тагыламызт. Уи зыргэйтцэыз акэуакэа рызхара анырфа, мрагыла-рахь рыхкэа рханы рыпсы ршьозаарын. Тэамбашакэ изныкэаны иагья цэгьамыжда изаалцахьазаргы, кэапеишэа ишыа итеит, рхэеит, уи ахьча насыпда.

Хмашына шьтхысааны ицоит. Нак-аак абахчакэа, акаршэракэа, ашьхакэа... Сара, амалахазгы сгэы иаанагомызт Тыркэтэыла цьара акаршэрафь: «Ача-ра ду аилашымтаз, амхарафь бжык аагеит...» – хэа сажэакэа аманы цсыуашэак ныкэыфэеит хэа.

– Ани Кэаркь ахьзуп. Бганаа иркытоуп! – афымтра ааилеигоит Илбазбеи. Ихашьталаны иааиуа Цьын-гыз Гогэуеи Мфымтаз Шамбеи (урт Ескыишьехир аипылара хналагоны ихахьзеит) рмашына анды-рлацэкэы хаагылеит, абна агэта. Нас ртапанчакэеи ршэакькэеи аацэырганы, еимданы акэкэахэа ацэкьара хаихсуа хэааххейт...

Абнакны сара зегь реиха исгэапхаз... 1975 шыкэ-сазы Кырттэыла имфапысуаз аурыс литература амшкэа санрылахэыз, рапхьаза акэны избеит аты-ркэеи хареи ххэаа Сарц ақытан. Абна агэта ацэахэа ду алхэан. Убри афызатэкьа збеит уажэ абра Ты-ркэтэылагы.

– Ари закә хәааузеи? – схы найкәыскит Мәымтаз Шамба.

– Ари хәаазам. Машәыршәа цъара абна амца акыр – егырахь еикәхарц азоуп.

«Хара хкны еипштәкьа?!» – сгәы интысхәааит сара саагәынкьны.

Амфан хашцоз ихавсит цъоукы рмашьынакәа шәтышла италаханы, акьанцъа апцхьа икәыртәаны. Урт тацаагацәан. Ицъоушьаша, хара хкны аерманкәа ишыкарто еипш, рмашьынакәа зегьы ампахышькәа рыхьнырхалан.

Ахәылыхәа еимагыланы асоура иафуп. Хашьтхы-сааны Бурсака хцоит. Ари ақалакь сара ихааза сгәатца итоуп. 1988 шықәсазы апсуа шәкәыгәцәа Тьрқәтәыла ханыказ аброуп рацхьаза Далааи Цаба-лааи ахьахдылаз. Бурсантәи харт хамға ган, цсаба-рала Мысра акырза еипшу атып ссир – еыхәшәтәреи цсшьареи зыкьыла изтаауа Термольтәи азырц-ха ашкә. Уа дахьыцшын уи аихабы Рахми Аргәын. Уантәи хмашьынакәа хшыртоу Босфор паранла еиөтәаны – Стампылка.

Измит.

Ари ақалакьгы Тьрқәтәылан акыр зыцсы злоу акоуп. Аракагы инхоит апсуаа мацымкәан, егырт Кавказтәи ажәларкәа реипш. Стампылынтәи Измитынза 70 километр бжьоуп. Хамғацса ахә шәаны сыцшәма имашьына аеитцыхны афынанахоит. Аха иаха Стампыл иауз ас-хага рацәак ишутаху уашьту-ам. Настгы анакә ыкәчны икоуп: уапцхьа игылоу дубом азын, Атаи имашьына даараза ахатыр баны иныкәицоит. Рацәакгы хамцацкәа, амға ахылацш-цәа ханьыркылоит:

– Асы шәакыр абарбалкәа рзын азынцъыр шәы-моума?

– Мап.

– Азәы шәааигозар имашьына шәызлацреихәо ашаха шәымоума?

– Мап.
– Ус анакәха, шәәхзышьтуам!
– Харт Измитынзоуп ҳахыцо, насгы Апснйтәи асас дыстоуп, уа иахзыпшуп.

– Ишцашәзаури, шәца, цъара акы шәеитцанахо-
зар – ател кашәтца! Шөгәышәеаныз, амарцъа!

Атаи имашына ателефон ала Тырқәтәыла ма-
цара акәымкәа, адунеи зегы ахынзаназаазо,
иахъааитахугы дасуеит. Уажәы-уажәы нахъхы
хара цъара амџа икәу ица Цьенгы иарей ааи-
цәажәалоит, длацәажәоит ицхәыс Семихагы,
ицеитцыб Батагы...

Атаи сарей уажәы ххала амџа ҳазлақәу ала, ҳаи-
цәыпхамшы ажәлар рлафқәа хгәалахаршәоит.

...– Атауд Бызырдын асасцәа итаан, еикәша-
ны ашәшырақны итәан, рхәеит, – иажәа дналагоит
Атаи, – даины урт даарыдтәалазаап Бесым Цыкә-
гы. Азәи-азәи ажәабжкәа шейхырхәалоз, апшә-
ма Бызырдын атцықхәа данеимса: «Ихаирхааит,
бей!» – рхәан, зегь џеихатгылазаап, аха Бесым
Цыкә акгы имаҳазазшәа ус дтәан, рхәеит. Деите-
имсазаап Бызырдын кадыць. «Ихаирхааит, бей!» –
хәа џацхәа зегы неихатгылеит. Бесым Цыкә аган
ахъдыпшуа, акгы камлазашәа, иара ус дтәазаарын.
Аха ари аимсара мыжда фкыми, Бызырдын уаҳа
таха ааинамтазо, ахынтә раан данеимса, амашәыр
игазаап. Уаанза игылақәоз зегы неифацшы-
ааифацшуа иаанхеит, рхәеит. Убасқан Бесым Цыкә
ашырхәа дџагылан, абасгы фәаитызаап: «Ихаирха-
аит, бей!» «Ааит, зегы ихаирхааит анырхәоз уара
футзомызт, уажәоума уангыло? Сымашәыр зхароу
уара уоуп!» – хәа апшәма уи акакейхәа дитцәхәхәаны
ашта дтицазаап...

Измиттәи аидгылара «Кавказ» ақны ауаа ра-
цәафны еизаны иқан. Адсшәагы абрақа зегы иб-
зианы ирхәон. Уахынапш-аапшлакгы атзафы ик-
нахан хансамбль афиша «Абхазия», аедыгкәа ран-

самбль афиша – акэашаф ашьхақәа дырхууааны дцо. Рхы-рыцсы иалоу рыцсадгьыл рыцха асахьақәа. Хаипылары даара ибзианы имфапысит.

Сара издыруеит абырскатәи айпылары ахьхамаз, азөык-фыцбак ирыдымхаргьы, апхьаф урт рыжәлақәа иахар шитаху. Абар, Измиттәи айпылары ашьтахь иаасыкәағтаз гәыпфык рыжәлақәеи рыхьызқәеи: Кардиа Фикрет, Тәанба Чатын, Убыхә Ендер, Калцба Къанан, Бадиа Суат, Аргәын Кәбилаи, Пасаниа Ведат, Екба Моамер, Кәазба Динцъар, Пасаниа Гиультан, Отырба Туркиан, Патхәариа Финур, Азатпха Сембраа, Инапшьпха Шьулиа, Афзпха Сезар, Ақанба Хикмет...

Стампыл.

Ашьжымтан Семихаи Адеи ақалақь ахь хцоит рхәан, әеибытара иалагеит.

– Зәыр атцәтәа дасуазар Бату иоуп, ихәы ана итагылоуп, иара идыруеит! – сгәысеанылтцеит апшәмацхәыс.

– «Уан лассы даауеит» – тырқәшәала ишцақалои, Семиха? – схы налықәыскит сара.

– Аннан чабуқ гелецбек! – саталкуеит уи.

Саргьы абырсаатк бгыцк инантцаны, инаган сапхьа иныкәыстцеит.

Аамта такә цеит. Сара стәаны сынтцамтақәа сырфын. Ус, ашә атцәтәабжыгьы геит. Ашырхәа сәатцпан, даәа зныкгьы ани сыбгыц сылапш нахганы, сыццакны ашә ахь сышнеиуаз, ауархал ду атцкар сшыапы нафашәан, сцәытцыхх-цәытцыххуа цәгьамыждарыла сыекамыжкәа, ашә ааимцааны: – Гелецбек! – хәа фәастит. Ахәычы изааз изымдыруа, иблақәа шакышақьо, дшанханы ашә дылагылан.

...Исгәалашәоит: Акәа, Апсуа театр акны акыр шықәса рапхьа ицон Сумбатов-Иужин ипиеса «Апсахра». Ахәынтқар ауадалықь пхәыс инапакны дааигон аамтазы, зегьы еиларзызо асаркьал абжы геит. Ари захаз ахәынтқар деилаганы дыхәхәеит.

Акарул ироль ихэмаруаз хартист бзиахэ Самсон Ко-
бахьиа дыфны дшааиуаз, амардуан длафкьан... аха
дацласханы даныфagyла: «Зынзатцэыкоуп иана-
сыз» – ацынхэрас: – Зынзатцэык ауп санкаҳаз, саҳ
ухатцкы! – ҳаа Ҷааитит...

Изхысхэаауа, даара иус баапсуп акаҳара!..

Иара адырфэынгы бзиақ сыхьит сҳэар шэыз-
жэит. Аҳэса, ахэыцкэа рзын ахэшэ ааҳхэарц ҳдоит,
рҳэан, схала афны саанрыжыт. Ҷажэак еихысхэаа-
лоит...

Тыркэтэылан зегь реиха зыхэ цэгьоу – ахэычы
мафэи ахэшэи роуп.

Ус, схала сыууаза сыштэаз, ател абжы геит. Сне-
ины иаакэысхит. Иабастаху уҳэарауазеи, аха апшэ-
мацэа цыара азэы дасуазар сгэамхэи! Хатцак тыркэ-
бышшэала дцэажэон. Сара еилыскаазазгы ажэа-
затцэык ауп: Атай.

– Патрон иоқ! – сҳэит сара.

Иара деиташцэажэоз апшэмапцэыс лыхьз цыара
иналеитцеит.

– Семиҳа иоқ! – сҳэит сара.

Иара фапцха дакэымтцзо дышнеиуаз: Бату, Бату
ҳаа Ҷааитит.

– Бату иоқ! – сҳэит сара.

– Уара, узустада цыым-цыым, уаҳа иоқ ада акгы
узымдыруа? – апсышэала ағара аасыхиргеит уи
атыхэтэан, игэы анкыдгылаза акэхап.

– Аа-а, уапсыуоума? Сара Апснынтэи сааит, с-Ба-
биоуп, – сгэыргьатцэа инаиатаскит саргы.

– Аа-а, Ифлиатон уоума, Ифлиатон? – абас ҳаи-
бадырит Тыркэтэыла цыара атыхэантэи ицэажэоз
ахатцеи сареи. Уи Семиҳа лашья иакэын.

Абызшэа ззымдыруа – Анцэа дирыцхауп, цыым!

Стампыл ақалақ ақны апсуаа хазы аидгыла шры-
моу еипш, уакатэи Кавказаа зегьы, дара апсуаагы
налатцаны, ирымоуп акультуратэ еидгыла «Кавказ».
Урт апсуаа реидгыла ақны ҳаипцылара атэы анраҳа,

ахэара картдан, ақытахь хцараны хахьыказ хакэйт-ны, айпылара убра имѡацаагеит. Ари аклуб акны 1988 шыкэскэа абцарамзазы хақэгылахан Алықса Гогэуеи, Нели Тарцхаи, Кэымф Ломиеи, сарей. Амала, уахатэи айпылара зегьы даара иазыкатцаны икан. 75-ѡык инареиханы зегьы Стампыли, Ниу-Иорки, Лондони, Бонни ухэа рыкны иреихау атцареиуртакэа ирылгаз ракэын. Рацхатэи рызцаарақэа рылагьы иумдырырц залшомызт урт ибзианы иазыказтаз цюукы шракэыз. Сара акыта иаазаз ауаѡы сзыхэан акыр ишыхьантаз идыру усуп. Аха урт рызцаарақэа, рацхьаза иргыланы изызкыз атыхэтэантэи Апсны ахтыскэеи апсуа литературеи ракэын. Абрака иаазгар стахуп, иныкэырцшшэа акэзаргы, урт рызцаарақэеи сара стақкэаки:

Азтаара. Угэы ишцаанагои, ахэаанхытцтэи абызшэакэа рахь уаѡы еитеигозар зызбахэ ухэаратэи икада, ѡыц еитцагылаз апсуа шэкэыѡѡцэа рахьтэ?

Атак. Апроза аганахьала аѡымта шыахэкэа апырцахьейт: Алықса Гогэуа, Алықса Цьения, Цьума Ахэба, Никэала Кэытцниа. Апоезиа аганахьала: Таиф Ацьба, Рушьбеи Смыр, Генади Аламиа, Владимир Зантариа.

Азтаара. Иазырѡиару иахьатэи иуадаѡу шэара шэаамта аѡымта дукэа?

Атак. Хэарас иатахузеи, иарѡеиоит! Амала, уи хымпада аамта атахуп.

Азтаара. Иахьатэи Апсны атагылазаашьа хьанта атэы зхэо ажэабжькэа шэзыцхауама шэарт ахэааньрцэка?

Атак. Ихацхауейт. Изныкымкэан Англиеи, Америкеи, Германиеи ухэа рыѡтэи арадиодыратарақэа рыла ирхэахьейт хтагылазаашьа атэы, уакатэи акьыпхьгы изныкымкэан ианырцахьейт. Аха зегьакоуп, уи мацуп, хэарас иатахузеи?!

Атыхэтэан, еизаз зегьы рыхьзала ажэа ихэейт аидгыла «Кавказ» айхабы ашапсыг Цьанвит Бааге.

Атѣх акыр ишѣахъазгъы, такѣаамѣа хѣеипыртѣуамы-
зт. Уажѣы-уажѣы илабжышкѣа хаддыло зѣаарашѣк
рѣааирхон, ара Търкѣтѣылан хѣкѣгыларакѣа рѣы
заханы, 300 километр инеиханы уаха Стампыл иааз
Шънааси Трапшъ. Сара уи ауѣа акыраамѣа сызмы-
цѣо ссызхѣыцуаз арт аѣар рыпсадгъыл Кавказ ашѣа
ирымаз ахъаа ду атѣы акѣын.

Иаашар Адаѣазарѣа хѣдѣыкѣлон. Уи аѣалаѣъ Апс-
ны ибзианы азбахѣ рахѣахѣеит. Уа инхо аѣгырак апс-
саѣѣоуп. Уаѣатѣи аидгылара аклуб акны, хара хѣкѣа-
шаѣ бзиа, Кандид Тарба апсуа ѣар азыѣаитѣоит. Дара
рмилат кѣашараѣа ѣхастамтѣыкѣа изеихахѣарушъ,
анаѣълбеит?!

Ашъжъымѣтан иахатѣи хѣипылары иалахѣыз атѣл
иасит: «Иѣалозар пытрак дѣашѣтар, хѣдырнаѣъ азын
исахъа ѣахъыр хѣахын!..» Аха сара уи сыѣкѣгъежъаа-
ны мап аѣѣыскит. Сыпшѣмагъы акыр дсыпсхѣраит:
аамѣа хѣамаз, Адаѣазар иахъыпшуп, хѣмѣаргъы
ѣалазом, хѣа рахѣаны.

Адаѣазар.

Шъыжъуп. Сара аѣенѣыр садтѣаланы адѣахъы
сыпшѣуеит. Хѣнаѣыстѣѣъа аргылары иаѣуп жѣохѣны
еихагылоу аѣны. Уи аусуѣа аанкыланы, акрызку
азѣы иргылоит, нас, зегъ реипш, иѣатѣаны иѣиуе-
ит. Изаѣѣызеи ауаѣаѣахѣагъы иаанахѣараны иѣоу.
Ѣырмаѣтла маѣара иаѣуп. Асаат еипш еиѣѣшѣшѣа
аус руеит аргылаѣѣѣа. Доусы инапы злаку азы
ипшѣма иѣаѣхъа аѣакѣхъѣѣра ду шиду мѣашъо,
ѣаѣѣлапшны иѣаитѣоит. Уи сара аѣенѣыр сахъад-
тѣалоу заманалатѣѣъа избарѣоуп. Дарбанзаалак азѣ
ѣѣара ихъ дѣахом, еидгыланы еиѣѣажѣом, ѣѣынк
иахо убом. Ссызиаша иѣоу аихагылаѣны аус зуа
ѣѣѣына ѣѣыпшк иѣыр хъархъ хѣыѣы аанкыланы,
убас еихалыхѣ хитѣѣоит, анаѣълбеит, абри лассы
ихымѣѣѣар, амыруга зѣу инапы ѣѣъаны иѣап ухѣап.
Сшыпшѣуаз, уи иѣыза ѣѣѣынаѣ даакылсит. Ишыне-
иѣѣажѣа-ааиѣѣажѣоз, ишынеимѣѣѣлас-ааимѣѣѣла-

суаз, арбагъ чышькәа реипш, наф-ааф иааифагылан, бгартцахы иааибакит. Жәохә-жәаф шықәса ире-ихам ачкәынцәа хәычкәа, гәыбганс ирутозеи!.. Убри аамтазы, адгьыл даатцытцызшәа, рацхәа даагылеит хатца еилафак, деикәзач, ифез хылца ихатцаны, ила-бахәа инапы иахаршәны, апшәма иакәхап, хәарада! Дааи дагъаарзыткьеит, илаба ыркымкымуа... Ишьу-аз цысшьеит. Дара уи ихацәа ишныкәпшыз еипш, ишәакъаны рускәа рышка итрысит. Иара ахәацәара дафын...

Убаскан дааины сыбла даахгылеит: аспекталь «Ханума» афны атуцъар ироль назыгзоз артист бзи-ахә Иасон Чочуа. Уи ипца дахылабашьуаз, абас акәын илаба ыркымкымуа, уажәы-уажәы иагышына-лықәирххоз, ибжыгы неитцыхуа: «Инчкаса?!» – хәа.

Ачкәынцәа хәычкәа крурала рхы ҫырхырц ртахы-зшәа, уаха рыбла ааитцымхзо, рус ҫахтәеи дарей рыпсы еилаханы, затцаaira иалашыфкуа, хахәы-ртәиаа аусура иафын, рнапы ласкәеи рус хьантәи амца рҫытцыдды ицо...

Исгәалашәоит: хара хгәылак дыкан Хәыхәыт хәа Сақаниак. Сара ашкол ахь санцоз, санаауаз саатгы-ланы абри ауаф ирашәашьа сахәапшуан. Анацъалбе-ит, аус шпеиуаз, уаха ихы даамфәахазакәа, иус ада ак-гы ибомызт уи данафыз. Баша иаурхәахуа: алеипш акыруы – ах еипш акрыф хәа?!

Арирахьтәи афнафы аматцуфцхәыс дааины аф-неилыргара далагахьеит. Уи убас асаркьакәа лры-цкьоит, жәантә днаскъаны дахәапшуеит. Ашәвазкәа, хыхьгы тцакагы убас ацаха цәааккәа рхылышье-ит, еитархылышьеит. Адашьма убас ацәа ахылху-еит... Сара уи бзианы игәастахьеит хәхыкәоу афны еилзырго аматцуфцхәыс Мекбули лкынгы. Ари-акара ацкьара зыфноу афынкәа, хәарас иатахузеи ушьатцакәа адәахы иааныжыны урыфналацәап!..

Сара есышьыжь иахатәи хәипыларакәа ирызк-ны антцамтакәа кастцоит. Иахьа ашьыбжышьтахь

Адапазарка хдэықэлөит. Ари ақалақь Апсны иб-
зианы азбахэ рахахьейт. Акэеи иарей «еишь-
цэас» икаибатцейт. Иагықалақь пшзоуп аиашазы.
Сара аракатэи апсуаа рѣапхьа ақэгылара мыщхэы
итакцхықэраны исыпхьазон, избанзар, акы: арака
апсуаа рацэафуп, фбагы: издыруеи сыздыруеи ара
иаха икоуп.

Стампылка хара уаха ххынхэзомызт. Уаантэи
Сарц иаауаз автобус аблетқэа хапшэма игахьан,
хахьакэтэозгы Дѳузцъа акэын. Хара заа хыхьцоз
хамфа акыр ихаркьяфун. Хаматэакэа хаманы хан-
дэықэла, Бату хэыцы рацэак апсышэала хашзымеи-
цэажэозгы, илабжышкэа хаддыланы дахгэыдхаха-
ло далагейт. Фымш рышътахь ангы цэгы Дѳузцъа
ханаскьагаразы инеираны ишыказгы, ахэычкэа ре-
ипш дхэхьтэыуан хапшэмапцхэыс Семихагы.

Адапазар апсуааи азыхэкэеи убаскак ирацэафны
еизейт, аидгыла «Кавказ» зыфназ афны иамкыкэа,
чараурта зал дук рымазаап, убри ашка ииасуейт.
Харт ари айцылара мацк хгаханы хнейт. Хшааз ан-
рылархэа, зегы ршьапы икэгыланы рнапеинкья-
ра ианалага, Атаи Цэышбей сарей уара уца, сара
сца хэа ашэ акны ишеимтцахкуаз, атыхэтэан, Го-
голь ифырхацэа Чичикови Манилови реипш, хай-
цдэықэлан, хыцъегь ашэ хкылейбарханы цэгьап-
сышьала хайцыфналейт. Сара, дсасуп, Апснынтэи
дааит хэа, абырсаатк саамтцдааны, снаган аихаба-
цэа снарыладыртэейт. Абар, ибзианы издыруа ауаа
нагакэа: Орхан Шамба, Цьамал Чкэания, Цьамал
Харания...

Ажэа ансырта, асцена саакэгыланы саарылапшит.

Ассир утахызар! Аа, Апсуа телехэапшра акынтэи
Амиран Гамгия хтыхра дахьяфун, абар апсуа универ-
ситет акнытэ Цьулета Адлеипца лѳызцэеи ларей
ахьейдтэалоу, абар Очамчыраа рызгабцэа... Аскатэи
ауаа Апснынтэи ианубалак, уаргы зынза даеакала
укалоит. Нас, ажэа аман Апоезия.

Хэышәфык ирзынапшуа ауаа ахтәаз, азал зегы снапакны иааганы исырзырыфуан сара, исырзырыфуан ыцъа затцәык рыда. Урт Кандид Тарбеи ари апшәмапхәыси ракәын. Қытак еицалтцит, еицрызхаит, рқәыпшрагы еицырхыргеит. Уажәы, ишымгәыгзоз Тырқәтәыла ианеикәшәа, рызхара рзеибыхәомызт...

Ауха, аицылара ашытахь, ачыс-еишәа ҳахьахатәаз, сасгьы-пшәымагьы хьаас ирымаз акакәын... Иацы Стампыл дыршыит акрызкыз апсуа хатца нага Имдат Ашәба. Уи идәкьан акны пшьфык акәырджәа икәшеит. Ишыцәгыарахоз аниба, ыцъа ихәит, руазык ахәышәтәыртафь дахьнаргаз, адырфәены дыпсит, рхәеит. Аха егырт афыцъа, уи имч дмырхакәа ихы хыртцәеит... иара убри еипштәкьа ргәы иалан иахьа икалаз даеа хтыскгьы. Хфык апсуаа, ишыкалаз здырхуада, анаркотикатә мафия иалагаланы иддыркын, дара атырқәцәа рхатакәа бналаны ицеит, рхәеит. Ани акыр еитцаргәгәаны иаман аухатәи ҳапшәмацәа.

Амал мыжда шака бзиара амоу акара, ацәгыарагы ацуп.

– Уаха ҳара Адапазараа Дәузцъа ҳдо цьыршьоит. Дәузцъаа Адапазар ҳаанхеит хәоуп ишырдыруа, – ґа-аитит апшәмацәа апсшәа рахәаны, имашьына аґанынаирха Атаи Цәышба, – аха ҳара зынза даеацъара ҳдоит.

Асаат акахы аусура иалагахьан. Ахәаанхытцтәи амфангага машьынакәа рыда акгы ҳдыломызт. Ҳапшәма и-«Краислер» аеитцыхзаны ицон.

– Икан, рхәеит, ыцъа айгәылацәа, – амфә еитцхәа ду аркьаґга аґааирхеит Атаи, апскы дахьаґатәоу даеа зныкгы иеаарманшәаланы. – Урт афыцъагы амал азын рыцсы цәгьан. Уахык ишхьара иказ реанкәа ахкаара интатцаны ицазаап. Адырфәены руазы шаанза дгыланы днеизар, аеанкәа афбагы аґцаракәа рытцәкәашо ирытдоуп. Днарыдгыланы цкьа дрыхәапшызар, иара иеан иатдоу ґапсуп,

игэыла итэы иатцоу ҕабоуп. Даанапшы-аапшит, аха макыана алашарагы цкыа адэы икэымлацыт, игэылагы ицэапсымтан. Нас, ашышыхэа днеины аетцаракэа ааитындсахланы ранацэа инарытцейтеит. Иара итэы аеаба атцакэашо иманы аоныка иҕагыааихеит. Убри инаркны ажэлэр ркны иагыаанхеит: ашыжы игылаз ҕан ҕаба атцаикит хэа...

Хапшэма ари ажэабжы зцэыригаз аилкаара рацэак иуадафмызт уажэы. Хмашыына затцаaira ифадараны ицон. Ашамтаз, асаат цшыба рзы ашхарбжыара асасаairта ссир «Болу кору отель» акны ханкылсит. Асаат жэеизанза хацэоит хэа ааибыхэаны, досу хномеркэа рышка хцеит. Аха жэеизанза ицэоз дабакахыз, ханҕыхац асаат быжыба рзы хаапшит. Еимсҕахэара асы ауны ишытан. Уахынапшаапшлакгы шыхаран. Хотель афнутцка пхатцэыпхатцэуа шыжыхыа хадтэалан. Атаи дцэажэон: – Апсны, сара излазбаз ала, апсуаа иаха анхгылара-аахгылара бзиа ирбоит, иаха аматцуракэа ирышытоуп. Изыргам, аха акаазышытуа атыпцкэа рыкны аус зуа егырт амилацкэа роуп. Акыр улуршарц азыхэан – акрукызароуп. Амалырхашыа татэоуп...

– Атаи, Апсны дэкыанк аауртыр, абра итужыуа уаалытц еимтэаны акэын ишыргоз! – ицэажэара аамфыхызгоит сара.

– Ус шакэу саргы агэра ганы сыкоуп, аха уи ахатыдан заагара сылшо акы затцэык ауп: абна. Апсны абна уалакысыртэ иказар удыруеит, ихыршыаахьеит.

Ритцей Ауадхареи иреипшу атып ссиркэа хазхара иахзымбо хцоит. Сабшалеи мейшалеи зынгы-пхынгы арахь апсшыарахэа ауаа рацэафны иауазаап. Инеиааиуеит, рыбаф дыртцэуеит, ашэафақэа ирыкэтэоит. Абар азиа ссир Абант. Ритца ахатапсата. Акы затцэык излеипшым: Ритца ашыхақэа аҕыкэыршоуп, Абант – абна. Амфачаца акэыршаны иахчынгоуп. Сара абрака рацхыаза атыркэа иеы сақэтэе-

«...Ажъа сеихсны ашыапы цыстдэит, алымха-гы ҫеҫыстдэит!..» «Уанацъалбеит, ас мыцхэашъа убахьоума, ашыапы абакоу, алымха абакоу?» Аха егьи иеатцамырхакэа: «Ашытахътэи ашыапала алымха шабыгуаз санеихс, уаха ишцакалоз, ураа?!»

«...Ашэуа цхэыс азы дагон, лыпшэма ишыапы ба-азар хэа дшэаны ахахэкэа днарыкэцало-аарыкэцало длываоуазаарын; «Аггаракны бзамтдыр бзиоуп, мап анакэха, цъанат акны саннеиуа, хымцада, бысцым-лакэа бымун!..»

Астол архиара иафын. Апшэмапцхэыс лнапкэа ҫенахэо, ахэыкатцартакынтэи афатэ лыманы дша-аиуаз, хыхтэаз азал акны лхатца дшыонагылаз анылба, лышьтахька днаскъаны дааипеипшит. Еиццэырымтцит урт аихабацэа рҫапхъа. Хадсуа ла-мыс рыцха! Ех, уи арака пату акэтцаны ишырыхьчо еипш, иахзызаауазтгы рхатэы бызшэа?! Хайкэ-шаны астол хаахатэеит. Сара, ишызымуаз, мчыла снаган ахафы инасыдырбеит, асас итыц абраауп хэа насахэаны. Нас: – Цссымилах! – хэа зеггы рыхэкэа рнапы наддырkit. Рапхъа зыфара халагазгы асаан гэаоакэа рыла ихамцагылаз ачобра ауп. Уи аурыс борши асуци иреипшымызт, ихаан. Ара зеггынцъа-ра ача – амгьал хэа ауп ишашьтоу. Хастол агэтэ иркыакъаны, хэызбала ирсса-рссаны саан кыакъа дук ала икэгылан абыста. Амала, уи ара даара ибагъаны ируеит. Акэыд, акапустартцэы. Каканлыхла акэте-итцачаца (амала абаоқэа алхны), ашэ, ахыртцэы. Нас ахаа, ахаа, ахаа... Тыркэтэыла ачыс-хаа даараза пату акэыртцоит, унацэахы адуфаларатэггы икартцоит...

Крыфан ханалга: «Уара ихэа, сара ихэа!» – хэа инеиҫапшы-ааиҫапшит. Нас агэтаны итэаз бы-ргк иеаармазеины, инапаштцакэа ргэафаны аоада ианыоаирха, зегь убас аакартцан, ҫырхэала итца-ны имаз акы дналагеит. Уи хэбака минут дапхьон. Атцыхэтэан исыдтэалаз Қьамал Тапшь-ица схы найкэыскит: «Иаанагозеи абри иххэаз?» «Аллах уах-зылцха. Еибашъра хамцын икэумгалан! Хчамоахэ

умырзын! – иарггы уи бзианы ишидыруз сирбарц итахызшәа даҕын, даҕын.

Сара, иагъа схәарггы, ауха абра ақәгылара сықәшәоит хәа сыҕамызт. Абыргцәа азин аныкартца, хәычггы-дуггы, тацаггы-тыцъхаггы еикәшаны иааины иаатәеит. Изакароузеи ухәарауазеи ма Маршьан Сальман изал ду. Уаха арака итәан Дәузцъа ақалақь ағтәи абыргцәа бзиақәа, арцарцәеи атыпхацәеи иамкуа-иамшьтуа, аҕақ-аҕақ хәа ацсышәацқьала ицәажәоз ауаа рацәафны. Уажәшьта, дара рхәашьа, ажәеикәыршәала хбызшәа архәмарра ауалцшьа сара сакәын...

Адырфаены ашьжымтан хамгылацкәан, ашә аартны дааины дааххагылеит тахмада цшзакы, ахышь еипш иблақәа тыцхо, илабашьа кны.

– Баба, иаха сахъымааз сәтоумтқан. Шәша-аз сахәит. Смыцәазакәаггы иаасыршеит... Ацсны рыцха... –ибжъы цыстысыуа ацәажәара даҕын уи. Сара ари абырг сахъихәацшуаз дааины сыбла даахгылеит Бабиа Кәыта. Ихатацсәта, цәажәашьала, цшра-сахъала. Бабиа Кәыта дышхәычзас амхацгырра даганы дааргахъан. Сара уи ибзианы дысгәалашәоит. Уажәы хъаа дус исымоу тынч уи днартәаны сахъимыҕцәажәаз ауп. Ауафы ихагамта дантагылоу – игәыграггы хароуп-тәа!

– Дад, сара цшьынәажәи фба шықәса схытүеит, – даҕын ибжъы шытыстысыц итыстысыуа Наазир Хышба, – саб Басиат ихъын, уи иаб Лыпыт ихъын, уи иаб Къагәа. Убри иоуп абрахъ иаазгазггы. Сара арака сынхоит, ақытағгы анхара бзиа сымоуп. Исыхшаз ыкоуп. Знапггы ахы ацссо хәа исышьтагәышьан. Унарытцацшыр ухылца ухшәаратәы, тәымыцда жәафа цъаама катцаны атырқәа истеит. Азы-мшынқәа ирхыстцас ацхақәа хыцхъазара рымазам.

– Иахъа, урт уцхақәа акы еипшым. Цха дук катцатәуп рхәар, напы узаркрызу? – схы наикәыскит сара.

Иаргы, уи зызхэоу аадырны, луанытэ даакэып-сычхан, абастгы җааитүеит:

– Пшынҗажэи хэба шықәса шысхытцуагы, макыана сығәгэоуп. Ацсни Тырқәтәылеи еимаздо ацха қататәхозар, хымпада сара напы асыркуеит. Нас... Аха уи схәеит хәа, ас еипш икоу ахытәы цха ауафы ипсынттрагы ароуеит, дад!..

Хавтобус ааины игылахъан. Хыпхъазара рацәала хааскьазгоз зегы уи ианакәша – икалаз рзымдырит. Цақа хаматәқәа наганы итартцеит, хыхь ихәнаны хтыпқәа ылырхит. Семиха автобус итаз дрыхәеит: абарт атырқә бызшәа рыздырзом, шәысзырхылапш, абаапсы хәа! Урт зегы хаймакны акәын амған цъара акы аахагхар хәа ишаххызыаауазгы. Уи даеа зцаароуп.

Аипытра. Шақа ихъантоузеи, анацъалбеит?! Атырқәцәа рыпсы мыргаго игыланы иахзыпшуан. Итәыуан зегы. Жәохә-мшы хәрқәарах-қәаратцо хазмаз хәпшәма пхәыс, Кәазпқа Семиха, днаскъаны аитқабызқызра дағын.

– Иа-а, Аллаҳ сухәоит, Ацсны сумырбакәа сумшың, абаапсы! – даеа зныкгы сааигәыдиргәгәалеит Наазир Хышба, ипхара ахәтак сара инасытаны.

Бату хәычы хашцатәкьоз агәра анига, икаитцара изымдыруа, днеины иан длыдгъежылон.

Хавтобус архәара иатцәахаанза, игыланы иахзыпшуан зегы. Урт, цхәақа такәы инарылтны иаапшуан пшынҗажэи фба шықәса зхытцуа Наазир Хышбеи аашықәса зхытцуа Бату Цәышбеи.

«Ацсны снейны сыпсыр – хымпада цъанатсцон!..» – ихәеит атахмада.

Ахәычы иихәозеиш, анацъалбеит?

Декабр, 1990

Стампыл – Ақәа

АШҔА ЗҒЫТЦУАЗ АМШҚА

1992 шықса

Август 14. Иахъа хәашоуп. Иацы аматцуракны срымтдын, хымш инеипынкыланы аоны аус зурц сгәы итоуп. Хәышықса раахыс сзыргәтеиуаз ажәабжь неитдых, уажәшъта ақъаад ашқа ииазымгар ада псыхәа сывамкәа, снейны систол снахатәеит. Снапы насыркуан аамтазы, еишътаххы ақәкәахәа ахысыбжькәа геит, абжьы гәйтшъаагагы ағаанахеит:

– Ақыртқәа хәқәлеит, ақыртқәа!..

Сыццакны адәахы сындәылкәеит: еилафынтуан зегъы, иахъоз рхаштны, ирурагы иақәшәомызт. Ацкәынцәа рмашына ласқәа ирықәтәан, ахыкәала-ақәа реипш нақ-аақ еивыкьон, цюукы алада ицон, цюукы аада, ихәхәаны акы еибырхәон.

Ажәжәахәа сәааибытаны, ашырхәа сналбааит. Иаасымпыхәашәаз машынак сынталан, ақалақь агәахы хәынахәеит. Итәтәазгы еибырхәоз уи-акәын:

– Иахъа ашамтазы, ир иманы, бцъарла деикәных, дтанк мацараха аға Ақәа даалагылеит. Ицъашъатәуп, уаха азәы димбазакәа...

Лакоба иулица хашнеиуаз, апсуа школ хәхънавшәаз, иара уа хәаныркылеит. Амашына дукәа рыла амға кын. Нақ еибашъран: аиғәахысыбжькәагы ааипымкьазо игон...

Август 15. Ақалақь халаланы хдоит. Иаагәоутаратәы ауаа мацхеит. Еихагы имачуп ақыртқәа, реипхъаркит. Дара иубогы, уанзеипш рыбжьы рдуны ишцәажәоз акәымкәа, иныцакны акы еибырхәоит. Иацы хәхъааныркылаз, иахъа иаадыруз милициауафык дгылан, хәуишътын – хәынахәеит. Иахъеиғәахысуаз аабаратәы бзиа хнарзааигәахеит. Ацқа Кацшъы анафс, арратә санаториа итагылоу, жәафаны еихагылоу аоны акынтәи дхысуан аға. Хара

хтәкәа, ашәкәы магазин «Нартаа» аафыс акәакь акны афынкәа ирывагыланы атак картзон. Ааскәа игылан напышьашәала ҳақкәынцәа иргаз атанкгы. Снеины снадгылеит. Уи уажәы нақ ахы рханы ахысразы имазеины ицшын. Аварафьтдәкьа ишьтан ахқәаггы. Каах, изакарақәоузеи, анацьалбеит!.. Настха имашьына дадгыланы рациала афьтра дафын Гиви Агрба: «Мыркәыла! Мыркәыла!» – ҳәа. Виктор Какалиа Ткәарчал дцаны дшықаз ага данхақәла, дзыпсахуаз иара иакәын. Снеины снаидгылан, имахәар ааскит, иара даахьацшны абриоуп исеихәазаз:

– Ахәычы ианггы иарггы ақытахь идәықәыстцеит, урцәымшәан!..

«...Смаҭа хәычы, уабду дукәыхшоуп!» – сгәы интысхәаан, саакәгьежьны сәаасхеит.

Нақ-аак аиҭахысра цон. Хшааиуаз гәыпцфык ҳаарывагылеит. Никәала Чқәан ацәажәара дафын: «...Иахьа ашьыжь сан ател дасит, ихәеит салдатк, уара убрахь еипцхьытта ар цозшәа збон, ихәкәымлазааит, лхәеит. Сметалолом аашьтыхны сааит, ихәеит иарггы. Ага дышхақәлаз збаз Охәреитәи атакәажә лоуп...»

...Сыоны кажьны сышпацои ҳәа дшыхәхәоз, иахьа Амра лхәыцқәаггы ларггы аайдкыланы, Ацандарака зтаацәа зманы ицоз сгәыла Гьаргь Хәатышь истан, Афонка идәықәыстцеит.

Август 16. Игор Тыжәба иаха тцхыбжьон араион ҭыц акынтәи аоны ҳааигеит. Хәхьынхоз дазааигәахо даналага, имашьына ааникылеит, уаха сызцом, уахь ишәартоуп ҳәа. Дхынхәны дышнеиуаз ақыртқәа дааныркылан, иабцъар мацараха инеины имашьына инталеит, уоныка хга ҳәа. Аоны иахьааиз «алимонкақәа» ҭба астол иқәзаарын, иаашьтыхны ршәырақәа интарцан, равтоматқәа аарыкәныхны акәкәахәа ионахысуа мацара, афьцнхафы рыцха, ицбабаа зеггы анышә инартеит. Анцәа ицышыоуп иара ихата дахьеикәхаз!..

ланы, амца рыцрыдда... Ауниверсам анафыс, хара
хтэкэа амфа кны иахыгыз иакэкны...

Сфызцэеи сареи хшэаны хайцэкэалеит. Сара
сапхьатэкэа ажра сыетасыжыт. Санаапш лагра
дуки сареи хаиваиан...

Ахаирпланкэа хачкэынцэа иахырылахысыз, Бас-
лахэтэ Берулаа чкэынак ихы ихнацкэааит, рхэеит.

Август 18. Ашарпаз афны даафнаххит хамахэ
Алим Агрба. Иавтомат ныкэаиргылан, сатамзааит,
аха мацк иадамхаргыы сылацэа ааихыышыр ста-
хуп, ихэан, ацэара иеыназикит.

– Уара, ари архысыа удыруама? – автомат снапы
накэыскит сара сацэшэа-цэыпсуа.

– Исдырбеит, – ихэагэышыеит иаргыы ахаан
ачакытэкэа зымкыц ахэычы.

– Абра иахыкыдгылоу кыр канатцарушь, сангара?

– Мамоу, ацапха аркуп хэа сыкоуп... – дааччеит уи
ацэара иеазкуа. Аха илацэа мтаацкэа ахысыбжэкэа
аагеит, дагыадэылкэеит.

Хафны атызкэа рыерывакуа, апсуа чкэынцэа
ахысра иафын.

– Алим, арахь ухал уршыеит, арахь! – икэфылтит
ианхэа кадыць дындэылтны.

– Быршыеит, наф быфнал! – хэа дыхэхэеит иара.

Хафны анафыстэи ахыбрахьтэ, хагацэа адырра
шритоз, дыкны длалбааргеит адауапшь иафызаз,
кыртуак, мафэхэарафахыс акгы ишэзамкэа.

– Гарри Ахэба-а! – ишимчыз дыхэхэаны фажэ
затэык ихэеит, иаанагоз сыздыруам. Ус, машынак
аарыдыххылан, дынтарцаланы дыргеит.

Афыв-сывхэа ахкэа шэышэуа ихавыкэкэон, харт
аценцэыркэа хакхэа ркылырхэхэаны хапшуеит. Ус,
хаибашьцэа фыцэа аакылсын:

– Афны ташэырцэыроуп, хафналаны арахьынтэи
ххысуеит, агацэа абар-абар акалакь иалалоит, шэла-
сы! – рхэеит.

Агэылацэа зегы хайманы Араион ҕыц ашка хэынаҕеит. Сулико Тыжэба иахь имҕахызгеит сара. Хыхыһналос Москвантэ адырратара цон, телехэапшрала. Ацсны атагылазаашыа иалацэажэеит. Уи ианалга, сара хгэыла абырзен Самоладас схы найкэыскит:

– Томас Христофор-ица, уара Бырзентэыла ахақэйттэра инаркны акыр цыа убахьеит, хабакыл-сри, угэы иаанагозеи?

– Икоу шэымбои, шэара шэмацуп, шэыгерышэтар еигуп, мап анакэха, зегь шэындыртцэоит... – ихэеит иара блала хааимданы.

Харт акы ахэаха хэхымзакэа, апшэма ашырхэа дфатцкыан, абасгы ҕааитит:

– Шэара шэҕацхыа сара сатамзааит, – зегы да-ахалапшит, нас ицэажэоз ишка: – Даргы уаргы шэан... – хэа дналаган, абырзен рыцха атакар анижэитца, ататын сахоит хэа дындэылтын, есс, даманы ылықэхэаша ицеит...

Август 19. Ақыртуа экстремист, хгэыла Жора Мо-сизе икквартира ионахэит иацтэи ахкэа руақы. Залгы, крыфартагы, шыталартагы – саангы тцэыцагы акы аанмыжкэа ахысса тыцкэа иддыргеит. Шевардназегы Арзынбагы еидкыланы лнапкэа еихышыны илшэиуан апшэмацхэыс Леила.

Ичырчыруа мыцхэы ацэажэара бзиа збоз хгэыла хэычыкгы, рыфны ахкэа аныонахэа – дҕахэхеит.

Ашыжымтан Пац Апбеи сареи хайманы, хэрхэта амфа кны иахыгылаз ашка хэынаххэит. Хачкэын-цэа аилыхара иаҕын, рымцаны хнарышьтуамызт, уажэы-уашьтан аҕа ақалақ далалоит хэа ргэыреан-ны. Икахтдалак рааигэара хнеит. Иацтэи ахаирплан хкэа зхы зыхнацкыаз ачкэын ишыа кашын. Ақалақ ашка ицоз ар рмашына Вилис апхыатцэкыа дақэ-гылан Абзагэ Гэыргэлиа, ифызцэа дрылыцыцаауа. Уи ихылацшразы иахэшыа ду Дина Гэыргэлиацха, ахаан илшэылымтацыз амедединатэ ехэшыа лфор-

ма зышәтцаны ҳархәта ирылалаз, уажәы акы иахәара даҕын... Ус, «Воздух!» хәа азәы ихәхәабжә геит. Q-вертолиотк рәыларкәзаны иааиуан. Рәырыц-сақьарц еихеит зегъы. Итдыббны ицоз сгәылагъы аарла сылапш наихъзеит: «Ҳабацари Пач, ҳабацари?» – снаишьтахәхәеит сара. «Уара уахъцо акәым, са схахъызгара сыздыруам!» – насатеикит уи. Сара сгәыла астәкәа ашьамхы иртцысуеит хәа сыкәмызт.

Аға итанккәа, ир, ихәирпланкәа ақалақь рымехәкуа рәаархеит. Ҳара ҳаибашьцәа хьатцыр акәхеит. Ҳарт зегъы акондитертә фабрика атқақа ҳатдалеит. Уаа-шәфык инареиханы. Игәыткәа-цсыткәа, азәи-азәи меицәажәазо. Ари афны икоу дтәаны атәыуара дшафыз, Тали Какалиа дналхагыланы лыргәыбзыгра дналагеит. Дыпхәыскәышми, рыцқа! Урт, аабыкәа ахәсақәа акы нарыбжьархәо мацара, рыгәқәа еибарчыданы икан. Аибашьра кәдыць, иканатқақәозеи ухәарауазеи!.. Арақа дтәан уи лхатца Жора Какалиагъы. Аинфаркт ашьтахъ, ҕыц ахәшәтәырта даатытцны. Ауаа ахауа рызхомызт, ахәычкәа цъара изтәомызт, амла иакуан... Уажәы-уажәы ҳаикәлымхаха ҳаазырфуан, ихәхауаз танкбжьызу ҳаирпланбжьызу аилкаара хтахны. Милатысгъы икәмыдаз: дара ақырткәа инадыркны, аха азәы ибжьы рыгәғәаны дцәажәо дубомызт.

Хсаатк инарзынацшуа иаатцуаны, итынчрахазшәа аабеит, агәарпгъы дааталеит, имч хозар апсуаа зегъы ашәымтак ала Апсны ианызхуа, хгәыла Бесик Сицинава: сара сахънеиуазаалакгъы атынчра ахәыхәырпыруа иназгоит хәа, ичабра шкәакәа шытххны икәо.

Азартрашә анаатлак, азарақәа шжәыло еипш, ахәычкәа еижәыланы рәаархеит...

Апсуа еибашьцәа рыцқақәа азәы ихабар ыкәмызт. Ладагъы-ҕадагъы рзеипшны, ибжьымацараха ақалақь иалаланы ицон атанккәа, алахәақәа

реипш еикэатцэа-еикэатцэаза, хагацэа рыкэтэаны, а́кэ́аа́хэа ихысуа...

Август 20. Иахьа асаат жэаба реипш аус ауан, хафны апхьа, хацкэынцэа амфа кны ахыгэгэарта ахьы́картаз апхьа инагылан, ага итанк ахысра иа-лагеит, абыжыгы оумашэакэа и́кан аиашазын. Адеи сареи хшэаны ца́ка хтэеит. Акыраамтагы ихысуан, иаанагозгы: «Хара хааит!» – хэа акэхарын...

Адырфаены ашьжымтан хафны а́фапхьа акули-нартэ цареиурта азнатцэ́а ар шы́оназ аабеит.

Ател дысзасит Ражден Гэымба:

– Платон шэышца́какэоу?

– Ха́кага́ышьоуп макьана...

– Шэеибгоума зегы?

– Хаибгоуп.

– Аат, шэымшэан! Ишыдыдуа кэа ауам!..

Абри ителасра акы иазхэамкэа каларым. Хэара-да!

Дук мыртдыкэа, х́ха́кны инхо Датэ Чаава, гэыцфык хагацэа еикэных драцгыланы ахалара дафын. Уи еснагь, сара сгэы цижеарацы, абарта дыкэгыланы, ихата иапитцаз ашэабаацсык ихэалон, ажэакэас иа-лазгы хэоузатцэ́ык акэын: «... Ари акыртуа дгы-ыыл...»

Ашьыбжышы́тахь, х́гэ́ыла цкэ́ын Сократ Самола-дас дааины сындэыли́цхэеит: – И́коузеи, ура?

– Аморг а́кны а́цсцэа ра́цэаны иааргеит...

– Нас? – снейлыуаа сцеит сара, Ражден Гэымба ителасрагы аасгэалашэеит.

– Алим шиакэмыз аадырит, аха иашьа Даур иакэ-зар калап...

Ада сышы́тахьтцэ́а дгыламзи, дыхэ́хэо афны даафналеит. Х́гэ́ыла цкэ́ын Адамыр Апба уи инапы днаныстан, сы́ццакны сындэы́лкэеит.

Адамыр иашьа, Астамыр Апба А́цсны Иреихазоу Асовет а́кны аус иуеит. Аибашьра ианалага автомат шы́тихит. Иан Магнолиа уажэы а́цсцэа ааргеит хэа

анлаха, дыфны дахънеиз лычкэын длымбеит, аха Даур Агрба дылбеит. Уи лоуп хгэыла абырзен хэычгы дзырфыз.

Сара аморг сазааигэахо саналага – атдысра салагеит. Оумакала исцэымгуп ацсы ифеацшра. Бзиа избо дызустада, аха... Саб рыцха ида азэгы сифамцшзац. Аморг айхабы Шоҭа Гэыртцаиеи Гиви Агрбеи еигэылацэоуп, рхэыцкэа еицрызхаит, аха уигы дизымдырит...

– Сзыфналом! – схэеит ашэ саннадгыла сара.

– Умшэан! – ихэан, снапы кны ифэинеихеит иара.

– Аат, ухатцазамзаап, уара абаа!.. – хэа лфэ иташэоз сыкэхэацэо Магнолиа санлыргэаа, ахақым иикыз снапы ааимжэаны, ашырхэа сфынасхеит.

Ашэ аартны хныфналеит. Хағоу иибаша! Акэтағцэа илкэкэааны ихаазаз ххэыцкэа рыцхақэа, еилажны ахтыц иаганы, ашья иаганы, агэам рыфыхсны. Азэы ихы абжа амхын, егы икыркы инаркны лахьхынза уиграцшуан, знапы фыхыз, зшыапы фамыз, зхы зхагыламыз... Ххэыцкэа рыцхақэа!..

Сара сзызнаргаз дрыцқаны астал дыкэыртцахьан. Мап, Даур Агрба иакэзамызт уи, аха Алим диеицшызшэа збеит... Алим – мап рхэеит зегы. Излеифыудыраауазеи ххэычы кэдыцькэа, зегы, уажэы имодахаз атыркэ блуза гракэа ршэуп, айқэа тбаакэа рышыоуп, аимаа ласқэа рышыоуп...

Хахьяадэылтцыз ифаххыкны еикэырццакны ифахххысааит. Ахақым Шоҭа Гэыртцкиа аахьхынза хааскыаганы хауижьит.

Август 21. Ашьжымтан аморг акынтэи дааит амедединатэ ехэшьа – Кэытцниацхак. Уи ихалхэеит иацы иааргаз ацсэа дышрылацшуаз, Сергеи Кэытцниа ипа дшылбаз. Саргы дызбеит уи иацы, ачкэынгы ибзианы дыздыруан, аха ара уафы дудырратэы дыкамызт. Ашья даганы, ихы абжа амхны, фыцха астал дахьыкэжыыз сихагылан, аха еитасхэоит: уи сара дыздырратэы дыкамызт. Иахья ари а-Кэытц-

ниапҗа дрыцканы данаакэылтца, дзуымдыруази – Руслан Кэйтцниа. Сергеи рыцҗа, иажэымтыҗеҗа, иҗа-затцэы... Иан Рима Цыапуапҗа – митэы ззыкалаз... Адеи Никэала Кэйтцнией уахь иҗеит. Дук мыртцкэа иагьааит иара иоуп хэа. Ада уи иан ател дылзасит: «Апсцэа рацэафны иааргеит. Гиви Агрба ишкҗа сзамысит. Валери Кэыраскэуарагы адырра сызит. Баргы бааи!» – хэа. Аха Акэа ацентр акнытэ ахэшэтэырта акынза ус аара мариам. Харт фапхьа аморг ашкҗа хҗеит. Сеитарыхаапшит иацтэи апсцэа. Нанхэа ашоураха – рыффы уқэнаргылом, архышэашэага аус аузом.

Ус, дааит Сергеи Кэйтцниа имахэ, ақыртуа гвардееццэа ицны. Ада уи дылдыруазаарын, длыманы дыфналеит. «Иара иоуп...» – ихэагэышыҗеит.

Очамчырантэи сымахэыла ател дасит. Арак зынза амца акны икоуп, ихэеит.

Атанккэа, атанккэа, атанккэа. Ирхагылоу ақыртуа бираккэа шэыршэыруеит, ирықэтэоу агацэа лахэара руеит.

Август 22. Уахгы-еынгы инеипынкыланы акэкаэхэа ихысуеит хҗагацэа. Атанккэа рыла алада иҗоит, афада иҗоит. Ишыртаху ақалақь иалоуп. Хара хандэылхэхэара шэартахо иалагеит. Ана апсыуак дыршыит, ара апсыуак дызит, ана апсыуа пхэызбак амш лыларгеит, рхэоит.

Борис Тыжэба есикаитцалакгы, Гэымста ацҗа дықэсны, Гэдоутака дҗеит, агазет атыжьрагы далагеит. Усзуфцэастгы макьаназын имазоу Владимир Чуази Рамиз Барцыци роуп.

Убри ацҗа дықэсны лыцкэын ишкҗа дҗеит Светла-на Кэйтцниагы. Уи аредакцияҗы аусура далагеит.

Хгэылацэа хатҗеи-пхэыси Пачи Магнолией Апбақэа хагаханы афны ифноуп, рыцкэын ихабарк рыздырзом. Гэдоутака ателасра иаха-иаха иуадафхоит.

Хамахэ, Хымца Аргэын икны ханнеиуаз, иатэахамбазоз ауапс пхэыс Зелина Шацкаиа лоуп

цсыс иаххоу: Амра лутра а́кынтэи апоидори, рбах-ча а́кынтэи ажы алахаи ҕыхны иахзаалгеит, зегы ирыцку ачахы нарыдкыланы. Ача аиоуразын тхыб-жьон игыланы ицозаап... Хара хазцазомызт, хпа-спорткэа ирыхэапшуеит...

Снатэаны, аоны азэгы дшы́кам шыздыруазгы, уаанза ишы́кастдалоз еипш, смата́цаа ател сырзасит. Рацхэа Анри Аргэын иахь, нас – Саид Агрба иш́ка. Азэгы ишы́тихзомызт. Изаке́ытэ насы́пцаарызеи исымаз, ана́цбалбеит, урт а́чцахэа дарей сарей тел-ла ханеи́цаажэоз. Схы сымагэ́ыхьхэа снатэан, илеи-матэаны ахэса реипш стэ́ыуеит...

Август 23. Ашы́жымтан амш еихашы́шы иа-апшит. Хна́фыстэ́кьэа и́каз амагазин атанк нагэ́ы-дыртан, асаркэа еизада дукэа кэ́ыбаса иргеит. Уи апсыуак ишитэ́ыз аилкаара ра́цаак ахдмыртэ́зит, хэарас иа́тахузеи! Апсуаа неины, харантэи игыла-ны иахэ́апшуан, рылабжышкэа рыба ихгыланы. Аты́цантэи ақырткэа о́наланы, аха́хаирахэа иаарбоз зегы агара иа́фын. Ара́ка иаа́каз зегы ачысма́тэеи аелектротоваркэеи ра́кэын, амала, зегы-зегы – ахэ́аанхытэ́кэа. Иааины сыбла иаахгылоит Алим имагазин. Уи апара цсахны, аматэа ҕы́ц ааганы ио-неитан, ахэ́аахэ́тра сналагоит ихэоны...

Уаха Аста́мыр Апба ита́ацаа рыш́ка ател дасит Гэдоу́тантэи. Ани аби а́гыатэ́ыгы́атэ́ра иа́фын... Иара, аха́хаи акы хэ́аас и́кашэ́ымтан, Гэдоута ма́кьэ-на зегы бзиахэ́ха и́коуп, а́фызцаа бзиа́кэа сы́цуп хэа ргэ́ы иршэ́ыкьон. Иан Магно́лиа: сашы́а и́кны унеи-ны уе́еитак, сахэ́шы́а л́кны унеины акры́фа хэа илаб-жы́ара да́фын. Иарах, уаагы сы́кан, уаагы сы́кан хэа иан лгэ́ы иргэ́гэон.

Август 24. Ды́ццакы-ца́куа Аста́мыр и́цаажэ́ашы́а иани иаби зынза́гы иргэ́ампха́зеит. Ател ҕат́аны Магно́лиа лахэ́шы́еи лареи рыш́ка Гэдоута́ка дасзар – арт ирхэ́аанза егы́рт: ахэ́ычы

дабакоу, хаимдо архэтақәа хрылоуп, аха цьаргьы даабазомей, рхәеит. Ани аби амца ркны аоны иһоноуп...

Амрараа ргәыла цхәыс Зелина Шацкаиа ател дасуан: агвардееццәа ахахаирахәа амашьынакәа ргара иафуп, уажәы хгәылак ичархәарала иаины Хьымца имашьына гәатаны ицеит, лхәеит. Уи рацәак еикәшәамызт азы, амзырха итагылан. Шәнеины абарбалкәа ацшьбагьы азад рылатцаны рыцсыпқәа шәышьты, слыхәеит сара.

Ахысыбжькәа иаха-иаха ирацәахоит, атанккәа афыв-сывхәа амашьынакәа реипш, еивыкькьоит...

Борис Гәыргәлиа ица дтахеит, рхәеит. Абзагә. Ииашазар, хағеимшхара, амитә ихьит, Борис рыцха. Уи иакәын иахаракгьы дзыкәгәыгуаз...

Август 25. Ашьжымтан Зелина лхатца Виктор Шацки ател дасит, абыржәы иаины, Хьымца имашьына ааикәыршәаны ирыманы ицеит хәа. Адеи сареи абгәахәа хәаибытаны хәынаххейт. Ақырт еибашьцәа тәны, ана-ара акәкәа ихысуа, рыбжьы рдуны ицәажәо, багә-багәа ршьапкәа ргыло ақалакь иалоуп. Атанккәа агьгәа рыхга, амашьынакәа реипш еибарыфуа, аладеи аоадеи ицоит. Хара ххы хақәыжьны, азәгы хааиғамцшзо, хамахә ионы ханкылсит. Амашьына, хәарас иатахузеи, иргахьан. Аоны хыхьи тәкеи ааимаадашәа аауит. Агәыла цхәыс илзымтәахыз роуп, егырт зегьы ус икан макьана.

Ххынхәны хшааиуаз, хамахә Алим Агрба имагазин хнадгылейт. Уи асаркьа еизада дукәа цығены, ашә ҫыжмыжуа иакуан – иаатуан. Алим рыцха, ихара ымфазакәа, ауал икәтцаны, гәартак аматәеи хәышә литра арыжәтәи ҫыц иааганы... уажәы зегьы Аоыстаа ихәгәышьан.

Харт азәы хааникылар хәа хшәаны, халабжышкәа хгәатца итацсо, аоныка хәханы хаауан. Хшааиуаз, цхәыск хаанкыланы ихалхәон: – Аибашьра шыка-

лоз алақәагы ирдыруан. Иаакәымтцакәа ауура иафын. Аоны шәаннеилак аймаакәа рфы ларханы ишьташәтца, ахәызба ытцашәыркыакәа...

Август 26. Рапхәатәи амш инаркны ххакны икоу хгәыла, Дато Чаава, асасцәа итоуп. Уи ипхәыси ипцхәычәи ақытахь идәыкәйтцан, уаха шаанза агвардееццәа ионы рхагаланы итәаны ашампанфәи ажәра иафуп. Иара уажәы-уажәы даадәылтцны, ани сгәы злапижәо иашәа аацәыригоит: «...Ари ақыртуа дгъыы-ыл...» Уажәы уи инацитцәо далагеит: «...Неифеиртас Гәдоутә шытаххуеит, зны нак хцәит, нас арахь хаауеит...»

Ага ивертолиоткәа Гәымста итаршәны имфеиц шаххәо, алада илеиуеит.

Хаибашьцәа ахьтәоу рбаразы еимдоит. Нас, цъара азәы ицәара рымбакәа икам, акәкәахәа ихысуа рфәархоит... Апшьбатәи аихагылахьтә ипшуа хгәылацәа – аекстремист Жора Мосизеи, апсуааи ашәанцәеи нацънатә мыцхәы бзиа хаибоит, зхәо Бегстон Калдании рыгәкәа ахьытгәыргъаауа хыхьынтәи Дато Чаава рызфәиуеит: «Уара, хадгъыл атарцәра иахьафәу уантәи рацәак ижәбартазам хәа сыкоуп, арахь шәхал, арахь! Арантәи ихатццало ршьапкәагы бзианы избартоуп...»

– Ха-ха-ха!..

Август 27. Сулико Тыжәба ател дысзасит: иаины сгараж аафены с-«Волга» рыманы ицеит. Сылбааны схы рыдышьылон, аха агәылацәа сырмышьтит. Акомендант усзизас, псыхәак амазара смашьына еикәдырхаит хәа.

Сара сәытцәахны аоны стәоуп ақалақь сзаламло, аха аригы дрыцхасшьоит. Ател аашьтысхын, Қартынтәи иаарышьтыз, уажәы зегь зызбо акомендандт сизасит. Изхәо АТК аусзуфы Сулико Тыжәба соуп, шәгвардееццәа аины смашьына аасытцхны иргеит. Шәара ишәтаххар ишыкашәтцәо здыруеит, шәыцхыраара сахәоит хәа. Уатцәы ашьыжь арзахал фоны иуманы сара скны уаа, ихәеит, ауафы еипш...

Сасны Сулико иасхәеит. Даараггы игәы иахәеит, амала, иалтҭуа сыздырцәом.

Август 28. Хымшыуп Магнолиеи Пачи Апбақәа Гәдоутәка ицаны, рыцкәын дыпшаауа, аимдара иафәиужьтеи. Уеи-тынхеи, қәлеи-дыри – зеггы иры-зтаауеит, архәтақәа еимырдоит, аха цьарггы дыкам. Урт уажәы-уажәы Ақәаггы ател иасуеит, аха икам арахьггы уи ихабарк.

Ақыртуа ир ашампанфқәа рфьтцакны ақалақь иалоуп. Равтоматқәа неитцхны уажәы-уажәы «арожокқәа» тадырцәуеит. Атанкқәа еипцхныфолоит, алахәақәа реипш, аға хәымгақәа рықәтәаны. Урт ртанкқәаггы иахьынтәааз акәхап хьзыс ирымоу: «Тбилиси», «Кахәти», «Озургәти»...

Макьана рхабар ыкам хзықәгәыгуаз ашьхарыуаа: урт амитингқәа рыкатцара иафәуп, ацарақәа еизыргоит, асессиа мфәцыргоит...

Арақа афынқәа рырхәрақәа ирфәуп, ахәсақәа амш рыларгоит, телехәапшрала зеггы ззеипцшу ауаа дукәа дырцәажәоит...

Москвантә телехәапшрала иаабеит: ханшьа ица Цитци Қапба ихы дамышәо, сакасала ифызцәа дрыманы ишнеиуаз...

Август 29. Ател иасны ихәрхәеит: Гиви Агрба ифны ифналан, акггы аанырмыжкыт хәа. Ақалақь ахь цашьа ыкамызт. Аха хмата хәычы Саид Агрба ифны дырхәны тәашьас ихамахызи. Ада дхаланы Дато Чаава диҳәеит. Амшә иакыз дад ихәеит. Уи, хәарас иатахузеи, имч-илша хирбар итахымзи, даашьтыхны дигеит. Ада дшәапырхапҭа аабатәи аихагылакны дхалеит. Фьц ифартцаз аихатәышә фыхзамкәа икан. Цақа дылбааны ргәылацәа Бигәаа ркны данас, цытрак ашьтахь ашә ааиртит апшәма Константин Тимофеи-ипа. Уи ифны ифназ дәылганы, иаанхаз ахәычы хьчо дыфнатәан. Кәаста, Ада илеихәеит Гиви-раа рыфны ашә рымч анақәымха, агәылацәа рыла

ишыфналаз, абартчала иаафназгьы дэылганы ишы-
ргаз.

Ада даеа зныкгьы Аграа рышә дагәтасны
дахьаа-уаз, иааҕәымтцзакәа абжьы гон, хмата
хәычы Саид изыхәан иаархәаз, дагызығхәараз
атцыс – ацыркы иахьтатәаз ағьатәығьытәөбжьы.
Уи макьана ацсы тан...

Август 30. Борис Гәыргәлиа иҗа Абзагә дыршыт,
рхәеит. Икаларым цыушыт. Иблақәа траа дыззыпшу,
дагызыкәгәыгуаз иҗа. Уи иҗеихаб Ахра, дшыхәычыз
амашәыр дзацәымцакәа, изблак алашара иҗәнарзит.
Мыцхәы игәбылфыз, абафхатәрагьы змаз ахәычы
дыбжахеит. Ахра уажәы дтаацәароуп, фыҗьа
ахәычкәа драбуп. Алим Агрбеи иареи псык еицыр-
хоуп. Алим абцъар шытыхны еибашьра дандәықәла,
Ахра иҗны дахьнағәххыз, егы ус ихәеит:

– Алим, абцъар кны сувагылап хәа уҗоу, уда уафы
дсымазам, ухы хьча абаацсы!..

Уажәы, уи иашьейтдыб Абзагә Гәыргәлиа ды-
ршыт, рхәеит. Имцны Анцәа иҗатца!

Ткәарчалынтәи Цыулета Тыжәпҗа цәгьамыжда-
рыла ател дахзасит. Ткәарчалаа цъара хазтымтцуа
хтахеит, лхәеит.

Август 31. Ашьжымтан Никәала Хашыг сизасит,
урт злейгәылацәоу ала, иҗоу аиаша сеихәап хәа. Абар
ассир! Сзырыфәеит хәа зыбжьы газ Борис Гәыргәлиа
ихата иоуп. Саашанхеит. Аха нас, сгәы аасыпсахын:

– Борис, шәышцакақәоу? – схәеит.

– Платон, исхабгагәышьейт, Абзагә дтахеит, –
ихәеит иара, дааразагьы инмырпшцәакәа, аха иб-
жьы цыстцысуа.

– Икаларым, Борис! Иара иакәымкәа рыцхарак
ыкамзааит, абаацсы?!

– Мамоу, ихататәҗкьа иоуп, дытцхны дааган, абра
Нелии сареи дхамтцоуп!

Мчыбжык ацхьа ихалафхьан Абзагә Гәыргә-
лиа дтахеит хәа. Аха иахьырхәаз Наа аганахь, иаб

дишьталан дцан, иршьызи ирхэызи зегъы еили-кааит. Уажэы ҫапхъа аб иархэеит Акэа аморг акны дшышьтаз, уи анафыс днаганы дшыржыз. Аха Акэа акэшамыкэша аибашьра гэгэакэа цон азын, хцаны апсы дытхны даагап зхэаз ачкэынцэа, имышьтит аб, мацк иааихсыгькэаанза. Урт зегъы еизаны тцака Борис Гэыргэлиа икэшаны итэан. Абзагэ иан, Нели Чыгцхэ хыхьынтэи дахъаапшуаз аибашьра иала-цэажэоз цыылшьон ачкэынцэа... акгы лыздырзо-мызт...

Борис Гэыргэлиа – сара сфыза бзиа, ханхэыгькэаз инаркны атцара еицызтцоз, қытак еицалтцыз, ашэкэыфэра еицалагаз, иахъа ица дыршьын, фба-хца кэартал шхэбжьоугъы, уи итцэуара хазнеизом. Адеи сареи хлабжышо: «Уннан, Борис уаргы-хар-гы...» – хэа афны хэафноуп.

Сентябр 1. Иахъа Борис Гэыргэлиа ица Абзагэ ипсыбаф Кэтолка иргоит. Азин ылихит хапсырала. Дызгазоугъы ани аби роуп, уаха азэы даацаны рымуит. Бзиа иказ Алмысхан Гэыргэлиа итаацэара тцкэагэышьеит. Аха икоутцарызеи! Абзагэ Гэыргэлиа агацэа аникэша, ихы рымтакэа, амца рыжэтцаны, иныртэаны ауп дыштахазгы. Афырхатцара, агэымшэара ду ааирцшит... Урткэа зегъы, аиааира хазгагэышьар, иазгэахтэозар акэхап!

Аибашьра иаха-иаха ахы хнардыруеит. Зелина уаха тхыбжьон дцаны ача амхразын дгылоит. Нас ача, ажъ, алаха, апомидор лыманы дахзаауеит. Акыр-ртшэа бзианы илхэоит ари ауацс пхэыс, убри дагыгэнахуеит. Хэы амазам уи хара хзын икалтцо.

Цитци Қапба ихэра изхымгакэа дыпсын, ипхэыс длыманы лтаацэа рахъ, Краснодарка дцеит, рхэеит, аамтала уа анышэ далтарацы.

Сентябр 2. Апсуаа абанхақеои хэа иахъа Амра-раа рхаблафэы ирылагьежьюа ианалага, ргэыла пхэыс Зелина Шацкаиа дымшэазакэа агэашэ акны дни-ны: «Акэа, Трапшь имфабжьахала 37, Аргэын Хьым-

ца» хәа ианыз афыра амхны илгеит, нас аоны дне-
ины сматацәа хәычқәа рыхъз аазхәоны иааказ зе-
ггы асалафан интатцаны, инаган аутрафы иаажны
анышә иалтәит...

Сара даараза сгәы снархыт, сматацәа хәычқәа
ранбан хырбгъарқәа рыла рацхьаза ианыртцаз
рыхъзи рыжәлеи зну рышәкәқәа зеггы ижны анышә
иахьартаз...

Манана Кәытцниацха ател дасны иҳалхәон
Никәала Кәытцнией сарей: ага итанкқәа хца Гәым-
ста ирны, Ешырака рхы рханы рфынархзаап. Хара
хтәқәа ахьтәоу иазааигәахоума ххәоны, ацсуа еи-
башьцәа аацәыртцын урт цырыжәжәеит, амца
рыжәтцаны. Иара уака иагъаашьақәхеит ицәыб-
был-цәыббылза...

Манана Кәытцниацха лахәшьей ларей зыфноу
аоны ҳаракы уи иазааигәоуп, зеггы бзианггы ир-
бартоуп: уажәы-уажәы ател дасны ахтыскәа ҳалхәо-
ит.

Сентябр 3. Мушьни Маршьаниа хәа дыкоуп.
Акәеи Ткәарчали акомфәрра иааны ианыказ, уи
амазаныкәгафыс аус иухьан. Ашьтахь атцартышага-
разы иматтура дамырхит. Уажәы ҳагацәа акәкәахәа
ихысуа Ацсны ианалала, Мушьни Маршьаниа
Гәылрыцшь дырхәит. Уи ахәышәтәыртафы дышьтан,
нас ара ишәартоуп хәа, уа амедицинатә ехәшьас
аус зуаз хгәыла Леила Мосизе дганы лашьа икны
дылтәахит. Иахьа уи телехәацшрала дықәгылеит:
Ацсны – Қырттәылоуп, ацсуаа – қыртцәоуп хәа иара
итәала тоурыхтә еифырцшрақәа ныкатцаны. Уеи-
ланакон уи икәгылара, аха ас икоу ауафы икынтәи
уаха уззыцшраны икоузеи?! Амаршьанцқьа дабака-
гәышьоу, асггы ауиҳәахуа?!

Зыцсы зфәйтцаз ацсуаа, уахантәарак инеимда-а-
аимдо, еихаразакггы ахәса, ател иасуан, уи иаҳаз
афызаггы ҳагоу иаҳааит...

Сентябр 4. Иахантэарак Датэ Чаава икны ашампанфы жэуаз хаҕацэа, иахыа шыбыжыон хатцака, атцла ашэшбыраҕы еишыыкк азна рымтцаргыланы, ҕацхыа ажэра иалагеит. Иржэуан – ихысуан – иччон, иржэуан – ихысуан – иччон... Ус, хаҕны иҕоноу Иван Алексеи-ица Пузанов данаарывала, даамҕахыганы днарыддыртэалеит. Ижэ рхэан ашампанфы зтаз апатлыкаҕы наган икышэ иныкэыркит. Иаргы иаарымхны, уаха ажэак мхэазакэа инеиҕытцеикит, иаҕаатаирцэит. Нас еиҕызцэахеит. Акыраамтаҕы ижэуа еидтэалан.

Аха ари аурыс изхара ыжэны даналга, аиаша имхэар игэы иауа дыкахызма, инапкэа рхахо, урт апсуаа ирзыруа шиашам атэы хэо аҕааирхеит. Ани зуаз ант ракэызма: равтоматкэа харшаланы, атамзаара шытеитцаразы идыртцеит.

– Шэсеихс, агэы шэымазар, сара сжэытэ еибашыҕуп, сара саурысуп! – хэа ихэынтцэракэа цыртланы днарымтцагылеит иара.

Ари збаз агэылацэа хыхтэ, албаара згэаҕыыз абырзен цхэыс Алла Тиркиди лоуп. Дрымхны, дитцагыланҕы аҕныка дыхэнылгеит.

Аҕа ихаирпланкэа аахалан, хара хтэкэа ракэыз цышыа, дара ртэкэа инарылатца-нарылатцо, иаандыртцэит.

Сентябр 5. Иаха телехэапшрала хазкэымгэыгзоз аабеит. Шака тцуазеи Астамыр Апба итаацэа нтцэаха, Гэдоутэ еимдо ишытоуйжытеи. Уажэы? Гэылагы-злагы аикэҕытра иаҕын: Астамыр Апба шэихэапш хэа. Ааи, ибла ахытоу умбо, дхэыцаахыс иныкэиго ибласаркыакэа имазамкэа, аткэацэа – иҕызцэакэаки иареи аарылырган, автобус ашка ишнеиуаз акорреспондент днарцылан, азцааракэа рыто иҕааихеит:

– Нас ишцажэбои Арзынба икаитцаз?

Уи, Астамыр Апба Арзынба иаппарат акны аус

шиуаз идыруазшәа, иақәыргәгәаны ҫынтә-хынтә дызтәаит, аха ачкәын иихәоз акакәын:

– Ари еибашьрала иузызбом, иатахугы наҕ-аактәи аилибакааратә еицәажәара ауп...

Хгәыла чкәын, ишаабоз иҫызцәагь иаргьы ина-рыханы, автобус интарцеит.

Москвантәи Кама ләыза Виктория Устинова ател дасуан: шәыршьуеит, сара сышкә шәааи хәа.

Сентябр 6. Иахьа ахәылбычеха Гиви Агрба, ҳацҳа Кама лабхәа, ател дасит:

– Шәыкоума?

– Макьана ҳакоуп...

– Макьана уа шәыказ, ишәартахазо иалагар – сара ауаҫы днасышьтуеит. Уеизгьы-уеизгьы акы шәар-гәакуа икалозар, аа сахьыкоу ателефон аномер. Аб-зиаразы!

Мачк ҳагәкәа аагәгәахеит.

Амҫа ианзоу ацыркьцәеи абыргцәеи роуп. Иацы лабада иныкәон, иахьа уи зку рацәаҫхеит.

Сентябр 7. Иахьа Астамыр Апба иахәшьаду лык-нытә ихаҳаит уи иеытцәахны дахьыказ. Ада, хгәы-лацәа ақырткәа лыманы иаагара дцеит. Машьына-ла иахьцоз дара зегьы рыбжьы рдуны қыртшәала ицәажәон, лхәеит. Цсыуабжьык машәыршәагьы цьа-ра иуаҳауамызт, ажәак лхәар каломызт лара Адагьы.

Астамыр дааргеит амсыр қбаад еипш дкәашшза, цсы иҳазамкәа, ататын цыблаахакәа ахьиҫадырцәоз ана-ара ижькәа кылыблаа. Иеиркәабаны длырцәе-ит. Даарпшны акриҫалтцеит, мамзар инеипынкыла-ны дыцәоуп, дыцәоуп...

Сентябр 8. Руслан Қапба ател сизасит:

– Икои уара?

– Естер дыпсит, абаапсы, Естер!

– Естер дызустада, уара?

– Естер, Марианна л-Естер!..

Инымтцәазо аиспан фильм «Абеиацәагьы тәы-

уеит» мцози, х-сериак апсра дафын Естер кадыць, иахья дыпсызаап... Саггыччеит, сагьархэыцит.

Анцэа ицьшыоуп, рыцха, ауаа айбашьраггы иалалылоуп, аха афильмкэаггы ирыхэапшит. Апстазаара атэы канаттоит.

Абжыуаа зеггы нарымехакуа, ахаирпланкэа хыланы, ихагьежьюа алахысра иафуп, рхэеит.

Сентябр 9. Иахья, акыр шыкэса рышьтахъ, рапхьаза акэны, Адеи хгэыла пхэыс Лида Маршьани еимданы, помидор аахэара Ачадарака ицеит, Астамыр уихылапшла хэа насахэаны. Уи апенцьыр дшылагылаз збаз хгэыла Жора Мосизе, арахъ улбаа анард хаицасып хэа дипхьеит. Сарггы даарыцхасшэан уи дноусыжыит. Урт цэака ашэшьырафэы итэаны ишыхэмаруаз, агвардееццэа равтоматкэа кны иаины иаархагылеит, рыхэмаршьаггы иахэапшуа. Ус, Ада лфэзеи лареи хынхэны ишааиуаз, даанымфаскэа, дагьифампшзакэа Астамыр идылтцеит лассы афныка дхаларазы. Уи дахыфхэназ сара дааи даасзытцкэан, сылшыуаз цыисшьеит. Иагьиашатцэкэаны, харт макэанаггы агэра аагомызт арт хагацэа шракэыз, хгэылацэаггы мац-мац хатира ишафэыз.

Сентябр 10. Астамыр Апба, Ада дцаны даалгазар аахыс, дара рыфны ауп хахыкыоу. Никэала Кэытцниа крыфарейи шыталарейи арахъ даауеит. Астамыр уажэшьта ицсы илало далагеит. Иани иаби телла драхарцэажэеит. Зеггы ргэы тынчхеит. Ателефон абжы гар, ма ашэ атцэтцэа азэ дасыр – иара цэеи днахашьтып.

Иахья, Ада абыста анылуы, ашэ аазгоит хэа хквартира сныфналэны аамтазы, ахысра атэыла бгеит. Афыв-сывхэа хэфны ахкэа авыкыкэон. Рапхья адашьмакны сиеит, нас схэазаны сдэылтцит. Иаха сахьчап ахысгэахэуаз ашьака севарпсны сышгылаз, цэакантэи деиханы даауан хгэыла Владимир Маршьан – дышэгэаламшэои ани ақэпаразы Европа ачемпион. Дсыханы афнутцка сыфнеиталеит. Ахысра

анейхсыгъ, Ада сыршыыз цышъа дгэйткъа-псыткъа-ха дыфны дхалейт. Апенцъыр иалкъаз ахы шааиуаз абжъаратэи ашэгъы иалкъаны, акоридор акны икѣа-гылаз аматѣа кнахартагы иалкъаны, атзы иалалейт. Никѣалеи, Адеи, Астамыри, сареи излагѣахътаз ала, ахысра гѣгѣа иалагѣаны, хымпада зѣыпхъакны икѣаз снаиперк дхысит, рхѣейт, зегъы. Мамзар абыжъ-батэи аихагылакны горизонталла ишиашоу ахы не-ишъа амамызт. Хнафыс, ага иштаб зыфноу акнытэи азѣы дхысит, хѣарас иатахузейт. Зегъы еицѣакны иаххѣозгъы абриоуп: ари хгѣыла Дато Чаава ибыз алоуп, мамзаргъы ихататѣкъа иоуп. Дызустзаалак-гъы, сара сызшыуаз, цшыщъара иалоу ари ахтыц салакысзом, гѣаларшѣагасты инхаит...

Сентябр 11. Иахъа, сабхэында Сулико Тъжѣба ипенцъыр дахъналыцшыз, иусуга машына «Самосвал» ахыгылаз, ашѣ иадхо хѣагѣа шадгылаз ибейт. Ашырхѣа длалбаан, днеины днарыдгылейт:

– Аа, «Самосвал» ацапхѣа, ижѣа! Иацы смашына «Волга» шѣара шѣтѣкѣа исцѣыргейт. Уатѣы асаат жѣафа рзын, ѣажѣи хѣба нызкъ маат ацара шѣоуратѣы икастѣоит, ламыс шѣымазар с-«Волга» цшааны исызшѣырыхыңѣ! – хѣагъы нареихѣейт. Дара, ѣынѣежѣа нызкъ хѣааугоит, икѣахъцалакгы убап, рхѣан, ицейт...

– Аа, уанащъалбейт, узыкѣгѣыгыз дызуштада: уцарагы ргоит, умашынагы ргейт?! – ххѣейт хара, хѣаас икны.

Гиви Агрба атѣл дасит: умата алаба кны ажѣкѣа дрышьѣоуп, даанумкылар – иахыңзацоугы дрыцѣоит хѣа.

Сентябр 12. Убас иагыкѣалейт. Асаат жѣафа рзын Сулико Тъжѣба ант изеихѣаз агвардеецѣа аайт, ацара имырхразы, машынада, хѣарас иатахузеи. Иара ашѣ акны абгыц автѣатцаны иеизейт: ацара сзымпшаац, сашѣѣоуп хѣа антцаны. Ант анс иужѣо икахызма, иааихаѣан, уаха асаат жѣафа рзын хѣау-

еит, апара анааумга инаугэйдтцаны ушахшыуа уды-
руазааит хэа, даеа зныкгы равтомакэа неифакны,
даархыцхыцны, инықэланы ицеит. Сулико, рыцха,
дгьежьюа апара днашьталеит. Анцэа ииныхэаша уи
игэылацэа, зқы-зқылаггы инейдкыло изеизырге-
ит.

Абас Сулико Тьжэа имашыынакэа афбагы ир-
газ азырхакэа, ынфажэа нызкь маатгы нарице-
ит.

Зыкэты ызыз исазбалгы ашыклеикьеит, рхэеит
ацсуаа.

Сентябр 13. Ахэылбыха, цштэы ихазамкэа,
атэтэа дасны даафналеит Никэала Кэйтцниа.
Атэтэабжыгы анга, крыфара уаалахэа азэы шэнеиз
цшыа, ашэ ахьяасыртыз, цшыфок акыртуа еибашь-
цэа, иабцар мацараха иаафналан, скыртшэа хэыц-
гы схэеит, аха уаха схы саамырхэазакэа, ыцыа
нак-аак равтомакэа сыхэцэы инадкыланы атзы
сныкфадырғылан, хэоны игьежьюа иаафналеит...
«Окро?!» – ихэон уажэы-уажэы азэы даасыдғыланы.
Никэала макьанагы ишыара дықэымлацызт, ибжы
тыстысуа ацэажэара дахьяфыз.

Дук мыртыкэа агэылацэагы еизеит. Урт
рхымфатгашьей рцэажэашьей рыла, абырсаатк хара
даадырит ант ақэылацэа ахырхарта рытаны иаа-
зышытыз дызустаз...

Сентябр 14. Иахья акыртуа гвардеецэа Жора
Какалиа ифны инеит. Ипхэыс Тали аххьяхэа акы-
ртшэа хэо данырцыла, ирамхацэгьаханы, абцар
шэймоуп хэа еимаадарацы хаарышьтит, аха еи-
маадазом, амала, бхатца иарей сарей ххала акы
еибакхэарацы стахуп, ихэан реихабы, аинфаркт
ашьтахь ахэышэтэырта итытцны ишьтаз ишка ифы-
неихеит. Уи, апара сутароуп хэа ачымазафы дни-
хағыланы еихэеит. Сара сышьтоижьтей акырцуеит,
сыпхэыс аус лузом, абна сцыба зыкь-маат затцөк
тоуп, ихэеит Жора Какалиа.

Ақыртуа ашырхәа дѳагылан, ачымазаѳ икьаѳ ахьыкнахаз ицъыба ааимданы, аѳарақәа аатыганы игеит.

Тыркәтәылатәи аѳсуаа Анкара еизеит: хәѳсад-гыл ашәарта итагылеит, уахагы пшышья ыказам хәа.

Сентябр 15. Никәала Кәытцниа ичкәын Дамеи дааит машьяна чыдала, аурыс солдатцәа ицны. Ссирс ибаны хәипылеит. Хгәылацәа зегы аѳенцъыр рыхкәа ылакны изыпшуан. Гәымста нырцәтәи атагылазаашьякәа хәихәеит. Дагьхәхәеит зегы хиццарцы, аха хара ихамуит. Машәыр азәы имырхькәа (ацхәкны урт ақырткәа игәартон) ишигоз анхәихәа, Астамыр Апба дицахтәеит. Анацъалбеит, хәычы мыжда акы имырхькәа дизгандазшь Дамеи?!

Сентябр 16. Жора Какалия иѳны аѳхья агәылацәа еизаны ианааба, ак ихъзар хәа хшәаны, Адагь саргы хәццакны уахь хәынаххейт. Ханнеи, ақырт қылаѳцәа цахъан. Урт, рычкәын еихабы Тенгыз деибашьеит хәа хәрхәан, хәаит рхәзаап. Ан уи игәы шырахәымыз ралхәеит. Нас ачкәын даацәырганы дандлырба, аѳны агәта днартәаны, дшымеибашьяша илабжъейт. Ианцоз атзаѳы икнахаз Жора иаб Хьудар икама аакныхны иргеит. Хьудар Какалия икама – Зегьейдгылоутәи аколнхәцәа Реизара ду акны, уи данцәажәоз Сталини, Молотови, Ворошилови, Калинини ухәа ицъашьяны изхәапшуаз. Издыруада, уи Бабиаа иртаз рапхьатәи ахамта акәзаргы. Хьудар Какалия урт рапхья ирбаз рымахә иакәымзи!..

Сентябр 17. Ашьжымтан аруаа автобус аанкылан инталан, итаз аѳсуаа зегы нтцаны шыапыла амѳа ианыртәеит.

Иаха хгәыла Лосик Харазиа иѳны иныѳналан, акы аанмыжкәа зегы ндәылганы иргеит.

Гиви Аргба имаза телефон ала дсацәажәон: еибашьрада ханзеилымга, даара хускәа шәартахойт хәагы сеихәойт.

Ахэылбыгеха ателефон абжы геит:

– Платон уоума изхэо?

– Ааи, сара соуп.

– Озган соуп иуацэажэо.

– Сузыырфоеит, Константин Константин-ица.

– Шэышцакақөу?

– Хшыкамзаара икоузеи?!

– Икоу уасхэап. Иахьа уажэраанза ичханы Акэа шэахьалымтцыз итабуп. Уажэшьта шэалымтцыр калом, ус аус иатахуп. Никэала Кэытцниие уареи шэеигэылацэами?

– Ааи.

– Шээгешэырмазеи, уаха изымнеирггы уатцэы смашына насышьтуеит...

– Итабуп, аха...

Сентябр 18. Ахэылбыгеха, Гэымста ацха ҳақәсны, ахэаа ханхытцит. Ҳақкэынцэа рыцхақәа, рыба ахытоу умбо, нақ-аақ рыгешаны игылан. Ақыртқәа – уахынықәло, ҳа хтәқәа – уахынықәсуа. Згэы иаанагахьадаз мамзарггы, Гэымста ацха Ацсны еифонашоит хәа. Иаасгәалашәоит Иван Тарба иажәеинраала «Агэы узеишом». Амфан асолдатцәа равтобус ала ҳаауан. Урт зеггы еицырхәоз акы акэын: аиааира ҳара ишахтәу. Алымфанык хатцәиртақәа, зеггынцъара ацслымз зтацсоу аатцәақәа рыла ахырғәғәартақәа катцаны иқан. Урт хымпада агәра удыргон аға техникала арахь аашьа шимамаыз.

Ауха, Гәдоута, Зинон Таркьыл ицха лабхәараафы ҳақхьеит. Урт шагыркәазггы, ҳара ҳадаггы ара иказ ацсуаа, иаартны еицәажәон, ақыртқәа усс имкзакәа.

Сентябр 19. Гәдоута. Ара икам хәа цъара азэы дыкам. Апресс-центр аґапхьа зеггы еилагыруеит. Изтцаара мацараха инеидгылоит. Зеггы-зеггы ахьаа тцаулақәа рыба ихуп. Акәа салтцны сахьааз сыдырныхәалоит, аиааира ганы сааз цъушьап. Аха сара хьаас исымоу сматацәа роуп. Рацхьа сагыцоит зеггы

ирейтбу, зегъ рейха иагъааигәоу Саид Агрба иахъ – Кәланьрхәәка. Уа зегъы ргәырғъа лабжышқәа хаддыло испылоит. Есәны Акәа телла сзацәажәоз ахәычы, есәымшыгъы избоз, аскаамта сахымбац акәхап, апхашьареи агәырғъареи деимаркуа, дгыланы дысзыпшуеит. Цсраенынза исхаштуам санааскьеигоз, ышықәса зхытүа ахәычы сапхъа дгыланы, Акәәка хцоз цышьа, дгәырғъатцәа акгъы далацәажәо дшауаз. Атаацәа зегъы шысхьынхалаз иааныжъны, сара Афонка, сцон егъырт сматацәа рахъ. Саид дааныжъны сандәықәла, аахъхьы ахәәкны саазаанзагъы иефытыбжъы сахауан алағырз алатата:

– Дее-до-оу?! Кама даакәымтцзакәа анапкьара дафын, лхәычы дыргәыбзыгуа.

Афон сматацәа Анрии Кристинеи Аргәынаа сыхәда иахьынхаланы сыркын, шыафак снарышьтуамызт. Хьымца исеихәон: агыруа Зурик Маргошиа дыршыуа ианалага, афны дааганы дшитцәахыз, мызкы инакәгәыгуангъы дышрымаз. Нас уахык ифызцәа ааны дыргеит: цсраенынза шәара шәзын сыпсы тоуп хәа Аргәынаагъы драҭабны. Акыр шықәса аус еицырымуази, ишцаизиурыз?!

Сара арака исахақәаз зегъы рааста сгәы снархьит Зураб Малиа ичкәын итахара. Зураб Малиа – хком-позитор бзиахә. Ажәлар ргәәфы уаанхарц азыхәан, ибзиоу акы ауафы изхоит. «Ритказы ашәа» – абри амацарагъы изхоит Зураб Малиа. Цкәынзатцәык иакәын, имаз, рыцха! Еибашьра данца, иабгъы иабцъар аашьтыхны уи днаивагылеит: ицагъы дихылапшырц, ипсадгьылгъы ихьчарц. Иамугәышьеит: ипазатцә дизымышьчеит Зураб. Сара агәра ганы сыкоуп уи фапхъа ашәа ссиркәа шахзацитцәо ала!..

Сентябр 20. Сматацәа Анрии Кристинеи сыманы Гәдоутәка сшаауаз, Афон иаатгылаз автобус иштәз аабейт ари афны икоуи, хгәыла пхәыс Магнолиа Апбеи. Сара сышьтахька саныхнымхә, Адагъы дсышьталаны даазаап. Ахәаа дахызгазгъы хамахә

Хьымца Аргэын итдэахны еикэирхаз Зурик Марго-
шиа иоуп. Уи, шэыфны сара сыфналоит, иаггысых-
чоит анихэа, Ада хдацхақэа наганы илтеит, икаитдо
сыздыруам, аха... Агыруа игэра хагоу игеит! Хаф-
ны, Акэа иакэлаз хағацэа раткысгы, имыжданы
иахзыкоу, хгэылацэа Дато Чаавеи Бесик Сичинавеи
роуп. Урт роуп агычцэа амфа икэтцаны, ханыка-
мыз иакэыршэаны хафны фынтэ идыдзырхэызгы.
Уажэшъта хара хахытцны, ханца, зынза шыашьмата-
лыртас икартдозар акэхап...

Сентябр 21. Иахьа Гэдоута салаланы сышнеиуаз
сашьа Славики сареи хаифахаит. Хыцъеггы хдьеи-
башьаны хааигэыдибахэхэалеит. Уи шықэсык ине-
иханы Красноиарскка дцаны дыкан. Аинститут да-
налга, ашкол акны аусура далаган, ихы изныкэымге-
ит, Кэтол – Қыарақбан ақыртуа школ акны акэын.
Адиректор хамахэ дыш-Лакобаз идыруан азыхэан:
«Аа, анышэ дамандаз Бериа, Алакэабақэа зеггы
рыжэла шпақэимхи?!» хэа еихэон. Ашкол даакэытц-
ны афны акырпыжэ каитцан – ашықэсан зеггы иа-
адымрыхкэа икам, ахэ амоузеит. Адырфашықэсан
агеран каитцан – аарфара акэшэеит. Амачалка каи-
цан – ипхастахеит. Пхэыс хэа гыруак дааиган – има-
аибит. Нас афныргылар далаган – аматэахэ изтодаз.
Ацарагь сырхауеит, аргылага матэахэгы аазгоит хэа,
хгэыла Адамыр Коғониа ичкэынцэа Красноиарск аус
руан азын, уахь дыргеит. Шықэсык ала вагонк азна
афныматэахэ ааганы иааикэйтцан, деицацеит даеа
шықэсык аус уны, ацара рханы, ацементгы ахыбгы
сыманы саауеит хэа. Уажэы аибашьра ианалага, хык
ачечен чкэынцэа, аус рыцыруазаарын, Ацсныка еи-
башьра хдоит анырхэа, рацхьа днагыланы Гэдоута
иааит. Сара Акэантэи саанза, хэарас иатахузеи!..

Сентябр 22. Кэланырхэа. Камыгэ Агрба итаацэа-
рафь хакоуп. Ари афната дууп. Акэантэи зыфнқэа
ирхырцаны иааз мацара жэафашык ыкоуп. Дара
атаацэа рхатақэагы урт иреитцазам. Абцъар кны

аибашьра иаѳуп аишыцѳа: Вовей, Гивии, Славики, Гиви иѳацѳа Даури Алыми. Урт хаз-хазы архѳацѳа изларылахѳу ала, аѳныѳа ианаабыжьѳьѳо, азѳы хѳык-цшьѳык аибашьцѳа иѳуп. Ёнак мѳац хынтѳ-цшьынтѳ абыстагѳы рымукѳа. Рахѳшьцѳа ахѳыкгѳы рмахѳѳацѳа еилхѳаны, рѳеилгѳыцѳааны игылоуп, ма машѳыршѳа акѳзаргѳы, азѳы илахѳ цѳеи иааи-маирѳахѳуп, сара иѳсыша.

Кама Саид длыманы Москваѳа лѳыза лышѳа дѳар лѳахуп. Илызхѳом. Сара дсыхѳоит...

Сентябр 23. Хара иахѳагыланы аѳыртѳа рзы зыѳсы тѳызхуа Аѳсны адепутат Астимиров, Гѳдоутѳ дааны аѳагылазаашьѳацѳа гѳалѳоит. Еиѳыларак аѳны ахѳса дѳаѳѳоит хѳа илызѳрысын, хшѳырѳхашьѳома абааѳсы хѳа, хара хѳеутатѳѳа аарла иааныркыла-заап...

Гиви Агрба – ѳыртуаѳи урыски – аѳиѳарѳѳа иѳны, наѳ-ааѳгѳы ишгѳартѳз, адѳѳа рымазар акѳ-харын, иааныркылан, аѳыртуа штабѳѳа рышѳа ир-геит. Уаѳа еиѳаразакгѳы иѳѳымѳуаз аурыси аѳсуеи раѳѳын, хѳарас иаѳахузеи. Гивигѳы ус аѳы иаѳоуѳа иѳума, дѳѳаѳашьѳны данырѳагыла, реиѳабаѳѳагы ааргар акѳхеит, аѳамзаарагѳы шьѳартѳар акѳхеит... Амала, имырхыз ани иѳапанѳа, уаѳагѳы иаадмы-рхынхѳеит.

Гиви Агрба архѳѳаѳы дыштѳаз, ѳыѳѳа аѳыртуа командирѳѳа реиѳѳажѳара раѳиала иѳит: «...Уатѳѳы, ашарѳѳз, асаат цшьѳа рзы шѳѳырхианы шѳѳѳаз, ахысра хѳиѳалагоит шѳаргѳы хѳаргѳы... «Гиви ииѳахызгѳы уиакѳын. Асаат хѳѳа рзы хара хѳѳѳѳа на-рыѳѳѳан, зегѳы ѳѳѳѳѳа иныѳѳыртѳеит... Заѳа ибзи-оузеи уаѳа ибызшѳа ануѳыруа!..

Гагра аѳалаѳ ѳѳнутѳѳа аѳсыуак иѳны ду, иара дындѳѳылѳаны, аѳыртѳѳа штабѳ иѳартѳѳазаап. Аѳшѳѳа данааи хара хѳѳѳѳа дрыхѳеит иѳаны иѳырѳѳѳа-разы, аха хѳа хѳѳѳѳа уи рыѳѳхашьѳаны изаламѳѳысит.

Ақыртқәа дәылтцны ианцоз рхатақәа ипжәаны ице-
ит.

Акәа, Руфет Бытәба ифны аґацәа аннеи, а стол
рызирхиар акәхеит. Қяф уа ишеидтәалаз, иара,
абаацсы срыжәтә нтәар хәа сшәоит, уажәйтәкәа-
гы иаазгоит хәа дындәылтцны дцеит, уахагы дых-
нымхәзеит, рхәеит...

Сентябр 24. Иахәа асаат хәба рзы хгылеит. Камеи
сарей Саид дхаманы Шәачака хцоит. Асаат фба рзы
асқалафы хәказароуп. Саид хәычы уажәааны зны-
кыр дгылахызма, ацәа дзалтцуамызт. Ар рмашына-
ла Алими Даури рфызцәа хәаргеит. Асқала ааигәа-
ра узнеизом. Ағба хәычкәа акоуп икоу. Гәдоутантәи
иахытцны ицо – ахыцәхәыцә ыкоуп. Аиҳарафык
зегы ерманцәоуп. Сара иаха Борис Ашәба – ағба
акапитан сияцәажәахьан, саґақәиргәыгхьан. Уа-
анза блетдагы иргон, уажәы зкы-зкы маат атахуп
ихәан, истахьан. Асқалакны атагылазаашьа рхы
иархәаны ахәаахәтра ду цон. Изхысхәауа, ацәы-
лашамтазы сара уи стейгалоз цысшьон. Агәашә
илагылаз ачеченцәа ракәын. Есикастдалакгы стә-
леит, ахәычы дыскымзи. Нас, иан дынхеит абаац-
сы хәагы сыхәхәеит. Хәқәпатәкәаны ағба хтәлеит,
арахь Борис Ашәба аблет симтазеит. Аблет змамыз-
гы қәцаны итамлози, асқала анапхгара рыешаны
инталан, зегы гәатаны аблетқәа раадырхәеит. Хәґ-
ба акапитан Борис Ашәба иакәымкәа Артур Асабуа
иакәзаап – Витали Маршьан иашьа. Уи даасыдгы-
ланы, уара аблет умгааит анихәа, аблет сымазам,
аха ахә сшәахәеит, схәеит сара, иагыцьеишьеит. Дук
мыртдыкәа дцаны, спарақәагы рымхны иргъежыт.
Хәґба хәычы х-саатк изыхгылоуп, идәықәлазом.

– Қежәижәафыуаак мыцхәуп, итымтцыр иҳаз-
газом, ағба заакәрылоит! – адтца каитцеит Артур Аса-
буа.

Атытра азәгы итахзам, зегы аблет рымами.
Ианамуза, хәфык ачечен еибашьцәа рыешаны иа-

ахалагылан, а́кә́кә́хә́а автоматла ахысра иалагеит. Смата хәычы итчыс-гәы тытчны ицо, дгәыт́кәа-псыт́кәаха, иблакәа тырхаха дсыхәапшуан. Иаасгәа-лашәеит иацы чечен чкәынак исеихәаз: «Хара х́кны зегы шхәычкәоу ахысбжыы иахаршыцылоит!...»

Саид хәычы уажәы-уажәы ихы насыкәикуан, дахыпшлак ибла ихгылаз азы мшын игәы пнатцәан: «Хабацои, Дадү?»

Ицон хағба хәычы амшынгәы ихыланы, Бзып инаркны Псоунза ақырт еибашыцәа иркымзи, гба-да уаха узлацо хәа акгыы ы́казам. Гагра хазааигәа-хо ханалага, вертолиотк ааххалеит, убас хагышәеит, избанзар ҫымш рапхәа Москвантә телехәапшрала ирхәахьан: Батымынтәи иаауаз аурыс шхәа Маису-разе хәа еибашыҫык авертолиот а́кынтә дшеихсыз, ирацәафны ишихәыз, азәы дыштахаз.

Ағба дхацтан Ира Ҫарданп́ха. Шәача́ка дцон, лматацәа рыш́ка. Уи илдыруаз полковник пхьатәак дхадтәалан, абар иихәазгыы: «Апсны, ақырткәа аф-ны́ка уанбацои хәа есены исызтцауан. Апсуаа есе-ны рыҫны́ка снапхьаны пату сыкәыртцон. Москва, хаҫны х-таацәарак ақырткәа ҫноуп, уажәшьта да-реи сареи ихайбарбап!»

Хағба хәычы атцәа́кьеипш амшын ихыршәлоуп. Зегы акоуп иаарханы ицоит, рыцха! Ус, абар Шәача хналапшуа халагеит. Издыруада, уажәшьта хаибга-ны хзызхытдыр?!

Сентябр 25. Валери Агрба даара ихьшәашәаны дахдылеит: бзиала шәаабеиттцә́кәагыы изымхәакәа. Ип́хәыс дапсышәа мацараха, лхатцагыы дырпшзо, хахылыртәара лыздыруамызт. Ауаҫы мапк аеынкы-лара имазароуп. Валера, акы, игәы рахәымзаарын, ҫбагыы, аены аатцәакәа деитдырхын, уаха иламкәа ды́казаарын. Шәача иаланхо апсуаа рычкәынцәа, абригадакәа еиҫкааны ирымазаап, Нхытц-Кавка-зынтәи Апсны́ка иаауа агуманитартә цхыраарақәа аазго амашынақәа тарцәны ағба ақәтцаразы.

Саид, апшәма ихәычқәа афыцәагы ыызцәас ишьтыхны, рмашынақәа рымакуа даафналеит. Ашьжымтан аеропортахь ҳаргеит хатцеи пхәыси рмашынала. Аблетқәа ыкамызт. Зтыц иахырцаз шхакәыз анаххәа, администратор ааигәазатәи аре-ис ҳаитеит. Ҳацшәмацәа ишырымуаз мчылатцәкәа рыфныка идәықәахтеит. Даргы анцоз ишаамуаз мчылатцәкәа Кама лцыба зықь маат тарымтцар рымуит. Асаат жәафа рзын Москвантәи ҳаззыцшыз ахаирплан зымаазеит. Саид ағбағы дахзырцәомы-зт, ара хшеихәмаруаз снапағы дыцәеит. Шыцылароуп зегы. Ус, Кама дыфны дааит Москвака ицо Стампылтәи хаирпланк тәан, ахә ахшәаны аблет ҫыц изгеит хәа. Ахаирплан саргы старыжылеит. Ацхьатцәкәа исыртәеит ахәычи лареи. Рацхьатәи аблет анаага, Москвака Кама лфызә Виктория Устинова ҳалзасхьан, хреис лахәаны, Внуково бнеи хәа. Уажәы Стампылтәи ахаирплан Шереметево–1 итәон. Ахаирплан шышьтыпраатцәкәаз Устиноваа рышкә ател сеитасит. Лан лоуп ишьтызхыз. Вика Внуково дыцшы дтәоуп, лхәеит уи. Абар, ассир: снапы назом – сшьапы...

Сентябр 26. Иаха Адлерынтәи фацхәа Шәача сааит, сысасыртағы. Атцх шцахьазгы, асқалағы снейны ҳағба хәычы ахьызыхгылаз сыцшааит. Артур Сабуеи сареи кыраамтагы ҳаицәажәон. Атцхәтәан, иахьазы шаанза уааи хәа сеиҳәеит уа акапитан. Иаха иныскылаз атакси асқала инаркны Аграа ркынза ҫынфажәижәаба маат роуп исымихыз. Иацуха Саид дхаманы ханаауаз, Кама шәиҫынфажәижәаба маат лшәеит.

Иахьа шаанза дгыланы ххәы лырхиахьан апшәма пхәыс Розана. Ҳаи, дзакәытә бәфеиламгылоузеи, ухәараузеи! Валера имашына сынтартәаны, иашьа итаацәа рзын, дара рхәашьа: «Цәабаа дус исыртәз» артмакгы хаманы асқалағы сааигеит... Ана-ара

ахыбрақәа рааттрақәа хрытцагылан, амшын агәабзи-ара иазыпшыз аҫаа: аҫсуа хәсақәа, ахәычқәа, абыргцәа, аерманқәа.

Ақәа ианаргәгәаза, ағба акапитан Артур Асабуа дааины, итаца лахәшьа Бабусиа Плиацхагы саргы хайгеит. Уи збаз егырт мтцаазакәа ишхәыпыз инеины ағба италеит. Амш бзиахомызт. Амшын ацша атцоуп ихагаханы. Ахәларахь еихеит. Ана-ара рееидкыланы акрыфара иаҫуп. Бабусиа чак кәац ҫытк ақәтцаны исылтеит. Ишпахааз ухәарауазеи, анацъалбеит. Ианыхәла, амҫа иацшыз аҫсуаа, доусы раангылартақәа рышқа идәықәлеит. Саргы, Шәачатә ачкәынцәа рыҫнықа сыргарц ианалага, сыпшәма ишқа сыжәга схәан, хшааиуаз амҫан Валера даахцылеит, сызцазар гәеитарацы даауазаарын.

– Рузана, иахьантәарак сышәны ағба стәтәан, чеимзар акгы стахзам! – слыхәеит ацшәмапхәыс.

– Сара издыруеит, уара ачаи бзиа иубазом! – лхәан лара, ахәыкатцартахь дцеит.

Ачаи бзиа избазом зысхәаз, уаха хәаниоз аламталазы уи зегьы ачаи аахалмыржәыр лузомызт. Сара уаха зны агылара сықәшәар аҫеит, цьоукы рыквартира сгәеигәеиуа сзыҫналом хәа изузомызт. Уажәы, Кәланыхәа дыкоу цьушьап, абыста хаббала иуны ылыман дааҫналоит...

Сентябр 27. Иахьа шаанза Рузана дгыланы Валерагы саргы ххәы лырмазеит. Цхәыс баҫеиламгылак лоуп уи аиашазын. Лтацеи лашьа ипхаи ҫыцъа ахәычқәа рыманы, Гагрантә иааны ара иртоуижьтеи акыр шаатцуазгы, акы аалынлырцшуам. Лхатца ҫитзом, лара – аҫны зегь зхагылоу азә лоуп. Валерагы саргы какал аакны, зежәымзар ҫажәа хәа, ҫацхәа ацшәа картцәо инахәхәаны сындәылтцит. Урт рколлектив гараж сныҫналеит саргы. Ари ацшәма ҫымт оума злоу азәы иакәзаап. Изакәызеи ма агараж хәа имоу, ухәы ықәтцаны иуфап. Аитцатца

икатцаны имоу, афы уалырқәа изгылоу, шыақарла, чашылала итәу иаатцәақәа... афырхатца, Валера Агрба! Уара узбахәала игәнымаалакәа акрысхәазар – зеггы-зеггы рыштыхька изгоит.

Ҷапхьа ағбағы сааганы, еидарақәхра Адлерка дцеит. Ағба ааигәара уафы дызнеиуамызт иахьа. Артмак хәычы зку инаиркны, зеггы атаможниа иахысыр акәхеит. Снеины сныкәгылеит. Аерманқәак еижәыланы оума картцон. Ханаауаз Ацсны аибашьра иацәыбналаны ицон, аха уажәы иабацоз еижәыланы? Акы бжыргон, акы еимырдон. Аерман угыы хәхәхәтрада акгы дацсам. Бабусиа Плиапхаи сареи хәхьеидгылаз Артур Сабуа даахадгылан: Адлер, асқалакынза шәцаны шәысзыпшы, убра аидара шьтысхуеит, арантәи уаха азәгы дызгазом хәа хәихәеит. Бабусиеи сареи хартмакқәа хаманы, ауаа рыжәпара хәхо хәндәықәла, аерманқәаггы хәшьта-леит. Ағба акапитан дышхәцәажәоз рымбози. Шәара шәабацои анаххәа, шәара шәахьцо хәрггы хцоит рхәеит.

Таксила асқалағы хәхьааиз, абаржа аидара ақәцара иағын. Урт ирзыпшны изыхгылахьан хара хәгбагы. Сентиабр хца азын Москватәи айқәшахәтра Владислав Арзынба инапы ыртәины изитцадырфыз атәы. Инартбааны ахасабырба зныз агазет, сартмак насыргылаанза азәы инахцааны, ахамалцәа ачеи акалбаси ылакәақәаса исцәыргахьан. Борис Тьжәба исыцәурзуеит шихәоз, мчылатцәкьа имысхыз агазет «Нартәа».

Арака аидарақәа рыкәырхуан Кабарда-Балкари-антәи иааз аидарамфангага амашьынақәа. Ирыкәы-зхуазгы Шәача еиуеипшым аусқәа ркны аматцурақәа ирылоу ацсуа чкәынцәа ракәын. Урт дрылан сара сыпшәма Валера Агрбагы.

Хәааилыртцәрааны, амашьынақәа ирыкәыз аидара ағба ирыцақәахцон Акәатәи агазеттә типография

адиректор Борис Чолариа, артист Мирод Габниа, сара.

Амш ахәларахь инеихоны аамтазы, асқьала зегьы зымехакны, цъара иакәымк ақәрымтцандаз хәа, хьшы-блала иаххылацшуаз аурыс казак азин ныкайтцан, амшынгәы еифыффа хағба хәычы Гәдоу-така ахы рханы афынанахеит. Ох, гәышыа! Гагра, аға илацш хатцамшәарц азыхәан, затцаaira амшын агәахы анаскъара хшафыз, хағба цыцза иаагылеит. Ханцшы аибашыга гба дук хашьталаны иаауан. Хнапхгареи дарей анеицәажәақәа рышьтахь, хашьтахька хаархынхәны инахацгылан, фацхьа уаанзатәи хасқьалахы харгеит. Аеытца: агуманитартә цыхраара, ачашылеи, адрожжи, ахәшәи аматәеи рнафсангы, хағба иакәыртцазаап арратә какақәа цшыба...

Сентябр 28. Иаха агбакны иаххаагеит. Хара ихашьталаны, хаипш иааз итцегьгы ыкамзи, ахәыцкәа ахьта иакит. Ихакәырхны ихакәдыртцаз аматәақәа хәерылахәаны, изеибамдырзоз ауаа ахьта ханақы, хнапкәа еикәыршаны хиеит. Исхаштыз: иацы Гәдоутәа рыцкәынцәа, хар рзын Нхытц-Кавказынтәи иаартиуаз аматәа-еинаалақәа, иалцшааны иалхуа мацара, зегьы акака ршәыртцан, ргәаг сыкны сшагоз, ани аибашыга гба хаанкыланы ихахьзо ианалага, убас лассы рееилырхит, аха аипш збахьада?

Хағба ахьдырхынхәыз рхы иакәыртцеит ацсуа цкәынцәа. Уи арантәи Шәача асқьалахы иргарц иалаган, хара хтәқәа ирымуйт. Рхатақәа цеит рмашынақәа рыла еивасны, шәара шәеышәмыртцысын хәа, Адлертәи асқьалакны хара хааныжыны. Уажәы агба иакәыз аидара зегьы хақәырхны, акакала игәатаны, Кабардантәи арпыс заманак дшацызгы, ианхақәдыртцагы, жәабака аатцәа инарзынацшуа иаанхмыжыр рымуйт, иртәз здырхуада?!

– Шәара, хьаас имкыкәа шәца, уи неиртә хара икахцоит! – агәра хдыргеит ацсуаа рыцкәынцәа.

Ҳағба Гəдоутақа ахы рханы иаауеит. Гагра – ага итерритория ҳаавалон җағхья инаҳхалоит ант авер-толиот кадыцьқәа, ҳағрыцəшəоит.

Борис Чолариа имаҳээрқәа аапхьарцəаны ағба аусзуҗцəа рхəыкатцарта дныҗналан, еилырганы акартош цьра даҗуп. Тамшь аға зҗы дтахысыз а-Зантəриа чкəын, шəачатəи ахəшəтəырта дтытцны дахьаауа, макьана ахьаа шимоу мҗашьо, ихы-иҗы еихагəаны икуп. Сацхьатцəкьа дтəоуп цхəыс җак, лағырзи-җи еикəылхуам, жəипшь-жəохə шықəса ркынза икоу лхəыцқəагьы рылабжышқəа рыкəаашо тцəуароуп изҗзоу. Урт раб, Славик Шамба, ақыртқəа иҗны инеины дыршьызаап.

Иахьынзасылшо рыгəқəа сзыкажозар хəа саҗ-гəышьоуп саргьы. Шəача ацсуаи ақыртқəеи иаи иааилалан: хтəрауаҗ Алеко Гəрамиа иаб Алыкьса Дырмит-ица ишакəым изныкəеит, рхəеит.

Мыкə, ҳакəашаҗ бзиахə Вианор Тарба ины-шəынтра атанк агəыдыртцəит, рхəеит.

Акəа, ацсыуа такəажəык мчыбжьык бжьык ақырт еибашьцəа ныкəылгозаарын, ианцоз бцəбаа атак акатцара уадаҗуп хəа инеины лыстол иныкəтəан... ицазаап, рхəеит.

Гəдоута хəазарц акгьы ҳағымкəа, аибашьыга гбақəа җба ҳацхья иаацəырцит. Ғацхья абрантəи Шəачақа хдырхынхəыр – ҳазегь амшын ҳалацалар калап...

Ала ишəаз аетцəа еишуан, рхəеит. Урт ағбақəа Гəдоутатəи арратə бағəаза зыхьчо еибашьыгақəазаарын.

Гəдоута асқьалаҗы хымш иахганы иааз ҳағба иа-зыцшыз рацəафын. Сара азəгьы дысзыпшзамызт. Сгəы иштəзгьы Кəланырхəақа сцоит хəа акəын, аха Дəрыпшька ицоз чкəынак дызбан, имашьына стəлеит Лыхнынза сигап хəа.

Сентябр 29. Иарбанзаалак машьынак тацəны азəы иаҗсуам, утыц акынза уаннеигагьы итабуп хəа

мамзар, азэы царак игом. Аибашьра калазар аахыс ари ипқаптэоу закэанны ахала икалеит. Иахьа ыцъа апсцэа Ткэарчалынтэи иааргеит. Сергей Цэышба – хцэажэаф ду, ипазатэ дтахеит. Дахьааргаз ахэса тцэуарц иалаган, аб имуит. Егьи аурыс цкэын Ешыра аибашьрафы гэрамгартас цьоукы дышытырхзаарын, дгэаан Ткэарчалка дцан, жэафык ишыит, ага итанк пижэеит, иаргьы Апсны ихы накэитцеит, рхэеит.

Мыркэыла аидыслара гэгэа ыкан, рхэеит. Имацфымкэа хачкэынцэагьы тахазаап. Гэдоутатэи акультура Фны ацапхьа алахьеикэтцаратэ митинг ду ыкан. Даара пату рыкэтцан ирыхцэажэеит хаибашьцэа рыцхақэа, аха афырхацэақэа.

Сентиабр 30. Лыхны. Алакэабақэа. Зегьы акака иреуп, уара ус узлатэарызеи, атцыстцэка ахэи анатэахуа аамтазы. Шьамхахьы икажью атцэа кэшэаны кэырчыжыла иганы, амфаду анафыс икасыпсоит, ахэылбгыча арахэ анааилак ирфозар акэхап.

Ашыбыжышытахь апансионат «Гэдоута» хцаны анумер аанкыланы хаауеит. Санхэыпцха Жана Пачлиапцха лычкэын дылгаразы Очамчырантэи, Ткэарчал ала дааит. Авертолиот фажэижэафык аанагоит, иазыпшны игылоу хышэфык иреихауп, лхэеит.

Азыфбжьа ирымоу санхэыпцха Лиуда, Очамчыра Жанана рафы дахьнеиз, лымахэ цэгьапсышыала Мыкэынза тракторла ддэыкэитцазаап.

Иахьа Муса Шанибов доурышьтит.

– Харт Апсны акэшамыкэша хазэыкны хееи дахкылароуп! – ихэеит уи изкыз ахақэитратэ митинг акны дахьықэгылоз.

Октиабр 1. Гэдоута. Дышыны дааргеит Шьамтэылатэи (Сириатэи) арцыс Зиуар Чыгча. Уи изкны амитинг ду мфэапыргеит, ажэа бзиагьы ихэеит Хақыбеи Смыр. Ари арцыс 1989 шықэсазгьы хатцарала деибашьуан. Иани иаби Шьамтэыла ипшны итэоуп, рыцха, ххэычы данбаауеи хэа. Иара арака Апапцха

пхэысс дигеит. Иабдуцэа рыдгьыл аҕны дынхарц дшаҕыз – уи ихы нақәйтцар акәхеит.

– Уан, рыцха, уан! – итцәыуозгьы дыззымдырзоз Ацандаратәи Чычаа рыхәсақәа ракәын. Анышә да-мардарц дахьыргазгьы иара уахь ауп.

Изныкымкәа Шьамтәылатәи ацсуаа Апсныка иа-арышьтразы ахәарақәа ҕартцахьан, аха ируамызт... Аибашьра ианалага, шьала рыцсадгьыл ҕырхрацы рееибытаны иааит... ахақәтцарагьы иалагеит.

Октиабр 2. Абар, иахьатәи асводка иахәо: «... Иацы Кәтол ҕажәи жәаха минут иалахысуан. Ачаи-фабрика цыххааса иргеит. Атара аерманқәа рыкны, Кындыҕ ала ихаланы, аҳарақыраҕы ар-рацәа рыма-ны итәеит. Иара убраантәигьы Атара иалахысуан...»

Иахьа, атараа рыцкәынцәа, Габрушьа Кәытцниа дназлоу, Гәдоутә иалагьежьюа иалоуп, бцъарла рее-ибытаны излацашагьы иашьтоуп.

Гагра аибашьра цоит. Иаха аҕа ихы иаирхәеит «Град», хара хтәқәа – «Алазан».

Октиабр 3. Сматәцәа хәычқәа, ран дышрыцу-гьы, Лыхны сахәшьа лыкны иаагылазом. Санхәыцха Жана, лычкәын Ешыра цсшьара дшыказ аибашьра ихьымзази, уажәы длыманы Ткәарчал ала дцарц даҕуп, аха акыр иуадаҕуп.

Иаха Қарт ала иахдырбон: ацсыуак дыткәаны ақырткәа дырган, афынқәа ахьдырхәуаз рацхьа ды-ргыланы днаргон, нас аа ацсуаа икартцо хәа зегьы дыддырбон.

Ацсуаа рнапала ҳаирплан хәычык картцеит, азәы итыц аманы. Иканажьыз абомба хсаатк ицымжәазе-ит, рхәеит. Ицъашьаны иахәапшуазаарын ҳаҕацәа.

Гагра аибашьра гәгәатцәкьа цоит. Зны дара ртәқәа хьатцуеит, зны хара хтәқәа.

Иныкартцозеи, ухәарауазеи, амашьынақәа?! Зе-гьы ццакыццакуа ауп ишныкәо, убас еилыхароуп. Аибашьра уаатраҕытцәкьа ианыкоу, аблагьы уан-хьыцшыло акы еипшым аиашазын.

Октябр 4. Иахьа Ткэарчалаа рхымацэазкэеи
рыхэсахычкэа рлымхарыфкэеи еизганы иаа-
рышьтит, рашьцэа абцъар рзаархэарацы.

Ашьыжь Адеи сареи Кэланырхэантэи шыапыла
хаауеит. Гэдоутэ агоспиталь акны ауаа ахыцэхэыц
гылоуп. Амашыынакэа ахахаирахэа ахэцэа ааргоит.
Ақалақь уахьналало инаркны агоспиталь акныза
ауаа нақ-аақ рыгешаны, абирақ хэычкэа кны игыло-
уп. Машыынак лахьхьи ахацэа ианлықэыпш, зегьы
ахыгылоу ихэхэоит: «Амфә!» «Амфә!» хэа. Гагрантэи
ахэцэа рыманы иаауеит, уақа аибашьра аеаргэгэазе-
ит, рхэеит. Ахэышэтэыртағы ижэыланы уажэы-у-
ажэы зхыцхьазара ацлара иафыз асиа иахэапшуан
зегьы. Азэ дыхэхэон, азэ лыпсы мацхон, азэы иеы-
ргэгэаны зымфә днавалон. Хазбаф Едуард Агрба
ауаа икэшаны иахыгылаз илабжышкэа ифыжжы
ахэара дағын:

– Шөанаңалбеит, ахэычкэа иахаазаз закәу шөы-
здырзом. Напышьашәала аға иабашьуеит. Азэы ахы
аниқәшәалак – иабцъар егыи инайтаны: «Прощай!»
хәа, – игәыдибакыланы еицыртцуеит. Шәара ишәыз-
дырзом ахэычкэа хәа иахаазаз закәу, атцара бзианы
ишәтцом хәа икәацаланы храбашьуан...

Уи убас аңсы ахатцаны ихэон, ахацәатцәкыа игы-
лаз рылабжышкэа рғашы ицон...

Шевардназе дааны Леселизе дахьтәаз, хара хтәкәа
еихсуа ианалага, цәгьамыждарыла ихы рцәигеит,
рхэеит.

Славик Агрба, Гиви иашьеитцбы, иаха дааит аи-
башьрахьтә: иахьа Леселизе аагараны ҳакоуп, ихәе-
ит.

Кэланырхәа. Камыгә Агрба итаацәара. Рынха-
ра-рынтцыра, рашта тбаа. Атаацәарағы жәафәфык
ыкоуп. Уажэы даға жәафәфык астал ирыцахатәоит.
Иахьа хынтә-цшынтә ианейтцаха ахьурзы кнарха-
уеит. Азэы илахь еикәны иааубашам. Ан Жениа
лычкәынцәа хфык: Вовей, Гиви, Славиви, лматацәа

фыцъа: Даури Алими – ахы иаѣагылоуп. Анцѣа дырхылапшааит!..

Октиабр 5. Лыхны ҳакоуп. Иахъазны Леселизе хымпада игахоит, ихѣеит, уи иалахѣу Славик Агрба. Икоузеишь, анацъалбеит?!

Лирикатѣ хъатрак. Иаха Аграа ран исалхѣеит: нхафыкашъжымтаница ашѣаартныдахынтапшыз, ағъыч дыштаз ибеит. Днеины иара уа ашѣ днылатѣан, абасгъы ѣааитит: «Уажѣшъта уахъцо збап, уара, ала ацынтца икылкѣаз?!» Аха ағъычгъы мыждак иакѣзаарын: «Сара сызлааз ала сцоит!» – ихѣан, аца ашътахъ шыкоу деиханы ддѣықѣлазаап. Қах, ари сца ашътахъ кылжѣаны дтамлакѣа дыкам, дсыццѣоит, ихѣан, ацшѣмагъы дылбааны аца ашътахъка дыѣит. Ағъычгъы иидахыз уи акѣын: ашырхѣа дааикѣкѣашан, аца ашѣ ала дынтыцаны дцеит...

Гаграка икоузеишь, анацъалбеит?! Излархѣо ала Леселизе агара цѣгъахеит. Уаха Лыхны хѣыцъара ахѣхѣабжъ гахъеит. Ахѣфыкгъы Гагра итахаз азатцѣѣа...

Иахъа сара исымширагѣышъан... Аѣырк еибашъуан уа, Ҳабыцъ дцѣагѣон...

Октиабр 6. Ашъжымтан сымахѣ Леиуа Лакоба днеины, акыраамтѣ цѣабаа ду зыдбаланы (уи ачашѣацѣа ибзианы идыруеит!) ачакра зиртцаз ихъшъ-бжъа ашъапы иахаз атѣтцѣа хѣычы аахыхны, ахы инақѣитѣтѣит. Ахъшъ какѣкѣа ажѣѣан иалаланы иахънеиуаз, ицшуа игыланы атѣууара иаѣын уи илашѣарыцагъы.

– Ура-а-аа! Иахъа Цсоунза (Гѣымста инаркны!) Апсны ахы иақѣитѣртѣит.

Лыхны уаха аагылашъа ыкамызт. Убриакара апсзы ааѣуан азыхѣан, ҳарт ауада ахънахкылаз апансионат «Гѣдоута» ашъка ҳцеит.

Гѣдоута зегъы ашъапы иқѣгыланы ихысуеит, Апсны зегъы ахы иақѣитѣртѣыз цѣушъап. Машъына-

ла ирылоуп, радиола ирылахәхәо: – Шәымхысын, шәымхысын, шәымхысын! – хәа.

Октиабр 7. Лыхны. Иахья ара иаатуеит Актәи адунеизегьтәи ацсуаа (абазаа) рконгресс. Сара сылацш рацхьаза Атаи Цәышба иаахоит. Иаргы. Хаа-игәыдибахәхәалоит. Хца-цшьба минут наҕ-ааҕ хаибаргәгәаны ус хгылан. Хәгәкәа рыцхаррақәа еимдо еицәажәон. Нас наҕ-ааҕ хнеиҕацшит. Хҕыцъегь хаблақәа цәаакын. Жәа мхәазакәа хаилибакааит.

Аизара аартны, Владислав Арзынба рацхья ажәа иртеит, ҕаиматлагы дықәгылеит. «Ацсны ашәы зшәу ахәса рацәахеит...» – хьяа дус иман иара.

Зпазатцә дтахаз ацәажәаф ду Сергеи Цәышба, зпацәа бнатцаны иҕацха-ҕаччо идәықәу ауаа дрықәызбеит. Тьрқәтәылантәи ацсуаа шыта арахь рхы дырхарц азын дрыпхьейт.

Ацсны ацхырааразы Европа еиҕекаау акомитет аихабы, аубых, Наҕьметтин Шәлыхәа иқәгылара зегы иргәацхейт.

Сезаи Папба ихаилиркааит зықьыла Ацсныҕа аара зтаху ацсуаа рарзаҳалқәа ртәы.

Ибзиан Атаи Цәышба иқәгыларагы. Уи иажәа хыркәшо абас ихәейт: «Асас дызтааз цьоуки, рқыта дналга-аалго ианидырба ашьтахь, уажәшьта уаала хнышәынтрақәа ухарбоит хәа дрыманы ицейт. Игәато дышнеиуаз, зегы рықәрақәа мацны ишаныз ибла иташәейт. Арт зегы рнышәынтрақәа ссирны икатцоуп, аха ирыцхарахаз заҕа имачны иныртцIZEи анихәа, дара абас иатаркит: «Ара иану афырақәа, ажәлар ирыхәо ианыҕаз атәы зхәо роуп. Егы ирхыргаз уи цтазаарас ицхьазазам...»

Аубых Гәас Митат дазаатгыло иқәгылараҕы абасгы ихәейт: «Шевардназе изнапык ахәыхә акуп, аха егы изнапык абомба шакыз иахья адунеи зегы иадырит. Уи дахьнеиуа азәы бзиа дидикылараны дыҕам. Харт ихалшо зегы кахтдоит уиазы».

Нели Тарцха даҕын: «Ачечен цхәыс илхәон: иахья

Апсны иатаххозар спазатэггы еибашьра дсышьту-
еит!» Хара хѳык-пшьѳык змоу ибнатцаны ихамоуп.

Иахьа итахаз Тания чкэынак дыржуан. Фыцъа
хаибашьцэа рыгэта азэы дыргыланы, равтоматкэа-
ггы астал икэымтацэакэа, апсы инеихагыланы ди-
дырбеит. Ан жэымтацэгга уи изкэа лшьышьит, зе-
ггы рыкны ишыкалтцоз еипш: итабуп нан хэа аанар-
го. Иѳызцэа уи ибзианы дирбаны, ашта дынтыганы
днаваргалан, инеигэйдтцаны дыршьит. Еггы, аены
иржуаз Атания чкэын дызшьыз иакэзаарын...

Октиабр 8. Лыхны. Аконгресс аѳбатэи амш иа-
цнатон. Азэ иатцкыс азэ деиггыны икэгылеит: Елор
Кэталиа (Тыркэтэыла), Фадиль Арѳтаа (Шьамтэы-
ла), Михаил Мугумаеви Динга Халидови (Дагьстан),
Мисут Ажьиба (Германия), Валери Хатажэыкэа (Ка-
барда)...

Иахьа, Акэа, Апсны амитрополит дыршьит, рхэе-
ит.

Иахьа Кама Бебиапха илимширагэышьан...

Октиабр 9. Иахьа Ешыра, Гэымста аарцэ ипжэаз
абомба хѳыгуаак ашьит. Ахэса хэычкэа Гэында
Кэытцниапхаи (Атара), Гэынцъиапхаи (Кэтол) Гэдо-
ута иааганы акультуратэ Фны акны икэатцаны, ами-
тинг ду катцаны, зыпсыжыртакэа рышка ирзымго,
итахаз атцеицэа рзы анышэ ыыц цканы аамтала хэа
инаганы инамардагэышьеит.

Снаѳыс амашьына итатэаз ахэычы, ахаирплан
абжыы гэгэазаны иго ианалага, дшэан, аѳныка сыжэ-
га сара саб дыстахуп, ихэеит. Иаб еибашьра дыкоуп.

Ахэса хэычкэа ирацэаѳны ар рыматэа ршэуп, ир-
нымаалазо. Урт ранацэа ахшара рацэа рымазтггы,
дара агаракэа ирыдтэалазаарын агарашэа хэо. Хара
рыцхакэа.

Борис Гэыргэлиа иахэшьяца Алхас Шьякрыл да-
ныржуаз аены, дызшькэаз ирылаз ашэаныуа дыкны
даарган, аб днаган данирта, днаскыаганы дишьит.

– Шьта ура ушья ууп, сычкэын! – ихэеит аб ица

днеихагыланы, дызлеишыыз автомат ица игэы иныкэтцаны.

Шевардназе иалхра ааигэахоит, иалтпрызеишь, анацьалбеит?! Акэа, дара рыр алганы иргоит рхэеит, атыцантэикэа мчыла абцъар ддыркуеит, рхэеит. Хара хтэкэа аеырхиара иаеуп. Дара ртэкэа оны-цыпхъаза аснаиперцэа онатэоуп, рхэеит, апсуаа ирзыпшны. Хаоны ионадашь? Снапфымтэкэа ир-лахынтцахарызеишь, анацьалбеит?!

Октябр 10. Апансионат «Гэдоута». Иацы Афон-и Гэдоутеи рыбжьара агоспиталькэа тадырцэуан. Иаарласны Акэа иакэымлоукэа икам. Иацы Ешы-рантэи бинокльла хаоны сазыпшуан – хагацэа рав-томаткэа ркэынтцаны, илеиоуеиуа ионан. Сылаб-жышкэа сгэатца итацсон.

Апансионат «Гэдоута» ионаз зегыы аизара хаман. Зхы иакэитыртэыз Гагра ицаны, ачкэынцэа ахахаи-рахэа агычра иаеуп.

Ател иасит, еидарала итэны амашыынакэа иааз тазырцэуа уаф дыказам хэа. Жэафыуаак ачкэын-цэа шаанза аатцэакэа рыкэырхуан. Хынфажэа тонна ачашыла ачазырта фрына ионагалан ишьтахтцеит. Ханцоз лауашык-лауашык хартан, хгэыргъатцэа ха-цхауан. Аоны сахънеиз апсы еипш сиан, аскатэи ауруп иказ хэа уаха цъара акы аасмахаит. Акэатэи сгэыла абырзен Одиссеи Елчиди ицазатцэы дихзыз-ааны дыпсуан, дышцакоушь, анацьалбеит.

Октябр 11. Иахъа Шевардназе иалхракэа ирым-шуп. Гэдоута апресс-центр акны ирхэон: иацы Афон-о-бомбак алахаит хэа. Уака архэтэ ыщ еифыркаан итэами, уиазы акэхап. Афонка ател сасын, Амра сы-шлацэажэоз:

– Аа-а, папа, атревога калеит – Анхэака хаф-оуп! – лхэан, ахэыцкэа ирызфытуа хаицэажэара аайкэылтхеит.

Иахъатэи асводкафы абар иахэо: «Очамчы-ра араион иахъатцанакуа абомбакэа аларыжъуеит.

иназаратэы ахэхэара дафуп. Даеазэы лыбжы лы-
зтымкаауа дахызырыфуа, лылабжышкэа еикэхэа-
ланы илеиуеит. Ахпатэи ашэы лхыиссы ддэылтцуе-
ит – дыфналоит, даараза дшыццакуа фашьом. Арахь
иара афощта кадэцъ акны алақэеи ауааи еилыхоит.
Ауаа, ала апстазаара иааины иаатагылеит.

Амашынакэа хагаханы амфа иануп. Урт рзын
иарбанызаалак пкарак ыкам. Даргыы, ифыцза ик-
оугыы, акы алахь тафуп, абла тыцкэаап, акышэ
тахэахэоуп, узырфапшуам. Иагъа каамет рзаар-
цазаргыы, ишътхысааны ишцац пхыака ицоит. Еи-
башьрами. Дара – хачкэынцэа рхатақаттэка!..

Октябрь 13. Иахъа амш цэгбоуп. Ахэынтқар-
цэа реицэажэара камлазеит, ашэкэкэа еикэшэам,
рхэеит. Шевардназе иизбахыз уара идыр! Цэгъала
афны хэфнахет. Сапхьар – иауам, сыффыр – иауам,
сзыцэом, сдэылтцны цьаргыы сызцом. Абжэаап-
ны исзымхоз аамта – иахъа агартак аасауам. Шака
игэыптэагоузеи, ухэарауазеи!

Афон, сматацэа хэычкэеи агэылацэа рхэычкэеи
еисаны ишыхэмаруаз, иатцахаз, излеибырхэахъаз
ала, ихыи-ишьапи аайдхэаланы днышьтартцон
аамтазы, ахирпланкэа хылоит, шэеышэтцэахы хэа
атревога калазаап...

Октябрь 14. Иаха Ачандара ахафы итэаз хархэта
пшыхэра иахьцаз хэфык тахеит, рхэеит. Иашоуп,
дара ртэкэагыы фажэафык инареиханы иршьит,
рхэеит, аха. Хара хмачми, абырсаатк иахныцшуеит.
Цшыхэра ицаз Алимгыы дрылан, рхэеит, иаххаагаз
хара иаадыруеит.

Иахъа Гэдоутатэи акинотеатр «Дружба» акны
хкомендант Ингишьтер Нармания дыкэгылон. Гагра
ахэатхагацэа аанкылашьа шрымамыз дазаатгылеит,
ажэлар рышка ахэарагыы каитцеит, ирыцхрааразы...

Игор Тыжэба дыршьит, рхэеит, аиаша хаздырам.

Еибашьфык: ари сара Гагра иткэаны изгеит
хэа, атанк иманы дцаны афны иргылеит, рхэеит.

Аапынра анааилак цаагагас икаитдарц игэы итазар акэхап...

Даур Агрба ишыапы, амина атапжэан, имыхэо икалеит, рхэеит.

Уаха Акэа ахы иакэитыртэырц ргэы итоуп, рхэеит.

Ирхэо ухэар...

Октябрь 15. Ачандара цхэыск акыраамта дыцэаны даацшит, ассиркэагы лхэоит, рхэеит. Абтара жэаа-өжэи өба рзы акыр ихыантахоит, нас хара хаиааиуеит хэа лхэеит, рхэеит. Нас даеа шыкэсык иахагы ихыантахоит, уинахыс зегы бзиахоит хэа лхэеит, рхэеит.

Даур Агрба ишыапы хыртэагэышыеит: иахтэыуеит, иаххыт... Вова Агрбеи, Анатоли Капбеи, сареи Гивии Аламиеи хрыштыаланы Ешыранза хцеит, аха азэ дубо икамызт. Гагрантэи иааргаз хэатха машынак хпылеит, ирөашьарц акэхап, 61-91 аномер аархэны ианеита, 16-19 хэа аалтит.

Ахэышэтэыртафы Даур аоперация изыруан. Гивии Алими – аби цей реыргэгэаны икан, сара сылабжышкэа сзытэахуамызт. Зегь реиха зэырхатцаны иказ Аграа ран Жения лакэын. «Аат, ахатца дзиуа, ианатахха ицсадгыл ихычароуп, нас ишца!» – лхэон уи хэөыуаак ахы иззағагылаз апхэыс – Ахатцампхэыс!

Октябрь 16. Иахэа Акэака ател хасуан. Хэоны цэны даеа зныкгы ионалан, рапхэаза иргылары, сышэкэкэа рытракэа ишыртэз иадэылганы иргеит, рхэеит. Схэычаахыс еизыскуаз сышэкэы лыпшаахкэа. Иахэак схы сцэымыгханы сыкоуп...

Афон инаркны Гьечрыпшыынза адэыгба бжьартцеит, рхэеит. Иагыиашатцэкэаны хэылбыха адэыгбабжы геит. Ура-а-аа! Уи абжы шака игэыкыз здыруаз сара соуп.

Октябрь 17. Алим Ешыра атабаи дахьтатэоу уаха даатытцзом. Саид иаб даараза дыгэхэааигоит, рхэе-

ит. Иахъак уи дааны Москвака ател данасгъы, цъара ицазаарын, ипа диқәымшәазеит.

Иахъа Зураб Ашәба (Каликәа Ашәбеи Тина Чхеизе рца) дыржуан. Амитинг акны ацәажәара сықәшәеит.

Иахъа Игор Тъжәба дышъны дааргеит. Дхаман иабхәараа – Ацъаа рымзырха ханынтала, цсрае-нынза исхаштуам уа хәыцгъы-дугъы, гәылагъы-злагъы, уагъы-тынхагъы иныкартцоз. Рацхъа ирбаз рымахә иакәымзи, рыцхә! Насгъы Игор даара дычкәына хаан, дымпышәырчакәа дцәажәазомызт. Зегъы-зегъы ргәы далсит.

Октиабр 18. Иахъа Игор Тъжәба ицсыжран. Абжыуаа ргъырак Гәдоутә араион акны ишыкоу мфашьо, уа зегъы еизаны, хатыр ду иқәтцаны дымфәапыргеит. Ицтахаз Гиви Цъапуеи иареи ирызкны амитинг еицымфәацаагарц акәын, аха Ацъапуа вертолиотла Ткәарчалка дхазгозар хәа иалаган – иалымтцгәышьеит. Игор Тъжәба изкыз амитинггъы амфәацгара сара исықәшәеит. Иацы – уи, иахъа – уи.

Октиабр 19. Владимир Басариа ичкәын Адгәыр, ицсы ааитеикырц афны дахъааиз, ихъзи ижәлеи фны ицъыба иштәз иан илбеит. Дыштцәыуозгъы иаалыршеит, рхәеит.

Иахъа хаибадырит ачечен еибашьфы Ширвани Басәеви сареи, алегендартә еибашьфы Шамиль иашъеитцбы. Уи фажәи хца шықәса ихытцуеит, азәы дишъхъеит узхәарым. Ширвани исзеитеихәон Гагра антадырцәуаз, ақыртқәа ирзааргоз ахтыс ссирқәа ртәы.

Автомат 30 м. ихысуеит, апулемиот – 45 м., аснаипер – 1500 м. ауафы дишьуеит. Аибашьракны умшәазои хәа уи саниазтцаа, абар исеихәазгъы: «Сара сзыцәшәо азәызатцәык ауп – Аллаҳ, иқәнагам акы самхақатцар хәа. Насгъы ушиашоу анудыр, удгъыл ага данықәу – амалахазгъы ушәазом, уанымшәа – упцзом. Ацсуаа уажәшьта еибашьцәа дуқәахеит...

«Иахъшәартоу изымцо ачкәынцәа – сара истахзам!» – лхәоит хан.

Октябрь 20. Иацы Муса Шанибов Апсны дааит. Уи хтыс дууп зегъы рзы.

Иахъа Гьаргъ Гэыблиа Аќэантэи дааит. Ўинтеллигенция ралгара иафуп, еитныпсахланы, хэарас иатахузеи! Ицъашъатэуп: агыркъа апсцэагъы ирыт-нырпсахлазомзаап. Ари аибашърафы шыта шэара иаха бцъарда шэеибытоуп, иаха шэеибашъуеит, хшатцахоугъы аабоит, аха аамта къафк иалагзаны хееибытаны хайташэабашъуеит, рхэозаап акырткъа. Уажэыкгъы хэзиааиндаз, анацълбеит?!.

Аќа ауаа мацфуп, иалтны ицеит, рхэеит, амала, бцъар гэгэала аеырхиара иафуп, рхэеит.

Кама хлацэажэон. Даур ишыапы ахтцэара уигъы дашыцыло далагеит. Аамта зегъы ахэышэтэуеит, афаст! Саид хэычы длыпкъазаап, Анрии Кристиinei Апсны иахъаанхаз иара дахтынкъаны.

Валери Цъения дзыфналаз ашэануа ифны ссир збон. Фбаны еихагылоуп: хыхгъы тцакагъы аеыкэабартакъа атаны, ауадакъа рыкны аеы урхэмарып. Адгъыл иатцанакуа ухэару, аихаха иќоу ухэару... Нас, ашышыхэа дыказарауази, уара! Апсуаа хааибаны дынхомызт рхэеитеи! Иитыхызи ашэаныуатцапажэ – Квитатиани?! Хара хтэқќа Апсны далганы доурышыт-заап, уаха арахъ даныхынхэ, ихы шхыртцэоз агэра ирганы... Валери, уи ифны ачечен еибашъфы Ширвани Басаев ихъзала иќаитцарц дафуп.

Гэымста. Ахэаафы хаибашыцэа инхэытцырхэхэаны къап хэа знык акы анаатдыркълалак, егырт бзарбзанла... саатк ихысуазаап. Уажэшыта зегъы нхартцэеит аныргэахуа аамтазы, апсуаа амырзакан архэо, икэашо иаакэлоит, рхэеит. Еи, Дато! Еи, Вахо! Еи, Бесо! хэа, – ирызфытны, ранацэа рыхэгъы рыртозаап. Егырт уи иацаапкны даеа саатк бзарбзанла... ихысуеит, рхэеит...

Октябрь 21. Рушьни Цъапуа рациала Тќэарчал еибашъуа ица Батал диацэажэон. Уи сабхэында Гари-

ггы дибозаарын. Ус анакәха еибгоуп, амала, абжы-
уаа рыкәхра иағзоуп, рхәеит, хағацәа.

Ахәса ахьяайдтәалаз иаха ирбоз апхызкәа аа-
цәырыргоит, ахәаха рибамто. Акахуа иапшуеит.
Иңьоушьаша, зеггы агәыгра дукәа рнырхуеит.

Иахьа Гәдоутә җалаланы җашнеиуаз даахәахит
Тырқәтәыла жәеинраалала санықәгылоз, Стампыл
азааигәара иҕоу ақалақь Гебза инхо апсуааи сареи
җаипылараан, апхәыс дысзыбхәозар Апсныҕа сне-
иуеит хәа Ада илазхәоз Шьандуан Ажәанба. Иавто-
мат ихәда иқәтцаны, Тырқәтәылантәи апсуаа ицны,
Апсназы деибашьуан уи уажәы. Исгәалашәоит, Стам-
пыл санықәгылозггы дааит уи, амала, ижәны дықан.
Амтц ңыруазар иуахаратәы ажәеинраала саңхьо сыш-
неиуаз, дыспырхагахо даналага, али-ңси рыбжьа-
ра цкәынцәақәак аакылсны, даарылцааны дыргеит.
Алтә ныха қадыць, иунамырқатқоҳәа иҕоузеи! Шьан-
дуан Ажәанба жәаха ңызқь доллар иманы Апсны
даазаап, ишаанagara иҕоу дгьылк ихәхаразы. Иабацәа
икарыжьыз адгьыл иара долларла иааихәар акәхеит
усггы... Җара хтәқәа уи җажәиҗәаба ңызқь доллар
изыркзаап. Ус, аибашьра ианалага, апсыуа цкәынак
автомат иаадырхәан, уаанза долларла изаамхәаз иа-
бацәа рыдгьыл, уажәы шыала ағьхра дағуп...

Иахьа Борис Тьжәба имашьынала Лыхны сахәшьа
лышқа ҳцеит. Җнатәаны ххәы напы аҳмыркыцкәа,
санхәыпқа Жана Цачлиа машьынак азны лфызцәа
лыманы дынкылсит, аха җара ханылба даақәгьежь-
ааны дааит, заа илыздырмазеихьаз апечқь лыманы.
Лкаиф бжәаххгәышьеит.

Иахьа телехәапшрала сықәгылара ықан. Ицәгья-
мызт хәа сгәы иаанагоит, акызатцәык ада: Камыгә
Агрба ипхәыс ацынхәрас, иан самхахәеит, афаст!..

Октиабр 22. Иахьа Валери Гамгиа итцәыуара ҳқан.
Дәрыпшь. Уа Гамгиак дынхозаап. Дзакәытә уағузеи,
изакәытә бағхатәроузеи мҗабжара иғахтәаз.

Иахъа Афон иалахысуан. Өыцъа ршыт, ыцъа хэны Гэдоутантэи агоспиталь ашқа иааргеит. Ашыа ртахын. Даур Агрбеи сареи ахэышэтэыртафы кыраамта хаицэажэон. Жэаа шықаса зхытцауз пхэы-зба қэыпш бзиа дибозаарын, иара җажэи жэаҗа ахыхытцауазы илуамызт. Уажэшыта шыапыда сызтахыда, уи азтцаараггы салгеит, ихэагэышыеит. Сшыапы хтэоуп хэа сара ахыларкэра зтахыда, дара сратэарымшыо...

Апансионат «Гэдоута» сахъааиз исархэон, Москвантэи Кама дшасуаз, илхэазггы: «...Даур усггы дыбжахеит, Алим ма хэфны дазышыыхча!...»

Саид иан данылыпкалак, ус ихэозаап: «Мама, уатэы Алимка даауеит!...»

Владимир Агрба исеихэон: «Ақыртқэа уажэы ахысра ас издыргэгэаз, абтцара җажэи хца рзыхэа хара хтэқэа икартцаз аультиматум нтэоит азоуп».

Гамсахэырдиа ибзоурала Жэыргыт ахахы ачеченцэа алалеит, рхэеит.

Акэа ахаиртэ багэаза хара хтэқэа ахыкэшара иафуп, рхэеит.

Чечениантэи ахаирпланқэа хца хзааит, рхэеит.

Иацы Кэаста Ченгъелиа еиҗикааз ансамбль «Аиа-аира» хпансионат акны икэгылон, хара хакэазамызт, итэыуа акэын ишырзеиныркэоз, рхэеит...

Иахъа ашыжымтан ақалақ хыхъаалагылаз, акахуажэыртахь дыхэхэаны хамҗахигеит Цъансыхэ Атэмаа: иаха телехэапшрала иссирны уқэгылеит, хгыланы уныхэаҗа нахкылеит, ихэеит. Ацъырмык акны сеибарбо хэсақэак акы иафын, апсракынггы... Ех, изакароузеи ухэарауазеи, ателехэапшра амч!

Октиабр 23. Ашыжымтан Борис Тыжэба ипхэыс Алла Акэака дылзасырц далаган, иамуит. Нас Москва Кама дылзасит, уахьтэ длацэажэаразы. Кама Акэатэи хгэылацэа Сичинаварааггы лзасуазаарын, Ада хдыхъчааит хэа.

Иахьа Валери Гамгия дыржуан. Гэдоутә акультура
Фны аҕны дыкѣатцаны амитинг ду ҕартцеит. Кэтолаа
хяхьзала Шота Чкадуа дцѣажѣит. Аҕсы днаихагы-
ланы Муса Шанибов иихѣаз ашьтахь, уаҕа цѣажѣара
атахымызт. Апап дихапхѣит. Иацгыы иахьагыы сгѣы
далысхьтѣкѣеит, Валери рыцха!

Амитинг аҕны иаахалафит Москвантѣи иааз
ахаҕымцѣа, Даур Агрба ишьапы еитахтѣатѣуп шы-
рхѣаз. Даур ифыза Беслан Бытѣба, рыхѣ шѣаны Мо-
сквантѣ хѣык ахаҕымцѣа ааишьтит. Хаибарыфны
хяхьнеиз ишьапы ахтѣара иафын. Аа-а, дышпахѣа-
ауаз, анаҕьалбеит!

Уи иаб Гиви исеихѣон: фыц еифыркааз хѣышѣфык
ар, амала, крыфо уаҕа хзыпшуам хѣа ишгылаз...

Иаха хпансионат аҕны кахдык деимакны ачечен-
цѣеи хара хтѣкѣеи ахѣеисыз, еикѣызкуаз Вова Агрба
еикѣа ф-хык ақѣшѣеит.

Апансионат «Гэдоута» иакуеит 360-фык, ифноууп
575-фык. Оумагы азаарцоит...

Октиабр 24. Иахьа амш баапсуп. Афны сѣаафнак-
ны Валери Гамгия сизхѣыцуан. Иагыызфит астатиа
«Апсынцрыда». Ках, шака исцѣыуадафѣи, анаҕьал-
беит!..

Беслан Бытѣба иааишьтыз ахаҕымцѣа, мыз-
кы рыхѣ шѣоуп, апсуаа ирыцхраарацы. Вишневски
ихьз зху Москватѣи аинститут аҕны ахѣ шѣаны Даур
итыц мазеиуп, рхѣеит, абтцара фажѣи фба инаркны.
Уа хцѣ-пшьба шықѣса ауаа азыпшны игылазаап.

Алими Даури рпаспортқѣа Ақѣа инхѣит, Москвака
излацо ак ҕатцатѣуп. Алим ирхѣта ааныжьны дцазом,
Даур уи ида шыафак ҕастом, ихѣеит.

Кама слацѣажѣон: Бесик Сичинава дылзасуазаа-
рын. Ақѣатѣи ақыртқѣа даара ишѣозаап: хрыцхраар
ртахуп. Уара убра ушыказ хѣфны ишцѣафналеи хѣа
аниалхѣа, оума азаарцон сара сакѣымзар ихѣазаап.
Иудыруазеи снапфымтақѣа нхахзар?! Иаха Қарт ад-
гылтцысра ҕалеит, рхѣеит. Анцѣа дыкоуп хымцада!..

Октябрь 25. Амырзакан атабиағы иадырхәон, иацкәашар ага ибартан, дреихсыр хәа ишәон, иара атцәуара иағын.

Игор Тыжәба инышәынтрағы хәхьнеиз, хсанитар згабцәа ахьжыз азы итцнахын, анышә ғыц пыркон.

Иахьа ихәхаит Кындыг ақытан иршбит хәа Жоржы Тыжәба ипхәыси иареи, жәаға шықәса зхытцуаз имага Радеи. Жоржы акыбачымазара ихьуаны ихы дамыхәо дыштан, рхәеит.

Даур уатцәы Москвага дыргоит: зыкьмаат истеит, снапы бзиоуп хәа.

Борис Тыжәба ипхәыс Акәа дахьаанхаз хьаа дус имоуп. Зкьфык рсиа картцеит, иаагатәу хәа, арахь уажәазы иаарго шәфык роуп. Акәа иаха 180-фык апсуаа цаны иалан, ақырткәа ианааилахәла азәгы ддәылтцзом, рхәеит.

Игор Тыжәба истол еикәатцәахьтә хшаауаз ачечен Ширанди хареи хпатреткәа еицтаххит. Акәантәи ауаа аазго Александр Анкәаб дааит – Алла дыказам. Борис хьаа дус имоуп.

Игор Тыжәба ицъыба итырхит, рхәеит: азажи-галка, җ-каканк, ацъар, авалидол, хәба-хәба ицоз жәамаатк, патронак – атдыхәтәан азы итахызар акәхарын, рыцха. Аамта мыжда зәгы ахәышәтәу-еит усгы. Даныржуаз аены иани иаби ицәнымхоз цьахшәон, иахьа иаха даеакала икан...

Октябрь 26. Санхәыпха Лонда, лыпха Ирма хатца дцеижьтеи мызкы цкьа итцзом. Амахә иани иареи рҗаархан, матәакәак рыхәхарацы Акәа иахьааиз, аибашьра аарышыклахан, уажәы апансионат «Гәдо-ута» иаанагеит. Кәтол атацеи абхәеи пшны итәоуп. Лондараагы, Ешыра рыфны абомбақәа ақәхауа ианалага, лхәычкәа лыманы арахь дааит. Абра еибабейт лымахә хәычи лареи. Уажәшьта, шәара шәазхәыц, урт реиниара шыкалазгы.

«Сангы, сабгы, саргы – зәгы хантцәааит, амала, Адсны аиааира агааит! – ихәеит жәашықәса зыхганы иааз Ерик Тыжәба.

Очамчыраа рычкэынцэа ишыуи ихэуи җажэафык иреитсам, агацэа шэафык иреихауп, рхэеит, ишыу. Очамчыра рымгази, абираккгы ахадыргылаза-ап, аха... Абаржа кэдыць иакэгэыңны имжэылакэа икам, арт зызхымтцит умхэозар... Абрада цыаргы ихьамтцыцызт хаибашыцэа.

Валери Цьения ачечен дтаоны Квитатиани ионы иитарц дафуп.

Никэала Хашыг Акэантэи дааижьтеи такэы штцуагы, Гэдоута дхамбацызт.

Октиабр 28. Абжыуаа рычкэынцэа җажэафык шыуп, рхэеит. Изустқаадашь, анацалбеит?

Гагра қыртуак ионы цэашыла ачышэшэы иаирган, апсуаа аннеи: «Аа, мхедрионаа сыоны шырблыз!» – хэа ихы алафихуан, рхэеит. Ионатқаа иан-нытала, аатцэала ашыақари ачашылеи җанэжаа-рын...

Игор Тыжэба ицсыбаф азы аталеит.

Абжыуаа рычкэынцэа итахаз рсиа Жана илбаза-ап: Тыжэба хэа уафы даным, Цыапуахэагы... лхэа-заап. Доусы иара итэкэа роуп дзышытоу усгы. Ара Ада дгэатеиуеит, нахьхы – Рушьни. Ада – лашьа-затцэ изы, Рушьни – ипазатцэ изы.

Иацуха Пицунда ааигэара ибжысыз ашхэа, Акэантэи Шэачақа ицоз, җажэафык апсуаа тан, рхэеит. Пхэыс хьантакгы илықэнакын, уа хшара длоу-заап.

Ашамтаз Ерик Тыжэба рациала Ткэарчал ддыр-цэажэарц дакэгэыгеит. Ихэахэрызеишь, анацалбеит?!

Пхэыск дыхэхэо дылбаауан: «...Сахэшьяца иоуп, сара зэызшыз, сахэшьяца...»

Октиабр 29. Иахьа абжыуаа рычкэынцэа иршыз жэахаафык рсиа. Ахра Берзения хэа иану Толик ица иакэзар – дыхтэеит – ипазатцэ.

Акэа, ақыртқэа затцаaira афыргэгэара иафуп, рхэеит. Гэдоута зегы есены рееитаркуеит. Еиха-разакгы ахэцсақэа уафы дрыхэом.

Агыруа утѣкатѣфык дыказамкѣа ипхѣыс аугѣ лтизаап. Данааи иалхѣеит. «Изгада, бара?» – «Хгѣыла, ацѣагѣара дшаѣыз иугѣ хжѣан, дыѣны да- аит...» – «Нас, шаѣахѣа ибѣазеи?» «Уара иштуиуаз истеит – жѣамаатк хѣа!» – «Аа-ит, иахѣа уи аамѣта ыѣан, иара имыхѣхѣар ада цсыхѣа имазамызт, жѣа- ба закѣызеи, жѣохѣ маат хѣа ибырхѣхѣар акѣын!» хѣа, агыруа ипхѣыс даалысуа дипѣеит, рхѣеит.

Октиабр 30. Иахѣа хпансионат сыѣнатѣоуп. Уи ахѣычкѣа ирхагаланы оума азаарцоит. Амра дыѣан: Шамиль Басаев ирхѣта иманы дцеит, лассгѣы Акѣа иаѣѣлоит, лхѣеит. Иашѣа дара рыѣны дыѣнами, ил- дыруазар акѣахѣап...

Иаха Ешыра ахысра гѣгѣа цон. Ѣыѣа аерманкѣа ршыт, ираѣѣаѣны аѣынѣагѣы рблит, рхѣеит.

Автобус азна аѣсуа партизанѣѣа, Очамчыра рымѣа цыртѣѣан, иштаз амѣа рыцратѣаны, зегь ры- блит, рхѣеит.

Ухѣан-схѣан мыжѣаѣк оума ѣанатѣоит, имѣны Ан- ѣѣа ихѣааит.

Баграт Шыынѣѣба дааргеит, рхѣеит. Абжѣы- уаа рыѣѣѣынѣѣа аѣхыраара рмоур иѣадырхоит хѣа ихѣеит, рхѣеит. Заѣа ииашоу сыздыруам.

Кама Москванѣтѣи дѣаѣѣажѣон, лхѣычгѣы-ларгѣы тѣѣыуеит, аѣныѣа аара рѣахѣуп. Саид хѣычѣ ател аб- жѣы ангалак: «Шѣзырѣы, Гѣдоута!» – ихѣѣозаап.

Иахѣа Хѣаѣ Анѣѣаб ѣѣѣынак дыртѣѣыуон, еитѣбы мышѣаѣжѣа раѣхѣа дѣахѣхѣан. Реихѣабы аибашѣра даѣууп. Хѣык аибашѣѣѣа ран, рыѣѣа, азѣы иѣны даа- гѣышыѣеит. Уигѣы дшылзынхо лдыруазар...

Октиабр 31. Ашыѣжѣымѣтан аѣырмаѣыѣ аѣны сым- наѣаѣкѣа аѣаѣым Шалуа Гыѣѣеи азѣаѣ Хыырсон Да- шѣелиеи сааныркылан, Баѣиаа рыѣѣагѣ иазкны жѣа- быжѣк сархѣеит, Шеварднаѣе идкыланы.

Уаха асаат ... рзы Акѣа иаѣѣлараны иѣоуп, рхѣе- ит, ашыѣжѣ. Аѣеи сареи иааѣеит ар рыла иѣѣыз амашѣынаѣѣа жѣѣаѣы уахѣ ишѣѣоз.

Ицъашъатәуп: хъык ацсуа ткъацәа рзы фъык ақырт ткъацәа ртахуп. Хъык ацсәа рыпсыбаф азыхәан – фажәафык агыркәа ртахуп. Ацсуаа хәпс-цәа шынхмыжыуа рдыруеит, дара ртәкәа хәы ры-мазам, акгыы иацсазам...

Роза Черкъезиапха. Уахатәи ателедырратара мѡапигон Ацсны атцареи акультуреи рминистр Но-дар Чанба. Ажәа зитазгы Роза Черкъезиапха лоуп. Уи Анцәа ду икынтәи даашътуп, рхәеит. Умпсыр иагъа убап. Лара дагъссируп аиашазы. Ѡ-саатк ир-зынапшуа дцәажәон. Амѡапгаф дааникыларцгыы иеазикуан, аха лара усцырхагамханишь хәа лфынал-хон: Ацсны анырша бжъфык амаалыкъцәа азишеит Анцәа. Знапы ианитцазгыы дыпхәысуп, уи Ацсны Хәа лыхъзын. Хъык ацацәагыы лыман. Руазәы ақы-рт пхәызба пхәысс дигеит – убри риашашъа змам гха духеит Ацсны азы. Ацсуа атәым милат пхәысс димгароуп. Халамыс, хчеицъыка, хкъабз – зынза ихазуп. Ацсны тиуп, итиуп ацсуа дгъыл, убри афнытә адгъыл фыхра убриакара ихъантоуп, шыацкъала икәабатәхеит, уаха хнырхәышъа амам. Аикәатцәакәа хабашъит, аха хара хымпада хәиааиуеит. Анцәа дхатцалатәуп. Агъычра мап ацәклатәуп. Арзынба – Ацсны дахны Анцәа дишан, дазааишьтит. Ипцыха-гакәоу шырацәоуггыы иара даиааиуеит. Уи ашътыхь дгылоит даеазәы, дагъыцәгъахом. Нас диуеит тцеи лашак: Ешба ижәлоуп, Цсоу ихъзуп. Аамта убри иа-гъитәхоит. Анцәарныхәарақәа икарыжъыз зеггыы фыц ишьтыхтәуп, азиасқәа иахкъашъыз зеггыы ры-цкъатәуп. Аныхақәа шытыхтәуп. 1989 шықәса иаз-кны хажәлар Дәрыпшь ныхамтца Анцәа ианихәа – инаигзеит, аха хара уи итабуп хәа иахамхәазеит... атыхәтәан, уи хъык атауад жәлакәа змоу, хца-хца фыт рнышәнапқәа рыманы, ацәашъқәа катцаны, амечышазы Лыхны инеирацы рыдылтцеит...

Дцәажәон Роза Черкъезиапха ацсышәа цкъа-ла, зынзатцәык аурыс ажәак лцәалашәан: «Сатам-

зааит!» – хәа абырсаатк аара лхы инадылтцеит. Ари ацхәыс, иагъиашатцәкьаны, хымцада Анцәа ди-хатарнакны Ацсны даашьтуп.

Ноиабр 1. Иахьа апансионат «Гәдоутә» акны акрыфарта аадыртит. Ибзиангъы еиҕыркааит. Асол-датцәа равтоматкәа кны иахылацшуеит. Уаанза крахьырфоз апансионат «Осетиа» акны акы ааныр-мыжьбит: саани, тцәыцеи, мхатцәи...

Иахьа аҳаирпланкәа ҳазиашатцәкьа ихаланы, амшын иалахысуеит. Иныкартцозеи уҳәарауазеи! Рацхьа амшын гәы ихалоит, нас ауп ахысыбжь анго. Издыруада уи зызку, ауаагъы шәаны шака еилафе-иласуазеи! Иудыруазеи, лассы Акәа иакәларц ргәы итазар?!

Рима Аҳашцҳа дахтан. Лхатца Гиви Агрба ар има-ны Акәа ахахы, Шромака дцеит, лхәеит.

Сара сыхшыҕ еитацаны саман Гаграка ицоит. Истахым сара уажәы уи ақалақь абара, избанзар уи иадхәалоуп схәыцра хаакәа рацәаны: иреигьу споемакәа ахьацыстцаз, апародист Александр Ива-нови сареи ақәгыларақәа ахьеицымҕацаагоз. Бо-рис Гәыргәлиеи сареи, ҕенак кәапеишәа ззал тәыз ацсшьаҕцәа рҕацхьа ҳақәгылон. Амҕацгаҕ Лиолиа Тәанцҳа дҕагыланы сҕыза лхы наикәылкуеит:

– Ажәа имоуп Алмысхан Гәыргәлиа!

– Беилагама, бара, Лиолиа? – аччара сызнымкыло слызтцаауеит, сара сҕыза иаб ихьз хәаны азал дахьы-длырдыруа.

– Ара итәоу аурысқәа рзыхәан, Алмысхан Гәыргә-лиагъы Борисгъы зегь дара ртәоуп.

Сара ажәа ансылтозгъы, иара убастцәкьоуп уи сшыдлырдырыз:

– Уажәы ҳаизызырҕып, абаҕхатәра кәимат змоу апоет Хәамца Бебиа!..

Ари зегъы зхысхәаауа: истахым сара мчыла аҕа хәымга импытыркәкәааз, ицыххаа-жьыххаау, уаанза иссирыз ҳақалақь Гагра макьаназы абара.

Ноиабр 2. Иахъа Амра ѡажѣи жѣба шықѣса лхытцит. Анацъалбеит, заќа иныхѣа дукѣаны харпы-лози ххѣычќѣа рира мшќѣа. Уажѣы ус иаахгѣалахар-шѣоит ауп.

Кѣаста Ченгъелиа Гѣдоутѣ дшааизтѣќѣа ансамбль еиѣикааит «Аиааира» ахыызтѣаны. Ашѣа еснагъ иатахуп, алаф бзиа иаѡызоуп. Мыќѣ, Шура Атарба хѣа дыќан, лафхѣаѡык. Иаб дыцсны даныќѣаз, уахык дааины ачапшыацѣа даарыдтѣалан, рќѣатеиах шпитцѣооз мацара ирымбазакѣа, иќѣаќѣаза иаадыр-шеит, рхѣеит.

Иахъа Акѣантѣи дааит агыруа имоу Амчцхак. Спеи схатѣи авертолиот итыргеит, сара цѣгъамыждарыла сырцѣааит, лхѣеит. Арахъ уи сышлацѣажѣооз збаз: ари наќынтѣи анапынтѣа лытѣаны даашытуп, угѣуѣа-ныз, рхѣеит...

Лиуда Аргѣынцѣа лтаацѣа зыѡналаз аѡны сыќан. Изаќароузеи, анацъалбеит? Ишырхѣо еипш, хыхъгы цѣаќагы аѣы урхѣмарыртѣ иќоуп, ма изакѣызеи абахчарахѣа иатцаку. Гѣдоутѣ аќалаќъ агѣы ашшараќны дынхон, арахъ апсуаа ааибаны дынхомызт, рхѣеит. Иажѣит хѣа уи иаанижыыз икострумќѣа руаки ацъыба итѣаз абгъыц абартќѣа анын: «...Лассы изыцшаатѣуп: ашифер, атѣтын, аѡы, акониак...» Аѣеимаа асахъа тыхны иатцаргыланы... Хѣара хыла-гѣыла хѣилатцѣаны дара ачара ргѣы итѣамќѣа иќамызт...

Ноиабр 3. Аибашъра мыжда икќаза иаанарцшыз рацѣоуп. Валери Касланзиа ицѣа дычмазаѡызаап, уиоуп иаргъы арсќак Акѣа даанзырхаз.

Аѡѡан Фѣния Аѡзцѣа дыспылеит: хѣара хтѣќѣа цѣызла Шрома ргеит, лхѣеит. Сгѣыргъатцѣа аиааира сыманы сшааиуаз, уа зѣа деибашъуа Жора Микаиа дааспылеит: сгѣыла уахынтѣи абыржѣы дааит, Шрома анеиразын жѣа-километрак рзыбжѣоуп хѣа ихѣеит, ихѣеит. Гиви Агрба ххѣычќѣа иманы деибашъуеит, иныдмыртѣандаз, анацъалбеит!..

Пѣц Апба имахѣыла иѡны кажъны, итаацѣа иманы Москваќа дѣеит. Уи Гѣдоутѣ араион ѣыц акны дын-

хон, дшэаныуан. Пач итаацэа иманы уа дыфноуп. Ипцхэыс Магнолиа ххэы рхианы астал ханахалыртэа, Акэа хаказшэа хгэы иабейт, амала, хаакэымтцзакэа зызбахэ хамаз рыцкэын еихабы Астамыр ага ина-патцаконтэ данаагаз атэы акэын.

Амшын ихыкэгыланы Акэака ипшуан Рушньи Цыпуа ипцхэыси иарей. Бомборатэ ахаирпланкэа акатахэа еишьталаны ицаны, абомбақэа Акэа иа-лажыны иаауан.

Ноиабр 4. Иаха ахэцэа рацэаны иааргейт. Ашья рацэаны иртаххейт. Автобус азна ауаа рыманы ице-ит хпансионат акнытэ. Ирхэыз фынфажэижэафык ирейхауп, иршьыз жэафык. Шрома ақытан ишакэым итахеит ха хтэқэа, хаирпланла ирхала-ны индыртэейт, рхэейт, ахэашақэа. Дтахеит Кама атцара лыцызтцоз лфыза Мурман Гагэуа, дабица-затцэын, амыжда!

Атцхыбжьон, хацэа апсымтазы Леуа Лакоба ашэ дасит. Сара сцэарта сылыууааны сындэылкэейт, сахэшьаца ак ихэзар хэа сшэаны, иаб ибжыы ансаха. Абар, икалаз: Кэтолтэи хгэыла Адамыр Коғониа ица-цэа афыцэеи иарей Красноиарск, Ирбеиское ахаблан аус еицырымуаз абнафы, айбашьяра ианалага, Апс-ныка идэықэлан ишаауаз, амашэыр иақэшэан, раб дтахеит. Гэдоутэ ианааи, нак усгы амфа кын, апсы дрыманы Лыхны сахэшьа лыкны акэыба иатцаз-за ашта ианынтала: анду далапсит, ан лгэы лкит, дыхэхэейт... Рцазатцэ Ешыра дмеибашьюази... Коғо-ниа Кэчыг иахэшьацацэа Шьякрылаа, Алакэабақэа рыкны Акэағэаниа дыпсны дшааргаз анраха, рыф-ныка дыргарц иалаган, сымахэ ихы иақэйтцейт. Нас Шьякрылаа са сышка идэықэлейт сымахэ дрыманы. Хэхэфеиз ауаа хзыпшны итэан, атцх агэы шеифона-шахьазгы. Сара аихабацэа схы нарықэкны абасгыы фэастит:

– Фышықэса рацхэа Шьякрылаа ран лыдунеи лыпсахгэышьейт, Акэағэаниацха. Мчыбжыык апхэа

Витиа Шьякрыл ица Алхас дтахан – дитцэуеит, дихьит. Анышэ еитапиҕагышьеит. Сгэы излаанаго ала Коғониаа рахэшьацацэа ара ишыҕоу, Алакэа-бақэа, сымахэ уоуп, угэы иалымсын, аха... Адамыр Коғониа ицсыжра уара азин уам. Азин змоу Ашьякрылкэа роуп, раншьа иоуп, ран лывараҕы, иахэшьа лыкны днаган дыржуеит...

Убас иагыҕкарцеит.

– Ацсны зегынцъара абомбақэа қахауеит, абри хашкол акы аақэымшэеитеи, уара?! – ихэа-заап ашэҕацхара згэы цнатцэаз лыхнытэ цафы аашьякэк.

Иахэа зегы рылахь еикэуп: хаибашьцэа акгы рылымшеит.

Кама телла хлацэажэон: Алим иацы днеит, иашэа ишыапы хырымтэои... Аха хара хтэқэа Гэымста ирит хэа телехэацшрала ианиаха, уатцэы сымцар калом, сара сыказамкэа Акэа иалалоит хэа хэаас икы-заап...

Гари Тьжэба Ткэарчалынтэи дааит: абжыуаа арыцхара ду итагылоуп, ақытақэа танкла ирылахысуеит, иахэацсыуоу азы мацара иргэйдтаны иршыуеит...

Ноиабр 5. Ацсны атагылазаашэа шыхьантоугы, апансионат «Гэдоута» акны зегы ателевизор иакэшаны иаатэоит. «Абеиақэагы тцэуеит» иалагоит лассы. Ицэоушьаша, ари асериа рацэа змоу афильм, есэны итцэылхуа иахыччоит цэоукы, арахь есыуаха ахэацшырта рибатахуам. Сергеи Михалков зны, Асовет Еидгыла Агимн баацсны иуфит хэа даныхтарк: сара ибаацсны изфит, аха шэара шэгыланы ишэхэоит хэа реихэеит, рхэеит.

Анацалбеит, изакэытэ дырратара ссирқэоузеи телехэацшрала ицо, аха хара хзын урт акгы хаара рытцэзам, хара хкны еибашьроуп...

Ноиабр 6. Борис Тьжэбеи сареи амла хэацзо ханалага, акэац аахэаны Лиуда Аргэынцха лышка

ихаманы хцеит. Ҳахънеиз Гагра ирымоу уи лаҳашъа ихалхэон: Акыртуа еибашъцэа хгэыларе инейны, Хьйба тахмадак ахы хат хэа дыхтаркит, аха акгы анизцэырымга, инейгэйдтаны дыршыит. Аоны апхъатцэка апслымз икапсаз акны дагыржит, аха ишъапцэа рымтэахит, издыруада цэара азэы дымфохнагар хэа. Ус, ишымгэыгзоз хара хаибашъ-цэа нейт: – Шэырмейгзан, шэырмейгзан! – рхэон урт зегы ахъеибашъуаз. Аха цэоукгы, хшыкамыз анырба акэап, хафны аацэырхэны ирыманы ицейт; айбашъра ххысит, ох, гэышъа хэа хапсы ейвго хаштэаз.

Иахъа Москва теласрахэа ацошътафey сахънеиз, айсра дутцэка збейт. Иаатгылаз амашъына «Волга» даатытцын цкэынак, ар матэа зшэыз азэы дисуа иф-ааихейт. Изысуаз фархък шиакэызгы, акы дырзафакуамызт. Амашъына зтэыз ифызцэа рацэафын. Егы уаха имч мхазо даналага, ейцэа лаишъклаижын, фыцэара иуатэа ейхыркалацэа надирбейт, икэшаны игылаз зегы. Айсра иалагаз, амш го идэыцэу апсуа цкэынцэа роуп, егы хзыхъчарц иааз ачечен еибашъфы иакэын. Сара уаха исзымчхакэа ашырхэа сындэылкэан, снейны сфey иташэоз расхэейт, икэтынгы ицейт, рмашъына илтатэаны, цэара, қыафура...

Иахъа Ткэарчал атагылазаашъей абцэари ртэы Владислав Арзынба иархэаразы иаайт: Иван Логэуей, Павел Азынбей, Игор Гэыргэлийей.

Цэоукгы ирхэойт Владислав Арзынба азэгы дитцаазом, зегы иара ихала избойт хэа.

Зны, гэыпфок ейцны Жэыргъ ашъха ианфей, ахъча исасцэа дрызтцаазаап: Ага жэабжыс икоузей хэа. Дара ахъча иааихлафны Цкэа Абыхэба хашкол адиректорс дкартцейт, рхэазаап. Уара, уи дтцарадоуп, анапынтцаратцэка издырзоумей, ицэейшъазаап настха итэаз азэы.

– Уара дуазтцаап, сара дсызтцаап, убас аусгыи иу-
лап! – ихэазаап ахьча иахаз ажэабжь дгылара ната-
ны.

Очамчыратэи аштаб аиҳабы Даур Тарба ѿ-верто-
лиотк рызна абцъар Ткэарчалка идэықэитцеит, рхэе-
ит, аргыи аццаны. Иахьа ашьыжь СНГ аҳаирпланқәа,
Гэымста ақыртқәа ахьхысуаз, ицаны абомбақәа
рықәрыжьын, уаҳа хысбжьык аамгазац, рхэеит хде-
путатцәа. Сара урт ркынтэи Москвака ател сасуан.

Борис Тыжэбей сарей хайлытцын, Иулиа Паппца
лыкны хакан: иарбанзаалак ишэахто хэа акгыи ха-
мазам, акы ааҳаузаргыи ацсыматэақәа рзын иахта-
хуп. Лхэеит.

Баграт Шьынқәба матэа ҕазала мацара даан, ҕыц
деибьртеит, иаргыи Москвака дцеит.

Ацсуа телехэацшра ианналаго еснагь абас ражэа
ахы ркуеит: иахьа цшыноежэи хэба мшыи тцуеит
Ацсны еибашьуеижьтеи... Амшқәа шцарыцхьазои
ухэарауазей, рыщақәа!

Цсоу ахэааҕы апориадок кхатцоит хэа ицаны
игылеит: Цьумка Микаиа, Алик Логэуа, Алик Ахэба,
Алик Даутиа... Крызыкатарушь? Ацсны, ақыртқәа
рмандаринақәа ҕыхны, иганы аерманқәа аурысқәа
иддырхэхауеит. Аиааиразы ацара атахуп, уи иара
Ацсны ахата иамоуп, иамагэышьоуп, аха еиҕыз-
каауа дабакоу?

Ноиабр 7. Ноиабр быжьба аныхэа тцэылхуа
хшахыччалоз, хыхьтцэыуа хашцакартцей, анацьалбе-
ит?!

Сахэшьаца Батал Лакоба ишьтоуп, Витали
Амаршьан ица Беслан ишьтоуп, Гьаргь Жанаа ица
Темыр ишьтоуп... Икам.

Ефкан Цыба (Тырқэтэыла) дтахеит, дтахеит Быр-
зентэылатэи иааны еибашьуаз абырзенгыи...

Ноиабр 8. Борис Тыжэбей сарей хтаацэа хама-
ны Лыхныка хцеит, издыруада сахэшьаца дырба-
зар еилахкаарацы. Иаха дааны дцеит, рхэеит. Анцэа

ицъшьоуп. Ҳахънеиз убаскак ауаарацәа ртан, ҳхы ахыбааны ҳхынҳәит, амла ҳшакуазгъы. Ҳшааиуаз, Витали Маршьан имаҳәыла икны дыкамзи, Беслан изын хрызтаап ҳәа ҳаицырхашышьы амзырха ҳанынтала, ачкәын иан ак калаз цышьа, дырзымкажо цәгъала даҳдылеит.

Амфан Алла Рождественскаиа ихалҳәон: Акәа абомбақәа аларыжьуа ианалага, ан лхәыцқәа ирмаҳарц азыҳәан, апианино абжьы рдуззаны иалы-рхәозаарын...

Ноиабр 9. Ада дычмазафхеит. Акы узымыфуа, акы узамыцхьо афны уаныфнаха – амш мыжда аантәазом.

Ноиабр 10. Иахъагъы афны сыфнахеит. Цсоу аҳәаафы иказ Валикәа Касланзиа исейхәон: аҳаҳаирахәа амандарина мфангара иафуп. Ацсны иахъа иаиааирц азыҳәан амал атахуп. Ара ачкәынцәа ацарарҳара иафуп.

Саргъы знык икоу збаразы аҳәаакынза сшәыццар стахын анысхәа, ҳара хәфык ҳакоуп – ҳмашыына уаҳа уаф дақзом, ҳгәыц акынгъы уаҳа азәгъы даҳтахзам ҳәа сархәеит.

Иацы абцъар азы ахы ахъеизыргоз, Ада лхыма-цәаз затцәыкгъы рылтеит. Рыцҳа, Ацсны!

Ноиабр 11. Витали Амаршьан ицазатцә дтахеит – Беслан. Илымҳақәа фырхит, ицынтца фырхит, нас ихы-ифы рыблит. Лыхны дықәатцаны дыртцәыуан, Гарц дганы дыржит. Лыхны аб дсыҳәан, ацәажәара сыкәшәеит. Гарц, ацсы дааихагылан, ашьхаруаа еибашыцәа ихы нарықәкны ажәатынха ихәеит аб. Афырхатца Витали Амаршьан. Аегъы жәлала ифәеит.

Ноиабр 12. Иахъак амш ссируп. «Амш баацсы шелгарыз – ауафы баацсы дыбзиахонда!» – лхәалоит санхәа.

Дабакоу, дагышпакоушь, рыцҳа, сара сыцстазаарақны рацхъаза сан ҳәа засхәаз ацхәыс?!

Ноиабр 13. Очамчыраа рычкэынцэа Гэдоутэ иа-аны абцъар аархэоит. Атаратэи ашэанцэа хэычкэа, хбызшэа рымдыруеи, апсуа хэычкэа ирызфэытны, чархэара рзуны акырткэа иддыршыит, рхэеит. Фежэи хэфык ашэанцэа рыфэдахны абна илалазаап, атараа урт рыфэнкэа зеггы анырблы ашытахь.

Ноиабр 14. Ешыратэи ахысыбжыкэа иаха-иаха рыфедыргэфеоит.

Вова Агрба – Кама лабхэа иашья, иацы икабинет акынтэи Москвака ател санасуаз, ртаца шыта дахымааз игэала ааилыжжны дсафеажэан, иахья ипхеишыоу здыруада, чкэына кэышми, ашыыжыхья ахьяхфоз акыраамта дхадтэаланы дхафеажэон, уажэы-уажэы аччапшы ааифыкэло.

Иахья Апсны иакэлейжытэи хымз цит. Москвантэи телехапшрала иахдырбон асасааирта «Ритца» акинотеатр «Апсны» шбылуаз. Рыцхакаэа, сгэы сыхуеит.

Алим Агрбеи Сергеи Арзынбеи Ешыра атабиакынтэи иааны икан. Шака рхы ргэы акэыбзиази, ухэарауазеи! Иабатэи еинаалароу, Апсны тарцэтэуп рхэеит.

Ноиабр 15. Иван Логэуа исеихэон: – Кэачараа анахэагыл аамтазы – Мыкэаа, Цлоуаа, Гэадаа, Цыгьардаа, Кэтолаа... – иаарыкэыршаны икоу, уахыкала ишыкэаххуаз раххэеит, рыедмыртцысыроуп!..

Ноиабр 16. Ага танкла акыта далалоит, данцо ипцсгы иманы шыапыла дцоит.

Заур Бигэаа иахэшыадулца Ахацымбагы иарггы ршыит амашына иахыркэаны, Аацы акытан афы аныржэ, рыгэкэа нибарханы. Ашыра зуз Кэырназе ижэлоуп, дапсуоуп. Заур дааганы Лыхны иашыеихаб ифны дыкэартцеит. Зыбзиара узымдыруа ицэгьара уалахаит хэа. Иаб Грышыа Бигэаа рапхьатэи ипхэыс Лыхнытэымзи, Гагэлиаа дыртыпхан.

Уатэы апансионат «Гэдоутэ» хдэылганы Гаграка хдэыкэыртцоит. Ара, архэта фыц еифыркаан, урт

рзын иртахуп. Шака иахтамымзеи адэылтра. Зшэы-
ра хэычқәа ыркэаталеиуа иааз – хэыцъегь иах-
зышьтымхуа ачысмаҭәакәа лыхәхәеит ари аоны
икоу.

Ноиабр 17. Ҳацхәа автобусқәа наргыланы 673-
фык зыфназ хпансионат атарцәра иалагеит. Ҳара
Заур Бигәаа ицсыжрахь хамцар каломызт. Уака иаа-
лыркыаны ажәәхәара сықәшәеит. Мықәаа рычкәын-
цәа, Маршьан Витали ицагыи днарылатцаны, Лыхнаа
иртәыуеит угыи.

Иван Логәуа исеихәон: Баграт Шынкәба, Мо-
сквантә иааз иматацәа рбара Члоука дышцаз, Тамшь
днеиуаны, ақәылафцәа ипылазаап. Акы ишазхәаз-
гыи ицәа иалашәеит. Аоны дахьнеиз уа даанхеит,
ишьтахька дхынхәыртә икамызт. Есикаитцалакгыи
иматацәа фацхәа Москвака идәыкәйтцеит. Ус, апсуа
интеллигенция, хатала: Шалуа Инал-ица, Ҳазарат
Аргәын, Алықьса Гогәуа, Шамил Лакоба ухәа рна-
пынтцала хааит хәа, Члоу аштаб акны ифеит Алықьса
Кәытцниии Виолета Агрцхаи. Урт Иван Логәуа иманы,
ахәара злакартаз ала, Баграт Шынкәба икны ицеит.
Ҳааинымаалакәа ақыртқәа асуверенитет аахартә-
раны иказам. Ҳаинааларазы иаафыз ашәкәы акны
хацхәа угылар хтахуп хәа иархәеит. Асуверенитет
атәы хпарламент иаусуп, иара иазбааит хәа ратеи-
кит Баграт Шынкәба, иагынацитцеит: егыи шәкәы
өтәызар, Шалуа Инал-ица ифны, инапы атцаифуазар
саргыи садгылоит, ихәеит, ихәеит.

Ацхаражәхәафцәа рхы рымагәыхьха, аштаб ар
зкәыршаны идьргылахьаз Баграт Шынкәба ифны,
есикартцалакгыи, цәгыамыждарыла мазала ирылга-
ны идәыкәыртцеит.

Сара исзеилымкаауа: изуствәада апсуа жәлар
рыхызала Апсны жәлар рпоет икны инеиуа ауаа?

Ноиабр 18. Ада, Владимир (Бацьол) Афзба – Аа-
цаа рқыта анапхгафы иквартира аилыргара дафуп.

Уи Гэдоутагы аквартира имазаап. Аха ахэынапцкэа ҕынлагы аекэа дырхэмаруеит, харфар хэа хшэоит.

Лаврент Агрба ианхэа лахэшьапцха Чантуриак диман. Иара данпсы – лара Қартқа дцеит. Обаны икоу урт рыоны ионаларазы, есымша иахырцаны иааз неины агэашэ иадхозаап, асапат цырезаап. Лаврент арахь дхэхэаны ацапхақэа хайтеит. Убригы еиллыргейт Ада иахьа. Вадик Бабиа ичкэынцэа хадхрааны, хнаганы хаднартеит. Ауха чаик аажэны, адшэмацэа рпатреткэа шэыусткэада цым-цым хэа ихэхэапшуа, хайкэышышы ханаатэа, Ада деитцапжэаны атэыуара далагейт. Нас, уаха хаанымгылазакэа, акэатэи хгэылацэа Апбақэа Араион ғыц акны инхорышка хцеит...

Ноиабр 19. Иахьа шаанза сааны иаха инхажьыз аоны гэастейт. Азэы дысцэыоналар пхашьара дууп. Уи ауаф сара дсыкэгэыгуейт.

Апресс-центр акны исахаит, абжыуаа рычкэынцэа Тамшь Очамчыранза ахы иакэитыртэит хэа.

Алим Агрбеи Сергей Арзынбеи Света Кэытцниа илыманы аоны дааит. Уи усгы зегы лара илусуп. Урт, Ешыра апозициакны иахьыкоу, дара ирызкны иаархэакэоз зегы анраха, ицъаршьейт. Убриакара ухэан-схэан рацэоуп.

Иахьа Афон оснариадк алахаит: ғыцъа гэгэала ихэуп, рхэейт.

Исхаштыз: жэацы, цхынчкэын жэибжь аены Гэдоута дааит хсахьатыхыф Валери Гамгиа иан. Дахьаалагылаз рацхьа лычкэын дизтааит, аха цей илархэарын уи дшыцсыз. Ларах Ткэарчал икоу, Кэтол икоу хэа далашыфкзаны ажэабжьхэара дафын. Ажэлар лыкэшаны, еихаразакгы ахэса, дыцшыо илыхэапшуан. Лара, рыцха, илхэоз иазызыфуаз цышьа, иаха-иаха леалалхалон. Нас, Игор Гэыргэлиа, Важа Зарандиа имашьына ааимхны, лца дахьжу Дэрыпшька диманы дцеит. Ашьтахы уи исеихэон:

иахънеиз лыпџаџа ашәеикџара рхьыхәхә иа-
нылпыла, дхагаханы уи иныџалтџоз хәа.

Гәдоутә агуманитартә цхыраара рыртон. Смата
Анри ишџацәкџарақәа кылсит, ашкол ахь дызџаџом.
Аимаақәа ахьрыртџоз, раамтә анааи, иахәшџа Кри-
стинеи иареи џналаџаап. Аџәатәи аџсуа школ-ин-
тернат Зизариа ихьз зху аџтәи арџаџы Нодар
џлиа иакәын изшоз. Ахәыџқәа ирхырхәхәаны, ры-
блақәа тәа ишахәаџшуаз, адуқәа рытара далагаџаап.
Ари збаз анду Ада, ани лычхауа дыџахызма: оума
икәылхәаџәеит, рхәеит. Игылаз зегъы хматаџа
ирыдгылаџаап. Нодар џлиеи сареи ибзианы хайба-
дыруеит. Дрыџхасшәоит ахәса рыбз дахьаџашәаз,
аха сгәы иалоуп ахәыџқәа рыбла тәа ихәаџшуа аду-
џаа ргәы ахьыџаитџоз...

Ноиабр 20. Схала аџны сахьтәаз Владимир Баса-
риа диман днеит Соломон Саникизе хәа қыртуа тах-
мадак.

– Ауаа сыжәлеит, сыџны сдәылырџарџ иаџуп,
уара уеипш иџоу азәы дысзыџназар сихьчон, – дсы-
дџатџәыџатџәылон Соломон зыхьзыз, – сахьынхо
центруп, азыршы сымоуп, ахьшәашәа...

Сахәаџшуеит хәа сахьааиз, уи ипхәыс
атакәажәи аџсуа еибашьџыки аиџәхара иаџын.
Аџәатәи хәсақәакгъы идгылан:

– Шәара Қәтешьынтәи шәааит, убрахь шәагь-
џа, ари сара сыџналоит, мап анакәха аџнатџа
шәытџал...

Атакәажә уи аалырхәуаамызт:

– Сара ара сиит, џьарамзар џьаргъы сагыџом!..

Иаха Ешыра аџхаџы џыџьа ақырт еибашьџаа,
абираџ шкәакәа кны, хара хәхь ииасит, рхәеит.
Қартынтәи иааз ар цеит, абџьар здыркыз хара хауа
аибашьрагъы хтахзам, зегъы шәара шәышџа аиасра
ауп хзышьџоу, аха Гагра ақыртқәа ирзыжәуз аџыза
хәхьыр хәа хшәоит хәа рхәеит, рхәеит...

Ааи, Гагра ақыртқәа рацәафны интцәеит, аиаша-зын. Икоуп уи аныргоз иаххәау алафкәагы. Абар, урт руақы. Гагра аибашьраан асанаториа «Украина» ақынза инеины ианаагыла, еибашьфык дхынхәын дшааиуаз, быргк днеипылазаап. «Шәабанзанеихьоу, дад?» хәа дантцаа, ацсуа еибашьфы: «Украинанза» хнеихьеит!» – ихәазаап. «Иабихәац, Украинанза шәызцози, Шәача шәаннеи шәаагыларггы хара иах-зымхози!» – ихәазаап атахмада.

Ноиабр 21. Иахья 100 мшы тцуеит аға хәымга Ацс-ны дақәлеижьтеи.

Ноиабр 22. Амш цәгьоуп. Адаггы сарггы афны хаздәылтцуам. Ихашьахтцәа акгы хәмазам. Борис Тыжәба ипхәыси иареи Витали Амаршьан ишқа ицеит, Гарпқа. Ауафы ихы имагәыхьха даныкоу, ана-идтцалара акыр иацсоуп. Шәанцо сарггы сыжәга хәа расхәагәышьахьан, аха ирзеипшымтәызар акәхап.

Владимир Басариа афны дааит. Никәала Кәытц-нией ипхәыс Светей итәзаарын: ипшәмацәа ирей-сынгы ицазаап. Игәы иалоуп: аха иарггы диашоуп, дарггы. Хәацъа Шьарадын еипш...

Ателедырратара: Кәланыхәатәи Смыр Қәазым ичкәынцәа хәфыки имахәцәа хөфыки еибашьуеит. Аафык рани раби. Ан, сарггы сцон еибашьра, аха Акәа зыфнқәа ирыфнырцаз ф-таацәаракгы дара ркны иказаап, иныкәгатәыми, иааныжьны дыз-цом-тәа!

Ноиабр 23. Апресс-центр акны адырратара са-зызырфит: Азыфбжәа, Кындыг, Тамшь, Мықә... аға фәпхәа далалеит итанкқәа иманы. Цхынчкәын фажәи акы инаркны фажәи жәба рқынза нақ-аак-гы имхысрацы еибыхәеит. Акәатәи урт ртехника рыманы нақ ицеит. Акәака ахысра калазом. Ухысыр иаанаго аурысқәа уреихсит ауп. Аурыс ири урт ртаа-цәеи ралгаразоуп ари атынчра хәычы зыбжьартцаз-ггы.

Соломон Хшыѳтра даины анектодкѳа хайхѳоит: Арайком амазаныкѳаѳ дышнеиуаз имашына ахѳа ашызаап. Изтѳыз абырсаатк даацѳыркѳан, зыкѳмаат аасышѳымтар калом хѳа даарысны икызаап. Амашынананыкѳаѳи амазаныкѳаѳи рѳыбакѳа ирѳаз быжѳшѳ-маатк ракѳеит, егѳи уатѳы арайком акны унеир иуахѳоит хѳа иархѳеит. Схѳа апарѳтия иалазамыѳт, арайком акны исусхѳызеи анихѳа анхаѳы, ухѳа апарѳтия иалазамыѳт, аха ари арайком амазаныкѳаѳ иоуп, ихѳеит амашынарныкѳаѳ. Хайт, аѳы смысаит ари дышрайкомыѳ здыруазтѳы ѳнызкѳ маат исымкуаѳи, ари хѳаракѳа зегѳы згахѳоу иакѳзаапеи, ихѳеит анхаѳы.

...Нхаѳык ипартбилѳт иѳѳызын, аизара аакатѳаны апарѳтия далырѳеит. Мызкы аатѳхѳаны, уи абураѳы икѳаѳ аѳыба иштѳаз ибеит. Ѵаѳхѳа аизара аакартѳан, дрыдыркыларѳы иалагеит. Аха жѳытѳ коммунистк дыкан, иааимутѳѳеит. «Уара упартбилѳт мызкы изны икан. Мызкы аѳа импыѳѳашѳар иалакаитѳоз удыруоу? Уара ѳажѳа шыкѳса тѳеит сара сѳыба иѳоуижѳтеи, акѳы сзалакамѳазеит, мызкала аѳа иалакаитѳараны иѳазеи?!» – ихѳазаап анхаѳы.

Ателевизор акны ашыапылампыл ѳоит. Ех, зынѳы уи сышѳаѳѳараз, анаѳѳалбеит! Угѳы антѳынчу ауп зегѳы агѳама анрымоу.

Сгѳы иахѳеит Мирод Гѳажѳба икѳгылара. Расул Гамзатов изы ирхѳалоит еипш: аурысшѳа зынѳа изымдырѳозшѳа, анышѳа иатѳаны далаѳѳажѳеит...

Камерала хайбашѳра тѳызхуаз Анзор Кѳарѳелиа снаиперѳзаап дызшѳыз.

Ноиабр 24. Иахѳа Ешырака хѳеит. Амѳа ѳѳара азѳ даным; иану аруааи, айбашѳыга техникеи роуп. Сымахѳыла Шѳаликѳа Чытанаа иѳны аснариадкѳа иѳырыхѳааит. Ала шѳан икѳѳны иѳеит. Ажѳѳа гѳарлазом ишѳаны. Ажѳ ѳыттѳаны илеиуеит. Амѳандаина аѳыхра иахѳѳеит. Аѳны атѳака уаанѳа алатѳѳа ахѳымтѳоз, икаруѳ хѳытѳаргыланы диоит апшѳма.

Штакы ицтанхо иашъа Хэыта ифны зынза иалгазеит. «Хэыта мандаринажэла бзиае иман, ишсимтоз, ас-нариад иаатнахын, са скны иааганы еитанахайт!» – дахлафаауеит Шъаликэа. Уаанза ашэишэи ахьахзыршыуаз, иахъа Борис Тыжэбеи сареи афехоа акэын ауатка-уаара зхахкылоз, амла мыжда хшакуазгъы. Зегъ акоуп адстазаара узаанкылом, иахъа зегъы аибашъра ацэа шырхоугъы, апсабара атэы канатцоит, шыатанкыла ус иузныртцэом апсуа жэлэр.

Ноиабр 25. Гэдоутатэи акультура Фны акны, Москвантэи иааз хдепутатцэеи хареи хаипылон. Урт зегъы аус ду руит. Адсны аиааира аргаразы, уи зтагылоу адунеи архаразы... Иссирын Иури Воронов икэгыларэ. Зураб Ачба ихэон: «Реихабыра рыкны, Василиев иоуп хэа сыкоуп, мчылатцэкъа даакны икабинет дыфоназгалеит. Акакала Адсны хазтагылоу афакткэа ирбо сфанынасха, хэычы-хэычла иее-икэкуа, иееикэкуа мацара, атыхэтэан сара сан-дэыкэла, иара симышьтырц далагеит...»

Ноиабр 26. Иахъа Валери Гамгиа дыпсижътеи фынфажэа мшы цит. Уахъ Дэрыцшъка хдэыкэламтазы, арадиофкны сыкэгылар акэхеит иара изкны. Иаалыркъаны, исхэазгъы сыздыруам, аха...

Хэхънеиз иан хгэаша лакэын, рыцха, оума кэзтцоз. Амала, цсыншытахъ акгъы ыкагэышъам; астал акны ханнеи: цэажэаран, лафхэаран, фыжэаран...

Ноиабр 27. Борис Тыжэбеи сареи Цсоука ахэаахъы хцоит. Амфан убас рычерыгэгэаны игылоуп хачкэын-цэа – угэы иахэап. Хэыц-хэыц зегъы гэартоит. Бзыц азиас инаркны, аибашъра ашьтакэа фэфаза хашьта иаахгылоит: атанккэа былбылны ана-ара игылоуп, афынкэа блуп, атцлакэа еилапыххаауп, амфакэа рбгоуп, ана-ара ахыгэгэартакэа катцоуп...

Цсоу ахэаакны аарцэка хыцъараны игэартоит, нырцэка хыцъараны. Ахэахирахэагъы ашэыргара иафуп, уажэы амандарина иасакъахэымтоуп усгъы. Анацъалбеит, иаалазозеи, ухэарауазеи, Адсны ры-

цха! Гантиади, Леселизеи мчыла иааныркылаз атыпкэа, изтэышътраз ааины иаахылеит – Цан-дрыпшыи Гьечрыпшыи. Иссируп уажэы арака иарбанзаалак тэымбжык ахьумахауа. Ххынхэны ханауаз, уахынланы Гагра халалеит. Алашарақэа каххаа иакуп – ацстазаара иаратэы канатцоит, афаст!..

Ноиабр 28. Иахьа Пицунда хакан. Уи анапхгара ххатцкы камыршэуа иахдылеит. Апансионатқэа рыкны аномер каиматқэа хзалырхит. Борис Тыжэба – «Ахьтэы уасцэа» акны, сара – «Апсны». Анацъалбеит, уажэааны арака изакэытэ пстазаарази еилашуаз, уажэы? Иагьа ссир катцазаргыы ауафытэыфса дахьыкам зегьы-зегьы башоуп. Д. И. Гэлиа ихьз зху ашэкэыфсцэа рырфеиаратэ Фны, уажэы ипеипеиуа хаибашьцэа рыла итэын, егырт зегь реипш. Исхаштыз, Пицундака амфа ханыкэлос, хдепутат Даур Тарба абамбакьяф ситеит, абас насахэаны: «Уара, Мыкэаа хашэкэыффы иуахамтозар изахтода... ахьта уахцэакыр – хара хзы ипхашьароуп!»

Сгэы иахэеит Мыкэаа дуқэа сахьырхицхьазалаз.

Исгэалашэоит, саб рыцха, мфеагара данцоз ишэитцалон абри афыза абымбакаф. Уажэы сара абыбыц акэшэар хэа сшэаны сыпсуа, сатцаеырбо исшэуп.

Ноиабр 29. Иахьа афны хакоуп. Ацентр акны хазлакоу ала, хгэы аадырфегъзом. Ашьыжь хашэ инхыттыз Нели Тарцха, лымшыта бзиан, иналышытагыланы рфеархеит... Уатцэы Пицундака аномер ихартаз ашка сцару сымцару сыздыруам. Санхэыпха Лонда ахэылбыгеа афныка хналыпхэоит. Ашьапылампыласфы Цьамал Гэбаз иан дыргэылазаап, хшыказ анлаха, ххэы лыманы дааит. Абыста рыцха...

Ноиабр 30. Очамчыра араион акны аибашьярцоит. Кэачарантэи Гэадала иаауаз атанккэа Бабиаа рыфнқэа рыблит, рхэеит, Кэтол иахьалалаз. Сырбеи Басариа ифны былны, ипцхэысгыы иаргыы ршыит, рхэеит.

Декабр 1. Кэачараа рыфнқәа рблит иахҕагы-
ло ианалага. Идрыцкҕеит, рхәеит, Кэачареи, Ара-
дуи, Лашькындари ақыртуа ируаа ркынтәи. Ца-
гҕера абжа гоуп, ҕынҕажәижәафык ҳаҕацәа шыуп,
ҳара хтәкәа жәафҕык тахеит, рхәеит, хәашабгақәа.
Ҳачкәынцәа нтәәзеит, анацъалбеит. Кэачараа
ирыламкыысыр акәын, егьырти дарей еидгыланы
ихабашьыр хәа сшәоит. Шамиль Басаев ир иманы
уахынтәи дхынхәит. Очамчыра ақалақь агаразы
иаагоит, аха аус злоу нас иахзынкылоума, рхәоит,
зегьы.

Декабр 2. Иахьа Ведат Кәазба (Тыркәтәыла) Ткәар-
чалынтәи дышьны дааргеит. Ауаа даара имачҕын,
рыгәкәа цәымсахеит убама. Срылагъежны еизыз-
геит. Рапхъаза Фениа Аҕзцха лыда уаф дыкәмызт.

Ҳацшәма Соломон Хшыҕтра асасцәа уманы уа-
аит ихәан, грацника дук азна аҕы сзааигеит. Магно-
лиа Апбеи Кәымф Ломиеи Арзынба деимаркуеит.

Декабр 3. Иахьа Тыркәтәылантәи иааз апсуа еи-
башьҕы Ведат Кәазба ицсыжра иазкны амитинг
ыкан. Гәдоутагы анышә дамардон. Зегьы ргәы иа-
ланы иалацәажәон Ефкан Цыба ицсыжра Ацсны
иахьыкамлаз. Акәазба изкыз амитинг иаалагоны,
иааган иаадыргылеит даеа х-кәыбак – аказак еи-
башьцәа зтаз. Индыртәеит ҳачкәынцәа кәдыцкәа,
урт апсуа дгьыл рхы ақәыртцеит, абжыгуаа рыкны
ицаны.

Сара ицъашьаны срыхәацшуан Тыркәтәылантәи
апсуа чкәынцәа анамаз куа, уи апсы анышә иаҕа-
ра атасқәа зегьы шыкартцоз: азәгьы зегь рапхъа
дгыланы, ибжыы еитцыхны Аллаҳ ихьзала акы
ихәон, егьырт зегьы ишьтахь игыланы, ркьафқәа
шьтацто-ишьтыхуа, асаара еитцыхны Аллаҳ иашьап-
куан, рхазын ак хәо, игылон, ихырхәон адгьыл
акынза, ус акыраамтагы икартон. Амала, урт раа-
игәара ахәса анеира азин рымамызт...

Декабр 4. Апресс-центр акны Владимир Басариа дыспылеит дѣацхаѣаччо: «Иахьа уцшѣма схѣы афны сызнеигеит. Изакѣйтѣ уаацсы бзиаѣоузеи афны ис-зыѣноутѣаз хѣа, игѣыргѣара хѣаак амамызт», – ихѣе-ит. Ассир утахызар! Иашоуп, хара хуы уашѣуам, ххѣа уашѣуам, уада хѣычык хшыѣнеицалазгѣы ихѣацхаѣе-ит – иара Владимир Басариа ихѣы игоит... Хѣамтак рымами апсуаа: «Ди, ахѣыцѣѣа зегѣы уан хѣа еибы-рхѣоит, сара азѣгѣы акгѣы сеихѣазом, избан?» – «Уи сара сыцхѣыс бзиоуп азоуп, нан!» Дахьындѣылтѣыз: «Еи, уара, уа инеиуа, уан дыргылань...» – «Уан шѣынтѣгѣы...» «Ибзиоуп дарбану, сан?»

Алиоша Чачибаиа дыцсын, Лыхны апсраѣы хѣхьыказ, азѣы абас ихѣеит: «Сгѣыла имахѣыла дагыруоуп. Аибашѣра ианалага, абѣьар шѣтѣхны даѣѣагылеит. Ус, аимахѣылацѣа анааиѣѣа – апсуа дымхысзеит, егѣы усс имкыкѣа атѣыѣ ааихиргеит, аха иѣѣымшѣазеит. Ари иѣызцѣа уаѣа дмырхыскѣа, агыруа ихы цѣьа инеихартѣеит...»

Абга иагѣа иуаазаргѣы абнахь ипѣшуеит, рхѣоит.

Декабр 5. Абжѣыуаа рыкны аибашѣра иаѣа-иаѣа ѣѣаргѣѣоит. Уахьтѣи ахѣѣѣагѣы раѣѣаѣны Гѣдо-утатѣи агоспиталь акны иааргеит. Цѣьгарда хѣир-планла иахьалахысуаз Шѣалодиа Ашѣба дашьит, рхѣеит. Акласс исыцѣаз, ажѣеинраалаѣѣа зыѣуаз сѣыза. Даараза сгѣы далоуп. Ара дызбон анрыла уи иашѣа Тамел Шамба, аха сшѣаны сзизымтѣаит.

Иахьа Гѣдоута иахдырбон рапхьазатѣи апсуа ки-ностудиа итнахыз афильм «Анапыхьараѣь». Аѣаза-ра аганахьала итѣегь еигѣзар ауан – артистѣѣатѣѣьа маѣны иалоуп, иагѣаныпѣшит. Аха ихѣычымкѣа иду-хахьада?!

Декабр 6. Иахьа Спирдон Ануа дааит: Абжѣы-уаа рыкны апсуа қытаѣѣа ирылгарц иаѣуп, ихѣе-ит. Аѣынѣѣа раѣѣаны иблуп, ауаа шѣуп, таѣѣажѣи хѣыѣи ааилырхзом. Хара хѣпартизанѣѣа хаѣѣынмыр-ха иѣѣоит, аха абѣьар рызхом, ихѣеит. Ара Гѣдоута,

зкъаф кзтцаз азэы дымхысуазар, тынчроуп макъа-на.

Иацы амзырхакны, игэашэ апхъа атрактор дашыт Вадик Агрба, ахэыцы макафамхэакэа итын-хеит... Арыцхара шэрыцхарак аанагоит.

Телехэацшрала еей рхэом Апсны атагылазаашъа-зы. Ухы уцэымыцхап, хэгеита.

Декабр 7. Ашьжымтан Амра Москвака Кама лышка ател дасит. Даур ишыапы, хынтэ ианхыртэа ашытахь, абзиахарахы ахы археит. Смаҭа Саид еиужьны ацэажэара далагеит, рхэеит. Аоныка-гы игэхъааигозаап. Иаха данышьталоз иан лышка абасгы ихэазаап: «Мама, сара Акэака истахуп!» «Акэака саргы истахуп!» – иаҭалкит Кама. Ахэыцы даахэыц-хэыцны инацитцазаап: «Ыы, нас папа иоу-ма хназмышьту?»

Ахааназы рыфны изхамло, аамҭа мыжда рзыка-лароуп, харт ари афыза цейцшыцэгъа хааганы хаатазыргылаз!

Иахъа Аграа рыцсракны хакан. Абар, фыцъа абырг-цэа еидтэаланы ирхэоз ажэабжыгы.

Аабыкба цхэыск амца еикэылтцарц ашьжымтан лматурҭа дахыныфналаз, ассир лбеит. Акэардэқэа нак-аак, иаха ишынрыжыыз акэымкэа, еиҭагылоуп, иаарыкэыршаны ататын цыблаахақэагы кацсоуп. Аха, сфашъазар калап, лхэан, фылымтзеит. Адыр-фачеынгы иара убастэқба анылба, лхатца даага-ны зегы-зегы наиалхэеит. Иара даалаганы, ауха ацэартагэы атцака дытцапхэеит, икоу збоит хэа. Убас иагыкалеит. Атцх бзиа инаскъахъаны, ача-рахэа афны ашэ аартны хыык абыргцэа аафнале-ит, ижакъа мацараха. Ртатынрхэқэа нарҭаркын, атыхэан итэаз абасгы ҭааитит: «Иахагы иацуха-гы шэара сышэзызырфуан, уажэшъта саргы акы шэасхэарц стахуп!» «Хаузызырфуеит!» – рхэеит даргы еицҭакны. «Уара, адунеи мчала иқэаххып, ухэеит, уара – зыла! Шэфыцъегы шэиашазам. Ауаа

убриақынза инеины икоуп, рхара маaikеа икам, урт рыдагы дара рхатакее ыкeибахуеит. Икоу шeымбои: рыцeгья еибакeоит, дара-дара еибатиу-еит, рыбакеа кны итибахуеит, чан-чаны еибакны еибакeоит... Ас мацара ианца, хара хартахзам, дара рхы – дара итадырхоит...» «Хукешахатуп!» – рхеит ант афыцеггы рыхкеа аабыгбыгны. «Абни ацeыртагeатцакья итаианы иахзызырфуагы, – инацитеит рапхьатeи, – уатцeы инаркны зеггы инарахeо, акыта днарылалаит. Хеикeырхагас икоуггы акызатцeы ауп: ауаа пату еикeыртцeо, еибамтиуа, еидгыло, Аламыс апыжeара арто...»

– Апшeма ацeыртагeатцака дшызырфуазгы рдырит, убоо! – ихеит еикeлымхаха итeаз атахмада.

– Ирымдыркeа, Анцeа икынтeи иааз шацeамзи! – ихеит рапхьатeиггы.

Иахья Кeтолынтeи иааз Котик Ломиа дышцeажeоз, икeшаны ауаа рацeагы изымзырфуази, Владимир Басариа дгeамтазакeа, инарейхеит урт рыфны ду шыблыз, иашьeи итацeи шыршьыз, акыртаанза рымцан уафы дшыкeырмажылаз, нас уи иабхeында дааны имахеи иахeшьeи анышe ишеитаз...

Вова рыцха, иeизымшьуа дыкeхеит. Ихала афныка дандeыкeла – сиццеит. Хaxьнеиз ианхeыпцхаи ипцхeыси ианрейхеа, урт иртeахуан, мамзар ирдыруазаарын, атцeыуара ианалага, зыфны ифназ акыртуа ила иныканатцeози, анацьялбеит. Алаггы ауафы ишьа алами, рыцха! Вова уантeи хeфныка даазгеит, тцeыцак акара исыржeрацы, аха уаха даасымкажазеит... Хaгоу иашья дыршьааит!..

Декабр 8. Иахья хара хтeкeа Акeа абомбакeа аларыжыт, рхеит. Батымынтe Шeачака абцьяр згоз агба аурыскеа иааныркылеит. Акыртуа ир Шeача аeеизгара иaфуп хeа ирхeоз уи иахагы иартцабыргуеит. Сгeы иаанагоит, хара хтeкeа ргeаeанызаара иахагы иаргeгeап хeа.

Декабр 9. Пресс-центрғы, теледырратарагы, ухэан-схэангы иахьа ееек аарзымхэазеит. Уаха ишсыршаша здыруагы Анцэа ду иоуп...

Декабр 10. Ткэарчалынтэи иааз ачкэынцэа исархэон: Абжьыуаа рыкны атагылазашьа баапсуп хэа. Цьума Ахэба ица дишьталаны дахьцаз, хагацэа дыкны дыргеит, рхэеит.

Кэымф Ломиа, Нели Тарпха, Никэала Кэытц-ниа ухэа Ада илыманы аоны даан, афы шаажэуаз, Нели Тарпхаи Никэала Кэытцниие, аибашьра аамта-ха, хышықэса зхытцуаз гонорарк ааимаркын, рыгэкэа нибархеит. Афыцьегы дара еицэгэааны, хара хафнашэ кыдканы ицеит. Баша иаурхэахуа: бзиара ашьтахь бзиара ыказам хэа.

Декабр 11. Ашьжымтан хадшэма ирадиодкыла-га ала сазызырфит телла Акэеи Қарті реицэажэара. Апсуаа иаха ақытанхамфатэ институт абомбақэа акэрыжыт, рхэеит. Ага итанкқэа рколонна Акэа ишааиуаз Кэыдры абомбақэа рыкэыжыны ирыцкье-ит, рхэеит, апресс-центр акны. Владимир Зантариа исеихэон: Аныуаа рхэы, Лабра аҳаракырақэа ирге-ит, жэанызқь патрона аахмоур калом, адепутатцэа срылагьежыроуп хэа дцон уи.

Аэропорт ыыц азэзэара иафуп, иахьа ахаир-планқэа хзауеит хэа иалацэажэоит. Атагылазаашьа акырза иуадафуп.

Ткэарчалынтэи иааз Шьазина Тьжэба илхэон: Кындыг иршыыз ақыртуа еибашьфы ицьыба итаз ашэкэы ианын хэа: «Уанааиуа хачкэын изын ади-пломат хзаага!»

Ашьыбжышьтахь апресс-центр акны иааит Ткэарчалынтэи итэаз авертолиот иаанагаз ауаа. Зынза дтахмаданы, дубар дузымдыруа, акыжыхэа дтэыуон Мушьни Миқаа. «Ара узгылоузеи Кэымф, усахтан хылца ухатданы?» «Ушпагылоу Платон акыжыхэа утэыуа?» «Хқытақэа ирылгеит, шэым-базои, ура?» – оума ифьтцхэацэон уи, иаха-иахагы

ауаа идеиалон. Уи изымдыруа каларымызт: кэрала зеггы ихайтцабаццоу азэырфы... Псоу ахэаафы игы-ланы агэакцэа ршэыракэа иртацшуа апарархара ишафу?! Сара ма цыбаакэак збахьейт...

Лиана Жанаапца исалхэон: иахьа Шромака аекэа рацэаны идэыкэыртцейт, аминакэа цыржэаразы... рыцхакэа!..

Декабр 12. Иахьа Лонда Тыжэпца хганы ххэы калтан, хгэалакараггы цэгьамызт, аамта бзианы иаххаагейт. Аха уи нтцыра амоуит. Аоны хэхьааиз, Арда Лакобеи Ада Бебиеи Мадина Тыжэпца деимакны ажэакэа неимырда-ааимырдо хагэкэа бжыырхит. Азэггы хаицэажэазом.

Тата Папцха, Шевардназе икынтэлахэшья ашэкэы лзаалтизаап, илыламкысырц азы. Уажэшья шэара шэазхэыц: уи афыза ашэкэы змам ирзыцшу.

Декабр 13. Анцэа ихатцара убриакара сахьынхало салагейт, иахьатэи амш азы спатцаггы сымсазейт. Амза жэаха сахэапшны акалак ашкаггы сымцазейт. Аха иахьа ахаирпланкэа хауит, рхэейт, нас уара амза жэаха хэала!

Иахьа ихыркэшаны салгейт споема «Аиааира ашьтахь акэцара». Нас уара амза жэаха хэала!

Декабр 14. Иахьа цшымыз тцует Адсны ашьа-артцэыра илагылоуижьтей. Иахьа, нак-аак айкэшахатра рыбжьартцан, иудыруазеи уажэшья ма акахьы изкылсуазар ххэан, аха фажэижэафык инареиханы Ткэарчалынтэи ахэыцкэеи ахэсеи аазгоз авертолиот Лаца азааигэара акырткэа икарыжыит. Итаз зеггы нтцэейт, рхэейт. Изусткэадашь, анацьал-бейт?!

Декабр 15. Апозицияхь ашэахэацэа срыццараны сыкан. Ансамбль «Аиааира» иалоу «Ахэра ашэа» хэо, сара сажэеинраала «Рыцха, Адсны!» сапхьо ибзианы хэазыкахтцейт. Аха иахьатэи амш атрагедия ду иамшхейт. Фажэафык инареиханы ахэыцкэа нтцэейт, ахэсаггы, ахацэаггы... Авертолиот Лаца еихсит.

Издыруада аибашьцәа дуқәа Владимир Анцупов, Аслан Зантәриа ухәа ахьтаз азы еихсызаргъы, еихаразакгъы Анцупов, уи Ломиназе цәгъала дишьтамзи.

Амитинг ду кәртцеит: имтцәыуоз хәа уаф дыкамызт. Асия ахькыдыртцаз ианапхыалак, икәртцоз зымбоз иан лымгәа дтоуп. Ацсны аихабыра Москва ашәкәы рөит: хөык аурыс-цырыфцәа ахьта-хаз азы ртаацәа ирыдышшылауа, шәкы-шәкы нызк маатгъы рзытиуа. Итәхаз ртәгъы зака ииашоу сеидроу. Афбатәи ахаирплан итаны избоз ирхәаз алоуп ишышьякәгылоу. Хәычы мыждакәа!.. «Уахык ихачхар – уатцәы хаирпланла Гәдоута хцөит, нас уа ача хәартцөит!» хәа, – иашьейтцбы игәы иргәгәон, рхәейт хәычык. Хрыцхара рзымгаит!..

Декабр 16. Иаха-иаха апресс-центр акны ауаа рацәафхөит. Ара, иахьа ишьякәыргыланьы фыц икыдыртцеит итәхаз зегъы рсиа. Иааины уи инапхьаз шамаха зылабжыш змыкәаашо хәа цъара азә дыкам. Хөык-цшьфөык ахәычкәа таацәарак акны иахьынтцәаз убап, таацәаныла иахьтахаз убап, макъаназы цкьа зеилкаа дыкам убап... Хәылбыеханза хәпшыи урт рыбафкәа кәшәаны иааргөит, рхәан. Аха башан зегъы.

Ахәылбыеха телехәапшрала ихәилдыркааит аурыс ир рхада Грачиов икайтцаз ахәамта: «аурыс ихәирпланкәа агуманитартә цхыраара кәртцаразы афатәи амедикаменткәеи рыманы Гәдоутантә Ткәарчалка ицеит. Ихынхәны ианаауаз, амла иагоз ахәычкәеи ахәсеи зтаз ахаирплан, ақырткәа ирымпыттахаланы ирымоу ақыта Лата иахыпраауан еихсны иларышьтит. Итәхейт фажәафөык инареиханы ахәычкәеи фажәи жәафөык инареиханы ахәсеи, абыргцәеи... Адтца кәтцөуп амцатә гәыпкәа рыкәхразы. Идәыкәтцан ахаирпланкәа фба, архәтакәа адтца рытоуп...»

Ақырткәа ыкәгъежъааны мап ркуейт, ахаирплан казыжыз хара хтәкәа ракәзам хәа. Ицъашьатөуп: нас апсуаа дара рхәычкәа зтаз ахаирплан еихсыма,

мшэан? Ари закэытэ демократиоузеи, цьым-цъым, иааухэалак зеггы ауа?!

Оежэи хца саати җажэиҗэаба минут рзы апсуа телехэапшрала ирхэеит итаһаз хынҗажэафык ина-реиханы ишыкоу, урт рахьтэ җажэи ффык ахэычкэа.

Декабр 17. Иахьатэи амшггы еитцагэгэа, ашья шафьтцуаз ицеит. Асаат җба рзы амитинг җалоит, рхэан, аха изахьымзазар акэхап, уатҗахьы иахырге-ит. Доусы ипсцэа шипшаауаз хэа ирхэозеи, анацъл-беит, аламгэа тнашьяап.

Апсны аихабыра рыкны аус зуа хгэыла чкэын, Астамыр Апба, аламала цъара акы узирхэом. Аха иахья, иани иаби инытцакны исархэон, хачкэын иихэаз хэа: Ашыкэс Ғыц доусы ҳафнқэа ркны ҳапы-лоит...

Итцуазеи ухэарауазеи ажэақэа: «Ғафнқэа рык-ны...» ҳазыпшуиҗьтэи?!

Декабр 18. Шъыжы инаркны Гэдоута аизара иафын. Асаат җба рзы шьяпыргыларта умоуа ауаа еизахьан. Уаанза Орцъоникизе ибака ахьықэгылаз абахчакны азеипш нышэынтра ржуан. Анацълбеит, изакарази уи. Иацы цьюкы җажэи жэаффык тахе-ит, рхэан, иахья хынҗажэа кэыба ааганы идыргы-лахьеит. Уахьыпшлакгы дара ракэзан иказ. Ғагоу ибааит! Атдэуара, ахэҳэара. Ана-ара ахэса рыпсы рылышэшэон уажэы-уажэы. Ажэлар зеггы уахь иа-уазнеихуаз. Амитинг иалагеит. Ажэа бзиа ихэеит Олег Дамения.

– Сара саб Апсны ахақэитразы дықәпцон, аха игэыхэтэы дахьырымгзеит, – дцэажэон Владимир Анцупов ичкэын хэычы Саша, – сара сыпсстазаара уи дыззықәпоз аус анагзара иазысукеит!..

– Пхэыск лхэычы дылгэыдыргэгэала дшылкыз иара убас дагьпсит... – дафын Анатоли Возба ҳлаб-жышо иарггы сарггы ҳахьeidгылаз, – абриакара амца шрыцразгы...

Анацъалбеит, изакароузеи ухэарауазеи ани цеи
рыбзиабара!

Шьханхытцаа рыпсцаа амитинг ашьтахъ дара
рыштаб аҥны инаганы, хатыр рықэтцаны, ирыманы
амца икэлеит...

Иахъа иламбжышоз азэ дубомызт. Ари агэаҥра ду
Апсны ахаан иахаштраны иҕам...

Декабр 19. Иаха ақыртъа еихабыра аурыскэа
рышҕа ажэантца ҕартцеит: Апсны иҕоу аурыс ир
алганы иргарц азыхэан, хымпада! Иаха Гагреи
Цандрыпшыи, Гьечрыпшыи аҕа ихаирпланкэа
алапшыхуан, рхэеит...

Декабр 20. Иахъа Аҕэатэи хгэыла Пач Апба
иахэшьа Ламара хналыпхэеит, абыста шэзызуеит
хэа. Хынтэуп уажэы ус хзылуеиҗтеи. Аҕэа даныз-
боз афныҕа лнапхъара аҕым, уафцас апсшэаҕы ла-
схэазомызт...

Декабр 21. Ахъаа зцыз акакэын иара иахъа-
ҕы амшҕы. Жэацы иааикэшэаны дыпсит Хари-
тон Ғэынцъиа – апсуа пырфы бзиахэ. Иахъа Лыхны
иахэшьа лыҕны дыртцэыуан, Кэланырхэа дганы
анышэ дартон. Харитон Ғэынцъиа дпатриот дуун,
Апсны мыцхэы бзиа ибон, аус заманалаза дазҕазан.
Уи шықэсқэак рапхъа ихаирплан амотор анаагыла,
итамхар ада цсыхэа шыҕамызҕы, атып цшааны
иртэеит, аекипажи апассацъырцэеи цъара кыы азэы
иааимоузо еикэирхеит. Харитон Ғэынцъиа ахамта
ду иатэашьахаразы Москва аихабыра рышҕа ихъз
рхэеит, аха Ҷартаа, еснаҕ ишыҕарцалац еипш, шы-
пэаршэ изырун, акҕы имоугэышьеит. Агазет «Из-
вестиа» ианыртцаз иара изку аочерк аздырхан, иара
убра иаҕааилгеит. Сара уи ажэеинраала ихъзны-
зфылеит, даараҕы игэы иахэеит. Изныкымкэа Ха-
ритон Ғэынцъиа ихаирплан ала апырра ансықэшэа-
лак, ажэфан агэахы ианнеилак, ауафы даашьтны
сигон, иварафэы сыртэаны зегы-зегы сирбон, иа-

гышпассырыз, анацалбеит! Иахъа атдыхэтэантэи имѡахъ днаскъаагеит апатриот иаша Харитон Гэынцъиа, ѡынѡежэи жэибжъ шықэса дшыртагылаз, макъана дзыхъзараны иказ акыр ишырацэаз... Ацсны ахақэитра дахъымзагэышьеит. Хамгэыгуеи, сеидру?!

Иахъа Астамыр Апба исеихэон, иаха ѡхаирпланк абцъар хзааит хэа. Уи ухэан-схэанқэа ирылоу цкэынам...

Декабр 22. Ашьжымтан ғызэзэара сышнеиуаз хацшэма Соломон Хшыѡтра икэшэацэгъаны сааникылеит:

- Иаха икалаз уахама?
- Мап, икалазеи?
- Хашкол рыблит.
- Иарбан школу?
- Гэдоутатэи ақыртъа школ.
- Изыблыда?
- Очамчыраа.
- Ус угэы изаанагозеи?
- Гэдоутэа уи иалакысуамызт, ирацэаѡны ргэыбылра адын.

– Икалап! Зыдгыл акны зыѡны иахцоу азэгъы гэыбган узитом.

Ус, акалақ иаалафит: Гэдоутатэи ақыртъа школ зыблыз дырkit, дақыртъоуп хэа.

- Бзиоуп, аха избан иара изиблыз?
- Акэатэи апсуа школ ақыртқэа ирыблырц азыхэан...

Атрадиция ду змоу апсуа школ, уара уакэын уажэы иназдымгылацыз..

Декабр 23. Москвантэи телехэацшрала иаабон «Аикэшахатрахъ амѡа» зыхъзыз аполитикатэ дырратара. Уи иалахэын асахъатыхѡы – иахъатэи аполитик Нугзар Мгалоблишвили ииурист Зураб Ачбеи. Адырратара бзианы еиѣкаан, еилызкаарц зтаху

изыхэан зегь хэан, Ацсны агацэа – атоурыхтцаафы Марина Лорткипанизе, апсахы Ада Маршьанпхаи рфызцэа шалахэызгы.

Иахьа шаанза Гэдоутатэи акультура Фны ашка сцеит, уа хаикэшэаны, ашэахэацэа ахэаашка срыц-царацы, аха иахьа изыкамлеит, уатцэи рхэеит, иаа-бап иалтцуа...

Ар ргарнизон аихабы Гиви Агрба икны хакан Адеи сареи. Даара ашэара ыкоуп акыртуа ир шацхьа арахь ихакэлар хэа. Уажэшьта угэи ртынчны утэа ухатцазар! Сматацэа хэычкэа...

Декабр 24. Иахьа Гэдоута апресс-центр зыфноу афны апхьатцэка амитинг хаман, иткэаны ага имоу ашэкэыффы Цьумка Ахэба, артист Мажара Зыхэба, амузыкатцаафы Елеонора Козмиди ирызкны. Уи ашьтахь, Д. И. Гэлиа ихьз зху ашэкэыффыцэа Пичундатэи рыфеиаратэ Фны адиректор Вадим Плиа, ашэкэыффыцэа хнаганы хца-хца нызкь маат хайтеит. Иахьатэи апарала уи акгы аанагом умхэозар... Ус, апресс-центр ашка иаарыцхаит, рхэеит, Очамчырантэи ага итанккэа аманы адэыгба Акэа иазааигэахоит хэа. Ахы, шыта угэи ртынчны уфныка уца...

Декабр 25. Апресс-центр акны иахьатэи хаикэшэарагы хзыргэыргъарыз хэа акгы хнамтеит. Виачеслав Чытанаа (уи ифызцэа Фыстанаа хэоуп иишытоу) ауатка ааиган, хара хкны иаажэып хэа афныка иаасыпхьеит: Кэымф Ломиа, Алыкьса Гогэуа, Даур Начкьебиа, Никэала Кэытцниие Виачеслав Чытанааи хшэыхьзоит рхэан, реаныркылеит. Никэала Кэытцниа дшымнеиуаз сара издыруан, Нели Тарпхаи иареи еифыхеижьтеи игэапхомызт, хэарас иатахузеи, Кэымф Ломиа дидтэаланы, насгы хара хашны, афыжэра.

Фыстанаа иуатка атцыс ахы хнатцэон. Кэымф Ломиа дахцэашьит. Даур Начкьебиеи сареи хитцагыланы, абри дахьынхо жэдыруазар хэа Гэдоута ака-

– Ала, сыпшәмацәа шақа ирацәафү акара, убри-акара ибзиоуп, ахәеит. Избандә пшәымацыпхьаза часак-часак сыртон, ахәеит. Ацгәы сыпшәма длашәызар зегьы ицәгьычны сара исфон, ахәеит...

Декабр 30. Лонда ашырцазы дааит: ачкәынцәа асаат пшьба рзы иргыланы иргеит, иахьа Акәака ижәылоит, лхәеит. Сара сыццакны апресс-центр ашқа сцоит. Ааи, ижәыларц акәын, аха асы иамуит, рхәеит.

Рапхьа ажәыларә ргәы иантаркыз – амшын цәгьахеит. Афынтәраан – ашыхакәа ирымуйт. Ахынтәраан – ажәфан. Издыруада Анцәа ду абартқәа зегьы аказын иахырцо иааигозар!..

Лонда лымахә Сергеи Арзынба зык икәйтәарц афны дахьаафәххыз, ипхәыс игәалтеит изқәа зегьы автомат шьхәа идырганы ишықаз. Алимгьы иаргьы иацуха пшыхәра Акәака ицазаарын. Изларыцәаз здыруагьы хыхь икоу, зегьы збартоу Анцәа затцәык иоуп.

Акәа, қыртуә еибашьфык ауаа даарылагылан: «Абра ацсыуа дыказами, азә дысшында схәо сыкоуп?» – анихәа, жәибжь шықәса зхытцүаз чкәына хәычык даарылтын: «Сара сапсыуоуп!» – ихәеит. Умшәакәа излоухәазеи анихәа, диман ифынеихан, ифны днеигеит. Иани иаби абыргзақәа тәан, ита-хаз рычкәынцәа афыцәа реишәа ргыланы, ацәашьы кыдтцаны. Абартқәа рышьтахь сара акгьы са-цәшәазом, ихәеит, ачкәын хәычы. Ақыртуә еибашьфы дыртәаны акрифартцеит, рыгәтыхакәа зегьы иархәеит. Убри инаркны уи есымша ачкәын дихылацшуан, ишакәым цәара азәы дааизныкәаргьы иуамызт, рхәеит.

Ешыратәык исеихәон: рыфонқәа абзарбзан хқәа раахо ианалага, ахьы имаз ганы ахәыста атцыхәан ижызаап. Ага иаатирқьаз абзарбзан хқәа шааиуаз-гьы, иара убри инаахан, ицкәашәкәа иагеит, рхәеит. Ани издәылигаз афны иахьагьы икәапца игылоуп...

Декабр 31. Иаха Соломон Хшыѳтреи сареи хайсит ақыртуареи ацсуареи еимакны. Харт еснагь ари адгьыл хайцыкэын, ихэеит иара. Мап, шэареи хареи хайгэылацэан, схэеит сара. Ацсны ш-Қырттэылам шэара иаахашэымтцакэа ацсыуак дықанатцы, абра тынчра шыкамло удырузааит, схэеит сара. Иара иабцъар, анектодк аѳааирхеит цэамта хаа хауразы: ...Ахэычы ашкол акнытэ данааи, иабду дизтааит, иутцазеи уара иахьа. Истцаз умбои, бабаду, иарбан-заалак аматэар ацхарра анаслак еитцытцуеит, ахьта анаслак еитцалоит, ихэеит ахэычы. Уи иашоуп, дақэ-шахатхеит абдугьы. Пытрак ашьтахь амата афны даафналазар иабду иееитцыжьны, ихэымцъар пыртланы амца иеатаны дтэоуп. Икоуцозеи, Бабаду, изымбатэбарахеит ахэычы. Икастцозеи умбои, ацхарра анаслак еитцытцуеит умхэеи, амцашыра сыдыскылоит, ихэеит абду. Бзиоуп, аха Нанду дабакоу, дтцааит амата. Нанду архьшэашэага дтасыртэеит, ихэеит абдугьы ицатца далаччо.

Сара аныхэакэа зегьы Амшацци Ашыкэс ҫыци реигьасшьоит. Аматэа ҫыц, ажэа ҫыц, аамта ҫыц – дарбан иамеигэыргьо?! Аҫыц! Агэылацэеи ашэкэыѳцэеи телла хайдныхэало хазцылалоз. Иахьа рхабар хаздырзом ага инапакны икоу Цьумка Ахэба, Таиф Ацъба, Мажара Зыхэба... Иахьеипш ахьаа хаманы, хыхьшэашэаны, сара исгэалашэоны, Ашыкэс ҫыц хапымлацт. Жэабака шыкэса рапхьа Адеи сареи, Москва аблет хмоукэа хаанхан, ашыкэс атцыхэтэантэи амш азы адэыцбаҫы ацылара хақэшэеит. Зегьы акоуп афатэ-ажэтэ хаман, астал хархиеит, афыза бзиагьы дхақэшэеит – Цьоф Қапба. Акгьы агахмыжыт. Иахьа уигьы хамам, егыгьы. Шьамхахьы асы кажьуп. Гэдоутатэи ацьырмыкь ахыбра еилахаит. Амагазин акны унеир акы ааухэап хэа укоу. Дырѳегь сахэшьа лоуп, рыцха! Бабиаа ара жэларык ыкоуп, аха... Саргьы дара аухсыртэалахьах... Ус акэу, егыс акэу – Ҫааныбзиала!

1993 шықәса

Ианвар 1. Иахьа шықәс ҫыцуп. Ҫыжәрагьы ыкам, зыжәрагьы ыкам. Фымцагьы ыкам, цхаррагьы ыкам. Соломон Хшыџтра дааины сиган, мчыла анард саир-сит:

Знык сатҭахеит, знык саиааит,
Шьешь-бешь мыжда уаҭа имааит.

Дыцсит, рхәеит, Архип Мирон-ица Лабахәуа.
Дзакәытә хатҭази, анацьалбеит!

1957 шықәсазы, рацхьаза ацсуаа, хтоурых ақырт ҭарауаа фальсификация азыруны, ианцысыз, дышцархагылаз, маза-маза амҭагьы ишҭақәйтцоз ухәарауазеи! Ускан уи Ацсны аихабыра Рхадас дыкан. Хара хастудентцәан. Иахьагьы иргәаларшәо ирхәоит ускан Мыкә аизаракны дыкәгыланы иихәаз.

Ҫажәак еихысхәаалоит. Астудентцәа гәып-гәыпцла хшаны ақытақәа хрылартцеит. Сара сызлаз агәып Акәа аагылара ақәшәеит. Аены атцарахьы азәгьы ханымца, хинститут адиректор Хақыбеи Фат-ица Хонелиа азеипшынархатхә ател дасит, цкәынак ишьтихит:

- Изхәо уарбану?
- Ахвледиани соуп!
- Иш-шц-ца-аа?
- Закан Ахвледиани соуп, схәеит!
- Ибзиоуп, ибзиоуп...

Икалаз уиоуп: хтоурых еилахәаны ацсуа жәлар еилазырҭынтыз, Қарттәи атцарауаҭгьы ижәлаз Ахвледиани акәын. Уажәы хдиректор ател данас, ацҭахәа ацсышәала дцәажәо Бармышьтәи Закан Ахвледиани ибжьы анга, изымбатәбарахеит Хақыбеи Фат-ица. Нас, икоу збоит хәагьы уи иҭааихан, хзеипшынархатә ауадақәа гәатә дшааиуаз, згәыштцә аҭада ирханы, зцатцәқәа хьаша-цаша, ихәдабжьы аршәаа иасуа, итахәахаа ицәаз Нури Отырба днеи-хагылеит.

– Икалазеи, абаапсы, атцарахы шэзымнеизеи? – даагыатэыгыатэит адиректор.

– Хгэы иауам, Хақыбеи Фат-ипа, хгэы иауам! – ихэеит Нури Отырбагы дандырғыха, ажэжэахэа даакэтэаны.

– Игэы амца ацраны, цыарак дзымтэакэа дшақы-шақы ауада дыфноуп, умбои Хақыбеи Фат-ипа?! – дцышэырччо ғааитит убаскан иаахалагылаз Алықы-са Лашэриа. Уи лассы-лассы астудентцэа хашка днеилон.

Апсуаа икартаз аилафынтра атыхэала, Қарттэи аихабыра ахырхэрақэа картар акэын... Ахвледияни, хастудент Закан иакэым, Қарттэи атцарауаф, ахэахэа хэа лахык иртеит, ишэкэы назаза хара ишахэагылаз ус иагыанхеит.

Архип Лабахэуа аихабыра Рхадара акнытэ ихы дакэитыртэыр акэын, аха уи ус аламала ипхастотуэуаз дреиуамызт. Иматцуракынтэ, дааихатэны Қартка диаргеит. Уа дагыаамахеит.

Уажэы апсы дызтоу атоубыт Акэа ирзаагазомызт.

– Адлер дааргоит, уаантэи Гэдоута ипсыжра кхцтоит! – ихэеит иашыеипа Зураб Лабахэуа.

Ианвар 2. Иахэа, хэышықэса атцара еицызтцоз астудентцэа зегы хайкэшэара иамшуп. 1954 шықэсазы, Сталини Бериеи анықэтц, Акэа аинститут акны рапхэаза иаадыртыз апсуа факультет хаанахэеит ынфэежэижаафык афар. 1959 шықэсазы атцара ханалгагы, убас еибакхэеит: есышықэса чыдлан фба рзы, Акэа хайкэшэаларц. Убас иагыикахцон. Сара исгэалашэоны шықэсык бжэахмыжыцызт, зегытцэкэа знеиуамызт, хэарас иатахузеи. Аресторан «Апсны» абанкеттэ зал акны, рапхэатэи атцэала ихапхаз хэызцэа хгэалахаршэон. Ирыцхарахаз урт есышықэса рхыпхэазара иацлоит: Расим Ажыба, Валиа Мқанцха, Минуца Папцаапха, Арзаабей Багапшь, Владимир Анқэаб, Андреи Жанаа, Нели Азынпха...

Ианвар 3. Апресс-центр акны ауаа рацэаны еи-лагылан. Зегы хьаас ирымаз Очамчыратэи ацсуа кытақэа: Атара, Тамшь, Кэтол ухэа ҫацхьа аға ирхуа дахьрылалаз акэын. Иашоуп, Цьумка Ахэба дыршьтит, рхэеит, аха иршьит, рхэеит, Мажара Зыхэба, Габрушьа Кэйтцниа... Имцны Анцэа икайтцааит!

Арахь хара хтэқэа Акэака имжэылазоишь, анацьалбеит, анысхэа – Бомборатэи арратэ аеро-порт аихабы чыдлан жэаҫа рзын даауеит, рхэеит. Урт, уа анапхгара еимырдозаап, уажэ икоу шэ-нызкь доллар итаны. Хаирплан мырпрырц азыхэан хаҫа-цэа даархэахьеит, рхэеит... Даҫа жэымшы ианцштэ-ха, абжыуаа ирылгоит, анацьалбеит?!

Афымцалашара акамзаара иахкьаны, Ашықэс ҫыц азтэи ателедырратара уахоуп ианахдырбаз. Аибашьра ианалагаз инаркны иахьанза иихьеит ҫышэи ҫынҫажэи ааҫык ацсуа хэычқэа...

Ианвар 4. Иахьагы ауаа шырацэац ирацэан, рылахьгы шеикэыц еикэын. Иаха телехэацшрала Москвантэи ирхэеит ацсуа актиор Мажара Зыхэба дыршьит хэа. Иахьа уи ицха хэычы илыдашшылон хартистцэа. Абжыуаа рышкагы макьана ҫеи ыкам. Ахэылбыгеха аҫны сахьааиз Соломон Хшыотра игэалакара мыцхэи ибзиан, сматацэагь ишэарт-хар сара алыгэра шэықэыртэаны шэыстцэахуеит хэа реихэеит. Иееим аға игэалакара аныбзиоу. Хгэыла ахақым Шьалуа Гыцбагы, ашьыжь ацсшэа ание-ихэа, егы қыртшэала атак кайтцеит. Уи, абри уара уахатыр дшаанаго узымдырзои, хэа сеихэеит.

Ахэылбыгеха, сара уаха исзымычхакэа аппресс-центр акны сахьнеиз: Атараа аҫы ыжэны икан, Ашықэс ҫыц ауаа ркыта рцэырган, аха иахьа идырхынхэит, рхэеит. Анцэа ицшьоуп!

Сара арратэ гарнизон аначальник Гиви Агрба ишка сцеит, Акэака адэықаларазы уаҫы игэы кэзтца-ша цьара акы сеихэозар хэа. Аха, уа сназаанза, ар-

ратә штаб сахънавалаз исахаит, уа зегъы еизаны аилацәажәара шрымаз. Смидагәидаха сагъыхынхәит...

Ианвар 5. Ашамтазы аҳаирпланкәа рыбжьы сарфыхеит. Асаат сахәацшызар – хәба рзын акгъы агмызт. Икалап ҳар жәылазар. Ашьжьымтан агоспиталь акны ахәцәа раагара иалагеит. Еилкаан зегъы. Сәааилахәаны уахъ сагъцеит. Ихәны иааргаз жәафәфык рсиа кыдын. Витали хәа Агрбаки Цымци-аки ршъит, рхәеит. Сылабжышкәа хаддыло апресс-центр акны сахъааиз, ауаа рацәаны еизахъан. Ҳар Гәымста азиас ирны Акәа иалалеит, амагазин «Универсам» акынза инеит, рхәеит. Аладатәи Ешырала ицаз акрыфарта «Гәыма» акынза инеихъеит, рхәеит. Шромала илбаауаз Шамиль ир ВИЕМ акынза иназеит, рхәеит. Хгәыргъара хәаа амамызт зегъы. Апозициақәа ирхысзар, уажәшьта ицеит ауп. Хзыхәозгъы акызатцәык акәын: ацсытбарақәа мацхаразы. Борис Тыжәбагъы дааины ихаихәеит адепутатцәа рыкны сыштәаз ател иасит: зегъы планла иазгәәтаз еипш ацара иафуп, ҳара хтәқәа ареспубликатә хәышәтәыртә рган, ахәцәа арахъ иааргазом – аҳақъымцәа уахъ рдәықәтцара еиҫыркаауеит, ҳаибашыцәагъы Акәатәи авокзал илалахысуа алеира иафуп хәа. Хгәыргъеит уафы ишимбац.

Ус... ус зегъы мцуп, рхәеит. Ҳар Гәымста ацха икәсны наӀ изымцазеит, рхәеит, ҳацкәынцәагъы хәфык тахеит, рхәеит. Иамуит иахъатәи аоперациягъы. Фацхъа Амш баапс... Амшын... Ажәфән...

Ианвар 6. Иацы ҳаибашыцәа иахърықәымҫеиаз, иахъа зегъы рылахъ еиқәуп. Азәи-азәи еидашшылоит. Цьоукгъы хгәы дыргәгәоит: шәгазақәоума, уара, ари еибашьратә пшыхәран, аға дахъгылази ихыхъчашъеи агәәтара иазкын, рхәеит. Ус акәу, егъыс акәу: хәфык ацкәынцәа тахеит. Аибашьра мыждагъы уаҳа иамуазар акәхап.

Ашьыбжьышьтахъ Москвака Кама лышка ател ҳасит. Смаҫа Саид ахъта илалеит, рхәеит. Егъыс Ка-

маггы Даургы гәйргәтцә иһацәажәон: саатқәак рацхә Ақәантәи иахзасуан, авокзал аҕны шыапыргыларта ыҕамкәа ақыртқәа ықәтңны ацара иағуп, рхәеит. Ацсуаа Гагра аныргозгы, рацхәа убас ауп ишжәылаз, нас иҕартцаз жәбоит, рхәеит. Уи сгәы иахәаны, испылогы гәыгра хәычык инахьнырхало, сҕынаскоит саргы.

Ианвар 7. Иахәа Еста Қырыста имшира акәзаап. Иаха телехәапшрала инартбааны иазаатгылеит. Анацәалбеит, хазхаанқәоузеишь?!

Иацы сашәа Ешыраҕа апозициахь дцеит, хәхәшәаца Батал Лакоба ариабжыарак ихабарк ыҕазам, дысзыцшаауазар хәа.

Иацы сыҕазамкәа сымахә ахәаахьтә даакылсын, итаацәа иманы Афонҕа дцеит. Ипцхәыс дигазааит, аха сматацәа хәыцқәа аанижыыр акәын, хара урт рзоуп ара хыҕоу. Иахантәарак ахысыбжықәа гоит, уажәы-уажәы Афон абзарбзанқәа алахауеит. Ари аоны иҕоугы саргы хмыцәазакәа иаахаршеит.

Арыцхара амацара имҕахытцзом. Иацтәи хгәырҕақәа иахәа даеакгы рыцлеит. Ацсуаа ххаирплан аҕа итыл аҕны абомбақәа кажьны ишааиуаз, хара хтәқәа ирзымдырзакәа еихсны икарыжыит. Аҕабырхәцәқәа! Дтахеит хәпырцәа ируазәкыз, авиация амаиор Олег Чанба. Ххаирплан ухәару, хәчкәын ухәару?! Ирықәшәазеи, абаапсы, ана ирзамуа – ара ирзамуа?!

Уажәы аабыкәа Алим исеихәон: аппарат ааганы икәдыргылан, инытцпрааз ахаирпланқәа зегы акуеит хәа. Ххаирпланк гәфарас иркын, адырра аныҕартца – егырт аилкаара ишағыз – иара цеит, рхәеит. Аҕабырхәцәқәа!

Апсны атәылахьчара аминистр Султан Сосналиев акорреспондентцәа рзы апресс-конференция иман. Уи иазгәеитеит: иашоуп, хәчкәынцәа тахеит, аха хара жәацтәи хжәыларәа иаанарцшит хәа заҕацәара иееидкыланы дыҕаз, имч заҕараз, уи игәғәартақәеи

ипсыеыртақеи. Иаанарцшит иара убас ҳара ихамоу агхақәагы, рейха хшыөзышьтра ззауша атыпқәагы. Акорреспондентцәа иртаз азтәара атак абас икаитцеит уи атдыхәтәан: иашоуп, ишәаны ихыатцыз архәтақәагы ыкоуп, аха урт ахаирпланқәа ирзыпшын, насгы, макъана ахәшәбылфөы иамфөыц роуп дара...

Ианвар 8. Дтахеит, рхәеит, Зураб Бабиа. Хәөык тахеит хәа акәын ишаадыруз, уажәы урт рхыпхьаза-ра җажәаөык ркынза инеихъеит. Сахәшьаца затәы ихабаргы ыказам макъана. Бабиа Зураб рыцха! Иаб Чычыкәа жәымтацәгъа иман. Иаха сәынасхан хара-хара рыөны баны сааит, тынчран. Атаацәа макъана акгы рзымдырузар акәхап. Иара аға ишқа дышьны дкажбуп; иаагара залшом, рхәеит...

1990 шықәса, мшапымза аказы хчарақны, аена-да хаибамбацкәа, имахәар аапхьартцәаны, рейха ихъантаз аус дахагылеит, инапы иагышпанытци-жы ухәарауазеи! Сара, уаха итабуп хәа иахәаха-гы саахьымзазакәа, Ацсны ихы нақәитцеит, цкәын мыжда!..

Ианвар 9. Иацы Кәтол аға далалеит, хәцкәынцәа-гы азәырөы тахеит, рхәеит. Иаха жәааөык рыц-сыбаө ааргеит. Дааргеит Зураб Бабиагы. Уи җа-ха-өымш ипсы таны асы дылажын, иөшьапыкгы цытәтцәан. Ихарц цыжәжәаны ихала иҗеихәеит... Дыпшит, дыпшит, апсреи иареи еиқәпеит, аха уаха азәгы ихабар анимбаза, итапанча ихы инагәйдта-ны иеишьит... Астәи харапшыгала ипшуаз ирбон, рхәеит, зегы. Чычыкәа рыцха, адауапшь дшиөыаз, шақа деитцаланы дгылази иахьа?!

Ианвар 10. Иахьагы апсрақны сыкан – Баби-аа ркны. Цкәын мыжда оума изаарцазаап хаҗацәа. Дааргарцы хара хтәқәа аннеиуаз ауп даныршьыз-гы, уаанза ипсы тазаарын. Ихьымацәаз инапы иахьамдырхуаз, инацәкьыс ацәа зегы аххәаны ир-

геит... Гэдоута агоспиталь аҕны дахьяаргаз ишыақә-дыргылеит, ①-саатк раҕхья дшыршыыз...

Зны Ахэтца ақытан ахәмарцәа ②еизаап. Ауаа ра-цәафны еизеит, рхәеит. Асценаҕны иаины ③ыцья наҕ-ааҕ астол иаахатәеит. Нас аky ааимаркызшәа-гы аақатданы, руазы итапанча аатцааны егы ди-еихсит. Дзеихсыз аҕы имыхызакәа, днамтцасны икызшәа қатданы: «Аа, ухыс!» хәа, – ахызатцә наиир-беит. Убас знык, ④ынтә... Нас ани ихысуаз азал ахьтә азы даарылихын, итапанча итаны дирхысит. Егы, ишыкайтца еицш, днамтцасын: «Аа, ухыс!» хәа, – итапанчахы наганы инаииркит... Ари збоз ахьча, азал ахьтә ишәақә неитцихын: «Ахы, нас са сцилта ахгы узкуазар!» – ихәан зғынаирхаз ахызатцә, ахә-марфы ихы наихнацкьяаит. Уи иабеидыруаз, рыцха, ахәмарцәа ртапанча хы тазамкәа ишытдыркьоз, изеихсуаз ауафгы, дамтцасны икызшәа қатданы, ицьяба итапсаз ахқәа тыганы, ихысуаз иитозаап...

Сишь, хәфны ацхьатцәкья ақәкәахәа ахысыбжьқәа геит. Хшәеит зегы. Хматацәа цәырханы, ихәхәаны аиарта илатәеит...

Ох, гәышья, иргәыбзыҕны аарла ихарцәеит...

Сызғыз зхысхәауаз схаштит. Ардәына ауми изхәаз, мшәан: шәгалабак здыруан, аха ахышь схы ианықәс, зегь схаштит хәа?!

Ианвар 11. Иахья Цырхәа Зураб Бабиа ицсыжра ыҕан. Иаб Чычыкәа ифны сымнеицызт: нхафы бзиа-заап, инхара-интцыра, ихы-ихшара, Анцәа ишихәара дыкагәышьян... Ахәылбыгеа ибоураҕны исыцхьазе-ит бжь-хык акамбашьхьяқәа мацара. Акәасқьяхьтә ацсы дылбааргарц зғыназхаз ⑤ажәафык иреитцам-ызт, аҕар мацара, зегы Бабиа рычкәынцәа. Шака бзиа хайтагыланы хәкази! Ахалал ахьиртиуаз: аб Чычыкәа инаиркны – Едуард Бабиа иҕынза зегы ирхәоз акакәын: Ацсны ахақәйттәра, аидгылара, дырфегь аидгылара! Аиашоуми иаххәара, сара сгәы иахәеит аракатәи Бабиа рыҳаракыра. Харт абжьыуаа

рахътәи Бабиаа устәкъя ҳакам: иҳалоуп алакәлан-дақәаггы, ағычцәаггы, афьжәыџцәаггы, атцкәаџцәаггы...

Ианвар 12. Аибашьцәа қәыпщцәа фыцья ржуан иахья. Афыцъегъ аурыскәан. Азәы Акәатәын, егы – Ешыра. Амитинг бзианы еиҫыркааит, ахцәажәара кәиматқәа ыкан. Хәыцггы дуггы лабжышо атцыхәтәантәи рымџахь инаскьаргеит.

Ус, зеггы иаахалафит Ешыра апозициа акны итәаз пшьџык ақырт еибашьцәа, ҳара хтәкәа рышка ииасит хәа. Урт иртахуггы акызатцәык ауп, рхәеит: аинаалара.

Даеакггы: иацы Бомборатәи аратә аеропорт аначальник Сигудкин, ақыртқәа ацара ширтоз, ҳара хтәкәа дыркын, ичынқәа ыкәрыжәжәеит, рхәеит. Сыржбазар – шәызжәеит.

Ианвар 13. Иахья афны сдәылымтзеит. Ушдәылтцрыз ҫеи шуахауа удыруазар. Телехәапшрала исаҳаз иаҳа еиҫуп. Москвантә излархәо ала: Шевардназееи Китовании ибзиатцәкьяны еиҫанагаланы икоуп. Аха ани Абгахәычы шкәакәа, иабцьяр аацәыригозар акәхап: апсуаа хәзтцаара. Нас ала гыгибагақәа ақәыцма ианашьтало иафьзахоит...

Уаха ажәытәала шықәс ҫыцуп – Хьачхәама. Бзыцын ари ныхәа дууп. Аха ҳара, цьярамкәа-фьцьярамкәа ҳашнапхьазггы, агәырць ифны ҳакоуп ҳаикәыхьшәашәа. Агәы этдам акгы цхарра затцалом.

Ианвар 14. Иахья хәымыз тәеит Ацсны еибашьуеижьтәи. Хымш рыла ари адггыл згарц згәы итәз аға, еибашьра лтцшәадахеит: хымцала иигаз хәа шьяҫакггы ыказам. Убас шакәуггы атцыхәтәы шыкалара здырхуада?!

Уаха еитахдырбеит анемеццәа итырхыз афильм «Кавказ». Ибзиоуп!

Ианвар 15. Иахья ашьжьымтан Тамшь ақытан ацсуаа икарыжыт ақыртқәа реибашьыга вертолиот. Ари уаџ дзеигәырғьаша хтысуп.

Даараза сгэы иалсит Бесик Квираиа итахара. Афганистан зегы митэиқэатцэа ихганы даан. Аҫара ақытан ақыртқэа дыршыт.

Иахьа, иагьарааны ххэахьазаргы, Кэаста Ченгелиа еиҫикааз ашэахэаратэ ансамбль «Аиааира» ақэгылара салахэын. Гэдоутатэи аихамфэа аусзуфцэа рхэышэтэыртакны иқэгылон. Дара, «Ахатцарашэа» бжытаала ирхэо, сара сапхьеит ажэеинраала «Рыцхэ», Апсны!» Заманалатцэкагы ирыдыркылеит. Нас, иара уа саақэырцалан, гэартак ажэеинраалақэа сьддырпхьеит.

Аҫара аншэартаха, Габрушьа Кэытцниа бцъарла иеааибытаны дцан, фьрхатцаралагы акыраамта деибашьуан. Уажэы уи хэхьықэгылоу ахэшэтэыртакны дыхэны дыштан. Иацэажэарагы даара иахтаын, аха анеиааи убриакара ирацэан... Иказшьа ссирми – зегь бзиа дырбоит. Саабзахеит, еибашьра сцеит, ихэеит.

Амфан Борис Тыжэба исеихэон: аибашьра иалагеижьтэи урыхэапши хмилат закэытэ ашэа ссиркэоу иапыртцаз. Дара акызатцэыкгы апырымтцац, иагырзапцом, идзырхэараны икоузеи?!

Хшааиуаз Тота Цьапуа даахпылан: Владислав Арзынба еихсит хэа рхэеит, ихэеит. Хаибарыфны апресс-центр ашка хааит. Ажэлар еилауатыруан, али-пси рыбжьара убриакарафгы еизеит... Зегы мцуп, Анцэа ицьшыоуп, ақырт корреспондентцэа ракэзаап Москвака изыцхаз, уажэы иааухэаз зегы ирыладыртцэоит усгы. Ари афыза адемократиа ашьапқэа рымгытцроуп. Дара Москваа еитархэоит: ақыртқэа амц ишыржьаз ала.

Соломон Хшыфтреи сареи анард хаицасуан уаха 10х4 хэагы сияаиит. Уатцэы Гэудаутатэи араион администрациа ахада дсыпхьоит, асаат жэба рзы. Ииҫахузеишь?

Ианвар 16. Администрациа ахада Сергеи Царгыш, еизаз данаарылапш, Борис Тыжэбеи сареи

хашка ихы нарханы: «Хатамзааит шәара шәахьааз-газ! – ихәан, ххы хаакәититәит. Амазаныкәгаф лыкны излеилахкааз ала, уи агуманитарта цыхраара иа-ауаз реихшаразы абригадакәа еиҕыркаауазаарын.

Хгәы иалсит: иацы Ешыра атабиаҕы ҳақкәын-цәа реанеитнырыпсахлоз гәатаны (чархәаф дыкоу-машь, анацъалбеит?) аҕа ибзарбзан хқәа рыла ита-хеит хөык аибашьцәа, ихәу жәафык ркынза ыкоуп, рхәеит.

Хаигәыргәеит: иахьа ашыжь Тамшь ақытан, То-умышь азиас ихыз ацха пжәаны, Қартынтәи абцъар аазгоз адәыҕба ахыбгартцаз. Иацы ахаирплан, иахьа адәыҕба. Афырхацәа шәара!

Ачархәара анысхәа, исгәалашәеит: иацы ахәышәтәыртакны ҳахықәгылоз чкәынак ишьапы итцшыа дааины, Борис Тьжәба абас еихәеит: «Шро-ма ханеибашьуаз акомандир хгәахәанитцеит: аишь-цәа Едики Индикәеи Киутаа псахыөцәоуп, иахьа-ажәбазгы иргәыдтаны ишәшьуеит!» хәа. Уажәы Едик Киут абра дызбеит, икастдарызеи?».

Борис, хәарас иатахузеи, уи аилкаара атахуп, ус узхыццакыша усым хәа ихәеит.

Иахьа Москвантәи еитадәықәыртцеит Қартаа ҕыц ирзынарыцхаз: Владислав Арзынба (ипатрет хәычык ашәы акәыршаны, напык иаркны ихарбо). Гәдоута дырхәын, Москвака ҕыхәышәтәра дцеит хәа. Аха минуткәак аатцаанза, уи шымцыз Москваа аитаахалархәеит. Аригы зухәозеи, егыгы?!

Соломон Хшыөтреи сареи апсуаа итадырхаз ахаирплани адәыҕбеи ааимахкын, ала иамхәарыз иасхәеит: арт уахагы ибжьо ракәзам. Нас, иацхьа итәаз ицгәабаҕ аашьтыхны ишьамхы инылеикын, ахы ашышьыра дналагеит.

Ианвар 17. Иацы еибаххәаз Соломон Хшыөтра иа-хантәарак дазхәыцуазшәа иахьа ашьжымтан абас сеихәеит: «Цыцх зны сла сцәызын, аха изгаз мчыб-жык аһнутцкала иоуишьтын, иааит. Изоуишьтыз

удыруоу?» – ихы насықәикит уи атдыхәтәан. «Аңсы цәғьазар акәһап, уара уеипш?» – схәеит саргьы спышәырччо, исхәаз маңк акара иаласырпсыҭеырацы. «Маң, қыртшәамзар акгьы аҳазом!» – ихәеит иара дгәырғьатәа. «Ула зымзырха итаз итәы атдеит, аха уара узланхоз рбызшәак уаха иааузымтдеит...» – схәеит сара даҭазныкгьы, уи аңсышәа ахьизымдыруа сгәы инытцаххны. «Изластцарызеи, цьым, дара рхатақәа урысшәалоупеи ишеицәажәо!..» – арахь инасҭаирхьит Соломон Хшыҭтра.

Сгәы иахәеит исаҳаз хтыск. Адеи Амреи адошьтахьтә Кама илзасуан. Уа дышьтоуп хынтә зшьапы хыртцәаз Даур Агрба. Ара агоспиталь аҕны данышьтаз исеимхәози: пхәызбаки иареи аус шрымаз, аха иара дахьеихабыз азыҳәан лара илуамызт хәа. Уажәы даншьапыдаха, уи алацәажәарагьы иаңсам хәа иара хьаа дус иман. Сара, хәарас иатахузеи, акыр игәы сырғәҭеит. Лара, иара ас анихь, Москвака дишьталаны дцаны, ахшәтәыртаҭы днеины дылбазаап. Анапеимдахьақәагьы еимырдеит, рхәеит. Аибашьра шааилгалак еибагараны икоуп, рхәеит. Афырпхәызба Амаанпха! Даур, хәарада уи игәы шьтнахуеит. Уаха хьаа камлакәа, пцзала згәыхәтәы иахьзаша!

Иаха Москвантәи адырратара злақартцаз ала, хара хтәқәа Ешырантәи Акәа абомбақәа аларыжьуазаарын, ааха гәгәагьы артеит. Иахдырбон рчамаданқәа ирытцаланы, Қарткеи Қәтешькеи еиханы ицоз ақьыртцәагьы. Анцәагьы акы ихәахьеит!..

Ианвар 18. Иахьа ашәкәыҭоцәа ҳаизараҕны Леиуа Гыцба ҳаизызырҭуан. Уи Ешыратәи архәта акомандир Сергей Дбар иҕны аус иуеит. Дазаатгьыланы ихәихәеит чьдлан хәба рзы хархәтақәа Гәымста ирны Акәа ишалази, аибашьра зрықәымҭеиази ртәы. Сара уи ицәажәарахьтә еилыскааз акызатцәык ауп: ар рыҕны адисциплина хәа акгьы ыкам, аңсыуала еибашьуеит, цьоукы Аңсадгьыл ахьчара

аткыс амалырхарахь рхы-рыцсы цаны икоуп, зегы-зегы аихабыра ртахуп, аха уи анроулак – акгы катцазом... Иахья ишыкоу ала акэзар, Апсны азбжа ага инапакны иаанхеит ауп, хаттныкалакь Акэа рацхья иргыланы. Идыру акоуп: Акэа знапакны икоу иоуп уи ахтныкалакьс измоу, Апсны этэугы. Ари зегы, хэарас иатахузеи, ауафы игэы инархьеит.

Сара иахьатэи атагылазаашья сгэы ицаххны, арратэ напхгаракны икоу зегы цсахтэуп анысхэа, Алыкьса Гогэуа исфеирхьит ус умхэан, хускэа устэкьяггы ишэартаны иказам хэа. Анцэа ихэааит!

Ианвар 19. Мызкы апхья, ари афны икоу лан, хыхьзала илфыз ашэкэы, иахьоуп сара иансдырбаз. Шака ргэы тынчузеи, анацълбеит цьоукы! Апхья-ра санналага инаркны, сылабжышкэа еикэхэаланы илеиуан. Ан рыцха лажэа цхакэа! Сара рацхьяза сфы ааихыхны уи санлацэажэоз исхэаз ажэа: «Мама!» – ауп. Сан угыы дсыздыруамызт, уи лоуп сара ари ажэа засхэазгы, анысгы исыцхьязо. Ицъашьатэуп аиашазы апстазаара злакоу: арахь лареи сареи ихабжьоу жэашыкэса ракэхьуп!..

Очамчыра, хагацэа, тахмадак атанк дацрахэаны амфачацаф дшыкэыршыуаз, хара ххаирпланк аархалазаап, апсуаагы гэыргьеит ари уажэы зегы-зегы цкья игоит хэа. Ахаирплангы аеаарлакэзаны ишааиуаз, уажэымзар-уажэы абомбакэа канажьеит шырхэоз, ифархьцрааны, абомбакэагы амшын илалажыны Гэдоутака икэланы иааит, рхэеит. Ара дахьяаиуаз уи, хэарас иатахузеи, шэнызкь маат апара игон, сыдта нагзаны сааит хэа. Хагоу дрыкэгыгаит!..

Иахья ихахаит даеа рыцхаракгы. Адлертэи аеропорт иатэу аурыс вертолиот, Тебердантэи агуманитартэ цхыраара Ткэарчалка ишагоз, хагацэа аихсын, Сакьян идыртэеит. Арация катцаны, итаз зегы ткэаны иргеит, рхэеит. Урт дрылан х-Совмин ахантэафы ихатыцуаф Зураб Лабахуагы.

Ианвар 20. Иацтәи аҳаирплан згаз аурысқәа роуп хәа халафны хәкан. Иахьа зынза иаадырхәит: иткәаны изгаз хагацәа ракәзаап, иааганы Акәа аеропорт ақынғы идыртәеит. Излархәо ала, аекипаж аамыштахь икны иргеит: Зураб Лабахәуа, ацсуа телехәапшра аусзуоцәа: Амиран Гамгия, Слава Сақания, Ахра Акаба, Харьков-пресс афотожурналист Владимир Персианов. Иахькылеибаго здырхуада?!

Иахьа Гәдоутатәи акультуратә Фоны акны Цьумка Ахәба хәизызырфит. Уи инартбааны иахзеитеихәеит Лабра дшыркыз, Очамчыра абахтәфы дтакны дышрымаз, рацәак ргәакрахәагы шызырымүз, иоушьтра зыбзоурогы ишәкәыоора шакәу...

Ианвар 21. Иахьа Бабиаа хьачхәама рыман. Иара ианатәйткәыз чыдлан жәаха руха, зегы Ашықәс Ғыц ианапылоз – дара цьабон, Бабиаа рычкәынцәа уи аламталазы ирацәафны итамхази. Едик Бабиа дааит Адагы саргы Цьырхәака хәигаразы. Хәзлацо цьара акы сзыцшаауазар хәа дышнеиуаз, Бабиа Радион ица Славик дааицылеит машьынала, иажәагы ааобаимтәит. Сара сашьцәа ракәызтгы, ахьыцшырта сырымтаргы каларын. Ада лгәы бзиамызт – дзымцеит, аха Едик иабхәында Вахтанг Возба ица Гәдисеи иареи хәццеит.

Едик иаб Бабиа Махәид, рыцха, ижыра акыр афны инацәыхараны, ақәатцарафы, цкьатыпк акны икан. Уи кауарла икәыршан, кауарлагы ихыбын. Азәы имацара даатцагыларатәы, настгы иееитыхны акәымкәа – иеаархәаны. Анцәа имтцаныхәо ауафы далашыокны дышцәажәо, дахьыкоу ихаштны диашахәтцәаза даагылар – ахыб лақәыми, иамуратәы...

Шьамхахы асы шьтан, ахәылыхәа аурагы иафын. Едуард Бабиа, иаб излаицитцаахьаз ала, икыжә агәи агәатцәеи Хыхь икоу ирбо, афны икоу, абна икоу – зегы уаххылацш, уара зхьышьаргәытца хәкәыхшоу хәа аныхәара дафын ибжы неитцыхны, Анцәа илымха иагны, имахар хәа дшәозшәа. Вахтанги сареи хна-

скъаны, ишьтахъка хгылан, хацсы заны. «Ачбеи Чач-
беи еилартхацны иноусыжъаанза шөипхьыз Анцда
иахзааумган!...» – хәа Бзыцын ажыра ианыхныхәо
ирхәозгъы сара уажәада исмахацызт...

Едик игәаблаа ианқәаз зегъы ракака амхны ажы-
ра ахы инықәйтцан, хара ихы нахақәкны, акакагъы
нахиркит...

Ауха урт руада цха хәычы хәфнатәаны, алитера-
туреи аказареи хрылацәажәон, рацхъа, хәарас иаҭа-
хузеи, Апсны аҭагылазаашъа наргыланы. Уимоу, ха-
лацәажәеит Гәдиса Возба хәычы Голландиа ианықә-
гылоз, асценаҭы дықәуаа дшааиуаз, ихы изнымкы-
лакәа азал уаа дышрылапалазгъы. Уи атәы цъашьо
сара Камагъы изныкымкәа исалхәахъан...

Ианвар 22. Ашьжымтан Важикәа Бабиа иҭа
Ахра дааишьтит: афатә мазеиуп. Харзыцшуп хәа.
Бзыцын, шамаха зегъынцъара, рыфнқәа иагъа
ихәычызаргъы – рыстолқәа дууп, урт ирықәнагоу
арымз дукәагъы наҭ-ааҭ ирываргыланы.

Иахъа ныхәамзи, аамта даара ибзианы иаххааге-
ит. Вахтанг Возба данхәычыз, ацхын арахъ цсшьа-
рахәа даауазаарын, уажәы-уажәы игәалашәарақәа-
гъы аацәыригон, хагыирччон.

– Ёнак хәасаҭәшәара хцойт, рхәан, срыманы
реынархеит, – дналагеит Вахтанг, – амра ххы иқә-
шуа, ажыци ақәыци аахъыхо, аены хәлаанза ахәа-
саҭәшәара хәҭын. Ахәылбыха хаатцәақәа хаманы
хәааххоит, хтаацәагъы харгәыргъоит ххәаны, азәы
абасгъы днахалахәхәеит: «Каау, ани нахъхьы ахәы
инавалаз жәбоо, уара?» – хаанацшит, аха азәгъы
дхамбазеит. «Ари ақьацта этәу роуп, ххәасақәагъы
хнарыханы иахтәахыроуп, мамзар, дара иаахамхын
иргоит!» – инахадитцеит уи. Хартгъы хаатцәақәа тәах-
ны, хмидагәидаха афныҭа хааит. «Уаатцәа абакоу,
уара?» – ҭааитит Бабиа Махайд афны сахъааиз. Уи,
урт шахтәахыз аниасхәа, акыраамта апышәырчча-
ра даҭын, ихы ларкәны. Адырфаены ахәычқәа хәи-

цны хahънеиз, ани ачкэын хаатцэа-тацэкэа ааганы иаахиркит: «Иаха иахъахтэахыз иааины, ант иацы иаабакэоз, ххэаса зегъы рыманы ицазаап!» – ихэеит уи. Хартгъы хahкэа кажькажью аоныка хэааххеит. Ускан иабаадыруз, рыцха, ани ачкэын, гэакрыла иахакэшэаз ххэаса зегъы алатцаны ацара еикэыренны иман дышцаз...

Аныхэафакэа апахтцон, алаф ххэон, хаччон...

Дарбанзаалак азэы игэы иаанагомьзт Ацсны цыара аибашьра цоит хэа.

Атыхэтэан, аоната апшэма дфагылан, иабцъар аакыдихит:

– Сатамзааит, аха сара саамта ааит, ссызцэа рышка сымцар ауам!.. – Ешырака ихы рханы ифынеихеит Важикэа Бабиа. Уи хнаишьталеит харгъы, апшэмацэа абзиара нарзеигъашыаны.

Ианвар 23. Зураб Лабахэуа дахьтаркыз, иарбанзаалак акы аареимхэеит, рхэеит. Ххайрплан ачкаракэа зегъы еилаган идыртэеит; сара дарбанзаалак азэы ажэак иасхэараны сыкам, уи акэым ахакъым дааганы дсышэтоит, иахъа инаркны амлашьрагъы салагоит, ихэазаап.

Сашъа дааны дыкан. Абасгъы сеихэеит. Кэтол, хгэыла чкэынак азын азын илхны имаз амфы, иаб иашъа ица иааигазаап, дымтцаазакэа. Изтэыз данаи, ажэакэа аaimаркын, апхьатэи иаб иашъа ица даашыны еибашьра дцазаап. Лабра акырткэа рыштаб ахыыказгъы даарылагъежыын, жэафакык ишьит, рхэеит. Амала, атыхэтэан иаргъы дыршызаап, ихэылазкыша!..

Ианвар 24. Акэатэи хгэылацэа, бжьфок ркынза, хуада хэычы акны хаикэшаны, акахуа шаажэуаз, хапшэма Соломон Хшыотра: ари Америкатэ корреспондентуп хэа цхэызбак лацхъа дгыланы даафналеит. Ишэтагылазаашьюузеи зыфнкэа ирыфнырцаз апсуаа, насгъы иаанханы икоу акырткэа шэышцаказоу хэа, уи дшынатэазтцэкъа лы-

зтаара наҕ-ааҕы аҕыналырхеит. Уи акәхеит. Хҕаи хҕаибакит. Абысҕатәи иаатәаз зегы Соломон иҕагылан, аха зегь акоуп, иара иихәац ихәон.

– Бара ибдыруоу ақыртқәа Ацсны изеибашыуа? – схы налықәыскит сара.

– Ыы? – сышка даахьахәит ларгы.

– Абыржәы абра еимахкуа азоуп. Ақыртқәа зегы абри ауаф иихәо ауп ирхәо. Ацсуаа зегы – абра итәоу иаххәо. Дара Ацсны – Қырттәылоуп, рхәеит. Аиаша шыкоу абасоуп, хара хмачоуп хәа иахдырхәом акәымзар: Америка – Америкоуп, Урыстәыла – Урыстәылоуп, Қырттәыла – Қырттәылоуп, Ацсны – Ацсноуп... Уажәшты иара дбыманы бцаны, шәхала шәеицәажә, ееи базхәо иакәзам, аха...

Иеиманы иагҕцеит. Абырскафык хшиҕагылазгы, зтәы зхәоз ақыртуа, уи илеихәозгы еилкаауп...

Ианвар 25. Иаха сара сыказамкәа Соломон Хшыотра ҕынтә дааит, рхәеит, дсызтаауазаарын. Аха иансархәагы сымцазеит. Иахьа ашьжымтан ицхәыс лыхәхәабжы геит. Адеи Амреи еибарыфны инеизар – акаруат далырфны дкажын, лхатца дыказамызт, ишсызҕыртызгы сара смылбаазеит. Ахәса лыхеит, илыхеит, аха дырзышьтымхит. Ус, лхатца данааи – дкәапца дҕагылеит, рхәеит. Еилкаан зегы – ари хәмарран...

Ианвар 26. Иахынтәааз сзымдыруа, ахьта гәгәала иаасылалан, агрипп баапсы сыхьны сышьтоуп. Евгени Евтушенко ихәоны сахахьеит: ачымазарақәа зегы иреицәоуп агрипп, ианатәоумба, аамталагы ианумыхәшәтә уи ахыхь узыннажыуеит, улымхәқәа агоит, умч агоит...

Ацсны аибарххара дуқәа цоит. Ткәарчалаа, ООН ала Шәачантәи ирзынашьтыз агуманитартә цхыраара, амла ишакуазгы, мап ацәыркит, Зураб Лабахәуа рацхьа днаргыланы, иркыз ацсуаа зегы аурышьтанза хәа амитинг катцаны. Афырхацәа Ткәарчалаа!

Владислав Арзынба ООН ашка атамзаара

шътеитцеит, рхэеит. Икэакэра згааит, уи иихэо иды-
руазтгы!..

Ианвар 27. Зны Ачандара акытан ашэкэыѿѿѿеи
аѿари реипылара ыкан. Астол-еишэа акны аныхэаѿа
зкыз хатцак, Владимир Анкэаб инацэа наикэкны:
«Уара, абри ииѿуа жэеинраалоу, жэабжбу?» – хэа
дтэазаап. Алыкьса Цьения, арткэа раан цэгьамзар
бзиа змызбо, иаргэтыста ихыстанацэа надкыла-
ны инаиргьежъ-гьежызаап: уи зхы атыц икэкьаны
икэу дреиуоуп хэа аанарго. «Иеилыскааит, ажэе-
инраалакэа ракэзаап ииѿуа!» – еиликаатэкьеит уи
ахатцагы. Ирхэоит Алыкьса Лашэриа икьаф катцаны
даныказ ажэеинраалакэа иѿуан хэа. Абарткэа ыц
исгэалашэеит сара иахьа, мчыбжыкаахыс гэытц-
хас исымаз ажэеинраала «Аб» ѿны саналга. Изѿит
уи ѿажэи зежэ градус амцашоура шсымаз, ма хэыч-
мычык акэхындаз!..

Ианвар 28. Чечен еибашьѿык акырткэа дыткэа-
ны дыргеит. Ицсы мцо, иагымаауа дкатцаны, нас
ддырпыруа днаганы ателевизор днаѿадыртэеит. Уи
ацсуаа ихэ шэаны, мчыла дшааргаз инаркны зегьы
идырхэон, атыхэтэан абастгы рхы наикэыркит:
«Хара хуаа гэызианкэоуп. Утаацэа рахь уоухашьтуе-
ит, амала, уахьнеиуа ироухэоит: Ацсныка иааз ашь-
харыуаа дарбанызаалакгы хара хкны акгы рым-
чым. Ианаа – псыртас ишроуагы рдыруазааит!»

Аткэа ихы дакэитханы, Чечентэыла дахьналалаз,
рацхьа иааипылазгы ихтыс зегьы атэы аниеихэа,
уи абас иатеикит: «Уара ушэыргэындоуп. Ирыцха-
ра дууп ацсуаа рыцхрааразы ицоз хачкэынцэа, уара
уѿыза дахьрылашэаз!..»

Уи ачечен еибашьѿы уажэы Ешыра ахэааѿы дгы-
лоуп. Иихэоггы акызатцэык ауп: «Хатцарала атахара,
ма аиааира!..»

Ианвар 29. Иахьагы аиарта самахеит. Сеастарым
хэа сгыланы аѿны сыѿналан, аха сымч амырхеит.
Иаха акыр инеигэаанза сызмыцэазеит. Икалаз уио-

уп: ахаан исмыхыцыз акы схы иадызбалеит. Мелодиа ссирк сгэатцэҕы иааит. Иара схэон, хэарас иатахузеи, гэаныла – сара стцэуон, иара схэон – сара стцэуон. Убас ихъантан. Зычкэынцэа рыцхақэа шыны излацсоу ақыта абжыы акэын уи. Исхаштыр хэа сшэаны исхэон, сагытцэуон. Уимоу ажэақэагы зэит. Уаанза сгэы аныбзиаэ еипш акэызтгыы, абра сгэылара цэара дыкоуп Кэаста Ченгыелиа – сыфны сцон, аха иааг. Ашэа сара изланыстцэагышыозеи?! Убри акнытэ исхамыштырц азын истцар акэын. Ишысхэоз сгэазкны сагыцэеит. Ашарпаз, сыпхызқэа рыкны ишсыхыло еипш, нақ инасхаштгэышыеит. Даара хэаас исымоуп. Иудыруаэеи уаха фэцхэа истаар уи амелодиа ссир?! Ажэақэа кэапца исгэалашэоит, аха жэеинраалак ахасабала ипсыгеуп, шамахамзар, ашэақэа злыху ажэеинраалақэа зегь реипш...

Ианвар 30. Ашыжымтан Соломон Хшыфта дасыпхэит. Ашифонер ацапха ачта ирыцэтэптцэеит сматацэа. Ах, шақа ицэымгхазеи, анацэалбеит! Ауафытэыфса ицэабаала икэцэу зегыы, мыцхэы игэы азымбылуеи. Уи идашьматцэкэа икэу апаркет азы ыкэутэар икылсзом, ифны ашэқэа: ари ушытахь ианыдутэ – уацхэатэи ахала иаатуеит. Афымцалашара: ари ыцэар – хыхь дыфхаланы афбатэи ацэахэафы иниеигоит, уахгы-еынгы, иара ианитаху хэарас иатахузеи, аееахэа азыршы изаауеит. Иара убри афымцала ифны шахэшахэуа ирпханы имоуп. Дызтатэуу идгыл хэычызаргыы, зегь рацхэаза икало аца шкэакэа инаркны, атдыхэтэанзатэи аеыдха акынза шэырхкыс изтагылам хэа акгыы ыкам. Ажэагы уатка, афы еикэатцэа... ифны дшыфнагылоу имардуан атцака аартны дныфналоит, уака ауп уи ифцара, аха сара сгэы излаанаго ала, уахынтэи амфэа газар акэхап даеацэарагыы. Ари афыза ауафы еикэцаб, адгыл апсы тызхуа, ифнатцакагы ихы иаимырхэакэа ус цэеи инижырын... Икэытқэа каркаруа имзырха итоуп, қыртшэамзар акгы змахауа ила ду, агэашэ

иаалаххуа атəым данабалак, азынцəыр ахəда иахар-шəны аеашьуеит... Нас абарт кажьны дызцо дыкоума уи. Иара абрака еипштəкья ауп уи Гəдоу азиас нырцə ианхəа лынхарагы катцаны ишимоу. Ларгы усгы дыпсхьеит. Зегы иара итəыми. Ипעי ипцхαι Қарт атаацəарақəа апыртахьеит. Апцхын рхəыцқəа рыманы псшьара – мшынталара Гəдоутакəа иаалоит. Нас уара аколониа баапсуп хəала. Баапсырас иалоу ыкатгы. Уи зыхəтоу ахақəитразы иангылалак, ани изтəызтəырц иалагаз ус аламала дызцом... Убас ихгы дыкоуп Соломон Хшыотрагы. Иааины сызшьуа дызустада, анацьалбеит, хəа уахгы-еынгы агəашə дапшуа дтəоуп.

Иахьа Гəдоута ахəылыхəа еимагыланы асоура иаеуп. Иахзаанагозеишь, анацьалбеит?! Шакантə Акəа ахақəиттəразы хара хтəкəа дəықəланы Анцəа иааникылахьоузеи? Измааноузеи ари зегы? Шрома ала идəықəлан, асы-фамгыла леин – иамуит. Амшын ала идəықəлан – уи цəгыахан, ага ижəлара акəым, рыпсқəа рыманы аарла изхытцит. Гəымста азы ирны иандəықəла – уацхьа игылоу думбо амш цəгыахейт, апцабаапс тьсит, хыхь икоу тцака ицо... Анцəа ду макьаназын дахпырхагахо даауеит. Издыруада убаскан хар цар акгы рылымшакəа ихынхəуаны иахирцазар?! Дахпырхагахоит акəымкəа – дхəхəозар?!

Анцəа ихьз хəаны зус ахы зкуа, Анцəа ихьз хəаны амфа иқəло, Анцəа ихьз хəаны знапы азыркуа, Анцəа ихьз хəаны аныхəафəа зкуа апсуаа, уаха доуха мчык рымазамкəа икоума, анацьалбеит?!

Уажəгы хара хтəкəа, ахаирпланқəа рапхьа инаргыланы, зегь рыла рееибытаны излакоу ала, мзарфа алагамтазы акы ргəы итоуп хəа хəылкья-фылкəакəак хахауан. Иахьа еиманы асоура иалагеит...

Ианвар 31. Амш каххаа иаапшит, зашəа аамтагы бзиахаша. Ицеит азын хьшəашəа зцыз ари амзагы нтакəкəа. Иахзаанагарызеишь, анацьалбеит, мзафры?!

Февраль 1. Иахъа ар ргарнизон аҥны сыҥан. Уи аначальник Гиви Агрбеи аподполковник Константин Адлеибей аурис офицерк иҕахъы иҕыруан. Саргы амца сеатаны сизызырџуа саатәит: «...Аҥны сахъааиз сыпхъыс қыртуак длыкәаиан. Сыпхъыс сылҕасны сцеит зегъы ааныжъны. Рига аҕырмакы аҥны исаҳаит ақыртқәа ар шейдыркыло, адоллар рацәаны ишыршәо. Зыҥни зтаацәа зегъы зцәызыз ауаҕы ашәкәы сеаныстеит Қырттәылака ааразы. Ус, адәыгбаҥны ани ишәсырбаз ацсуа дсықәшәан, сыламыс иснамырукәа Ацсныка сааит...» – даҕын уи.

– Уара, ус акәзар ари ҳара дахтәызаапей? – инхәытасхәеит сара.

– Иихәа акәу цыушьоит, ақыртқәа ркынтә даашьтуп! – сәтеикит Гиви Агрба.

Ахәылбыха Адеи сарей Гәдоу нырцә ҳақан. «Ацсуа телехәапшра» зыхъырттаз аҕәтәи адырратара қыртшәалеи урысшәалеи ицоз ркын, иахәапшуан зегъы. Саргы акыр исычҳаит, аха уаҳа сылымшакәа сдәылтцит. Иаархәози, анацъалбеит. Жәаминутк схапыцқәа еихаргәҕәаны сызхәапшуаз зегъы, хаха ацсуаа иаҳәагылоз акәын. Шәрызхәыц ирхәараны иказ, ацсуаа аазбаны инымхо, аекстремист-фашистцәа: Цъано Цъанелизе, Дато Цъаиани, Гено Каландиа...

Февраль 2. Владимир Басариеи сарей иахъа азахыртаҥны ҳақан. Уа ажурналистцәеи ашәкәыџцәеи рзыхәа акъаҕқәа ҕатцаны ирзахузаарын. Сара угъы икалаша аныкалалак ашьтахъ ауп иансаҳауа. Вова, зегъ акоуп ицәа иақәшәоз акы изырыцшааит, сара, еснагъ, уатцәахъы сдырцшит. Исхәарц истәхыз: анапхгара цшааны ҳахъыныџналаз, азын заманаха, ҳақкәынцәа ашәыртцааха абцъарқәа кны ахымца ианаҕагылоу аамтазы, дара амца ргәыттаршуа итәаны, адомино иасуан, ҳара мацк ҳаарзыцшрацы ҳадырцеит...

Ашырк еибашъуан уа, Ҳабыць дцәагәон...

Февраль 3. Борис Тыжэба итаацэаггы иарггы ахьта рылаланы ишьтоуп, аха хьаас ирымоу акы-затцэык ауп: Акэака! Ицъашьатэуп, ауафы данычма-зафхалак ари аностальгия зеггы хгэатцафы иахаггы амчра ааннакылозаап.

Ашэкэыфэцэа, Апсны ацхыраара атаразы, хнапы атафны иахьа ашэкэқэа дэықэахцеит Украиней Казахстани рпрезидентцэа Кравчуки Назарбаевы рышка, иара убас Урыстэыла авице-президент Руцкои ишка. Ага апсуаа хгеноцидтэкьа дафуп, иахьынзазымычхауа сыздыруам, аха...

Февраль 4. Ашбыжь чаагара сцеит. изакэытэ цымыгэацэгьюзеи, анацълбеит, ауаа насыпдақэа зтагылоу. Ача злафаххуа хталонқэа нтцэеит. Уиазы сахънеиз ауаа иахаггы ирацэан, иахаггы игэамтцны икан. Сыздыруаны сапхьа игылаз ахэсақэа, смырпшыкэа срышьтырц иафын, сыззымдыруаз цюукгы сышьтахь иахьгылаз, сфымтра рхы иархэаны, сапхьака ииасуан. Еибашьроуп, гэыбган азэггы иузитом.

Сахьаадэылтцыз арадио аусзуфэа сыркит: жэаха ахэышэтэыртакны уанықэгылоз ашэа бзианы зеггы ирахауан, ажэеинраала цқьа еилдыргаратэы икамызт, алашара иахкьаны. Азырыфэа ахэара картцоит фыц убжы антцаны уажэеинраала «Рыцха, Апсны!» иазхарзырыфэацы.

Афымцалашара акыраамта хшазыпшызггы, атыхэтэан итаафит уи. Сахьаадэылтцыз Валери Какалиа ипцхэыс слықэшэеит лычкэын длыцны, иаха иааит урт Ткэарчалынтэи. Шьатца хыркыла иныкэоз апцхэыс уажэы калошажэкэа лышьан. Уатцэы Москвака лыпхацэа рахь дцон. Ана иназгеит, ара иназгеит, аха цьара матэакэак сзырзымпцааит. Хэхънеилак зеггынцъара ххьааргон, арахь азэггы акгы имчымызт...

Февраль 5. Хымшуп Апсны телехэацшрала иахдырбойжытэи Нальчик имфэапысуа ателемарафон.

Ари «Апсны ахэыцкэа рыцхырааразы» зыхъзны еиёыркааз ателемарафон еизнагахъеит акыр миллион маат. Агэы зызтоу дарбанызаалакгыы лабжышла дзахэапшуам. Аёыц ныкэа инаиркны, аарлаза зшыапы еихызго абыргза икынза зегы апарашэара иаёуп, Апсны азыхэан зегы ажэапхакэа хэо. Хара уи аёыза хзыкатдарызушь дара рзы?! Уажэшьта икахтёоит, хэарас иатахузеи!

Роман Аргэын Акэа атытцха змауз «Апсны атоурых» иманы Маикоп дыкан. Хэашыа изатомызт: уи Апснытэи сааит анихэа, дышрыдыркылаз хэа. Шэаргыы ицэгьамкэа атыжыра шэаёын, аха хара ишшэы-этхажыуа жэбап хэа иархэеит. Иаабап икартцо.

Ашэкэы «Апсны атоурых» ф-екземплиарк, сбиблиотека еиуеипшым атыпкэа рыкны икэтцаны исыман, ани рбаны, ахтыц иадыргон акэымзар, цъеи иаанрыжырын «хашыцэа бзиахэкэа».

Февраль 6. Гэдоутатэи амилиция рёапхыа ауаа рэцэафны еилагылан. Уи ахыбраёы ауп иахыкёу Апсны афнуткэатэи аускэа Рминистррагыы. Аминистр ихатыцуаф Ингишьтер Нармания сышнеиуаз аниба, ифызцэа даарылтцны, даины сааигёыдихэкэалеит: «Иудысныхэалоит, абыржэытэкэа адырра хауит, хара хтэкэа Мыркэыла акытан, акырткэа рхаирплан СУ карыжыт хэа! «Аиаша ухэоума?» «Ааи, апырыф-гыы ипсы штаз дыкны дааргеит!»

Афырхацэа, Мыркэылаа!..

Февраль 7. Иахыа ашьжымтан исоуит Ткэарчалынтэи иацы ирфыз ашэкэы. Сабхэында Гари Тыжэба – хэфеихэшыцэа рашьазатцэ, афны таацэарак рыблакэа таа изхэапшуа, Ткэарчал Харчлаак ишыра далахэуп, фнуткэалагыы избны иахыа-уатцэы дыршыыр калоит, уицхраа хэа. Иара ихата рапхыа днаргыланы, азэгы хыаас дсымазам, иани иаби роуп жэымтацэгыа зыкэалаз, мамзар... Ес-икастдалакгыы атэылахычара аминистр дасырсит рациала, Цлоука ауп, Ткэарчал иамузеит. Хэылбыгеханза зегы еилкаа-

ны, рацияла адырра сүтоит хэа еихэеит. Хацшуп. Уаныццакуа ихэлом, ишом усгы. Аоны илабжышо еилатэоуп зеггы. Сара убри афыза аус кыашы, ацаразы ихы алеигалап хэа сыкам уабхэында, ихэоит ар ргарнизон аначальник Гиви Смыр. Хацшуп, акы даламызтгы днаганы дтаркуазма?! Иашоуп, Ткэарчал ар рнапхгарафы айбарцсра дукэа цоит, рхэоит, аха...

Оажэак еихысхэаалоит: ханстудентцэаз, Акэа аонутка, цыара еисрак ахыаакалоз унарыдгылар Иван Логэуа рыгэтатэка даарылубаауан. Уи аказы ихыатцуаз иакэмызт... Иара убасоуп сабхэындагы. Цэгыакы ахыаакало, иара хымпада далахэызароуп. Иаакайтцахыоу зеггы азы иагеит ауп уажэы, уаха акгы. Ар рхэы хэа аоны иаб имхны иигахыоу мацара: ацэугэка шыны, афы, ашыакар аатэакэа, ачашыла аатэакэа... Айбашырафы ма шакафы агацэа ишыхыоузеи! Уажэы убас акы далахэытэкаызар – дышытэуп, уаха акгы...

Февраль 8. Ашыжымтан ихауит иаха атцхыбжыон рацияла Ткэарчалынтэи иаарышытыз адырратара. Сабхэында ихарамкэа дтаркзаап, доурышытырцгы адта аныкарта: ахэынтэа сыкэыртэеит, сфызцаагы саргы хадмыриашакэа стыцуам хэа имуит, рхэеит. Анцэа ицышыоуп, зеггы хацскаа ааиваагакэеит.

Иахыа Владимир Ахыба иан лыцсыжран. Уи акэыба дахагыланы дцэажэо дышнеиуаз, ажэеинрала дацхэеит. Дпоеттэкаоуп, аиашазын!

Февраль 9. Ашыбжышытахы, Рушыни Цыапуга даины сындэылипхыан, иара имахэ – сара сабхэында Гари Тыжэба дназлаз ффык, абахта иаатыганы иршыит ихэеит.

Жэымтацэгыа зыкалаз иани иаби. Халабжышкэа хаддыло Гиви Агрба икны хнеины, рацияла дхарцаажэеит. Мцын зеггы. Рыбз рфы итамгыло избароуп абри афыза гэаразцоуггы. Амцгы ауафы дашыыр

алшозаап!.. Ох, гəышыа хəа хəцсы ааивааган., Гиви афныка Кəланырхəака химаны дцеит.

Февраль 10. Иаха асаат хца рзы, убри афыз ахырак хəа тартцеит Гəдоутаа, уеиланагарын. Ар рхаиртə багəаза акынтə амшын иалахысуан, рхəеит, иахьа шаанза апресс-центр акны сахьнеиз. Аилка-атцəкьа макьана икам...

Оажəак еихысхəаалоит, акыр шыкəса рапхьа, хыхь зызбахə ххəаз ар рхаиртə багəаза аргылар аи-налага, Анатоли Возба иашьа, амашьына дакəтəам-зи, уа аус иуан. Мчыбжык инеиханы акы игон, акы ааигон – арахь икаитцоз закəыз ихатагы издырзо-мызт. Уахык арадио дшазызырфуаз «Америка аб-жы» ианахəазаап: Гəдоута ар рхаиртə багəаза аргы-лара иалагеит хəа.

Изхысхəаауа, иахьа Гəдоута икалаз ара исзеи-лымкааит, аха уаха Москвантəи кыр аарыцхауазар аабап...

Февраль 11. – Икоузеи, уара, шəышцакакəоу? – даасыдгылеит Владимир Камыгə-ица Агрба.

– Икахузеи, хгəы цтцəеит. Уара, абарт Акəа ахы иакəитрымтəзои, ргəы итəухəа иудырузеи? – изтцаара зтцаарала атак ныкастцеит сара.

– Х-гəылак дыкан, Мсоуст хəа, – дналагеит Вова, – цəагьык иман, аха мыждакы акəын. Ёнак ацшəма днеин ижəгəарафь ицəагьы иареи нак-аак иааицагылан аицəажəара иалагеит: «Уара, есмыша уаакəымтцзакəа узыбыффузеи?» «Сзы-быффузеи, умбои, Мсоуст, хгəылар аикоу ацəагь аласыршəоит!» «Нас, ари утəфасны анышə иеурбго змаанузеи?» «Измаанузеи умбои, сыцшəма, уе-изгьы-уеизгьы ацаанахар, абас ауп ишузызуахəа агəафаныстцоит!..» «Бзиоуп, аха ани лассы-лассы азы икоутəо иаанагузеи?» «Иаанагахузеи, Мсоуст, угьы схəоит, аха изаазарызеи, мацкгы сшəоит!..» – иатанакит Мсоуст ицəагь. Иеилукаама исхəаз?

– Иеилыскаауеит, Владимир Камыгә-ица! – схәе-ит саргыы исгәамцхазакәа.

Иахьа хышәуык ркынза Акәантәи иааргеит, рхәеит, еитныцсахланы. Урт ирылоуп хлитераторцәагы: Цьота Тапагәуеи Руслан Қапбеи. Итцеггы икақәоу реилкаа макъана исымам, уатцәы зеггы ҳахауазар акәхап, иаабозаргыы акәхап...

Февраль 12. Иахьа срацәажәон иацы Акәантәи иалганы иааргаз ацсуаа: Иван Сазба, Руслан Қапба, Кандид Тарба... Дара рхатқәа рәацшырала иахәон Акәа ацстазаара зеипшроу: ицәыш-цәышза, шыакәарак рқьышә иқәкзамкәа, ибаба-бабаза ичны... Ага иаха-иаха әеибытара дафуп, рхәеит. Амала, ибзианы ҳар рәаиғәкааны ианжәыла, хымцада рышьтахька имыфыр калом хәагы нацыртцеит...

Иахьа асаат жәафа рзы ага иткәаны имаз ате-лехәапшра акорреспондентцәа: Амиран Гамгия, Слава Сақания, Ахра Акаба рпресс-конференция ыкан. Урт иаартны ирхәеит ҳағацәа рнапағы ишдыргәақуаз, ирзаарцоз, азалымдарақәа ртәы. Уи дара рхатақәагы макъанагы ирныцшуан: азтаарақәа ртак игыланы ирзыкатцазомызт...

Февраль 13. Иван Сазба исеихәон: хаттак итаацәа зеггы иманы ддәықәларацы анидыртца, ихәыцаахыс ацәартанхала ица чымазаф, уажәы иарпыс назаз, азәгы дизышьтыхуамызт, арахь дара мцар ада цыххәа камлеит. Ица дизынмыжыит. Арахь гәартак амакағамхәақәа гьатцәыгьатцәуа ирзыцшын. Нас икаитцахуааз, инапала игра итшааз инеигәыдцаны...

Иаха Тырқәтәылантәи агуманитартә цхыраара ааргеит. Ашәкәыфәцәа шәаи анырхәа, ҳаиманы хцеит. Амала, зеггы-зеггы шәтдашәыхын. Ағьыцқәа ҳара хкны иааианза иалгахьан...

Ҳахьаадәылтцыз, хатца еинаалак даасцылан, саа-никылеит:

– Уара, Платон Бебия уакәзами?

– Ааи, сара соуп...

Иара дналаган абар исеихээз.

...1954 шыкәсазы, Тамшь, ажәеизатәи акласс иал-газ атцаџәа Очамчыра арратә комиссариат аҥны ашәкәы җтарыџуан, еиуеипшым арратә җареи-уртақәа рышка хдәықәтҗаразы. Сара аҗырратә җареиуртахь сәаныстҗеит, аха аҳақьымҗәа ирымуит, акьатеилашә умоуп, рхәан. Сара сытҗкьеит, сыҗеит. Сизынкыломызт акомиссариат аусзуџы Воло-диа Шәардлаагьы. Ианызмуза, хатҗак сара сышка даажәги ихәан, срыман иныџналеит. Уи убас дсаб-жәогьы иҗәаихеит... Җсраҗенынзагьы исхаштуам. Ари ауаџ: – Нанба! Нанба! Нанба! – хәа избахә зегьы ирҗакын, авторитет дугьы иман, акомиссариат аҥны маҗара акәымкәа, араион зегьы аҥны...

Иахьа абри ауаџ саниба сидырит. Уи аахыс џажәи зегә шыкәса җуеит. Ускантәи атцаџы – сара иахьа сабдухахьеит... Иҗыашьатәуп җџоукы ргәалашәара шыкоу, иҗыашьатәытҗәкьоуп!

Февраль 14. Иахьа шыкәсыбжак җуеит Аҗсны еи-башьуеиҗҗеи.

Иахьа атҗыхәтәантәи имџахь днаскьаргон Ми-тра Бабиа. Уи Хәаҗ ақьтан акыр аҗьабаа ибахьан: аколнхара ахантәаџыс дькан, старшынс аус иуан, Аҗьынҗьтәылатә еибашьра ду далахьын... Баби-аа рыхьзала сара ажәахәара сыкәшәеит. Аҗсраҗны иааидгылоз зегьы ирхьааз акакәын: Аҗсны аи-башьра. Иаҗы акәын ирхәоз зызкызгьы. Абар, урт руақы: нхаџык сас-дахьк дитаан, ихәы-ипхь җатҗа-ны, аҗаҗахәы итәаны акрыфара ишаҗыз, аҗшәма ила ааџнаххызаап. Аҗшәмаҗхәыс лаба аакыдҗаа-ны днатҗахәхәан, ала ахьынтрывыз – амашәыр аҗеит. Ари аҗшәма ихы иақәйтҗеит. Ари зҗәа җнаҗыз, иара ахатә заазахьаз сҗеиҗьыка ауп, ишәақь кыдҗааны ишьырҗ иагьақәикит. Асас-дахь аҗшәма даанкыло, абасгьы еихәеит: «Уҗеиҗьыка иаазахьаз ула иҗа-натҗаз идырны иауазар, ақьиа ишьа Анҗәа иуеит хәа,

хара имгакәа иахәтоу иара ақәшәоит, уара уақәытц!»
Убас иагыкалеит: мчыбжык ахала-атцыхәала,
апшәма ила аапкын, илылахәаша ицеит...

Февраль 13. Кама лфызә Диана Тарцха аоны дахьааиз ихалхәон. Лыцха хәычы Афана ландуи лареи шықәсыбжак изеибамбазеит. Анду Ақәа далахеит. Абду Тамшь ага инапаҕы даанхеит. Диана лхәычи лареи Москва иқан. Фымыз рышьтахь анду, Лиалиа Тцышәпцха, Гәдоутә дахьааргаз ауп иахьейлылкааз Тамшь лхатцә, Арзаабей Ануа, агацәа дшыршьыз. Зыцсы иапшыз азәы ииулакгы, уахынла мазала дганы, анышә деитагәышьеит. Афана ланду дылзымдырзеит. «Ари дызустада, амама?» «Ари банду лами, Афана!» «Мамоу, санду...» «Ибгәаламшәазои хажә ахш амхны ибзаазгоз, хла ааганы балазырхәмаруаз, хәетцыс хәычы кны бақәзыртәоз?» «Нанду... Лиалиа!» – артәаахәа дыхәхәеит ахәычы.

Иахьа Ақәантәи дааит Нора Маршьанпцха. Уи лгәы тамгыло лычкәынцәа дрызтцауан. Нора хәык ацацәа лымоуп. Аиҳабы Мираб Кәарацхелиа рацхәтәи лхатцә икынтә. Егьырт аҕыцәа Тамази Енвери Копалианиаа – аҕбатәи лхатцә икынтә. Рацхәтәи лхатцә дыцсит, аҕбатәи дилтцит. Лыхәы пацәа зеггы ааганы Маршьанаа рыкны илаазеит. Аибашьра ианалага, Мираб Кәарацхелиеи Тамаз Копалиани ақыртқәа ирҕагыланы абцар шытырхит. Енвер Копалиани иашыцәа драбашьуеит ақыртқәа дрыдгыланы. Избан? Ипцхәыс шәануа тыпцхауп азыхәан...

Иахьа Ақәатәи хәоны иҕназ апсуа еигәылацәа зеггы хәикәшәан, абыста уны хәикәшаны астал хаахатәеит. Хәычык анаажә, халабжышқәаггы аахаддыла-хаддылеит. Игәхьаагозгы акызатцәык акәын: Ақәа. Уажәы ҕыц иахгәалахаршәеит иахзааигәаз ауаапсыра ирлахьынтцахаз. Лиалиа Тцышәпцха лхатцә Арзаабей Ануа Тамшь нхара хәычык кәитқан, ипцхәыс диманы уа дықан, Ақәа ица Иуреи итаца Дианеи иквартира рзааныжьны. Лиалиа Ақәа

лхэычқәа рыкны дааны дшыказ, Тамшь аға данала-
ла, Арзаабей ижә ахәы иманы дшааиуаз, ақыртқәа
дааныркылеит. Ламыс шәымазар сыжәи слей ры-
цхауп, рыхәқәа рыстоит, нас иахышәтаху сыжәга
ихәазаап. Ибзиоуп, уцала хәа дрыманы рәаархан,
ифны ианааи, ибла ишабоз рацхәа ила ршьит, нас
ижә ршьит, нас иара...

Стәаны, иацы сахыказ Бабиаа рыцсакны, Хәап
сазхәыцуеит. Ашьхәқәа рнапқәа еикәыршаны,
астәи азәгы даахашьтуам рхәоушәа, иааигәазаны
игылоуп. Ех, убас хазыхьчозтгы иара хамшынгы!
Ахааназын хтынчын. Хәап уканы цъара аибашьра
акәым, азәы ихы ихьуеит хәа угәгы иаанагом,
иналаршә-ааларшәны Ешырантәи иаафуа ахы-
сыбжьқәа ртәы умхәозар. Изакә тынчроузеи, иагь-
закәытә хәуоузеи, анацъалбеит?! Ари афыза атыц
ссир акны ауафы ақәра ду нитцуазароуп. Иахаразак-
гы Бабиа Митра ифызцәа. Уи ихаан азәы игәа-
цәыхьажәак имхәацыт...

Оажәак еихысхәаалоит. Шықәсқәак рацхәа, Ле-
уарса Габлиа Акәа ауафы дысзынаишьтит: счарақ-
ны дмаaikәа имуааит, ихатагы сызирпцшааит хәа.
«Хох, иауазеи ичарахь сымнеикәа, амала, арпцшара
сара иабастаху акәантәи снейны, шәара жәларык уа
шәшыкоу?!» – схәан, иааз днаскыаганы доусыжыт.

Леуарса Габлиа Кәачара дынхон, саб ианшьа ица
иакәын. Ачараены сахьнеиз, смашьына аныкәцаф
иара даазицшаан, атамадара ааныкәсымгар имуит.
Азныказын иаасцәымыгхеит, еихаразакгы абы-
зшәазы... Аха, ус, акгы аасгәалашәеит. Сансту-
дентыз цхәызбак слыцны хатцафызара Кәачара са-
ахьан. Ажәа ансырта, урысшәала издыруаз ахәычы
еиҕыбаауа аҕанынасырха, быргк бзиаак, атамзаара
нышьтатцо сааникылан, абастгы ҕааитит: – С-Баба
хәычы, иухәарц иааутаху зегы апсышәала ихәа,
иахьа Кәачара дыкам апсшәа ззымдыруахәа ша-

маха, азэы. Уи ҫынҫажэижэабатэи ашықәсқәа рынтэамтазы акэын. Уажэы хынҫажэатэи ашықәсқәа рынтэамтазы, аихабыра бицара рыда, ацсшәа азэгы ихэомызт, ацсшәа акэым агыршәалагы ицәажэазомызт аҫар...

Стамадара ашьтахь, ацшәма Леуарса Габлиа саскыаго абас сеихэеит: «...Уаби сареи ешьеи ехәшьеи ирхылтцыз хауп. Хәамца идунеи ицсахит, саргы иахьа-уатцэы ицсуа соуп. Хаибабара анызлак – хагәбылрагы ызуеит. Сызлатәоу даеа зныкгы удсырбарц стаххеит, схэыцқәагы... Ари хазлацәажәо ацсшәагы амч астар стаххеит...»

Акырынтә сазхәыцхьеит сара Леуарса Габлиа сганы, тамадас ичаракны сзыкайтцаз.

Иара убри акәзаргы калап: иацы Бабиаа рыхьзала, Хәацаа бзиақәа итабуп хәа расхәарц зыртаххазгы?!

Февраль 16. Иахьа сматацәа ашкол ахь сара изгеит. Усгы сгэы иаанагон, инкыдпшыла-аакыдпшыло, ирыцхәхәа амзырха итоуп хәа. Амҫаду ханынаныла инаркны, рҫызцәа хәыцқәеи дарей еикәҫытуа, асыркәымпылқәа еигәыдтцәо рҫынархейт. Уа хәхьнеизгы азәи-азәи гәыргьатцәа еицылон, еихаразакгы атыцантәи ахәыцқәеи зыҫнқәа ирхырцаны иаази. Ссиршәақәоуп ацстазаара шыкоу. Ауаҫытәыҫа даазықәшәалак зегы, рапхьа-рапхьа иагьа ицәыуадаҫаргы, хәычы-хәычла ихы рынираалозаап. Убриоуп хара хәихабырагы зымццакуа хәа сгэы иаанагоит: Ацсны иқәтцны ицаз акыртқәа шака аамта цәо акара уа ршьапы ркуеит, арахь аара рзыцәгьахоит...

Февраль 17. Уатцэы, асаат хца рзы, акультура ҫны акны Ацсны атәылахьчара аминистр ихатыпуаҫ Султан Сосналиев, абжыуаа рыцқәынцәа еизганы драцәажәоит, рхәеит. Издыруада урт очамчырака идәықәыртцарц ргәы итазар? Аха избан абас ацентр акны еизганы, зегы ирбо-ирахауа израцәажәо? Из-

бан, ацентр акны ауаа рагъбжы укэнамыргыло агу-
манитартэ цхыраарақэа Тырқэтэылантэи иааганы
абрака изыршо?

Ашыжь сфы зэзэаны санааи, хвык ахэса тэаны
акахуажэра иафын. Атыц ыкамызт – сцеит. Шыб-
жэон ашкол ахтэ ахэыцкэа сыманы санааи, хэвык
тэаны акахуа иапшуан. Сеитацеит ақалақь ахь.
Ахэылбыгеха санааи, даеа хвык ыкан. Уф, гэышья,
хэа урт аанаскыаагон аамтазы, Борис Тыжэба ипхэы-
си иареи ааит. Иутаху данутаауа угэы апсы ашьоит.
Мап, аиашоуми иаххэара, убарт Акэатэи хгэылацэа
убас лассы-лассы имааиуазтгы, зынза ххы хцэы-
мыгхар каларын. Ауафы ауафы ила ипсы тоуп.

Соломон Хшыотра дааин анекдотк аацэыригеит:
Амш бзиа аены нхафык еиматэаны атцэыуара дала-
геит. Уара, ахахаирахэа укэгьежыааны анхара уафуп,
узыртцэыуазеи, цым, анырхэа: амш бзиақэа раа-
мышьтахь хымпада амш баапсқэа калоит, нас ихац-
сыхэоузеи хэа ратеикызаап...

Февраль 18. Иахья телехэапшрала избеит
Тырқэтэылантэи иааз хашыцэа рыкэгылара. Даара
ипцзаны ицэажэоит. Апсны иааирггы исасцэоуп,
Тырқэтэыла унеирггы исасцэоуп, аурысқэа реипш.
Сара ыынтэ сцахьеит, ибзианы издыруеит. Амала,
зегытцэкья уахь иаластом, хэарас иатахузеи!

1975 шықэсазы Апсны иааит урт рацхятэи
ажэтарақэа. Убриижьтеи шықэсык таацэарак аауа-
зарггы – жэаа таацэара аахьазаарын. Иахья Апсны
азыбжак ампытцахалащэа рыкнытэ ахы иакэиттэуп.
Иахья иаанкылатэуп уи адгыл, уатцэы икало хазды-
рзом. Аа, абаапсы, абыржэы иаамтоуп, хадгыл ашқа
ххынхэып хэа азэы шамаха иааиғьтцшэашам. Ты-
рқэтэылантэи Апсны иаауа зегы миллионерцэоуп:
икартцази нас урт иахья, дагызмаха икажыны ицаз
рабдуцэа рыдгыл, хачкэынцэа хэыцкэа рхы-рыц-
сы ахьахтныртцо?! Ирыхшаз арахь амфа рыртар, из-

дыруадаз иаха ихэартахаргы? Урт рахьтэ азэырфы ртаацэа ирцэыбналаны иааны, Апсны хыхьчоит хэа иафуп.

Даеакгы. Зыгены урт Апсны иааны ирбаз инаркны ихэепнырхэоит: шэара астал-еишэа аума ыкэшэыжьюеит хэа. Икэҳажьюеит, избанзар, рацхьаза иргыланы, хара хэа – чысла дахшыеит, хазтаху зегы – Апсны ачеицьыка рхэоит. Сара исмаҳац Тырқэтэыла инхо апсуаа рчеицьыка хэа. Ачеицьыка амчра ахтоит, избанзар, Апсха идгыл зегы чеицьыкала ианкэирша, иакэларц иаауаз ага дхьамтыр ада цсыхэа камлеит, рхэеит...

Иахьа абжьюаа рыцкэынцэа еизеит афада хдэықэшэтца хэа, хауаажэлар айбашьра иафуп хэа. Урт рахьтэ икан гэык-цсыкала изтахызгы, аха икан атцэы алазтозгы.

Еизаз рфацхьа дыкэгылеит Даур Тарба – абжьюаа хаштаб айхабы. Исгэалашэоит, шыкэсык Очамчыратэи администрация ахадас Игор Гэыргэлиа хпарламент акны даншьақэдыргэгэоз, уи шака ацаажэара ицэыуадафыз. Иахьа Даур Тарба хышэфык рфацхьа афақ-афақ хэа икэгылара уеигыргыратэ икан.

Февраль 19. Иахьа апсшьарта «Черноморец» ифноу зегы шэдэылтроуп хэа рархэеит. Приднестровиантэи зкыи хэышэфык айбашьцэа ааргоит, рхэеит. Издыруада, иагыарааны ххэазаргы, Акэа ахақэиттэра еиқаахозар.

Иахьа асаат хпа рзы кэапеишэа итэыз Гэдоутатэи акультуратэ Фны акны ашэахэаратэ ансамбль «Аи-ааира» салагыланы сыкэгылеит, ажэеинраалақэа сыцхьазгы бзианы ирыдыркылеит.

Иахьа Москвантэи дааит смата Саид Агрба. Уажэы уи ибара Кэланыхэака хцоит. Кэланыхэа. Аграа зегы гэыргьатцэа иахпылоит. Сара смата дыцхашьо дхэытцшыны дшысыцшуазгы, зышка сфынаско Даур Агрба иоуп. Уи лабада, аха дкэа-

раķэанҕо, макъаназы ани имҕтэы шыапы данымаа-лазо, дааспыланы иеаасгэыдижылоит. Сара аттаҳаа сылабжышқәа хаддылоит. Анду уи лцэымыгханы, лара лмата даасымхны, сара смата даашытцааны дааслыркуеит...

Февраль 20. Ацэылашамтаз саапшит, пхыз баап-сык збан. Иахантэарак иааихымсыгъзо Ешырантэи ахысыбжықәа аафуан. Икоузеишь, анацълбеит? Сыпхыз сгэаласыршэарц салагоит, аха иауам. Ус, агэашэ ахьтэ ҕытбжык гоит. Аценцъыр схы ныласкызар, агэашэ дылагылоуп Радион Бабаи. Абжыуаа хахьтэи Радион Бабаи дыпсхьеит, араатэи... Ицъоушьаша: лада ҳақа, ҕада ҳақа – иара Бабаи рыхыызқәагъы еипшупеи, мшэан: Радион Бабаи, Шамил Бабаи, Платон Бабаи, Валикәа Бабаи, Славик Бабаи... Ус шақафы, анахьгъы ирыхьзуп, арахьгъы...

– Уара. Иаха, Ешыра, Вадик Бабаи ица дтахеит... – ҕааитүеит агэашэ илагылоу Радион санынаидгыла-лак. Анаи, рыцха! Дзакэытэ хэычы бзиази! Гэдоута хшааз аниба, ҕнык аҕынтэи даҕа ҕнык ахь ҳаматәақәа рхэазо, акыр цъабаа ҳадибалахъан. Иаб Вадик дуафы гэбылфуп. Иан заа лыдуней лыпсахит. Раб, урт аибакәеибара дмырбакәа, хҕык арцарцәа ҳзиаазеит Бабаиа, абар уажэы...

Иахъа Ткэарчалынтэи иааз Чақа Тыжәба сия-цәажэон. Гари иусқәа макъана ишыуадафыц иаан-хоит. Лакэыт Зарандиа ҕацхъа амчра иртеит, рхэеит. Издыруада шыта итаку иусқәа шыкало?! Аақ, Ацсад-гьыл реиха уанатаху аамтазы, ублақәа кәыскәысуа абахта утатәаз!..

Февраль 21. Иахъа Ацсны жэлар рпоед Дырмит Гэлиа имшира акәгэышьоуп. Есышықәса уи иҕны-музеи аҕны ҳаизаны, хтыс дуны имҕацаагон. Иахъа... иахъа уи имшиира амҕацгара акәым, ипсуа-да, инхода хәа амшқәа ҳацхъазоит. Икам, рхэеит, уи иҕны-музеигъы, ахтып иаргоуп, рхэеит, ақалақь агәта игылоу иара ибақагъы...

Иахъа, Москвантѣи излархѣо ала, СНГ ахаирплан Акѣа иаланажъыз абомбакѣа ирыбзоураны, ира-цѣаны афынкѣа бгоуп, ауаа шыуп, иагъхѣуп, рхѣеит. Шевардназе ишихѣац еипш, Акѣа дааны, дмақарит, рхѣеит.

Иахъа даара агѣра ганы азбахѣ рхѣон, хар шака ибзианы рееикѣыршѣаны икоу, лассы Акѣа агаразы ишдѣықѣлоугъы...

Иахъа Ада лымахѣи лареи аицѣажѣара гѣгѣа ры-ман: узлоу агѣыц ѣеим, нақ урылтѣ хѣа. Иара иахъа уатцѣы ажѣылара хазцшуп, сѣызцѣа сзааныжъуам, ихѣеит...

Февраль 22. Жѣацы Акѣа икахаз абомба Тѣнгиз паққориа гѣгѣала дахѣит, иаб дашъит, рыфны-ргѣа-ра зегъы цкъашѣкѣа иагеит, рхѣеит. Иашъышаз иара иакѣын. Сара саншыцѣа Пацкѣариаа роуп. Урт Пацкѣариаа агыркѣа ыкоуп хѣа амалахазгъы ргѣы иаанагом. Тѣнгиз Пацқориа агыруа хтѣахоуп, ацсу-аагъы «даара бзиа» избо азѣ иоуп. Дагъафыстаауп, дагъшѣартѣоуп.

Иахъа Хѣац ақытан атдыхѣтѣантѣи имѣахъ дна-скъаргон Ешыра абзарбзанхы иашъыз Анаи Бабиа. Ари ацкѣын қѣрахъымза изкны Хѣацаа инартѣбаа-ны ажѣа ихысхѣаарацы ртаххѣит, аха ацсыжранза хзымпшит. Борис Тъжѣба агазѣт тѣжъуан, лассы хмаар қамлеит.

Февраль 23. Иахъа амш бзиан, ауаа ргѣалақара баапсын. Очамчырантѣи дышъны дааргеит зежѣ шықѣса зхытѣуаз Мұхамед Дыгов. Амитинг акны, уи иѣызцѣа ѣацхѣа тѣуба руан, хымпдада ишъа шы-руа ала. Адыгеианатѣи аабыкѣа иааз арт ацкѣын-цѣа, арантѣи итаханы инаргаз рѣызцѣа ршъа рурц азоуп хашъхақѣа изырхытѣызгъы. Ашъѣоуразоуп дзааз иара Мұхамед Дыговгъы. Афаст, ашъа – ашъа ахтѣынтѣатѣхѣит.

Акѣантѣи иааз азѣы исалхѣон: Вианор Цач-лиа ипхѣыс, Дырмит Гѣлиа ибака аѣацхѣа инаганы

ашәтқәа ахышьталтцаз, дааркын, ашәақышьхәа да-
дыргазаап. Арахь лара лхата дақыртуахуп: Зина Та-
вазе.

Февраль 24. Ар хзааит, рхәеит. Приднестров-
иантәи. Иахзааит, рхәеит, аказакцәа. Аха уатцәы дцо-
ит, рхәеит, хзыкәгәыгуаз Гәдоутатәи арратә хаиртә
багәаза аихабы Сорокин. Ихатыцан иаауа иаха де-
игьуп, рхәеит, цьоукы.

Иахьа ашьыжь иаахалафит: иаха тцхыла Ткәар-
чалка абцар згоз ахаирпланкәа руақы – «Кукуруз-
ник», ихамоу хца рахьтә руақы, иантәоз атцла иаахан
ишакәым икахаит хәа. Ахаиплангьы ацбапхангьы
цжәеит, рхәеит.

Арт, зегьы ирхәоны слымха иахаз ауп. Абар сы-
блакәа ирбаз: Москвантә телехәапшрала ицон: Мо-
сква ақыртқәа еизеит алозунгқәа кны. Урт ирныз
афыракәа ирхәон: «Ацсны – ари Кырттәылоуп!»
«Бабурин – уафәытц амилацкәа реичырчара!» – ухәа
убас агәыпжәагакәа: «Аурыс ир рыла иазхоуп Кы-
рттәыла геноцид азура!» – афныза зегьы. Анацәал-
беит, зны-зынла аеы иахәаша акәадыр ишцахәои,
ухарауазеи?!

Февраль 23. Иахьа апсуа шәкәыфәцәа ансамбль
«Аиааира» хацны Пицундака хцеит. Хар ахьтәоу хәа
изакәытә тыц ссирқәоузеи иаабаз. Владимир Баса-
риа ар ихы нарыкәкны дцәажәеит. Никәала Кәытц-
ния фажәеинраалак дрыпхьеит. Сара «Рыцха, Ацс-
ны!» ашәа сыцырхәо, сапхьеит. Сапхьеит убас «Атак-
гьы». Абрака рацхьазакәны сажәеинраала «Рыцха,
Ацсны!» иалхны иацитцаз ашәа наигзеит Владимир
Санаиа. Нора Чамагәуапха иналыгзаз Зураб Малиа
ипа итахара иазку ашәа – гәаф ашәатцәкәоуп. Ихам-
базакәа халабжышкәа хеыкьаса ицон зегьы. Зегьы
иахгәапхейт арота аихабы Гари Тцәыцба икәгылара.

Февраль 26. Иахьа излархәоз ала, абжыгуаа рык-
ны иацы айбашьра гәгәатцәкәкәа цон. Ирацәаф-
ны хаґацәа штархоутгьы, ха хтәкәа ипсызгьы фәык

ыкоуп, ихэу шыкоу еипш. Ашьжымтан санхэицха Жана лпа Алиоша Хэйткэыбиа ашкол ахь сигеит. Адиректор сылдыруазаарын, даара ибзианы дыспылеит. Ахэычы ддырехэеит. Ахтэы медал аиоуразы дықэдыргылеит. Аиааира уатцэы икаларгыы, атцафы аоны ка – Очамчырака дшырмышытуаз сархэеит. Аиааира калондаз!..

Ахэылбыгеха, Москвантэ телехэацшрала, Апсны иазкны ицэгьамкэа адырратара ыкан. Амала, Лорик Виссарион-ипа Маршьаниа дызлоумшыышахэа акы далакамзаап...

Февраль 27. Ашьжымтан сымшынтцакэа аган ахь снарыханы, абас еипшгы ашэкэы зэит аредакция ахьзала:

Агазет «Апсны» аредакцияхь!

1957 шықэсазы Қарт имфапысуаз апсуа литературе иказареи рдекада инаркны. Сшыстудентызгыы, шамаха, акультуратэ усмфапгатэкэа зегы срылахэын. Ақалақькэа Қарт, Қетешь, Рустави инадыркны, араионкэа жэпакы рыкны жэеинраалала сықэгылахьан, аифызаратэ еипыларақэа ркны. Салахэын 1975 шықэсазы Қырттэыла имфапысуаз аурыс литература амшкэа Константин Симонов хадас дызмаз.

Абартқэа зегы азпхьагэатаны акэхап, 1985 шықэсазы Қартынтэи ашэкэы аарышытит «Қырттэылатэи ССР акны зеапсазтэыз акультура аусузуфы» хэа ахатыртэ хьзы сыхтцаразы. Аха Апсны Обком акны аус зуаз атцартышагацэеи урт ирыдхэалаз абжыхэаахэтцэеи, сыкамзаара рхы иархэаны, уи сара иаасымхны ғазэы иртеит. Ускан сара салахэын Москва имфапысуаз апсуа поезиа ахэылпаз.

Апснытэи Обком акны аус руан апсуаа ртыпқэа тины апара рызтнызхуаз цьюуку, атцартыша згоз, апсуа дгьыл ахы атнызхуаз... Урт роуп иахьа Апсны наганы ашьаартцэыра илазыргылазгыы. Уажэы хтцеицэа хэычкэа ршьа ахтынцаны ифырхыр акэхеит рабацэа рыдгьыл. Дара рычкэынцэа рыманы Уры-

стэыла ицаны итэоуп, арахь иаапшуа, Аоада Кавказынтэи, Тьрқэтэылантэи, Сириантэи хашьцэа рыцыхыраарала, апсуаа Апсны ирзақэйттэыр, ихынхэны рычкэынцэа рзын, атыц дукэа ирышьталарацы, оацхьа Апсны атира иалагарацы.

Иахьа аға хэымга Апсны аццышэтэра дафуп. Иишьуагы ауаа рымацара ракэзам. Ибылуеит хдоурыхтэ цшья тыцқэа: ҳархив, ҳаинститут, ҳауниверситет, ҳарфеиаратэ оны... Сара схатэ оыноажэа шықэса иапыстцаз снапфымтақэа оажэа папка инареиханы зегьы блуп...

Қартаа знык исзаартины, апсуаа цьоукы изныкымкэа исымырхыз ани ахатыртэ хьзы «Қырттэылатэи ССР ағны зеапсазтэыиз акультура аусзуофы», зынзатцэык иадамхаргыы сыхьзи сыжэлеи ирытцасмыргылеит. Систол амгэа иштэз дара рхатақэа рнапала ирыблит. Сара уахагы истахым усқан згэы ашья тыкэкэоз, зхы-зфь зырччоз, иртахзамкэа ирымпыттыцыз ари ахатыртэ хьзы. Нанхэа мза 14, 1992 ш. инаркны уи сара мап ацэыскуеит.

Платон Бебиа.

Церуал 27, 1993 ш.

Ақ. Гэдоутэ.

Апресс-центр ашқа сышнеиуаз дсықэшэеит апсуа хатца бзиа Ҳақыбеи Смыр. Уи саанкыланы исеихэеит:

– Уара уцшэма цхэыс ачеицъыка бзиа змоу азэ лоуп, лаб дипхамы, рыцқа, сысалам лытаны, абастгы сызлахаа: Шэ-процентк рыла аиааира ҳара иахтэуп, иахьынтэсаҳаз уи уашьтан иуасхэап!»

– Иахьа Грачиови Арзынбеи еибырхэо ауп аус злоу?! – снаицыолеит сара.

– Иара убриоуп саргыы изысхэо! – сатеикит Ҳақыбеи Смыр, жэабжэ бзиақ шиаҳаз мфашьо, мыцхэы игэы алақаны.

Февраль 28. Азын атдыхэтэантэи амш. Иагьшпацхаагеи, анацъалбеит! Уада хэычык – хэоыуаак ҳахкьашо ҳафнан. Афымцатэ печкь хэычы уах-

ггы-еынггы инеипынкыланы иакыз напхакырта хаибамто. Ахэыцкэа ахьта анырзымычхалак, ишыртахымызггы мчыла инаганы, аенышыбжьон ишытахтдон, аиарта шэарпхоит хэа. Изакеызеи ма сынтэа азынра хэа иказ. Хынтэ асы шыамхашэара иааиуа иахзауит, уахынла еиожэаны итцауан, изныкымкэан акырцхи акэеи еибацсахуан. Хаибашьцэа шьхала идэыкэлан – асы иамуит, мшынла идэыкэлан – амшын баапсхеит, ххаирпланкэа ирыкэгэыгын – ажэфан иамуит. Зегь рыла ихьантан ари азынра хара хзы. Иаххаагеит. Издыруада уажэшьта, Анцэа ду апхарра хатара дшалагаз еипш, хацсадгбыл хэычы ахакеитраггы хатэеишьар. Иахьа-уатцэы Акэа ахакеиттэразы идэыкэлап ухэаратэоуп ишыкоу. Уаанзеипш акалакь еибашьфык усда даланы убом. Даара рускэа еифыркаазшэаггы икоуп.

Март 1. Иаххысыз ашыкэс азы Кындыг хагэцэа иршыыз, акыбачымазара зыхьуаны ииз Жорж Тыжэбеи, уи ипцхэыси, жэафа шыкэса зхытцуаз иматеи ртэы зеггы ибзианы ишэгэалашэоит. Ица затцэы дыкан, телехэапшрала дыкэгыланы ашэа ихэо. Иахьа автомат ааицэыткьан – ипстазаара далалнахит. Рышьтамтак ыказамкэа иаакэтцит таацэарак. Иара убас, иахьа автомат азэы ицэыткьан, згэы каршэны амашьына итаиаз Ахвледиани чкэынак дашьит, рхэеит. Абцъар хэтыр акэтцатэуп, сашьцылеит хэа алахэмарра калом. Арыцхара – шэрыцхарак аанагоит...

Март 2. Асаат жэафа рзын амитинг мөапыргоит Очамчыра итахаз акабарда чкэын Заур Шарданов изкны. Ажэахэара сыкэшэеит. Акы: уи ихы-итцыхэа хэа акггы сыздыруам, өбаггы: Рушьни Цьапуеи сареи Кабардака ацсы игара хэдыртцеит Ацсны аихабыра. Уакаггы цъара ак хэатэызар акэхап. Асаат өба рзы ацсы дхаманы Нальчикка хдэыкэлеит. Ауха шаанза амөа хакэын. Хмашьынаныкэцаөцэа Вита-

ли Гэымбеи Роман Аншбеи, иааитныцсахло, Кавказ ашьхақәа ирғалакьуаз амҫа иантцаны икарцон х-«Икарус». Ашьыжь асаат бжьба рзын Нальчик хнеит. Ақалақь ғыхахьан. Асы шытан. Иагышпацшзоу ухәараузеи! Исгәапхеит ацентр иалсуа Каисын Кулиев ихьз зху апроспект. Уаантәи хара Нижни Черек хцоит. Ацсы иқыта.

Уаанза... Ауха Маикоп бзиа хналсуаны, автоинспектор дхәхьзаны, аршәаа дасуа хааникылеит. Ацсы дшаагоз аниба, дааихытны дшааиуаз, хмашьына-ныкәцаҫ Витали Гэымба ацахьаазы иижәуаз ахәшә этаз аетикетка амшәаны иахькаршәыз ибеит. Иа-ашьтыхны акыраамтагы дахәацшуан, егы ицегь ахәшәқәа шиирбазгы, амилиция рыкәшахьы ха-аимгар имуит. Акәша аихабы иказ анеиликаа, милатлагы дадыгьымкәа дыкамызт, сгәы иалсит хәа азәазәала днаҳадышшыло, хнапқәа хамихит, нас атамзаара ихы инадтцаны, хамҫа хнауижьит...

Амҫан Рушьни Цьапуа ихаихәон. Ацсуа хьышь-цәеи ашәанцәеи еснагь ашьха ахәыртақәа еимарк-уан. Ашәанцәа зны убас ауаҫы даарышьтит: уатцәы шыыбжьаанза ғхәарас ирахтоит, ари ахәырта аа-ныжьны икәтцразы, мап анакәха, харт хазларацәоу ала, псыуа хьча дыкамкәа рыхәтцәы аакәххуеит хәа. Хәхьшыцәа аухантәарак имыцәазакәа икартцашаз рызбон. Акы, ашәанцәа уаа баацсқәоуп, хәынтә рыла хара хаткыс еихауп... Хьча қабадак дрылан, зымҫа иҫы рхәны дахьыцәаз, даадырғыхан, изтца-аит атагылазаашьа даазырхәыцны. Иарах зегьы блала иаамидан, абасгы ҫааиттит:

– Хғыхгас иҫоу акызатцәык ауп: Акәпара!..

Март 3. Ацсы дхаманы Нижни Черек хәхьнеиз, ишышыжьызазгы, гәылагы-злагы, уагы-тын-хагы еизаны, ршьапы икәгыланы иахьыцшын. Ацсы дызтаз ацинк кәыба рыманы ашта ианынта-ла: «Заур мыңәа!» «Заур мыңәа!» (Заур рыцха!) – хәа митә картцон. Ацсны еибашьуаз иашьцәа аҫыцәа

ргэйтцахэхэаны, агэашэ аталаха рымтакэа, ахэса тэыуон, итэыуон. Ацсы даныфнаргала, ахацэа уахь инеины азэггы димтэыуазеит. Сара уа хатцалабжыш сымбазеит. Аказарма абартцафы амула дрыгэтылакны итэан ахацэа. Иаины убри иагьидышшылон. Ашта афнутцка иааказ зеггы, уи инаидышшылоз, ахацэа рнапсыргэйтцакэа ажэфан иарбо иааргэыдыркылон, дашшылара зуаз итак амула ихэаанза.

Рашта-ргэара дааразаггы идузам, аха хца-пшьба фны тагылоуп – ақырмыт фынкэа, кыцла ихыбны, игэгэакацаза, уареигэыргыаратэы. Арахэтра, аказарма, акэыттцара инадыркны зегь рымоуп, амала, адгыл амамзааразы акэхап, еилагылоуп.

Харт ахьта хшакуазггы, акыраамта ус агэарп хақэгылан, нас хназгаз ачкэынцэа нахапхьан, афнутцка хныфнаргалеит. Ани аби цсны игылан. Ацсны ашэартара иантагыла, хфык рцацэа уи ахьчаразы иаарышьтит. Иеибганы ианбахынхэуеи хэа рнеираггы ишахгэакуаз, харт реитцбы икэыба ҳаманы рымзырха хталеит...

Рушньи Цьапуа атаацэа рыхьзала, Владислав Арзынба иифыз адашшыларатэ шөкэы, шэнызкь маат ацара надкыланы, инаганы астал инықэитцеит, ажэақэак рыххэааны. «Заур мыгэа!» «Заур мыгэа!» – лхэон иан даафэымтцзакэа, деитцапжэо дахьтэыуаз.

Хахьяадэылтцыз ачкэынцэа нахапызан, хрыман аресторан ахь ицеит. Дарбанзаалакгы атэца зкуа зныкоуп аныхэафэ анихэо, уи инапафэы иара иаамышьтахьггы азэггы ажэа ихэазом. Нас доусы иитцаху аныхэафэ ааникылоит. Иара ихэеит – зеггы рзын, иаанхаз ажэра ауп, ажэа мап. Атэца тэзтэоггы аитцбы иоуп, хтэанатцы уи дазкуп.

Нальчик даабейт хара ххатарнак Гена Аламиа. Хакан иара убас ацсуа хэычкэа рацэафны иахьыкоу «Ашьха зыхь» захьзу ацсшьартафны. Уа Вианор Зантариа хадас даманы, иара иуадафны астал еитцхэа хианы игылан. Иазгэартон Вова Барателиа ицха фыц

лира. Сара ииз ахэычы лныхэафе ныскылон сылаб-жышкэа хаддыло. Анггы илыздырзомызт, рыцха, ахэычы лаб уаха дылбараны дшыкамыз. Уи Очамчыра ахьчарафны Апсны ихы ақэйттар акэхеит...

Март 4. 1921 шықаса, март 4 рзы, Апсны ақырт меншевикцэа алцаны, амчра шыақэдыргылеит. Асовет мчра ссирк хзыканамтцазарггы, закэанла хэхьчагэышьон, иахьа бцъарла ххы хэхьчар акэхеит. Кабардантэи Апсны хэхьааиз, хзеигэыргъарыз хэа акггы хмахаит. Инамцхэны ихахаз: Шевардназе Акэа дааны ир рхада диацэажэеит, рхэеит, Апсны иаанхаз ахэтаггы гатэуп хэа. Тоннабжак-тоннабжак ицоз абомбақэаггы, ақырт хаирпланкэа аахылан, Ешыра икарыжыт, рхэеит. Итэхеит хэык аерманкэа, икоуп ихэу. Хара хтэкэа Акэа ахақэйттэразы ижэылараны икан, аха макъана ыыртцысы ыкам. Иееимкэа ихахаз хархэтакэа рфынэи, Цэышбаки, Зыхэбаки Апсны чархэара азуны, хагацэа адырракэа шрыртоз ирkit, рхэеит. Апсахэы изын икоу акызатцэык ауп: ахы цахэцахэ.

Иахьа сабхэында Гари Тыхэба ыынфажэа шықаса ихытцит. Ихамаз ахэычы аайдкыланы, имшиира азгэахтеит: уажэы-уажэы ипцхэыс Шьазинеи ица Адгэыри ххы нарықэкуа. Иара Ткэарчал абахта дтатэоуп, ахатцараамта, дзыхтныркыо хэа макъаназын аилкаа хамам...

Март 5. Иаха хара ххаирпланкэа Акэа цэгъала икартеит, рхэеит. Иахьаггы СУ-қэа фба цаны апхаста артеит. Атагылазашьа иаха-иаха аеаргэгэоит. Шевардназе Акэа дыкоуп дымцазакэа, айбашьра хьызла-пшала ласггы халгароуп хэа икомандирцэа ирахэо. Хьызла-пшала? Иаанагозеи уи? Апсуаа рықэхроума? Анацъалбеит, уаха нцэаггы дхамазами?!

Март 6. Есышьжымтан, сфагылацыпцхьаза, хадшэма Соломон Хшыфтра ихы-ифы снаныцшылоит акыр сзаныхуазар хэа. Уи уаха шаанза, иради-

одкылага илимха адгәаланы, Қартаа дырзызыоуеит. Игәалақара бзиазар – хара хусқәа цәгьоуп, игәалақара баапсызар – хара хусқәа бзиоуп. Соломон барометруп. Иахьак иґапшылара зынза акгы ахәазом. Икоузеишь, анаңалбеит?!

Ақәа апсуаа ианырга, арахь ухабар ҳаумырбан хәа апарламент акны ани «Абгахәыңы шкәакәа» иархәан, ар ґыц иманы дааны Гал дтәоуп, рхәеит. Очамчыраґы дзаанымґылеит, Ақәа иаанхаратәы усґы иаххәарым, уажәы-уажәы абомбақәа ахьалахауа. Дшәозаап убама?!

Иахьа зегьы иреиґны телехәапшрала Москвантә исаҳаз, Аґада Уапстәыла апарламент асессиакны иазхартцеит Аахьтц-Уапстәыла ихьыпшыму Республиканы. Уи ақыртқәеи дарей ґапхьа еиґанағалоит. Ақыртқәа убас рымч псақьахар, иудыруазеи ҳарґы хтәы иакыр?

Өежәаґык инареиҳаны ақытакәа рхатарнакцәа Тьркәтәылантәи иааит. Итаңәыз адгьылқәеи аґынқәеи гәартеит. Владислав Арзынба иахьидикылоз даара ибзианы драцәажәеит. Адгьылқәа таңәуп, аґынқәа таңәуп, даґа Апснык адунеи акны икам, Тьркәтәыла шәахьыкоуґы уи еипшу атыпқәа рыкны шәынхазарґы, уажәшьта иара ахата ашқа ииа-стәуп. Знапы бзиоу ауаа аашәышьт, иблызи ипыхха-ауи аґынқәа рырґыцразы, ҳарґы хшәыпхраауеит, қыта-қытала шәынхархоит, ашколқәа шәзаахартуеит, аңбаамақәа шәызҳарґылоит... ихәеит.

Март 7. Витали Арстаа ичкәын хәыңы итцара кажьны абцъар шьтихит. Абґы дцеит ихәыңы дишьталаны. Аабыкьа телехәапшрала иахдырбон.

– Бзиоуп, аха уара мақьана абцъар зышьтухызеи? – диазтцааит акорреспондент.

– Апсны ашәарта иантаґыла ишьтысхит! – наидекит ахәыңы.

– Ааи, аха умшәазои?

– Сзыцәшәозеи, автомат скуп, аґа дысшьуеит...

Убриазы акэхап еибашьрахэа акэыпшцэа зырго-
угы.

Хапшэма икэтарцына ызын, хымшуп хатей
пхэыси меицэажэоижьтей. Анацъалбейт, ынафажэа
шыкэса иааидахкылаз, снапфымтакэа рзаарыгза,
зегы ага ипсы еитеит, аха хакоуп.

Мыркэылатэи архэта ахада Лакэыт Зарандиа де-
ибашьфы дууп хэа икэшаны игылан, Гэдоута дахьа-
акыдгылаз. Сарей, сабхэындей иарей Лапшь икэатца
итеибамыргылейт, рхэан, иааигэара сымнейзейт.
Мамзар, Бонда Бебиа дтахеит, Гашик Арзынба дта-
хеит хэа ирхээз азын сиязтаарацы шцастахыз.

Хачкэынцэа шпейбашьуей хэа уи ианизтаа: «Хо-
рошие воюют, плохие воруют!» – хэа ихэейт, рхэейт.

Атдыхэтэан, ухэан-схэанк: Апсны аибашьра иа-
лагаз: Шевардназе, Ломиназе, Ломинашвили, Нада-
рейшвили шшэакэыз еилахкааит, уахатэкьа Қартка
уаауейт, шэызтаараггы хахэапшуейт! – хэа апарла-
мент акынтэ иаарыцхан, Акэа хжэылара иазыпшыз
Шевардназе дпырны иаха Қартка дцейт...

Март 8. Аныхэакэа зегы харкэатхэейт. Иаха те-
лехэапшрала дцэажэон, Анцэа ду иматцуфы, Роза
Черкьезиапха. Уи, хэарас иатахузей, акы дшалакоу
убаратэи икоуп, амала, иааузымычхаратэи лажэа
рацоуп. Анцэа ду иматцуцэа зегы ариакара-ари-
акаракэа рхэоны, арскак урт рзызырфыха имазар,
нас хара ханбейгэейтагэышыои?! Игэапхейт уи
матцуфыс илымоу Вова Бигэаи ларей еицынары-
гзоз «Анцэа иашэа», амала, лара лцэажэара еипш,
рашэаггы аантэазомызт умхэозар.

Есышыжь акахуа ыжэны, ари афны икоу дасырц-
шуейт.

– Ичны икоу угэи хэычы-хэычла адара иафуп,
тыск чырчыруа иааиуейт ашэт афытцакны, жэаб-
жь бзиах уанахэарц, умфа каххаа аатра иафуп, тцла
дукгы цар-царуа азхара иафуп уапхьатэкьа! – хэа

лкахуацшра анаахлыркәшалак, ох, гәышья хәа сар-
ггы сыпсы аавызгоит, атқанза снақәыпсычханы.

Ауафытәыфса ипстазаара аныхъантахалак, ды-
зхьынхало цъара рахәыцк имазароуп-тәа.

Март 9. Москва, ақыртқәеи аурыскәеи аиқә-
шахатра рыбжьартцаразы, аицәажәара иалагеит.
Аха, телехәапшрала излархәо ала, рышәкәқәа цқъа
иазыкаттамзаап: уа иарбазар акәын Қырттәыла
Аахытц Уацстәыла ианатаз апхастеи Апсны этанар-
гылази.

Иахья ашьжымтан дыпсит Алик Гогохиа. Иаб
Пехь Гогохиа сара ибзианы дыздыруан. Араду ахы-
ргәғәартафы иштәаз, Кәыкәла Сабекиа ица авто-
мат ицәытқъан, гәғәала дихәит, Гәдоутә агоспиталь
акны акыр дагханы дахьяаргаз – дшыабаны дыпсит.
Акультуратә Фны акны дахыкәғаз, апсы идтәалаз-
ггы Славик Цкәйтания иакәын. Адеи сареи хнеины
уи хнаидгылеит...

Март 10. Иахья атыхәтәантәи имфахь днаскьяа-
гон Алик Гогохиа. Гәдоутатәи акультура Фны акны
имфапысуан алахъеикәратә митинг. Ажәа зхәакәаз
рахьтә Рушьни Цъапуа днақәыгәғәаны дазаатгыле-
ит, абжыуаа рыкны ицо аибашьра атәы, мацк аа-
раггы рыдитцеит абзыпқәа, уи иахьынзахәтоу еил-
кааны иахьяхатцгыло азы. Дәрыпшь, апсыуа тах-
мадакггы, ифны асасцәа неины, астал-еишәа иахья-
хатәаз: «Анцәа еибашьра коумтдан!» – хәа аныхәафә
ааникылеит, рхәеит.

Гәдоу нырцәынтәи хшаауаз, амфан машына-
ла хашьтызхыз Славик Агрба хәнеицрытцуаз абас
фааитит: «Уажәшьта хаикәшәара ахыкәло Акәа
акәхоит, пшзала Анцәа хаибарба!...» – Зежәымзар –
оажәа!..

Март 11. Иаха Қартаа икартцаз адыррала Москваа
абас рхәеит: «Ақыртуа ар аиааира ду ргеит Очам-
чыра. Ирымпыттархалеит Лабратәи аппозициақәа.
Ишьуп шәфык инареиханы апсуаа...» Лабра агара

Сталинград агареипш иахырыцхъазо бзиоуп, аха шəфык ацсуаа шыызар – даара иееим. Иаха уи уахаггы самырцəзеит. Шаанза апресс-центр акны еилыскааит: Лабра згаз хара хтəкəа роуп, итахазггы шəфык ракəзам – хəфык роуп... Аха урт хара хзын шəфык ирфызцəами, арыцхакəа!..

– Агбакəа əеидкылара иафуп, ари акы иазхəоуп! – ихəеит, асқалакынтə иаауаз Борис Тыжəба. Ицкəын агба дакапитанми.

Март 12. Иацы Гал митинг ду ыкан. Ацсны аибашьра иакəытцааит, Шевардназе дныкəтцны дцааит, рхəеит. Нас агырқəеи ақыртқəеи еилалеит, ацсытба-рақəаггы калеит.

Март 4 аены Акəа, Аихабыра рыфны ақыртуа би-рак ахыхны, ацсуа бирак шахагылаз рбеит.

Иахьа Гиви Агрба исеихəеит: иаха ххаирпланқəа цаны, Цагьера, ақыртқəа рыштаб акəшамыкəша зеггы шырыцкьаз атəы.

Дыцсит Шамил Акəысба. Жəабжь еиза-дакəак итынхейт, иахынзанхо сыздыруам, аха... Ашəкəтыжьрахь усурахəа данааилак, ашəкəыффраггы далагон, данапыртцлак, нак даакəытцуан. 1983 шыкəсазы Ацсны акыпцхь аусбарта аадыртны, Шьалодиа Ацьынцьал данахагыла, уи редакторс хадас уахь дигейт. Ацьынцьал иигоз дидыруан, хəарас иатахузеи! Мчыбжык аатцаанза, ашəкəтыжьыртафь ихата еилаижьыз аусқəа (уа редактореихабысдыкам-зи!) хара инаххаратəны, аредколлегиакəа раан хцəа наххыхуа ифьинеихон. Шьалодиа Ацьынцьал аихаца-гə наганы Шамил Акəысба ииркыз хəхəда иафирхон, аинфаркт акны хнеигаанза. Нас Ацьынцьал дфагы-лахуан: «Шамил Рацы-ица, уа уара ишухəатцəкьо икам аусқəа...» –хəа бзиара хəычык хиргон, аа, уара абри иоуп ауафы хəа хирхəарц азы. Аха уи зфоз хəа уака азəггы дтəазамызт...

Мар 13. Иахьа Игор Тыжəба, Шроматəи аи-

башьрағы фырхаттарыла итаһаз, имшиира акэын. Уи иньшэынтрахь ашөтқәа җаманы хҗеит.

Иахьа Бомбора анышә дартон Шамил Акәысбагы.

Иахьа Борис Тыжәба амаҗа диоуит. Уи, Витали Амаршьан иҗазатә итаһаз Беслан ихьз ихьзыртҗеит.

Март 14. Иахьа Аҗсны еибашьуеиҗьҗеи бжьымзы җуеит. Җаҗан Кәымф Ломиеи сареи ансамбль «Аи-аира» хҗны Цандрыҗшь, аерманқәа рбаталион тоуба ахьрыдыркылоз. Җақәгылеит, ибзианы хрыдыркылеит. Амҗан җахьауаз Лиосик Кәарацхьелиа Витали Базбеи еихырҗәаалон.

...Аермани аҗсуеи шыра иргозаарын. Еимҗарак ибан, ихь иархәаны аерманы ус ихәзаап: – «Җабна-лап!» «Иеиҗәхәтәыр?!» – иатеикзаап аҗсуа җадыҗ.

...Хәҗа җәгыамызт, аха итынхазаз иҗхәыс җәҗык лоуп, ларгы җәҗеиҗәба шықәса лхыҗуеит, – ихәзаап агәыла, итаһык дышиаҗәәоз. «Мап, җәҗеи хҗа шықәса ианар азын сырталейт!» – лхәзаап убасҗан иаарывалаз лара аҗшәма җхәыс лхәҗа...

Иахагы иахьагы Ешыраҗа ар рдәықәҗара иаҗуп. Алим ахәылбьҗеҗа Кәланьрхәа даадыххы-ланы, ашамҗаз хҗәылар җалап, атагылазаашьақәа злақоу ала, хәаны дҗеит, рхәейт. Анҗәа ду уҗацхраа: Аҗсны ахь иақәйтны, җақкәынҗәа еибганы җалыҗ абри азаамура хзықәшәаз!

Март 15. Иахьа аҗәылашамҗазы, асаат җшьба рзы, Ешырантәи ахысыбжьқәа ааҗуа иалаҗейт. Ишьтыпрааны ихәлейт аҗаирпланқәагы. Ахь, хымпада, Акәа иажәлейт хәа хмыҗәазакәангы иаахәршейт. Шаанза апресс-центр аҗны сахьааиз: Акәаҗа иҗаз аҗаирпланқәа Кәыдры аҗҗа җырҗейт, рхәейт. Җажәак еихысхәаалоит: ақыртқәа наҗ-ааҗ рыҗешаны иахьтәаз апозиҗиаҗны, аҗаҗанҗәа рыбжьахысуа иниаҗьаны иҗазаап. Егырт дара-дара инеилартҗан, иаанибартҗейт, рхәейт. Адырҗаҗны

ашьжымтан цшынѡажѡи жѡѡык апсцѡа шытан,
рхѡеит.

Изхысхѡауа: хара ххаирпланкѡа цаны Цагье-
ра абомбакѡа аналарыжь, апсуаа Цагьера ргеит хѡа
Қартқа ирыцхазаап. Егьырт аалаган, Қѡтешьынтѡи
ахаирпланкѡа ѡытдырцраан, саатк Цагьера абом-
бакѡа аларыжьюан, рхѡеит. Абасала, ари ашыхыр-
цѡагьтра уаха икѡазамкѡа, дара рхатакѡа адгьыл иа-
ныхны иаалгеит...

Ақалақь салаланы сышнеиуаз, автобуск снадгы-
леит, абасгьы ѡыра анын: «На Сухум!» Рыцха!..

Март 16. Атхыбжьон, асаат акы азы ахысра иала-
геит, аха инеипынкыланы уаха иаанымтѡѡазо. Саатк
аатцуаны, Гѡдоутѡтѡи арратѡ багѡаза акнытѡ ахаир-
планкѡа цеит, Акѡа акѡакѡаразы. Абас ишхысуаз
мацарагь иаадыршеит. Харгьы азѡгьы хмыцѡѡазеит.
Ашара адѡы икѡлаанзагьы ақалақь акны ауаа ґы-
хахьан, амашьынакѡа, атанккѡа, ашьакауаа, зегьы
Ешырака рхы рханы ицон. Шаанза агоспиталь ашқа
хаихеит. Ѣ-километрак инеиханы, амѡаду ауаа
бжьачны ианын. Амашьына ласкѡа алашаракѡа ды-
ркны, артѡѡахѡа ихѡхѡо, ахѡцѡеи апсцѡеи рыманы
иаауан, амала, апсцѡа даара имачны иааргон, из-
банзар амедицинатѡ ехѡшьцѡа, иѡахаз рышьѡыхха
рымамызт уажѡы. Ахѡцѡа рацѡан, аха шамахамзар
рыхѡракѡа шѡартамызт, зегьы аминакѡа ирхацалаз
ракѡын. Ари аибашьра иалахѡуп: сымахѡцѡа ѡыцѡа,
сашьа, сахѡшьацѡа, санхѡыпцѡацѡа рѡацѡа, сымахѡцѡа
рашьцѡа... ус шакаѡы?! Уажѡымзар-уажѡы икѡакѡа-
са иааргарыда мцахѡыцѡа хѡа хшѡа-зызо хашгылаз,
илеихашѡа ихѡлеит. Еиуеипшым адырратѡаракѡа-
гьы хархѡон: зны Акѡа иахьналагылаз ишьақѡеит,
рхѡон. Зны авокзал акныза инеихьан, рхѡон, зны...
Шевардназе Акѡака сѡоит хѡа ихѡеит, рхѡеит...

Ажѡакала, ақалақь хыцѡараны иазааигѡахаз хѡи-
башьцѡа рырхѡтакѡа хыцѡара ахыргѡгѡартѡ бзиақѡа

рнапәы иааргеит, рхәеит. Анцәа ду илапшхаа ххы-
зар!..

Март 17. Зегы лытшәадахеит. Хайбашыцәа аб-
жафык мцазеит. Акомандирцәа урт рыздәыкәымтце-
ит, рхәеит. Ицазгы акур еибашыт, аха рышьтахька
ацхыраара хәа акгы рмоут. Ирыкәшаны афнутка
итахеит. Уимоу, хачкәынцәа чархәара рзыуаз, Акәа
афнутка апсуаа шцәыртцыз еипш, ицәыртцит рхәе-
ит, «ирыцхрауаз» агыркәагы. Абас зыггала шәца
шәыпсы шәыманы хәа амфа ддырбон, нас ианына-
скылак, иреихсны иршыуан. Аҳаракырақәа згазгы,
шәхынхәы хәа адтца ыртеит арантәи. Ажәакала,
фәпхәа аиҫкаара агхеит. Ари шаҫантә? Зегы даа-
раза ылахь еикәуп, азәи-азәи еиҫапшзом, иагҫеи-
цәажәазом...

Март 18. Иахәа хыпсрак ыкны сыкан. Анаҫбал-
беит, изакәызеи ачкәынцәа хәа иҫата-ҫатаза икәу.
Нели Тарпҫа лашьазатә Сергей, фыҫба аҫацәа
ссыркәа иман. Иахәа азәы ижәфахыр кәәкәаса даар-
ган, Шәачаҫа ддәыкәыртеит, иан дицны. Егы ды-
ршыын, аб жәымтацәгәа дыгәжәажәо амзырха дто-
уп, ипсыбаф изаамго.

Батал Цьопуа дтахеит хәа Рушьни иахәшыацҫа
лхатца исеихәан, Гиви Агрба икны сцаны, рация-
ла Ткәарчалка дсырцәажеит. Мыцхеит, Анцәа ду
ицшыаны. Аха итаҳаз Артиом Цьопуа иҫа Батал
иакәзаап. Рҫазатә. Аб зыҫны Акәа аҫыртқәа ала-
лаз – дызит, уажәы итцәфаншыап ытырхит...

Ачкәынцәа ажәжәахәа ргәы икыдхо, рфызцәа
ирывыршыааз аибашыра адәаҫы иааныжыны, итәы-
уа иаауеит, цхыраара хәычык хамазтгы Акәа аа-
гон хәа. Арахь арт уаха азәгы дрышьтзом. Чыдлан
хәба рзы аснаиперцәа ахыкәтәаз иара уа икәтәоуп,
усҫантәи рхыгәғартәқәа иахагы еикәдыршәеит,
хара ҳар рнапхгара абри зегы шырдыуаз, ахаир-
планқәа ыла акгы ҫамтцазакәа, иара ус ачкәынцәа

дэыкэыртдан, анацэеи абацэеи рызатцэкэа ахьтахаз рхала реырызымшыуа икэхеит.

Акэа иалаханы икоу хачкэынцэа аибашьра ишафьыц иафуп, ацхыраара хашэт хэа рационал ихэхэоит, аха арт акгы кэртцазом. Абра чархэарак ыкамзааит?

Март 19. Аурыскэеи акырткэеи хара хамшала гэгэала еиѳаханы икоуп. Акырткэа, ацсуаа злеибашьуаз аурыскэа рхаирпланкэа рыла ауп, рхэеит. Аурыс ир хада Павел Грачиов, Кэрт авиациатэ зауад акны итрыжьуа акыртцэа рхаирпланкэа, аурыскэа хтэкэа реипш ишэны, аурыс дыргаэкэагы рынтцаны, дара рыр абомбакэа рыларыжьуеит, нас егырт дырхэхэоит: аа, аурыс ихаирпланкэа хандыртцэеит хэа. Абас хайѳажьрагы иафуп, ихэеит.

Иаха Москвантэи адырратара кэртеит, акыртцэа ацсуа гбак тцаадыркэрылеит хэа. Алыкьса Гогэуеи Владимир Басариеи, сареи хайцны аскыалахы хцеит. Уакэ амшынуаа Шевардназе ихы аахтэаны изхагылоу ацэаха кэтцаны, ихэда ашаха ахаршэны акнахартэфы иргэало ирыман. Иахатэи адырратара атыхэала, агба акапдан Борис Ашэба ханизтцаа, даапышэырччаны, абасгы хайхэеит:

– Хачкэынцэа шхэала, Акэа, Маиак ахаблакны ицаны, ага игаубицакэа ахыгылаз гэартеит. Ус, хагэцэа хачкэынцэа лапшыкэтцаны иреихсуа ианалага, алѳа харчыланы реалазаны ихынхэны иааит. Егырт ари аѳыза анырба, ацсуа гба тахархеит хэа абырсаатк адырра кэртеит. Москваа еитархэазгы иара убриоуп...

Акультуратэ Оны акны дыкэан Мыркэылатэ Шыынкэба чкэын. Апатрет ахата. Ирыцхара рзымгаит. Иахыак ауаа рылахь еикэуп: рхэыгкэа Акэа ишэны иалахеит, икоуп ихэу, икоуп ацыхраара анырмоу атыхэтэантэи рпатронакэа ирзыцшуа...

Иахыа аурыс хайрплан Акэа жэохэ км. инацэыхараны акырткэа иларышьтит. Дтахеит аурыс цы-

рфы амаиор Вацлав Шипко. Шеварназе уи дахькаҳаз ипсы дихагыланы, телехэапшрала аапхъара абас икайтцеит: «Аурыс еибашьцэа! Ишэгэалашэыршэа Афганистан, Чехословакия, Виетнам... Икашэымтдан абри афыза!..»

Арахь, иара ихата – ир рхада Камиказе быжьшэфык аукраин еибашьцэа Закарпатиентэи иаарганы, Акэа хара ихайбаиршыуеит...

Март 20. Иаха, аргылаф-апоет Анатоли Чкадуа иахэшьеи иареи телехэапшрала ирылархэеит: рашья Славик Чкадуа дыштахаз, ацсыжраггы Лыхны ақытан ишыкало.

Борис Тыжэба машынала сигап хэа ашыжь апресс-центр акны сахънеиз, ассир сахаит: Анатоли Чкадуа иахэшьеи иареи тэыуа ацсы ишихатэаз, атых акырцахъаны, «и́тахаз» рашья Славик, икалазеи цым-цым хэа афны даафналеит, рхэеит. Уи агэра шысымгоз, иаасыдгылеит дара рхатакэа – Славик Чкадуа иахэшьяггы иарггы, рылабжышкэа хаддыло. Урт, ирзымдыруа рыфны инанагаз ацсы, иашьяк еипш пату икэтцаны имоацгара иашьтан...

«...Хкомандир. Астэи иаха иманшэалоуп хэа химаны ифынеихан, зда царта ахьамамыз ханкылигон аамтазы, егырт акэкэахэа иаахалартдан... ханаахьапш – иара хназгаз дцахъан...» – дафын аибашья мца иалтцны иааз арцыск, ипсахы цыжэжэо. Ачархэафцэа рацэахеит.

«Ес-жэохэ минут, шэыштаб акынтэи адырра хауеит, зеггы аадыруеит шэызфэу...» – рхэеит ирыткэаз фыцья агыркэа.

Абра хэмарра дук цоит, иаанаго сыздыруам, аха. Арзынба ипхастатэра иашьтазар иваиргылаз ауаа?

Иахья апсуа телехэапшрала дыкэгылеит Владислав Григори-ипца. Уи икалаз ахтыс иагыз-иабзас атэы ихэеит, ихэеит ишабалак хэа иазныкэаз рыкэнага ишақэыршэатэхо, амала, ари ахтыс иаанарпшызггы даараза ишырацэоу.

Март 21. Иахьа асаат жәафә рзын ашәкәыџџәеи атцарауаа ҳаизеит. Этцарас икәзгы арызатцәык акәын: Ацсны хырхартас иамоу. Ацсны, Урыстәыла ада цсыхәа амам хәа аурысқәа рахь ххы ҳархар – ашьхарыуаа иргәапхазом, дара рхатақәа ааимкьарак шыкалаз уи иахьалтцра иашьтоуп. Ус акәымкәа, ашьхарыуаа рышка ххы ҳархар – Урыстәыла ҳағагылар акәхеит. Анахьгы арахьгы рыцхыраарақәа мацны ауп ишҳауа, аха... Арахь хә-миллионк икоу ақыртуа иғагыланы шә-нызқьык ҳамч хом, уимоу аға уажәы, излархәо ала, Израильнтә атехника ааганы, Украинатәи ир идыркны ихабаиршыуеит...

Ажәакала, ашәкәыџџәеи атцарауааи ххәоу еикәымшәазт, Владислав Арзынба ишка ацарагы, мышқәак хшапеицшразы еибәххәеит. Еихаразакгы, ҳаарцеицшырц хтаххеит џ-доумбеик реикәцара: Борис Ельцини Руслан Хасбулатови.

Ацсцәа рхыпхәзара иаха-иаха иацлоит есены, урт ышәџык иреихахахьеит. Даур Агрба аткәацәа ахьейтнырцсахло аштаб акны аусура далагеит. Иахьа, пхәыск ххәычқәа ншәыртәеит хәа оума лфьтцхәацәо дахьыныџналаз, Даур лхы найкәылкын: «Уара уџызцәа ачкәынцәа цагыцагыуа ара астол иахатәоуп, ҳара ххәычқәа ана ахы иағагылоуп...» – хәа илфьтцашәоз аҳәара даакәымтцзаап. Даур, рыцха ичхаит, аха уаха наилымшаза, илаба хәычқәа иерынтцаны, ишьапхтцәа калкало иғанынеиха: «...Аа-а, сышәшыы абаацсы, сышәшыы!» – хәа дыхәхәеит, рхәеит, уи апхәыс гәакгы.

Март 22. Ашьжымтан ханаапш еимсґахәара ипашәза асы ауны ишьтан. Ассир утахызар, уажәаны... Уи схәеит хәа Асду анаузгы хәажәкын мзазы ауми, 1911 шықәсазы...

Иахьа ацсцәа ааргозар хәа Гәдоутә ихытцны ипшын зегы. Ахәылбыхәа ажәабжыгы иаарылафит: цсыуа цсыбаџык азыхәан – жәаџык ақырт-

цәа ртахуп хәа. Хаґацәа мыждакәа реибашьцәа, уаха хәы рымазамкәа ишпакалеи ухәарауазеи?!

Март 23. Иаха телехәацшрала: Лотҭи Қобалиеи Тенгиз Китовани Гал еикәшәаны еицәажәеит хәа. Қобалиа зықьфык инареиханы имоу ар, бцъарла ишахәтоу ианеикәшәаха, ацсуаа дышрабашьуа. Уа уажәраанза ақыртқәа дырґагылон. Смыцәазакәа иаасыршеит. Шевардназе ґагыларак аниоулак аамтазы, еснагь Апсны азаара аацәыригоит, иагь-ааиднакылоит.

Ажәлар Ақәа икалаз даара хәаас ирымоуп. Арахь ацсәа рыртазом. Зегьы рпатретқәа тыхны, анышә ратара иаґуп, рхәеит. Ақәеи Шәачеи рыбжьара аи-хамҫа хартар – рыцсәа рахтоит, рхәеит.

Иахьа хпарламент реилатәара ыкоуп. Издыруаз-гы акызатцәык ауп: ацсуаа рхала Ақәа шырызымго. Амала, ари аныкшараґы аашәфык инареиханы ақы-ртқәа шыуп, зықьфык инареиханы ихәуп, рхәеит. Ақәа ҫнатацыцхьаза ацсәа кәзаап...

Аиашазын, ҳацкәынцәа оума картцеит. Хпоет кәрахьымза Борис Зардания ица, атанк анааигәаза-ха датцаиеит, нас ианихыс, дахьзаны итаирхеит, рхәеит.

Жәаф шықәса зхытцуаз қәыпшкгы, аибашьра қәылаҫцәа рабцъарқәа хымцала ирцәажәо, атанкқәа ирышьтагыланы рґанаарха, еиматәаны атцәыуа-ра далагазаап, аха иҫызцәа анитцахәхәа, ақәкәахәа дхысуа днарпылан, ҫ-танкак таирхеит, рхәеит.

Аибашьфы Витали Аргәын исеихәон: «Амца рыжәтцо, ҳалашыҫкзаны ҳашнеиуаз, ҳыызак абом-ба цәыха иаахан, ишьтахь игәахы иаалыхәхәеит, аха иара макьана ус ҳцалап ихәеит, рыцха, жәа метрак хназаанзагы иара уа иеааитцихит...»

Март 24. Соломон Хшыҫтра илимхақәа кыдтца-ны Қартқа дзырыҫеуеит, ҳара хтәкәа анбаауеи хәа. Амреи иареи ақыртқәеи ацсуааи еимакны еисит, уижьґеи гәоу-гәоу ауп ишеицәажәо. Кама данааи,

хапшәма ихааны диацәажәон азыхәан, мыцхәгы пату лықәитцә далагеит. Ахәылбыгәха аоны хәхәаиз, ххәыцкәа зәыр дықазма Соломон хәа Ада дахьизта-аз: ани шәыпцә абзиа дықан, ихәеит.

Иахәа Ешыра апозиция ақынтәи иааз Алим Агрба ихәихәон: ицаз ари аидысларағы иааиғәхәзаап апсуаи ақыртқәеи. Нақ-аақ равтоматқәа рымгәакәа аатыхны, зымға инкапсаны, инатәаны аицәажәара иалагазаап. Гәарпк еицаазаз ағар. «Иашоуп, сара сабду нақынтәи дааит, аха саб ара диит, сара ара сиит, царта сымазам. Арахь хәшәмабашьыр – шәарт Гагра икашәтцәз афыза кашәтцәит – зегьы ханшәыртцәит?!» – ихәазаап руазәы. Нас, абас уафы шәибазом хәа хәаскыаганы хдәықәыртцәит, ихәеит.

Цьоукгы, иара убри афызатқәкыа реиғәцәажәара ашьтахь, абас иаха азы гтароуп хәа интартцон, нас рышьтахьала ақәкәахәа инаргәыдцаны иршыуан, рхәеит. Агыруа игәра хәгоу игеит.

Аибашьцәа Витали Аргәын ифыза Смыр цкәынаки иареи хтан. Ссируп ирхәо. Минала мацара ихаз амға ианыганы иргеит аерман цкәынцәа. «Гәыма» апацха шәахысзом, шәфызцәа неиаанза хәа рархәеит анапхгара. Ицшит, ицшит, аха азәгы данымнеи, афбатәи апозицияхь ицеит. Азы аарцә итәаз хара хтәқәа ирхәит, иагыршықәеит, рхәеит.

Аерман быргцәа тәыуан рхәеит, хара хтәқәа шәама хәа. Ақыртүа ир иахзаарцо оумоуп, хәашыагы амазам, рхәазаап, рыцхәқәа.

Уажәы шәи хынғаажәафык хәхықаз, жәеизафык итаһаз, Афонаа рыбзоурала абырсаатк иахәартәаит. Даеа шәафык аибашьцәа шәахтоит, рхәеит, аштаб ақны, нас усқан ихәтцәкыз хәибашьцәа хәпхәа иргыланы ихаманы хдоит, Ақәа аахамгәкәаны цстазаара хәамазам, ихәеит Витали Аргәын, атыхәтәан. Уи ицшәмапцхәыс хәычы жәашықәса иреихан хшаа дылмоуа дықазижьтеи, уажәы иахәа-уатцәы хәа дыкоуп, еибганы хәзшаз Анцәа ду еибарба зегьы!

Иаха аполковник Виктор Какалиа дцэажэон: излеибырхэахыз ала, ацсцэа раагаразы вертолиот-ла Акэака дахьцаз, иааигэара уафы дымнеизазаап. Акэа абцъар зкым зегъы, изкугъы азэырыфы, икэтцны ацара иафуп, ихэеит.

Хаибашыцэа мацзак ауп хәхтнықалақ агаразы ирыгхаз. Уажэшъта лассы иаахамгар ада псыхэа хамамкэа хааны хаатагылеит, ихэеит. Хәцсцэа, рықалақ гәакыакны, рыфнкэа рзааигэара анышә иамадоуп, ихэеит.

Иахъа иаахалафит Акэатәи ахаиртә бағәза адырkit хәа. Рыцсцэа рыбаф рахтарц ртахызар, Акэеи Шөачеи рыбжьара аихамфә аадыртааит, рхэеит.

Абарт зынза газәкәас хрыпхьазоит хәа сыкоуп...

Март 25. Иаха тхыбжьонтәи адырратара иахэон: Қобалиа ир зегъ рыла ишеикәиіршәаз Китовани. Урт уажэшъта Ацсныка еибашъра идәықәлоит. Анацъалбеит, шака ибаацсхазеи агырқәа ахьафәагылаз! Зкыи хәышәфык агыруа ир хуадафәрақәа ауадафәрақәа рыцнатцоит, хәарада.

Иацы Владислав Арзынба икны ицаз ашәкәыфцэа: Рушьни Цъапуа, Никәала Кәытцниа, Никәала Хашыг аицәажәара бзиа рыман, излархәо ала. Акәа аахамгар псыхэа хамам, ирфьцны аеазыкатцарагыи хәфуп, ихэеит, Ацсны аихабы.

Итахаз ачкәынцәа ртаацәа дрыдышшыларацы Переделкинонтәи дааит Баграт Шьынқәба, Владимир Цнариа идоктортә диссертация ахьихьчоз ахцәажәатәыс ишимазгы... Афьрк еибашьуан уа, Хәбыць дцәагэон...

Цьота Тапагәуа иашъа ица – Тариел ицеи иареи шеицеибашьуаз, аб дызгарыз ахы икәшәеит, аца дырхәит, аха иара чкәына гәгәан. Иаб дааикәкны диманы ифәаихеит. Бзиагыи дааихъаны, ихәны ишьтаз еибашьфык, изымдырзоз азәы, дибеит. Нас, иаб: «Сәтоумтцан, саб!» хәа, – Гәымстә ахықәәф дааныжь-

ны, ани ахэы диманы дааит. Афырхатца Атапагэуа чкэын!

Март 26. Ашьжымтан Москва иаадыртит Ажэабатэи Аизара ду. Ма Ельцин, ма Хасбулатов?! Ацсуаа хразкы цыара акы алазазар...

Иахэа сашэа Славик дызбаразы архэта ахыглаз сцеит. Уи атанкатэ баталион аштаб аначальникс дыкоуп, дкапитануп, 1968 шықэсазы Чехословакия хар аналыргаз дрылан, ишивагылаз Акэатэи ифыз-цэа ршыит...

Ацсуа танкатэ баталион еиёкаауп. Шэи ынфаажэижафык ачкэынцэа еиднакылоит. Жежэи хэба танки БТР-и рымоуп, амала, урт зегы хага-цэа ирцэыргаз ауп. Зегы рёыцны, изцэыргаз ира-башьратэы, имазеины апозициаёгыы игылоуп. Ре-иха сзеигэыргаз: азэымкэа-фыцэамкэа абацэеи апацэеи еидгылоуп. Апацэа кэыпшзақэоуп азын, абацэа урт рыхьчоит, рыцсадгыыл Ацсны инадкыла-ны.

Март 27. Иацы, абжыгуаа, Баслахэ аға еибашьы-га ҳаирплан СУ-27 ларышьтит, рхэеит, сгэыргъатцэа сшааиуаз Шо́та Чкадуа дааспылан:

– Цсоу ацха задыркыз удыруоу, Пила?

– Ыы?

– Аурыс иабцъар Кырттэыла и́каз ақыртуа иите-ит. Изитаз удыруоу, Пила?

– Ыы?

– Уатцэы Гагра ргоит, уатцэашьтахь Пицунда, уа-нашьтахь ҳарт зегь Гэдоута ҳаларкэа́кэарц ауп...

Уи дызбаанза Кэымф Ломиа дызбахьан:

– Уаха ассир каларц и́коуп...

– Ыы, уара?

– Ихақэлан зегь ҳаршьырц ауп!..

Ахэац, акаамет калоит анырхэа, аблақэа тнахит, рхэеит.

Ашьыбжытахь Рушьни Цыапуеи сареи Бомбо-рака хцеит. Иабхэараахь. Уи иабхэында Законбеи

Лакоба ацсыуа хатца бзиоуп, дагынхафы каиматуп. Инхара-интцыра, иашта-игэара, инеи-ааи... Ҳахъне-из, уи мацк дацэыцхашьазаргъы, ацэағэара дафын. Мап, ус иагъхэычым Ацсны, цёукуы ргэы ишаанаго еицш. Цъара еибашьуазаргъы – цъара илатцоит...

Астол-еишэа ҳахъахатэаз, ажэеи ажэеи шеи-хаххэаалоз, Рушьни Цъапуа абри афыза ҳаиҳэеит:

– Цъапоу Салуман зны иабхэараа ҳамтас ацэкам-башь иртеит. Дгэыргъатцэа иманы афныкагъы дааит. Аха Аимара акамбашь иатыцын: акы ишьхароуп, фбагъы, арфаш шэахыцсарақэеи Дэаб еibaх-еibaфеи роуп ҳэа змах ыказам. Акамбашь змахда иа-цэуадафуп. Убри акнытэ Цъапоу Салуман ицэкам-башь зыдхэылоз камбашь ыкамызт азыҳэан, ах-каара иахьтаз аҳэыс хэычы фызас ишьтнахит. Уи ахьыҳэуаз – иацыҳэуан, азы ахьяжэуаз – иацыжэуан, ианыфлак – иацыфуан, аҳэыс хэычы атрымҳэа ианыпалак – абри ацэкамбашь дуззагъы, абни акатцашьа катцо, ифаца-фацауан. Уимоу, уи аҳэысб-жыы ахатцангъы икаауан. Рацэакгъы мыртцыкэа, абри ацэкамбашь ду адоумбеи мчы иамаз аамтчны, аҳэыс иафызает... Изхысҳэаауа, иахьа ҳазтагы-лоу аамтазы, ашэыргэында фызас дышьтыхтэым! – иажэа аахиркэшеит Рушьни Цъапуа.

Март 28. Иахьа алахъеикэра мшуп Ацсны. Ита-хази ибжъаызи рхыцхъазара шэи хынфажэижэа-бафык ркынза иназоит...

Март 29. Ткэарчалынтэи иааз ачкэынцэа збон. Мызкы нахыс афатэ нтэоит, рхэеит. Абцъар есены иаҳэоит. Аибашьцэа рхыцхъазара есены иазтцо-ит. Гэдоута акы ртахушэа иаауеит, нас нак азэгъы дхынхэны дцазом. Ари рыцҳара дууп, ага ир иаҳа-гъы ианиргэғэо аамтазы. Уаа шэфык инареиҳаны аурыс офицер-еибашьцэа, рыхэ шэаны акыртқэа ҳаирпланла ишааргоз, ҳара хтэқэа икарыжыт, рхэе-ит. Амала, даргъы ирымҳэазеит, ҳара хтэқэагъы.

Иацы сияцэажэон Нодар Самсониа – хапы-
рфы бзиа, Мықәтәи, Алиошеи Нателеи Самсаниаа
рыцкәын. Ахаирплан «Кукурузник» хәа, – изышьтоу
ала, есуаха дпыруеит Ткәарчалка. Уажәы, уи атәарта
Тхына ақытан икатданы икоуп. Жәшәы кг. ацәапқа-
ны игоит зныккәара, уахынла, атцх анцалак, ашь-
харыбжәара дыбжәаланы. Хәгацәа, ахаирплан
алашьтыга «Стингерқәа» ахырызкәгылоу дазаа-
игәахо даналагалак, амотор ирцәозаап, урт даны-
рхыслак аусура иалаиргоит, аха амоторгыы 30–35
градус ахьта ахыкәоу имыхьшәашәои, аусура ацәы-
уадафхозаап. Абас есуаха фба-хца реис картцоит
хачкәынцәа, уажәымзар-уажәы апсра арахәыц икә-
гыланы. Еихаразакгыы Мықәаа рыцкәынцәа: Нодар
Самсониеи Роман Тәрбеи.

Москвантәи ателехәапшра акорреспондент Фа-
рида Афзпқа итахаз лашьазатцә иаагаразы Акәа
дахьнеиз, абар илархәаз: ақыртқәа ари аибашьра
хатхаеит, ихамазгыы хцәызит, апсуаа рықалакь
гәакьа, иахьа ирзымгаргыы, уатцәы ишырго агәра
гоуп. Хара хаибашьцәа даараза рыгәқәа каханы ико-
уп. Урт маза-аргама Акәа иалтцны ацара иафәуп...

Март 30. Иахьа Сулико Тьжәбеи сареи Апсны
атәылахьчара аминистр Владимир Григори-ипа Ар-
шба ифны хцеит. Уи ишьамхы ахы ақәшәеижәтеи
усура дтытцзом, афны ауп иахьидикыло. Ифны
афәпхьа ар-хьчафцәа игылаз ираххәеит адырра ирта-
разы. Мыркәылаа реибашьцәа ркомандир Лакәыт
Зарандиеи Сулико Тьжәбеи злеицәажәоз ала: Гарри
Ерики Атыжәбақәа макъанагыы иоурышьтырц ргәы
итам, шәи фынфәжәи жәафатәи астатиа рзыкәгыло-
уп, ихәеит. Урт афыцъегыы Лакәыт Зарандиа икарие-
ракны ипдырхаган, аеытцга аныкалагәышьа – иафәир-
шәит...

Аминистр атамзаара аццданы иахзааицхаит,
иахьа хшизидымкылоз ала.

Сара сгэы снархьит, Лоти Қобалиа ир иманы дха-
башьразы Ақәа дааит хәа уа исаҳаз...

Март 31. Мап. Иаха Қартынтәи телехәапшрала
ирхәон, рхәеит: Жәыргьыт амитинг ду ы́казаарын.
Лоти Қобалиа дықәгыланы: Қарт закәанла иалы-
рхыз аихабыра мааикәа, хара азәгыы хшимабашьуа
ихәазаап. Амала, иееимкәа ирхәаз: Кавсазе Ацсны
дааны, апсуаа агеноцид азызуа ақыртқәа, егырт
амилатқәагыы нарылатцаны, нақ иалганы иргарц
шыртаху, хара иахьахку мацара акәым – дара хтер-
ритория ахьыркуагыы. Нас ихәқәланы хадрыцқьозар
акәхап – рыжәлар зегыы алганы иргар... Ишыдыдуа
қәа ауам, рхәеит.

Иахьа хара ҳақан Жәәндәрыпшь ақытан. Вака
инхо Амчаа рықны дыртәыуеит, Цыгьарда жәафык
ахшара Ацсны иазызааз Цота Амчба ипа, Азамат.

Азамат Амчбеи Чок чкәынаки ажәа ахьааимар-
кыз азы афыцъегь Хагбак ишьит. Уи иавтомат анышә
иатаны, итәахны имазаарын. Абаапсы, абцъар азын
ауаа гәақуеит, излеибашьуа рымам ахьырхәаз, ижә-
ны дықамзи, иаахәытцжааны фыцъа ҳаибашьцәа
ишьит, иара фажәи фба шықәса шихытцуагыы –деи-
башьзомызт, рхәеит.

Абрақа исаҳаит иара убас, Ақәа лыфны даадәыл-
ганы дганы, Зоиа Гамсарат-ипқа Амчба дшыршьыз.
Дааразагыы сгәы иалсит.

Афны сахьааиз Едуард Бебиа дтәан. Икьатеиах
цтәо исеихәеит уи Шәачақа дышцоз, ахәаафы ита-
панча идырбалан, Адлер хымш дтакны дышрымаз.
Ашьтахь, иан лахәшьаца, Амаан чкәын, адырра
иоуратәы қаитцан, шәи фынфөжәижаба нызқь маат
шәаны дфихзаап.

Едик днаскьаганы саатәан, смәтеи сареи уи
итатәқәа шықәхцоз, агәашә ақны уи имашьына
сигналбжьы геит. Сындәылцшызар, абыржәытқәа
инаскьазгаз Едики Катиа Бебиапқаи еицны иааиуан.

– Акыр калама, ура? – абырсаатк ак сцәа ина-
лашәеит.

– Кәтолынтәи ашәкәы соуит абыржәы... – җаалтит
Катиа.

– Нас, бара?

– Котик, рыцха...

– Дтахама?

– Дтахеит...

Абас ҳафны зхагылаз сашәеитдыгыы иахъа сааил-
гагәышьеит... Ипцхәыс дыкам, ихәчы... Дыпсытқәкье-
ит...

Апрель 1. Исхаштыз: иацы Сулико Тыжәбеи са-
реи Адсны атәылахъчара аминистр Владимир Гри-
гори-ипа Аршба икны ҳакан. Анеира акыр ицәгъан.
Афицарцәа ашә илагылан, ифны шакәызгыы. Уи ихъ-
чаф, автомат ицәытқъаны, Муса Шанибовгыы иаргыы
ршьапқәа шихәызгыы (Уиггы ссирми?!) афны зеггы
идикылоит.

– Абцъар шәымоума? – җааитит ҳаанкыло акарул.

– Абцъар ҳара ихәзтада?! – схәеит сара.

Иаасцәымыҗхеит, сфыз атапанча цырцыруа
иаатыганы, уи ианииркы. Аныкәгаразы ашәкәы
имамызтгыы, цъеи ицәыригарын. Аминистр
иаххәеит Ерики Гарики Тыжәаа рус атәы нартба-
аны, ҳназышьтуаз хәминутк рыда афнахара азин
шҳарымтазгыы. Аминистр иаахтәаны ихәихәеит:
иахъеи уатцәи рукакы аусттәаафы ддәықәыстдоит,
ауафы дызшьыз дара ракәны ашьра рықәыртцозар –
иааганы аштрафтә баталион иакәшәаратәы икастдо-
ит, нас уа рхы дыриашааит, мап анакәха, гыгчра ма-
царазар, арахъ иааганы иоурышьтратәы кастдоит.

Суликеи сареи ҳапсы анҳалалақәа ауп, уи игәа-
бзиара ҳаназтәазгыы. Амала, аминистр ихәихәаз
азәгыы иаҳамхәаразы ҳазбеит. Урт арахъ ишаа-
иго ххәар – уатцәытқәкья Ткәарчал иназар алшо-
ит, аусгыы иацырхагахоит ҳәа. Сулико Тыжәба,
уажәшьта ҳус катцоуп ҳәа дгәыргъаны, абыржәы ли-

трабжак ауатка ҳамазар иаажәуан хәа аңырмакы далагъежыт, аха уаҳа умцсит, цъаргыы иҕамызт...

Иахъа ашыжь аштаб аҕны снейны Славик даадәылсыпхъан, иасхәагәышыейт хашъейтбы дыштахаз. Ихы икит, игәы икит. Нас хайманы лыхныҕа хәынаххейт, хәхәшыа лышҕа. Аха амған еибәххәейт хашъа дыштахаз лара илаҳамхәарацы, избанда, лыҕкәын затәы Батал Лакоба ахы дағагылоуп, ҳағоу башъа дҕахейт хәа лархәаайт, дыхәхәозар акәхап – аky, агәылацәа хәршәоит, җбагы, злымхәкәа кыдтаны, ацсреи абзарей ирзызырфуаз амзырха, ахәхәабжь зтыфрызей хәа хазбейт. Хәхънеиз, лара ашкол ахь дыҕан, хәмахә ацсрахъы дцон, уажәы усгыы зегъынцъара ацсрақәа ыҕоуп. Уи иаххәейт хашъейтбы дыштахаз, дагъхәхәейт макъана хәхәшыа илаҳамхәаразы. Лара лматцурахъынтә данааи, акыраамтә лыблақәа тҕаха дахәапшуан, аха харт иахъынзалшоз иахтәахырц хәҕын...

Апрель 2. Иахъа сашъей сарей Едик Бебиа химаны Пицундаҕа хцейт. Жорж Бабиа даабон. Уи ихы-иҕы иқәлаз ачымазара дытцкаа ифара иафуп. Ихъшәаны пхәыс дааимгази, ичкәынцәа макъана ихәычкәоуп, амала, дара ссирқәоуп, аиашазын. Уи, Пицунда апансионат «Бзып» дахъыфноу, игәылара дыҕан аибашъы – Петиа Чкадуа. Уи дыхәны дышьтан, хнейнгыы даабейт. Аибашъраҕы хәфык ишьхъаны, аснаиперцәа дангәарта, иххәыз қыртуак дитцаланы иҕәаихазаап, егьырт иаатдыркәоз ахқәа зегъы дызтаз ахә иқәшәон, убриала иаргыы ахымца деибганы далтцит.

Лзаа, Едик Бабиа имахә, Арсен Нодиа ишҕа хамфәхытцит. Ххәы ссирны иҕартцейт, арыжәтә иаҳагы ибзиан, аха зегъы агъама анрымоу, угәы аналақоу ауп, еихаразакгыы уцсадгыыл ахы ианақәитү.

Пицунда иҳаҳайт: ақыртқәа ирыдгыланы аус зуаз Лорик Виссарион-мца Маршьаниа, арт сара срыхәом хәаны, иматцура кажъны Гәдоутаҕа дааит хәа. Сара

уи сызхатдом. Бжъаниа Шҳангъери ихѣан еипш, аиа-
шеи ахѣахѣи, амци атцабырги маѣакоуп ирыбжѣоу,
жѣымдыруеи!

Ашьыбжышьтахъ, Гѣдоута иаахалафит апсуа еи-
башьцѣа Акѣа иаларыжъыз абомбақѣа ирыхъяны,
Иван Тарбеи Етери Коғониеи рыпстазаара иалтцит
хѣа. Аха ахѣылбыгѣа, рыцхарыла иахкъыз Акѣатѣи
ателѣхѣапшра иахѣеит, ипсыз Етери Коғониа
шлакѣу...

Исхаштыз: хѣажѣкын ѣажѣи жѣеиза рынены, ауаа
рацѣа срылаланы сышнеиуаз: – Платон Ббеби-
а-а-а! – хѣа дыхѣхѣаны иѣаастгѣидижълеит Гриша
Крымлиан – Акѣатѣи ахацыц хѣақым. Уи акыра-
амта сырғгѣхѣаны сикын, атѣыуарагъы дафын. Гри-
ша Крымлиан дхѣақым бзиоуп, сара мыцхѣи пату
сықѣитцоит: схацыц ихѣышѣтѣуан, нас аресторан
ақны снаганы, хѣтыр сықѣтцаны, машъынала афны
сааганы дцон. Сыцѣгъеи сыбзиѣи – хѣдсрақѣеи хѣа-
рақѣеи рықны зегъынцѣара дсыдгылан. Уажѣи уи
итаацѣа иманы, Акѣа далтцны Шѣачақѣа дцеит, уа
аусуртагъы ипшааит, аха ирыцхарахаз иани иаби
Акѣа иалахеит... Гриша, сара цыпх, нанхѣа жѣохѣ
рзын дызбеит хгѣылацѣа «бзиахѣқѣа» анхѣақѣлаз,
Ацхѣа Қѣапшь ааигѣара, иани иаби рықнытѣ даауан...
Уажѣи уи сигѣыдырғгѣғѣаланы сахъикыз, ахѣыцқѣа
реипш акѣын дыштѣыуаз, стѣыуан саргъы. Аха
азѣызатѣѣыкгъы дхѣацшын дхѣахѣацшзомызт... Ауаа
зегъы-зегъы ирышьцылеит...

Апрель 3. Иахъа салагеит поэма хѣычык афра, зегъ
реихѣа ицѣгъыз аформа ала. Иахѣа снадхалап, иахѣа аус
снаруп, иахѣа саамта гѣыптѣагеи схѣаақѣеи сханар-
штып, насгъы иара ари афызѣа аформа иахѣа ианаа-
лоны збеит. «Агѣынқъбжъы» – абас ахъзуп уи макъа-
назы, итѣахаз хѣацкѣынцѣа ирызкны. Сашъѣа дахътахаз
азын ацкѣынцѣа сыдышшыларацы аара иафѣуп...

Смаѣа Саид Агрба, иабду иашъѣа Славик апозиѣиѣа
ақынтѣ данаа, ипѣа хѣычы Дауѣи иареи еихѣмару-

ан, ари ус дгыланы кыраамта дрыхэацшуазаарын. Нас ианилыжжза: «Даутик, сарггы дсымоуп аб!...» – ихэан, днарылтны дцазаап.

Апрель 4. Иахьа ашьжымтан Саид иани иаби дрыманы иааит.

– Иацы икаитцаз удыруоу?

– Ыы? – Саид хацгэы дабгачызаап, иара уи днахьзаны, иаакны алымха дацхаит...

Иахьа Амра ацъырмакь апхьа амашына лысит. Бафцтэа лымам, амала, акыр дкэакэачакэоуп.

Аграа еишьтагыланы аара иафуп, сыдышшыла-разы. Аамта мыждак хтахеит хэа, ауа бзиа акыр дацсоуп-тэа!

Дэрыпшьтэи ацэгъауфы амилиция даныршь, аб хатца бзиаак иакэзаарын, ауаа идашшыло ианалага – имузеит, рхэеит. Абни ифыза абггы абанс иказ аца дышцаихылтци, ухэарауазеи!..

Апрель 5. Хэажэкын жэохэ-жэаф рызтэи аибашьраан, гэыцфык агырқэа рнапқэа ирфаханы рфаархаззаап, хара хтэкэа рычерыртарацы. Бзиа иааскьахьаны, хаибашьцэа азэы акэкэахэа инаргэйдтаны ишьит, рхэеит. Уи збаз егырт рфызцэа, хара хтэкэа абас ажэа рныртцазаап: хашьтахька хцар ашэанқэа харшыеит, хацхьака – шэара. Иахзаанхаз акызатцэык ауп: хацсы аахахшэаанза аибашьра.

Азэы иоуп зеггы-зеггы цхастэазтэуа...

Иахьа Адеи сареи сахэшьа лахь Лыхныка хцеит. Уи ашкол ахьтэ акыраамта дзымааит. Ххынхэны хшаауаз данахпыла, афныка хлыцхынхэит. Лара уи ссирс илkit. Афны хзааигэахо ханалага, иласхэа-гэышьеит Кэтол хашьеитцбы дыштахаз. Хагоу уи афыза иархэааит, аха ианбанзаутцахуеи?!

Агазет «Апсны» пыхьатэи аредактор Сергеи Кэытцниа ицазатцэ, ишаххэахьоу еипш, рацхьатэи амшқэа рзын дтахеит. Уи иахьаггы илыздырзом, Гэдоутэ ирымоу, итахаз иахэшьазатцэы. Лытцкы капшьқэа дрытцаеырбо, лхэычы инапы кны, дгэы-

рғатцәа, зегъы ацсшәа халхәоит. Дрыцхамы, лашъа итәы лдыруазар акәымзи, ихъзала цәашыкгы ал-мыркызи!..

Абри ауп харггы иахъа Лыхны хцаны, жәаха ихахъыз агха зхариашазггы.

Иахъа, Амра лбара иааз Нуца Аѳзцха абас халхәе-ит:

– Иаха аѳны хаштәаз, ашә ааимцдааны ѳыцъа ац-суа еибашыцәа ааѳнаххит. Руазәк, сыпшәма иѳыза ица иакәын. Уи абас ѳааитит: «Зеипш камло егыкам, хтахозар иудыруазааит хахъцо... Машынак азна аи-башыцәа, партизан хасабла, уаха инаркны Акәа халалоит...

Зегъы-зегъы рыла хабцъар мчкәа цыршәарацы иаѳуп, уаха Акәа аазымгаз аз хара харратә напхгараггы.

Апрель 6. Иахъа ашәкәышътаттартакны сахъыныѳналаз Цьумка Ахәба дызбеит. Акәа сышәкәы цшаахкәа акгы шыкам здыруеит, аха иара аракаггы акгы аасхәар стахым, хаибашыцәа хатнықалақь ргаанза. Аха зегъ акоуп срывсны сызцом, ашәкәы кадыцкәа!..

– Уара, Шамил Акәысба дыцсыма? – ѳааитит Цьумка ихы насықәикын.

– Шамил дыцсийътеи ианбыкәу, Бомбора даажит дзыпсамыз акара хатыр иқәтцаны! – схәеит сара.

– Сара ишцасмахаи, уара? – ихы ааибыцбыгит уи.

– Укамзар акәхарын. Сара сашъаггы дтахеит, Цьумка, Кәтол, хәажәкын ѳажәа рзы... – инацыстце-ит сара.

Цьумка Ахәба игәы иалсны дсыдышшылеит. Исыдышшылеит ашътаттарта аѳтәи ахәса хәыцкәаггы.

Иахъа хымшын, ара ашәкәы бзиас иаакоу зегъы алхны аидкылар иаѳызижътеи, ақырткәа ирыблыз Акәатәи хбиблиотека азыхәан. Сара, Баграт Шынкәба иѳымтақәа реизга ма изгап схәан, аха урт актәи атом рыгын. Иахъаггы уи знык-ѳынтә сазтцаахъан,

аха иҕамызт. Настҕа ашәкәкәа алзыпшаауаз апхәыс, сашьа дыштәахаз анлаха акәхап, ашьтаттарта аихабы длызтцааны сызустаз еилылкааит, нас даакәгьежъ-аан, Баграт Шьынқәба итомқәа зегьы ааикәыршәаны, иааганы иаслырkit. Оумакала сгәы иахәеит.

Апсара ақытан, уи анапхгащәа хырқәақәо иахьа хәлаанза аусхәарта ишыфнатәаз, ахәычқәа хәынап дук ааркын, агаз ақәтәаны амца анацрартца, ифны аусхәарта атцака илытцалан. Афыжәцәагьы иаргьы леикәыццышәаа иагеит, рхәеит. Изхысхәаауа...

Абыржәытцәкьа хәфны анафыс абомба пжәеит. Хшәапырхапуа хнеит харгьы.

Ақыртуа ифны апсуа даныфнаимтца, арткәацга фнажьны дцазаап... Уажәытцәкьа сықәымтцыр сыршьуеит хәа, агьежьы-хынхәра дафын зыцсы еикәхаз ақыртуа.

Ани ахәынап атәы зхысхәаазгьы схамышті. Шә-галабак здыруаз ардәына ахы ахьшь анықәс...

Иахьа ақыртқәеи аурысқәеи реицәажәара цәгьамкәа еилеигеит хара хзы. Усгьы, Шьханыкәа дыкамкәа шьханыхәа картцит...

Апрель 7. Смата Саид Агрба ианду Римма Хашцха ашьыжъ хшыкақәоу лбаразы дахьаадыххылаз ихалхәон: Саид хәычы агоршок дшәхатәаз збаз рла Шарик, ишка афынанахазаап. «Шарик, арахь умааин!» – ихәеит ахәычы. Аха ала аагыломызт. «Шарик, умааин!» – ихәеит уи иахагьы иргәгәаны. Аха ала анааигәахаза: «Шарик узыспырхагахои, уара кака аныкоутцо сара супырхагахазомеи?! – атцәыуара далагазаап Саид хәычы.

Сахәшьаца Батал Лакоба пхәызба хәычык бзиа дибейт. Дааигар итахуп, иани иаби рацәак акгьы рхәом, ианду илуам. Азгаб лани лаби еилытцхейт азыхәан. Анду днеины, Ткәарчалынтәи иааз жәеиза класс рыкны итәоу ари атцафы, лыпшәмацәа дна-рықәлан, азгаб Лыхнынтәи Кәланырхәака дыргеит.

Саргы сахэшьагы сыхахэгы ирасхэеит, шэы-
ржэатц ейбагааит хэа.

Уашьтан, ахы иафэагылоу ачкэын, Анцэа иумхэан,
аха... ахааназы шэгэы итцэымыгны иалахап хэа сраб-
жэеит. Сара деилыскаауеит ачкэын ианду Хыкэыи
Трацшьпцха. Уи, Тьыркэтэыла атцара ду зтцаз Мамет
Трацшь, ахэацэа ду ипцха лоуп. Уи, еицырдыруа ап-
суа тцарауаф – аетнограф Цыи Трацшь иахэшьа лоуп.
Лпазатцэ Леуа дынхафхэеит. Лматазатцэ Батал зана-
ат имазамкэа аибашьра ихьзеит. Уеизгы-уеизгы,
атаацэара далаларацы анитаххагы, избан таацэа
еикэшьаак рыцха дзимгаз, лхэеит...

Апрель 8. Смыи Володиа хэа дыкоуп ахэса рых-
цэы зыхцэу азэы. Акэантэи фыц дааит, ассир шэе-
ихэоит, рхэан, азал азна ауаа еизыргеит. Хэминутк
аатцаанза, иара ацэажэара дшафэыз, агэыркэхэа зе-
гы ндэылтцны ицеит...

Телехэапшралеи радиолеи ирылахэаны, Очамчы-
раа ашэарта ду итагылоуп хэа абжыуаа рычкэын-
цэа зегы аштаб акны еизеит. Миша Лагэлаа хэа
дыкоуп, афицер цхьатэак, дааины даакэгылеит. Хэ-
минутк аатцаанза, иара ацэажэара дшафэыз, дара зе-
гы неимпны ицеит.

Иухэо мацара акэзам аус злоу, афаст!..

Шота Чкадуа дфэагылан, аизара амфэагфэ хдепу-
тат Олег Дамения ихы наиқэикит: «Олег Нестор-ица!
Абри хара ихашэымхэо маза шэымоума?» «Ихамо-
уп!» «Ишэымазааит, абаапсы!»

Изхысхэаауа, иахэа апресс-центр ашка
хэхьынтыгтыз, ачкэынцэа афын: «Уажэы фымтроуп,
амала, акы иафэуп!...»

Иафэызааит, абаапсы!

Лиудмила Аргэынпцхаи Римма Хашпцхаи ааипы-
лан: «Зегь хачхарын, абаапсы, Акэа ахы иакэитны
ихаур, ак калаанза атцла амтцангы иаххаагарын...»

«...Ох-оох, ибтаххэеит. Тцлазатцэыкгы ыкам, хага-
цэа зегы ытцкааны ирыблит, рхэеит!»

Иаха Ткээрчал афатэ ганы, хвертолиот хынхэны ишаауаз, Бедиа азааигэара ақыртқәа еихсит, аха Ан-цәа ду дазылпханы, икамхакәа иааит.

Апрель 9. Ашьжымтан ахапыц хақым икны хақан Владимир Басариеи сареи. Ахақым Иура Шамил-ица Коғониа. Дышәгәаламшәои Шамил Коғониа. Иван Лакрба иашәа «Антица» Лиза Хонелиа ахкы лыцызхәоз. Апластинкакынтә уи ибжы иахьанзагы Апсны иқәыџуан, уажәшьта сыздыруам. Сара уи ибжы иазкны новелла хәычыкгы зыџхьейт.

Иура Коғониа ихақым бзиара анаџсангы, дцәажәџ каиматзаап. Уи ихаихәейт Володия Анцупов Ткээрчал ҳақкәынцәа аибашьра ишазыкайтцоз атәы зхәоз ахтысқәа маҷымкәа. Уажәраанза уи уа хақымра иуан.

Очамчырантәи иахьа иааз еибашьџык сизта-аит: «Бзиоуп, аха абриакараџык агацәа шыуп хәа адыррақәа икашәтцә алажәдыраауеи, апсцәа шәрылалан ишәыпхьазоума?» «Мап, иахапхьазо ишьны икажьу хаґацәа ирхыхны иаагаз автоматқәа роуп!» – сәтейкит уи.

Лыхны хахьыказ, Хьықәыр Трапшыпхаи сареи ажәеи ажәеи шеихаххәалоз, абас слызтааит:

– Санду, Маииа Габлиапха, рыцха, илхәоны сгәалашәоит: «Нан, 1950 шықәса раахыс даауам, 2000 шықәса ркынза инеигом Еста Қырыста. Дана-ауа аламталазы апсрақәа рацәахоит, аира маҷхоит, рапхьа ашьхыцқәа апсра иалагоит, апшқа аира иакәытцуейт, адунеи аеапсахуейт... Цәгьа каумтцалан, иахьынзауло абзиа уашьтаз...».

Хьыкәыр, шәара шәаб Трапшь Мамет, хәацьа дуун, уи ихәоны акгы шәмахазацзи?

– Аиашазын, сара саб Тырқәтәыла ахәацьатцара далганы дааит. Иахьынзаилшозгы ижәлар дырзаапсон. Имхәакәа, ишцаимхәоз!.. Уи ақьтап дуқәа ассирқәатцәкьа рнихуан. Ашәышықәса антцәамта-

зы ажәлар дара-дара еичычаны, рыбақәа тибакхуа аҕынза инеибагоит. Аибашьрақәа рацәахоит, ауаапсыра даараза, уафы иаацьеишьаратәы, имачхоит... Убасқан инхаз, хымпада, ацстазаара бзиаза роует... – ихәон саб рыцха! – иаахлыркәшеит Хықәыр Трапшыцха лажәа.

Ицъшьатәуп. Убри амфа ханзами нас иахьа харт? Акы ахьырхәо акы ыкоуп. Исхаштыз: санду лажәа атыхәтәан ианцылтон: «Нан, иагьа каамет каларгы, Ацсни ацсуааи атыхәтәанынза еизынхоит!» Анцәа ихәааит!

Апрель 10. Иахьа абжыуаа рыкнытә еибашьуаз цкәынак даан, ихаихәон. Хагацәа Кындыг ацсыуа таацәарак рыкны инеит. Ангьы, абгы, ацагы, атацагы акәакь иныкәадыргылан, агара игараз азкы даагарыхит. Уи лшыапала лхы ларханы дызкыз акыртүа, ус ихәеит: «Анцәа ицъшьоуп ари дахьызгабу, дычкәынзар, шәара шәнапала ипхашьара шөығархуан... «Нас, азкы лаб дыршыразы дрыманы рәанынарха, ан илзымычхакәа дыхәхәеит, рыцха. «Уажәазын даанхажьует, бара бнеины хабла ишабо бөыбшьуазар?!» – иналыдыртцеит афашистцәа иреицәоу урт хагацәа. Ан рыцха днеины атцла амцан ашаха лыхәда инахалыршәит...

Убри ауха иалагзаны атаацәа зегьы, ан угьы лөылшьхьан, ибналаны икәтцгәышьеит...

Апрель 11. Иахьа Леила Николаи-ипцха Ачба лыкны сықан. Ацсуа телехәацшразы усумтак кастар стахуп, схәан. Леила, лашьа Вова, лца Лиова, лтаца Лиана, лтаца лан Етери Коғониа, уи лца аибашьфы Темыр Жанаа – фнык иааиднакылаз ирызкны. Хаицәажәеит. Ашыжь арепортиор дсыман сцаны атыхра халагоит.

Асаат хца рыбажа калахьеит, сахәшьаца Батал Лакоба цхәыс диган, ианду илымшьызар Адагьы, Амрагьы, Славикгы уахь ицаны икоуп, уаха шыта имаауазар акәхап. Аибашьра зегьы хашьцылан, ахы

иаѣагылоугы ахәса аарго иалагеит. Апстазаара ухәеит хәа!..

Апрель 12. Апсуа телехәапшреи аибашыцәеи ахәыцбахча зыѣназ аѣны пшза иѣноуп. Иааины сара сыбла ихгылоз, сапхәа ишытәз автомат рыцхракәа рцынхәрас, ахәычы хәмаргакәа ракәын. Хәибашыцәа реицәажәара цьбарагы иалыѣны исахауан ахәыцкәа рашәа: «Арт шәахь избахәада ауаа ацыкәреи лартѣоны?».

Акыр цьабаакәа рышытахь, арепортиор дсыманы, Ачаа рыкны хәгханы хәхьнеиз: Владимир Ачбеи Те-мыр Жанааи хәцәцахьан. Ицьюушьаша, реиха сзыцшәоз Лиова Ачба дахзыцшын, аицәажәара бзиагы хаман. Аѣы жәлала иѣуеит рхәоит апсуаа. Леила Ачпхәа пхәыс ахкәажәткәѣоуп: лыпшра-лсахьагы, лтәашәа-лгылашьагы, илуа-илхәогы...

Зегы, арахь стырхуан акәымзар – иахьанза сара нак азәгы дтысымхыцызт. Сацшәоит, ишыкало сыздыруам.

Апрель 13. Ашьжымтан исоуит хәшәкәыѣы-пхәыс Бела Барцыцпхәа Гагрантәи исаалтиз ашәкәы. Уи итан Гагра ақалакь аѣтәи аулицакәеи, агәабзиарахьчартакәеи, апсшәарта ѣынкәеи ухәа рыхьзкәа шырыпсахыз атәы. Абар даргы:

1. Проспект Руставели – проспект Нартов
2. Улица Церетели – улица Абазгов
3. Улица Бараташвили – улица Кабардинка
4. Ул. Важа Пшавела – улица Адыгов
5. Сухумское шоссе – оставить
6. Совхоз «Сихарули» – совхоз «Адзапшь»
7. Совхоз Руставели – совхоз «Псахара»
8. Шоссе Киараз от Бзыбского моста по Голубое озеро – оставить
9. Село Лидзава – село Лдзаа
10. Река «Холодная речка» – река Багрыпта
11. Село «Холодная речка» – село Багрыпшь
12. Река на «Гребешке» – река Аныхапста

13. Село «Гребешок» – село Чагрыпш
14. Село Бзыбь – село Бзыпта
15. Село – Алахадзы – село Алахадзыхь
16. Площадь на Колхиде – площадь «Аиааира»
17. Д/о «Архфонд» – д/о «Кабардинка»
18. Площадь Гагарина – оставить
19. Шоссе от старой Гагры до реки Хуашапса – шоссе Убыхов
20. Ул. Октябрьская – ул. Русских Добровольцев
21. Ул. Советская – ул. Черкесская
22. Ул. Ущелье Колхиды – ул. Ваинахская
23. Дом отдыха «Солнечный» – д/о «Багрыпш»
24. Д/о «Гантиади» – д/о «Псоу»
25. Пансионат «Скала» – пансионат «Ахра»
26. Санатория XVII партсъезда – санатор. «Аб-
скил»
27. Санатория «Тбилиси» – санатор. «Нарт»
28. Санатория «Грузия» – санатор. «Гагрыпш»
29. Санатория «Нефтяник» – санатор. «Юпшара»
30. Санатория «Кодори» – санатор. «Кудры»
31. Санатория «Кавказиони» – санатор. «Кавказ»
32. КБРЦ – «Адзырпха»
33. Пансионат «Колхети» в Пицунде – панс. «Тку-
арчал»
34. Панс. «Иверия» в Пицунде – панс. «Амзара»
35. Шоссе от реки Хуашпса до реки Псоу – шоссе
Садзов
36. Санатория «Маяк» – санатор. «Аибга»
37. Совхоз «Советская Абхазия» – совхоз «Абха-
зия»
38. Местность совхоза «Абхазия» – Адгьыл бжъа-
ха
39. Пансионат «Мзиури» – панс. «Абазинка»
40. Ул. Кутаисская – ул. Шапсугская
41. Ул. Потийская – ул. Осетинская
42. Кинотеатр «Руставели» – кинотеатр «Мам-
зышьха»

43. Улица Тбилисская – ул. Гумистинская
44. Улица Гегечкори – ул. Рашида Гечба
45. Приморский парк – парк «Принца Ольденбургского».

Азы шыцәоу иубарггы иарбан уаха узыҳәараны икоу?!.

Иахьа сара ателехәацшрахьы сцеит. Иацы итахьыз иахәацштәуп: иркәәтәуп, ажәа ацтатәуп, ашәа ацтатәуп. Арежиссиор дсыртәит: Заира Бигәаапха. Иахьазы деилахоуп, уатцәггы акәымкәа, уатцәашьтахь азын сақәлыргәыгит...

Иахьа аоны иахтан. Очамчыра «захтынрақәа» ааныжьны Москва ицаны икоу, Валиеи Светланеи Тьжәпхәцәа. Абар, урт ирбаз рахьтә хтысқәак:

«...Аибашьрафы ахы зықәшәаз хыхь дшышьтаз, тақантәи ақырт гвардеец иабцар харшаланы дышхалоз аниба, диеихсны дишьит. Аха уи ифыза аоны атанк најәитқан, икәәкәаса игеит. Игыланы урт ирыхәацшуаз агырцәа дрылан псыуакггы. Абырсаатк чархәара изыруит. Маға-маға ижыи цко-ицко мауараггы дыргәәкны дыршьит, агәашә апхьа дкажыны иахьцаз азәи дненины дышьтихыр аармузеит...».

«...Даеа Маршьанкггы дкәәкәаса игәашә дыларыжьит, хаха-хымш ағхәара рытаны, иааигәара азәднеир дыршыуан, ихәыцқәеи ипхәыси иґәаа-ґәабжыи шрахауаз, ипсггы ааихытцит...».

«...Апхәыс хьантә дакны лымгәа аадыркьан, зыцсы талахьаз лпә хәычы даатыганы, цәкьаратцас дкыдтцаны еихсуан, рхәеит, изхар хара дхәабашьуазар акәхап хәа...»

Сергеи Багапшьи сареи хәицәажәон: Шәача ирызбазггы рацәак хара иахьхәхәо акггы ыкам. Икоуггы мфазатцәык ауп: еибашьрала Акәа агара!..

Апрель 14. Иаха Ешырантәи дышны дааргеит хгәыла цкәын Тенгиз Трапшь. Уии сареи есены хәибабон, хәибадыруан. Хымз рапхьа иара уахьынтәи

дышыны дааргахъан уи иашъеитцыбгы. Ҳацшәма-
цәа Соломони Лиалиеи тәыуа рыблақәа тырхит,
уртгы агәы рызтазаап, убама, аха уахъ инеир ацсу-
аа иршыыр хәа ишәоит. Нас изтахыда, уара, абри аи-
башъра, изхаразам ауаа ашъеитеи?! – дааины сара
даасыдтәалоит Соломон.

– Аибашъра иалагаз хара ҳакәушәоуп ушса-
цәажәо. Гәдоутә икоу ақыртқәа ааизганы, атынчра
шышәтаху хәа телехәацшрала шәықәгылар иауа-
зеи?! – ажәа ааимакны ҫацхъа ҳаибаргәааит.

Ашъжымтан аиарта сшылаиаз исаҳаит:
ҫажәаҫык Кәтолаа рычкәынцәа зманы иаха Ткәар-
чалка ицаз авертолиот зымнеикәан амҫан изит
хәа. Хъаа гәгәас икатцаны, сгәы шыбзиамызгы,
сытцаны сҫеит. Аҳаирплан ацстхәа иамышьтыкәа
Ставрополь цъара ицаны итәазаап. Уаа заманақәак
ирықәшәан, ҳекипаж зегъы рыцсы ддыршьеит, кры-
реартҫеит, аамталагы ихындырхәит. Уажәы урт
уатцәуха Ткәарчалка еитадәықәлараны икоуп.

Хъаа дус зегъы икаҳтҫеит, ааҫык Нхытц-Кавказтәи
ацкәынцәа ртахара. Акабардақәа, аедыгъқәа, ака-
рачқәа... Урт уахъ ргара аихабыра ианҳадыртца, сара
акы сгәы сыхъуан, ҫбагы аабыкьоуп уахъынтәи
ацсы дганы санааз анысхәа, нас амитинг аҫны ажәа
ҳазхәа хәа сыдыртҫеит.

Амитинг аҫны ицәажәаз, Кавказ ажәларқәа ркон-
федерация ахантәаҫы, Муса Шанибов иқәгылараҫы
иҫбаҫыза иаацшит зегъы. Аибашъцәа тәаны акыр-
шырфоз: арахътә азәы ҳагацәа адырра ритеит. Уи-
акәхеит. Ихысуагы рҫаархеит: наҫ-ааҫ ишрывахуау-
аз, нас рыгәтатцәҫа ипжәеит... Аибашъҫы, акабарда
цкәын Гена Карданов ихы азын, аҫа амиллион итиу-
азаарын... Абри ауп чархәара зузгы. Кардановгы,
уи иҫызцәагы, Тамаз Трацшьгы днарылатцаны,
жәҫыуаак ардарцәа тахеит, акрыфара ишаҫыз.

Ҫажәак еихысхәаалоит: Аамта аныҫаз апародист
Александр Иванови сареи Ацсны еиуеипшым аҫа-

лакъкъа рыкны хаицыкъагылон. Зны ус сагъиаста-
аит: «Александр-ипа! Уара убриакара ахъаанхытц
инаркны зегъынцъара укъагылахъеит, ацъыртцра
уашыцыланы уажъшьта усс иумамзар калап?» «Мап
Платон! Сара асцена саныкъало, еснагъ рацъаза
сцъыртцуашъоуп сышнеиуа, мап анакъа, сыкъагыла-
ра хысхъахоит!» – ихъеит уи.

Изхысхъаауа, аибашъра сашыцылеит хъа иатъо-
умбо уаламгароуп...

Иахъа аамзы тцует Апсны еибашъуеижьтеи.

Апрель 15. Иахъа, снафсытцъкъа ахъса рыуаруарб-
жыи шгоз, снатъаны изфит ажъеинраала «Абжъуаа
рычкъэынцъа». Сара исгъацхоит.

Апрель 16. Ахацъц хакъым Иура Шамил-ипа
Коғониа икны сыкан. Уи Акъа аус аниуаз, шыкъэсқак
рацъа, зегъ ишкъа инеиуа ианалага, акъыртцъа ааи-
зан, иусурахъ днармышътзеит. Дара ракъзами усгъы
икъаз. Дзакъытъ уафцсузеи, ма инапы шцабзиоу!
Иара убастцъкъоуп дшыкоу уи ифыза Нугзар Амчба-
гъы.

Сара ибзианы издыруа, хатцафызара сызцыз,
Кама Касланзиапца лхатцеи урт раб апца Амчбеи
роуп. Уи уажъы Очамчыра фнатак акны дтцахуп,
ихъеит, ахакъым.

Апрель 17. Иацы, Заира Бигъаапца изласалхъаз
ала, иахъа ашьжъымтан ателехъацшрахъы сце-
ит. Реизара ианалга, ихъазбеит арежиссиор исы-
ртози аус анеицаауаз аамтеи. Нас, еизаны иказ
рфацъа сацхъеит иацтэи сажъеинраала «Абжъы-
уаа рычкъэынцъа». Зегъы иахъаапхейт, рхъеит. Иара
уака иагъырызбеит: абжъыуаа реибашъра атэи зхъо
акадркъа аццаны, сыбжыи антцаны телехъацшрала
идэыкъыртцарацы...

Иахъа Гэдоутатэи аскъалафэи ауаа рацъафны еи-
зеит. Аикарускъа рыла, ара инхо акъырткъа ааганы,
ахахаирахъа аканцъакъа ртатцара иафын. Нахъхьи,
Акъагъы, убас апсуаа ралгара иафуп, рхъеит. @-саатк

амѡа иқəхə аканцəкəа, нахьхьигьы-аахьхьигьы еи-
цдəықəлоит. Иаабап урт иаарго зустцəои рхатақəа
жəабжьыс иахзааргоуи...

Ағба хəычы шаауаз анырба инаркны, ицшыз зе-
гы аилагырра иалагеит. Уи аадгыланы, ауаа тытцра-
цы рəанаарха, нақгы-аақгы иказ ахəара уадафуп.
Ицсхьеит ззырхəоз цьоукы ағба итытцуан, цьоукы
шанханы иара уа ишьақəхон, ара иказ рахəшьцəа
хəыцкəа ашəы рхьыссы ианырбалак, даеа цьоукых
рыпсы ркьышə иқəкны игыланы итцəуон...

Назаза хəа ари адгьыл ааныжьны ицоз акырткəа-
гы тцəуоуп ишапыртцуаз Гəдоутəтəи асқьала.

Асаат быжьба рзын, сара ателестудиақны сықан,
аха даеа саатк сыпшыр акəхеит. Ақалақь сахьна-
лалаз, хартист ду Алықьса Ермолов даасəахаит. Уи
амшапыгеа Лыхныка дцон, ишəыра хəычы датцала-
ны. Саатк иазынапшуа иареи сареи хнаскьеибага-а-
аскьеибаго, зызбахə хəмазазгы Акəа рыцхаи аб-
жьыуаа гəаккəеи ракəын. Акəа ацсуаа ианырымтəа,
Ацсны ыказагəышьам хəа хайпыртцит атцыхəтəан
иаргы саргы...

Ателестудиақны ирымоу Иапониатəи аппарат
ссирк ауп: хəоуцыпхьаза ирыцкьаны иафухуеит,
акадркəагы иара убас, амала, ачхара гəгəа атахуп.
Хара афны хтəаны, телехəапшрала хаззызырфəуа зе-
гы убастцəкьа ибзианы ицəажəо цьахшьоит.

Заира Бигəаапхəа акыр иахьа дышдыраапсахьаз-
гы, лгəы аарфьыцны, сфильм хəычы хнадтəалеит:

«Ан лдоуха».

Аибашьра анапы хəымгақəа – ацсуа таацəарақəа
зегьы аерыхьнагзеит. Аерыхьнагзеит ари атаацəа-
реикəшəа ссиргы. Николаи Бата-ица Ачба итаацəа-
ра. Иара идуней шипсахьоугьы, иахьагы уи ихша-
ра есəажəа избахə рəакуп, ихьз ианықəуеит, имата
Ника ихьзуп.

Акəагы зыфны иахырцаны иааз арт ауаа,
иахьа Гəдоута икоуп. Гəдоута икоуп, аха аибашьра

агәтәтцәкыа иалагылоуп. Ацсны шәфыла аҗар аазаны иатказыргылахыу Леила Николаи-ипҗа, аҗырацәа шылбахыоугы, абри азын зегы хаибашыцәа рзын аматәа пхақәа реикәыршәара даҗын. Лашыа Владимир Николаи-ипҗа, ашара датцагыланы, рацхыаза абҗар наргыланы, иарбан иара иахыагы дзышытам?! Леила лычкәын ахақым Лиова Ачба... Мап, мап! Шәааи, дара рхатақәа ҳарзызыршып:..

Абри сапхьонатцы кадрқәак цозар акәын. Сара аоператор Астамыр Асазба иасхәеит атекст азын апаузақәа шыстаху, аха иара итахзам Ачаа Гәдоутатәи рыфны акадр мацзахеит, нас Заира Бигәаапҗа тцлақәак рсахы дашыталеит... Ауафы изымдыруа зегы рыцхароуп...

– Леила Николаи-ипҗа! Шыта саргы сахыжәбо сааихыеит, аха зегь акоуп акыр исцәыуадафуп сыртафцәа рҗапхыа ацәажәара, еихаразакгы, шәара шәҗапхыа. Аха амшә иакыз дад ихәеит хәа, зтцарақәак шәысымтар ауам. Шәгәы ишпаанагои, Арзынба дфагыланы, ацсуаа ххыаакәеи ҳагәтыхақәеи абас зегы ирбо-ираҳауа иаацәыримгар – икаларызу абри аибашыра?

– Шәара, Григори Иван-ипҗа Чукбар иминистрра зыхтынтцаны еикәирхаз Ақәатәи ацсуа школ-интернат Кондрат Зизариа ихьз зхыу акны акыр шықәса аҗар шәаазон. Иахыа шәара шәаазамтацәа рзанаатқәа кажьны, акәтытцәкыа зымшыцыз ачкәынцәа, абҗар шытыхны аға иҗагылеит хәоуп ишаадыруа, усоума?

– Леила Николаи-ипҗа! Иахыазын зхы иакәитү Ацсны ахәтак ауп – Гәымста инаркны Цсоунза. Аха убриггы иахынзахәтоу ацсуаа рыла иқәыртәам. Абри акны ацхыраара картцароуп мшын нырцәтәи хашыцәа амхаҗыркәа. Шәара шәышпахәапшыуеи убарт ырыхынхәра азтцара?

– 1975 шықәсазы, шәычкәын Лиова ичарақны, сара схатцафызаны шәтаца слыцын. Уака итәан ац-

суа интеллигенция рғырак зегғы, аха изаазары-
зеи, апсшәәхәара зцәыуадафызгғы. Шәара уажәы-
уажәы шәаафналаны, шәыбжғы сара инасықәшөы-
ргон. Ашытахь ауп уи саназхәыцызгғы. Сәагылан,
сыбжғы неитцыхны, сапсшәа афынасырхеит. Убри
инаркны ачара аантәаанза, сышка ихьахәит зегғы.
Сгәы иаанагоит, уи зегғы зыбзоуруу хбызшәа хазы-
на, хапсшәа ауп хәа. Шәышпахәапшуеи иаци иахъеи
ззыхьамтоу хапсуа бызшәа, хапсуа ламыс, аихаби
аитцби реихатггылара, хабанзазнагои уи?

– Даеа лирикатә хьатцракгғы. Шәчара ашытахь,
ақалақь аҕны хәхьааикәшәаз абас сашәхәеит: мы-
зкы апхьа сыфны унеины ахы ҕнаршәны уцеит
хәа. «Ахәымсаг ҕыцны ибзианы иапссоит», – хәа
шәхәарц шәтахызу усқан, мамзар ишпакоу иахьа уи
«ахы», еихаразакгғы ахшара рганахьала?

Автор итекст акадрқәа аццаны:

– Апсуа ан, шамахамзар дцаны лыпха лҕны
дтәазом. Аха аамта мыжда иунамырҕатцо икоу-
зеи?! Етери Михаил-ипцха Коғониа жәашықәсала
Акәатәи ахәычқәа рбахчақәа рыҕны аус зухьоу,
иахьа лтацеи лматә хәычи лыманы лыпха лыҕ-
ны дыкоуп. Етери, хара хөыза бзиа, хжурналист
Жора Жанаа – изаамтамкәа зыцстазаара иалтцыз,
иарҕьажәа. Лычкәынзатцәы Темыр, Шамил Басаев
икомандаҕы деибашьеит.

– Иахьа даара ирацәоуп еибашьеуа азатцәкәа.
Бара бычкәынцәа, Апсны еицырдыруа ашыапы-
лампыласфы Темыр Жанаа, иахьа аибашьеуа ду Ша-
мил ирхәта дрыланы деибашьеит. Иеитасхәоит:
бычкәынзатцәы... Иахьа бара апстазаара ҕыц бала-
гозтгғы, бгәы ишпаанагои, ахшарарацәа бзаазары-
зу?

– Етери Михаил-ипцха! Бымшәазои бцазатцәы ахы
дахьаҕагылоу?

Автор атекст кадрқәа аццаны. Ишыжәбо еицш
иахьагғы афны дахзынфнамкит Владимир Ни-

колаи-ипа. Уи шаанза иус дашьталаны дхацэце-ит... Хаизызыршып Леила Николаи-ипча лычкэын ахақым Лиова Ачба:

– Лиова! 1989 шықәсазы, Акәа ақыртүа школ апхьа апсуаа еизаны иангылаз, мазала хпатрет ты-зхуаз чкэынак данырба, хқызцәа, уи дахшыуеит хәа иалагеит. Аисра зәазызкызгы уа идумыруит. Угәы ишпаанагои, иахьа акәызтгы, ушпазныкәарыз убри ахтыс?

– Икататәузеи, иахьа апсуаа зегы гәытхас ихамоу Акәа аагарц азыхәан? Цьоукы итәахны ирымоу абцар цәырыгарц азыхәан? Зегы хайдгыларц азыхәан?

Автор итекст, акадркәа аццаны.

Хара ҳакоуп Гәдоутәи ахәышәтәыртакны – ахшареиуртакны, Леила Николаи-ипча лтаца Лиана Ачба лыкны:

– Лиана! Бара баб Жора Жанаа акәты анишьуаз, исгәалашәоит, ибзымычхакәа аоны быфоналон. Иахьа бара бхақымхеит: ахәса еилбыргоит, ахәычкәа шытыбхуеит, ицкатәу цыбкоит. Ихьантазами бзанаат, еихаракгы аибашьра аамтазы?

– Сынтәа аәафра рацәа кәлеит: асы рацәаны иахзауит, аибашьра апсра рацәагы хзаанагеит... Издыруада уи аира рацәагы хзаанагазар?

– Аибашьрафы ауафы дызшыз хачкәынцәа, ара иахьааиуа ауафы дины данырбалак ишпакалои, рыешцеитаркуеи абри апсреи абзареи ирылахәу ауаа?

Ицоит ҫыц ииз азыкцәа ркадр, нас автор итекст:

Хара хдырратара абрака баша ихахмыркәшеит. Абракоуп хара уатцәтәи хамш ахацыркырта. Абракоуп... Акызатцәык: птеикәацәа ағамхәауазааит чыдала Апсны хара хамра шеишеи!

Бара, апсуа ан, бдоухамч хәхьчааит зегы, Леила Николаи-ипча!

Акадр акны ицәыртцуеит апсуа еибашьцәа. Ағәа-

нахоит «Ахатцара ашәа». Ибартца дьтцагыланы ахара дыцшуеит Леила Николаи-ипҭа лмата Саид Ачба.

Абас еиҭахқааит абри адырратара.

Апрель 18. Иахьа мшапуп, ма иагышпапылои уи уажәы! Сара аныхәақәа зегьы иреиҭгьасшьо Ашықәс Ҷыци Амшапи роуп. Аха уоны уаныкам акгыы ҕамазам. Тьжәаа рееибаркны иааин, рахәшьаца Заур Бигәаа анышә дахьамоу Лыхныка хцеит. Хәык аихәшьцәа ыкоуп ари афнаҭаҕы. Рымзырха мацара акәым, улапш ахьынзааназо рыдгьыл зегьы абыбыц ықәыршәым. Зыфны икоу, аибашьра абжыы змахац ауаа, рыстол зегьы хыбны акәын ари аныхәа ишапц-лоз...

Уантәи сара сьмахә Леуа Лакоба имахә ифны хцеит. Ан ишылдыруаз, лмата пхәыс дахьааигаз, лара леипш саргыы сгәааны сыкоуп хәа акәын. Убри азын уи абзиара лыргатәын, хәарас иаҭахузеи. Аҭаца зегьы днарыдныхәаланы, Кәланьрхәаа рыхьзала Акәа Апсны аихабыра рҭацхьа аҭақ-аҭақ хәа саатк ицәажәоз ари апхәыс -ахатцампхәыс схы налыкәыскит сара уажәы:

– Бара Хьықәыр бзиа! Анацәа зегь реипш, бара иахагыы ибҭахын ибыхшаз бара баткыс еиҭхарацы. Бычкәын дшоферуп, бмата уигыы издырзом... Апоеи Шалуа Тҕыцьба цьара ихәоит: «...Амамонт-қәа раамҭа ықәтцын, хәынапи бағыри рацәахеит...» – хәа. Аха доусы ианиашьа ихатцашьоуп. Бара быбзиоуп, Хьықәыр Трапшыпҭа! Бара брымоуп макьанагыы быгәгәаза. Ус анакәха, абзиарахьы акылсра ахаангыы ихьшәазам!..

Ашьыбжышьҭахь амашьына аарышьҭын Кәланьрхәака, Аграа рышҭа харгеит. Хәык аибашьцәа здәылтцуа ари афны, иахьа афналарҭагыы ыкамызт, зегьы рфызцәа рыманы ианаа. Астол акны саргыы, сқьаф картцан, ажәеинраала «Абжыуаа рычкәынцәа» садырпхьеит... Аибашьрагыы еибашьроуп, аха апҭазаара атәы канатцоит, афаст!..

Апрель 19. Кэтолтэи хгэыла, ашкол исыцтаз Цьота Шенгелиа ичкэын Руслан, А́кэа инхо, ақырткэа ирыланы «еибашьуа», хара хзын аус иуеит. Уи иааишьтыз ашэкэы роуит иахьа ара́ка. Нора Нарманиап́ха л́ца Тамаз Копалиани хэажэкын азтэи А́кэа ажэылара, избахэык ы́казамызт. Ан аоны дахьааиз ихалхэон: аонынза дызнеир иаби иашьеи дышцарымтэахрыз, дыткэаны дыргазар, уи дыш-Копалиану ихэазомызт, сара сыжэла ихэон, нас Лорик Маршья́ния иахатыр дамыхьчакэа каларым... Ан лгэы лыргэгэон, рыц́ха. Ихэны а́калакь иалахаз аибашьф́ы еси́кайтдалакгы иаб иф́ны днеит, аха ара́ка аби а́пеи Тамаз Копалиани, рыц́ха, иашьеи иаби рнапала дыршьит. Абас шэацхэара ауит Руслан Шенгелиа ишэкэы.

Ан жэымтацэѓа макьанагы дгэы́гуа Гэдоута а́калакь далoup: нахьхьи лыгратша лычкэынцэа аф́ыц́а на́к-аа́к иааи́фагыланы еибашьит...

Апрель 20. Иахьа Нора Маршьанп́ха дсацэажэон: сычкэын еси́кайтдалакгы и́калакь гэакьакны, настгы иаби иашьеи ахьы́коу, дыцсзамзар, ихы еикэимырахэа иурымызт. Уажэы сара хьаас исымоу сан лoup. Уи хылап́ш длымазамкэа а́калакь да-лахеит. Арзынба и́кны снеины схы еитасхэарц́ стахуп, сан лаагаразы. Сышцанеири, сидикилару, мф́ас сызкэутцои?

Сара изласымчыз ала уи амф́а дыкэыстцеит.

А́калакь акны х́аикэшэеит ап́суа телехэап́шра аредактор хада Руслан Хашыги сареи. Уи исеихэеит стыхымта шыргэап́хаз, амала, идууп азын Лиова Ачба икэгылара амхтэхар калап, настгы уи урысшэала дцэажэеит, ф́багы акомандирцэеи х́аихабыреи акритика рзыкайтцоит, ихэеит.

Сара агэра исыргеит уи анамих, афильм ишап́ырхаго, хатцазатцэык иалоу иамхра шиашам. Аха иара итэы данакэымт́, гэоугэоу х́аицэажэаны, х́аицыртцит.

Апрель 21. «Агәыҗра» хәа ахьызтаны абжьыуаа рзы арадиодырратара җыц аадыртызаап, исыздырзомызт. Сажәеинраала «Абжьыуаа рычкәынцәа» сапхьаразы исыдыртцеит. Уи абас еипш апхьажәа хәычгы астеит:

«Акыр иапсоу, Абжьыуаа! Хашьцәеи хәхәшьцәеи, хәихабацәа!

Иахьа аамта хьантә итагылоуп апсуа жәлар, еихаразакгы шәара!

Сара ара ду схы иадыстдоит. Ашәкәыффы – данышәкәыффа ижәлар ахьгәакуа дрылагылазароуп. Аха доусы ианиашьа ихатцашьоуп. Итахаз сашьейтцбы сихагыланы, алабжыш икәыстәаратәы изыкамлеит.

Аха, ишәхашәмырштын: иарбанзаалакгы алагарта змоу – алгартагы амоуп. Иаины иаахадгылеит ахатара аамта: Апсны ахақәйттәра. Убри акны хзыкәгәыгуа шәара шәоуп, абжьыуаа рычкәынцәа. Ажәа амч закароу гәатаны, истахуп жәеинраала схы нашәықәыскрацы: «Абжьыуаа рычкәынцәа, агәымшәақәа...»

Сара Қартааи, Москвеи, Стампыли инадыркны кырцъара жәеинраалала сықәгылахьейт, аха җынтәроуп сахьапхьатцәкьахьоу. Акы: 1975 шықәсазы, рапхьаза Тьркәтәылантәи апсуаа рееибаркны ианааз, ашәкәыффцәеи дарейи реипыларакны. Зегьы ртцыхәтәаны ажәа сытаны, садырпхьейт ажәеинраала «Апсназы ажәа». Уи Тьркәтәылантәи апсуаа рымацара ракәымкәа, атыцантәиқәагы рылабжышқәа аанагеит, изныкымкәа ишрахьазгы. Афбатәи: иахьатәи. Сыбжьантцара ианалагоз, хьык рыда ауадакны итәамызтгы, сапхьаны саналга уа кәапейшәа итәын, зегьы рылабжышқәа рәҗыжы ицон, ажәеинраалакны узьртцәыуахәа акгы шыкәмызгы. Ааи, зегьы-зегьы кәзтцә атагылазаашьа акәзар калап...

Ашыбжышытахь ашәкәыѿѿѿа аизара ҳаман. Уака Ацсны аихабыра излахадыртваз ала, хәык Украинака иѿѿз алаххит. Икалаз уи ауп: «Боль нашей земли» хәа хаґаѿѿа Акәатәи ахтыскәа ирызкны, ацсуаа ақырткәа рныртѿѿара хаѿушәа, иганы афильм ддырбеит. Иара убриалаґы урт ар ааргеит, аѿара рымырхит, абѿарґы... Ишыжәбо еипш, ѿынежәижәаба миллион икоу аукраинааи хәмиллионк икоу ақырткәеи еидгыланы шәнызкь икоу ацсуаа хабашьра реазыкартѿѿит. Аиаша деилыркаатәуп ажәлар. Убри азын Ацсны аихабыра идәыкәыртѿѿит аделегация: тоурыхла, шәкәыла, фильмла ухәа еикәыршәаны. Аукраин ѿызѿѿа змоу ацсуаа реидкылара иаѿуп.

Ахәылбыха, Едуард Бебиа сасѿѿақәак сзаауеит, ихәан, симаны Ыьырхәака дѿеит, аамтаґы цәґамкәа иаххаагеит, аха аґәы мыжда зтѿам шыкало шәымдыруеи?!

Апрель 22. Иахьа Гәдоутә иааидгылоз зегьы ирхәоз акакәын: хаитиит, Лабахәуа. Зураб Акаки-иѿѿа Лабахәуа. Уи, Ацсны аихабыреи, Россия апрезидент Ельцини, ООН анапхгареи рыхьзала иѿит ашәкәы Арзынба ахара идтѿаны, Шевардназе дидгыланы. Уажәы ирхәоит уи дызтваз ахаирплан камыжькәа, издыртәаз, иарґы хатырла «дыткәаны» Қартка дзыргаз зегьы еилкаауп хәа. Итәаѿѿаґы уа иками. Иеибыхәаны икатѿоуп, рхәеит, зегьы. Иахьа, Бзыцын зегьы, ѿыѿ иѿәырганы, хазтииз абжыуаа рычкәынѿѿа хәа еитарґәаладыршәон рыхьызкәа: Андреи Чоѿуа, Мушьни Ахашба, Миха Делба... Урт днарыѿлеит иахьатәи хаамтә «афырхатѿаґы»: Зураб Лабахәуа.

Апрель 23. Афильм хәычы идәыкәыстваз абжа амхны идәыкәыртѿѿеит. Леила Николаи-ипѿа лтәы затәыкоуп иаанрыжьыз. Аха, иѿьоушьаша, иахьа азәырѿы исыдырныхәалеит: ибзианы еиѿукааит хәа. Сарґы маѿк сґәы хьаѿссеит, мамзар ателестудиахьы ашәкәы зѿырѿ сґәы итән...

Иахьа Гæдоутатæи афбатæи абжъаратæ школ, Мери Борис-ипцха Хæгæышь директорс дахьыкоу хна-рыпцхæит ашæкæыфæцæи, асахъагъхцæи, ашæахæ-цæи. Рапцхæ иааганы исымтцартцаз агæаанагарақæа рышæкæы, абасгъы аныстцæит: «Мап, ихæычзамзаап Апсны: нахъхъи аибашъра цоит – ачкæынцæа тахо-ит, аахъхъи ашæа ххæоит – атцæицæа ииуеит. Апсны зегъы агæыргъабжы ықæыфратæи иқалааит! Анцæа ихæааит!..

Уаха телехэацшрала ирхэеит, иацеипш иахьа-
ггы ацсуаа Аҗәа ишалахысуаз, ипыххаау афынқәа
шықоу, ишыуи ихәуи ауаа шықоу. Ирхэеит убас х-ны-
зқьык ар иманы Ләтә Қобалиа Очамчыра дааит хәа.
Ари хәартам. Агырқәа анахәагыла Ацсны ахақәитра
акыр ихьантахоит...

Апрель 24. Иаха асаат акы ашка аус ауаны, Гиви Агрба дааины ихайхэеит, сабхэында Ткээрчал итакыз, ифызцэагы иаргы Гэдоутак а ишааргаз. Хцаны иаабейт. Аустцаафы Владимир Абыхэба агэра хиргеит, урт акгы ишалахэым, аха изпырхагаз акомандирцэа шыказ, ейхаразакгы Лакэыт Зарандиа. Урт ирыкэшаны иргылаз уи ируаа, рааигэара цэара азэы даанейны руамызт. Иара, Лакэыт ихата, абарт ааузышьтыз санааилак снапала дысшыуейт хэа реихэан, реыргэгэаны игылан. Аустцаафы икайтцалакгы урт рхарадара еилкааны, Гэдоутак а иааигейт...

Ияхъа ашьыбжышьтахъ, Борис Тыжәбеи сареи амш абзиара ххы иархәаны, амшын ахыкә акны хцан, ибзианы иахbartаз Акәа халацшуан, кыраамта хмеицәажәазо, халабжышкәагы хаддыло хгылан...

Апрель 25. Иахъа Ельцини Хасбулатови рыдгылащѳеи рѳагылащѳеи ирымшуп. Икаларызеишь, анащѳалбеит?!

Иаха Аќэантэи Шэачаќа ицоз абаржа ркит хара
хаибашьцэа. Уи амашьына ласқэа ѿбеи ачеи ақэын.
Итан иара убас Аќэа иалтны ицоз аурыскэеи абыр-

зенцәеи. Зегъы аанкылоуп. Абаржақәа ҫбаны иҕан, рхәеит, аха акы рыцәеит, ишыҕалах здыруада?!

Даара сгәы снархыт, пыхъатәи сфыза Цьота Шенгелиа ичкәын Руслан дыршыт хәа иахъа исаҳаз. Уи Аҕәа аҕацәа абцъар кны дрылагыланы, хара хзын аус иуан...

Апрель 26. Иахъа ашыжь инаркны Гари Тыжәба – сабхәында иус снашьталеит. Аинститут данынтала инаркны иус хашьтоуп зегъы – атынчразгы, айбашьразгы, уаха атдыхәтәи аакамлазеит.

Апрокурор Заур Барцыц ишҕа ҳаицнеит Борис Тыжәбеи сареи. Сышҕа шәкәыхәа акгы мааиц, акы анааи исылшо шәара шәзын сеигзом, ихәеит.

Сергеи Багацшь ишҕа ҳаицнеит сумахәыла Шьаликәа Чытанааи сареи. Уи ҫбака саат ҳаизыпшың, ауаа иман. Атдыхәтәан, даара ибзианы ҳидикылеит. Хзышьтаз рышәкәқәа ишҕа инеихъазаарын, иаацәырганы данрыхәапш: «Уабхәында хәа узәу изын, ахашшаара шыта ипхашьароуп, ҫынҫажәа шықәса ихытүазаап» – ихәеит. Амала, иахъада аказыхәа сара сыҕны уахымааиц азын, иҕастдалак убап, ихәеит.

Ҫыц Аҕәантәи иааз Валикәа Тыжәба ауаа идеизаланы игылан, иара ахәара даҕын: – Х-саатк сгылан, цәҕыамыждарыла чахык амхны сшааиуаз, агвардеец дааспылан, сшапсыуаз анеиликаа, сча аасымхны, ирууааза иршәны ала инамтцаижыт: «Апсуаа ишәфар атқыс, ала иафар ҳарт ақыртқәа хзын иаха игыамоуп!» – хәа.

Аҫны инеины и-«Волга» ргеит, ишампанҫы ржәит, акониак ргеит. Урт уи иашыыкыла акәын ишизгылаз. Хара ханнеиуаз, иара аҕыама ибазомызт, иара ида хара иауаажәыхуаз. Уажәы зегъы хәацәа идиржәыр акәхеит. Нас дрыман инкылсын, имандаринатраҕы аси анышәи ааидыркын, ихы аапшуа дылхәйтцажны ицеит: ашыжь ҳаауеит, утытцны уанааба – уахыҕазаалак уцшааны инаугәйдтцаны уахшыуеит хәа. Атхыбжьон, уажәшьта ишцаари хәа

агэылацэа дганы, азыршы дзаатцаны ддырцсаси-
уан, ацэылашамтазы, уажэшьта иаауазар акэхап хэа,
дааганы ихы аахэытцыхэхэо, фапхьа анышэ датаны
дыржуан...

Ашьыбжышьтахь, асаат фба рышка аус ауаны,
сшааиуаз, хафны апхьатцэка амашынакэа еиёасра-
цы акы аарыгымхеит. Иара убри аамтазы илакэзаны
СУ-27 хэа изышьтоу ахаирплан наххапрааит: хнафыс
афкварталк набжыаны, абомбақэаггы пжэеит.
Ажэлар зеггы хэхэаны уахь ифит. Сара сгэы иаанагаз
зынза даеакуп, акы: арратэ аеропорт ара излааигэоу
ала, ахаирпланкэа есены реазыкартцоит, фбаггы:
есуаха-есены иаахакэыршаны, ана-ара алагэымкэа
рыла афынкэа цыржэоит... Афхтыскгы сара убарт
ирыкэыстцеит. Аха ус акэымзаап. Ага ихаирплан,
амшынгэы ихиааланы ишааиуаз, Гэдоутэ ианазааи-
гэаха, ифалтцэрааны хэ-бомбак фышэ-фышэ кг. ицоз
илкажыны ицеит. Х-бомбак пжэеит, фба – мап. Иахь-
карыжыызгы Апсны аихабы Арзынба дахынхо
афни уи ааигэара икоу абцъаршьтатцартеи рхаблафы
ауп. Аха изаахатцэказ, ахақым Виачеслав Абыхэба
ифны ауп. Уафышэара ашьтахьтэи акэакь леиожэа-
ны, афны иаафнахаит, аха афнутцка иказ ахэыцкэа
цырхага рмоуит. Ицёоушьаша, урт рыхэмаргакэеи
рыматэа хэыцкэеи атэатцла амахэқэа ана-ара
ирыхнашьит, ауросоуроу икэыкэны. Анду, рыцха,
дгэытцка-псытцкаханы, уажэааигэа аибашьрафы
итахаз лычкэын дылхазырштыз ари ахтыс даргаза-
ны, лматацэа хэыцкэа лгэыдыргэгаала икны, амар-
дуан дафатэан. Ауаа иаауази ицози ахыцэхэыц ыкан.
Арантэи зеггы егырт абомбақэа ахькахаз ицон.
Ауха Москвантэи ихахаит: Гэдоутэ ақалақь акны
икахаз ақыртуа бомбақэа ирхыр кыаны, ахэра
гэга рнылеит фажэи хэфыуаак, дтахеит арцыск, урт
рхыцхьазарафы дыкоуп ихэу аурыс афицерггы...

Сматацэа хэыцкэа убриакара ишэеит, цшшэы
рхазамкэа акэын ишгылаз. Урт уаха уаха Гэдоутэ иа-

ангыломызт. Кама лышка – Кәланырхәәка ихаманы, шыапыла амҗа ханыланы хәынаххейт...

Апрель 27. Иахья ашьжымтан смата Саид Агрба, иаб дааишыкляхәуа, днеипырымшәэзогы дишьтан. Уи Ешырака апозициахь дышцоз идыруазшәа. Дан-дәыкәлатцәкья, ихәда дахьынхаланы димышьтырц далагеит, аха ишамуаз аниба: «Абзиаразы Алика, абзиаразы!» – хәа агәашә дтытцаанза, абартца дытца-гыланы анапкьяра дафын. Хәзшаз дырхылапшыроуп зызхара изеибамбац аби аңей.

Иаңы, Гәдоутә иалахысыз ахаирплан Израилаа иртәуп, рхәейт. Урт уажәы Кырттәылеи дарей аимадара бзиақәа рыкатцара иафуп. Дара ақыртқәа адырра картцейт Гәдоутә абомбақәа алазыжьыз ахаирплан, аурысқәа иртәушәа. Ари афызатцәкья ламысдара хәгоу ибааит! Амала, иңьюушьаша, хымшка рапхья сара пхыз ссирк збейт. Сматәцәа сыманы сышнеиуаз, дәыпшзәзак хәкәланы, амш каххаа ишыкәз – абыр-саатк ажәфан аахәашьын, хыхьынтәи акгы алыфрны афаанахейт. Аа-а, мцахәыцәа, изакәызеи ари иаауа хәа сматәцәа аасгәытцасыхәхәейт, даргыи ртысгәы хәычқәа тытцны ицо, рнапқәа сыкәыршаны ишыр-кыз, хзааигәахара иафыз ани алалабатәгыи бзиа ишааихьазгыи, зымҗа инахавбганы хара ицаны цьара икахаит... Иаңы икахәз абомбақәагыи шәметрак инацәыхараны ауп ишкахәз.

Сара сыблацәа анынтаа инаркны, апхызқәа срылоуп, аха ашьжымтан акгы сышгылазом. Исыцгылаз – кәлоит, аха имаананы акәым, ишызбахатәз ейцштцәкья...

Апрель 28. Гиви Агрбей сарей апрокуратуракны хәкан. Апрокурор Сергей Бганба, сабхәында иритәз ифәхәы дахзапхьейт. Фәжә миллион рыхә ахы лымырхит фәжәи хәба шықәса афициант-пхәысс аус зухьаз Зоиа Тарцха. Анацәалбейт, убри зегыи иахья хәжәлар абцъар азы ацара ианаргәакуа, ранацәей рахәшыцәей рхымацәа хәычқәа ейдкыланы абцъар

ианактныртцо, инаганы аштаб акны ирыртазтгы, изакэйтэ хьзызи иргоз, ариакара ахы тдэхны иад-тэалаз апхэыс лымхышыа, хэарас иатахузеи! Ифэхэы излахэо ала, сабхэында Гари Тыжэба уи аоперация далахэзамызт, Сергей Бганба уи дшоуишьтуагы хақэиргэыцит. Егьырт фышықэса инаркны жэаф ркынза рықэшэоит, аха иахьа айбашьра злацо ала, аштрафтэ батальон ашка ихашьтуеит, ихэеит. Уигьы абзиа.

Нас, азбафцэа зегьы ааизан, Гиви Агрба азтцаарақэа ито рфаархеит, иаргьы айбашьра рацхьатэи амш инаркны ирзеитеихэо дналаган... Иихэакэоз рахьтэ сара реиха исгэапхаз: рацхьаза, ага напышьашэала ицэыргаз итанкзатэ, уахь ахы рхань аргылара ишафыз, амца рцэакызаап. Ахқэа хэа азнатэкьа рзақэжьымзи, ианшы еишьтаххны акэкэахэа ахысра иалагазаап, ари збаз хагацэа илаткьаны ифит, ихэеит, апсуаа бцъар оумак рымоуп иаакэымтцзакэа ихысуа хэаны...

Апрель 29. Акытақэа рхатарнакцэа зегьы еикэшэаны, иахьа Ачандара, Дыдрыпшьныха иамтцаныхэон. Уахь инапхьан гэыпфок ашэкэыфцэагьы. Аусхэартэ нахыс, машьына лас зцомызт азыхэан, зегьы амфангага машьынала иргеит. Нас фбака верс шыапыла цатэын. Дыдрыпшьныха амтцахьытэкьа уназышьтуада. Бзиа иназааигэаханы, аныхэартэ – ацкьатып акны агэи агэатцэеи аакны, хыхь икоу хаб Анцэа ду ихы найкэикуеит Ауафыцкьа:

– Зегьы хазшаз хаб Анцэа ду! 1989 шықэсазы агацэа Апсны ианақэла, хазухэоз зегьы хзыкоутцеит. Аха, хыхь икоу Анцэа ду, абри аабозар хэа ххы иадахтцаз ахьахзыкамтцаз азы, дара азэи-азэи чанчаны, рыбақэа тйбахуа иахьахурбаз азы, иахзыкамтцаз гэыбганс ихаумтан, ихарееиратэы аамта хат! Иахьа фыц ххы науқэахкуеит, уара зхышьаргэытца хакэыхшоу: хадгьыл цсымцкьала икэланы

ххэычкэа зшыа ага Ацсны дықэцаны, хадгыли хажэлари еикэйтны икоутцаразы Анцэа ду хухэоит!.. Амин!

Абас хоык ауаа – аныхэафэа – Ацкыакэа Анцэа ду рхы наизырханы Дыдрыцшыныха иамтцахырхэеит... Нас ашыац иатэафы абыста антцаны, ацмажбы рымтцатцаны, ацкэатэатэа нарызшаны, иааикэшаны, еихабы-еитцбыла инеибарцшны, фырцбанк-фырцбанк ааныркылеит, ишэаны-изаны хэба-хэба тэыца афгы ржэит. Аныхэафэакэа зегы Анцэа ду изааигэаз ныхэафэакэан...

Арыцхара шэрыцхара аанагоит. Иахыа Амра ланхэыпца лца, Адгэыр Цьениа иани иаби ахыабашыыз азы, ихы деихсит. Автомат кны дахьеибашыуаз акгы имыхызакэа далтцит, афны амашэыр ихы иазиуит. Иани иаби атцыс-хшы рыгым, аха уаапцырала иманшэаламхеит: ааигэа лыпстазаара далтцит рыпца затэы, уажэы рпазатэы абас кэаитцеит, аха ишэартуоу хэа акгы имам. Амалрацэа ауаа акырза ишыакэнакэоит убама.

Уи ибара ахэышэтэыртафы хэхыкэаз, Дэрыцшытэ Герзмаа чкэынак ихы цэны Ешыра аоппозиция акнытэ дааргеит, иан иныкалтцози, анацалбеит! Анцэа акы иумырхын!

Иахыак Ешыра зынза амца адыркзоит. Хоык ацкэынцэа шыны иааргеит: Сақаниак, Пачлиак, Матуак. Уа хашгылаз даеа урыс чкэынакгы, хагацэа азы афымца заартцазаарын, дашын, дрыманы иаакылсит.

Алим уахь дцаны дыкоуп – Анцэа дихьчароуп.

Иахыа Амра лхымацэаз, Шэача дцаны итины, ахэычкэа рзын афатэ аахэаны илыманы дааит.

Апрель 30. Иацы иршыыз хачкэынцэа ахыки ихэны инхаз Гериеи ртанк иахыаатыцыз, рышытахыала ахымца нарыжэтцаны ауп ишыршыыз. Хагацэа ахэаа ихытцны иаазааныр; цшыхоык рартмаккэа рцэынхэит, рхэеит.

Иацы ахәышәтәыртәкны хәхънеиз избаз Ала Кәы-
циа данааспыла сеилагеит. Уи Азыѿбжъа абжъаратә
школ директорс аус луан, дыргәәкны, оума лзааца-
ны дыршьит хәа акәын зегъы ишаадыруз. Ус анын
Москватәи ацентрә газетгъы. Иласхәара сәамшәо,
дыздыруашәа, дысзымдыруашәа сгазаа акыраамта
слыхәацшуан.

Маи 1. Ашьжымтан Едуард Бебиеи сареи Ажьиба
иҕкны хәкан, сабхәында иус атыхәала. Уи уажәы ара
ацшыхәра деихабны дҕартцеит. Исылшалакгъы жә-
бап, ихәеит. Хәхъаадәылтцыз Терент Чаниа иааганы
иаахиркит итижъыз агазет «За наше Отечество» –
Ацсны атәылахьчара аминистрра аорган. Сара сгәа-
нала агазеткәа ирацәаны ртыжъра акәым аус злоу,
итытцуа ахатабзиара аиҕтәра ауп. Иацхраатәуп «Ре-
спублика Абхазия», хгазет затцәы «Ацсны».

Агазет «Ацсны» аредактор икабинет, кәардәы-
ки столки зыѿнагылоу, хшыѿнатәаз, убас Ешырака
ихысит, аѿны асаркьакәа тышәшәаны икацсарц акы
аагымхеит. Дук мыртцкәа, тцака хлалбааны хашне-
иуаз, ацкәынцәа гәыргьатцәа иаахпыланы ихархәе-
ит: ацсуа еибашьцәа аҕа ихәирплан СУ-27 Ешыра
абомба шаланажъуаз иларышьтит хәа, апырыѿгъы
парашутла дыцан, аха дыркит хәа. Азәи-азәи хгәы-
рҕа лабжышкәа хаддыло еидахныхәалон...

Ашьыбжышьтахь Борис Тыжәба имата Беслан
хәычы дырныхәон азы, Алиоша Ацъба иѿныка хце-
ит. Хкәалакара бзиамзи, аамта бзиагъы ххаагеит.

Иахъа Маи акы аныхәа акәгәышьамзи! Анацъал-
беит, ари аапынра аныхәа шака гәалакара бзиа хә-
маны хәцылози! Изакәызеи инахзыҕкартаз?!

Маи 2. Шар – ихәлом, ихәлар – ишом.

Маи 3. Иахъа ашьжымтан исархәеит: ацсуаа иа-
аргаз абцъар ҕыц ала, иаха Акәатәи ақыртүа қытан-
хамѿатә институт цкьа-шәкьа иргеит хәа. Ицкьа ир-
геит хәа иара убас асасааирта «Тбилиси» аунивер-

маг-ресторан ЦУМ-и. Арт зегы рыкны ақыртцәа рштабкәа ыкан.

Исархәеит иара убас парала иаапхьаны пшьышәоык аукраин еибашыцәа Шрома аоппозициаикны иааганы ақырткәа идыртәеит хәа.

Сара аукраин поетцәа азәырфы рфымтакәа апсышәала ишеитазгахьоуггы, апсуаа азәырфы хашәкәкәа дара рхатәы бызшәала ишапхьоуггы, бзиа избазом сара урт. Рапхьаза иргылыны ақырткәа бзиа иахьырбо азы, хара хауп икоу хәа уафы дахьатәарымбо азы, ауафазара ахьрылоу азы...

Ашәахьа мшыхьантоуп, рхәоит зегы. Ихьантоуп уи сара сызгы. Иахьа сабхәында иускәа ртыхәала, Апсны апрокурор иускәа назыгзо Сергей Бганба икны снеин – дыснымиеит, апшыхәра аначальник Едуард Ажьйба икны зынзагы сзымнеизеит, телехәпшрала дтырхуан азы. Гәдоутатәи арратә гарнизон аначальник Гиви Агрба икны сахьнеизгы сеикәымшәеит... Имшыхьантатцәкьоуп ашәахьа.

Маи 4. Аснаиперцәа иршыыз ачеркьес еибашыфы атыхәтәантәи имфәхь днаскьаргон иахьа. Дабицазатцәын. Даара хәтыр икәыртцеит, рхәеит. Сара сыказамызт. Сара иацы еипш, иахьагы азбафцәа срышьтан.

Сгәы сзырхьыз даеакгы: хәибашыцәа хфык: апсуа, акабарда, аурыс еицны ишнеиуаз, рыпсы ааитаркрацы иахьынатәаз, аурыс аамтеимкьара ихы инархәаны, иабцьар наргәйдтаны, ифызцәа афыцъегь аашьны, рафтоматкәа аарыхцааны, абна длылахәаша дцеит, рхәеит.

Зны ашәкәыфцәа реизарафы Шалуа Сангәлиа дцәажәо дышнеиуаз, абас иажәа иналеитцеит: «Жәлар газа калазом!» Ари ахшыфцәк Шалуа Инал-ипа дахьтәаз иахан, абасгы фәаитит: «Хәи, ибзианы ихәатгы!» Уи захаз хцәажәаф, уажәы-уажәы, иахьатахуггы-иахьатахымгы ихы иаирхәон: «Жәлар газа калазом!» – хәа.

Исгәлазыршәаз, иацы Едуард Бебиа ацара дахыццакуа, дхәытәыхәытәуагы дахытәаз иажәа иналеитцеит: «Стәашы ала аишуеит!» – хәа. Сара уи анысгәапха даеа зныкгы аарлаза исырхәеит...

Алим Агрба исеихәон: «Сара срыцхәон уи ахаир-план амца акны Ешыра ианкахауаз сымбазтгы. Апырфы парашутла дахытәаз, абырсаатк убриакара еизеит, сара Ешыра аскафык ар ыкоуп хәа сыкамы-зт. Апырфы икәпапаны дыршыуаз цыахшыон. Тахма-дак ирхха зынаирхаз алаба, хара хтәык икәшәан, егы дааи ари дааизытцкыан, еибарцсырц акы аары-гымхеит...»

Алим Агрбеи Камеи Бебиапхаи атаацәара апыр-тцеижытеи иахыа цшышыкәса тцеуеит.

Маи 5. Қәант Тыжәпхаи сареи атаацәара апахтце-ижытеи иахыа җажәи жәеиза шыкәса тцеуеит.

Ари аибашыра, азеипш ныхәакәа реипш, атаа-цәаратә ныхәакәагы хрыкәнахит. Иахыа сара сашыа итахаз изкны ажәеинраала «Ашәац» зөит.

Маи 6. Иаха асаат җба рыбжазы сматацәа Анрии Кристинеи сареи хәхыаз ауада ашә азәы иааиртит. Абырсаатк саапшит, сыбжыгы икәсыргеит. Азәгы дсымбазеит, амала, ашә кыақыаза иаартын. Рандугы саргы уаха цәарас икахтцаз хәа акгы ыкам...

Иахыа шыжыбаахыс «Град» ала Акәа алахысра иаеуп хара хтәкәа. Дара хаҗацәа анхысуа абжы даеакала икоуп: аценцыркәа иртасоу асаркыкәа ртышәшәоума ухәаратәы зегы архыцхыцуеит. Хара хтәкәа анхысуа абжы иаха итахәаеуп, ахкәа нак ицоит азыхәан.

Кәланырхәа, Цәышба чкәына заманак, Ешыра атабиа дтытцны дшаауаз, абзарбзан-хы аҗеыха икәшәан, дашыит. Иахыа уи итәыуара хакан. Ацсны цыара азә дагмызт ухәарын.

Хадрамтеатр артистцәа аусура иалагеит. Атахмада ироль ихәмарра Чынчор Цьениа дшеилахәаз цшак сәасырсуеит хәа дахындәылтцыз, тәкәажык

акыраамта дихэацшуа-дихэацшуа, нас даины да-
айдгылан: «Уара Кэаста уцсхьейт хэа акэын ишаа-
дыруз, уажэыгь ара у́коума?» – лхэазаап. Чынчор
иаб Кэаста Цьениа иакэыз цышьа. «Смыпсхьази,
ди, аха уахгьгы еейхэа акгы анысымба схынхэны
арахь сааит!» – ихэазаап зыбыз хны изфэу хартист-
ггы. Атакэажэ лылахь-лыцымшь затэуа-изатэуа,
шьтахьла-шьтахьла дышнейуаз ахахэ длахкьашаны
дахьынкахаз, апсцэа сыркит хэа лгэы иаанагоу зды-
рхуада, рыцха, азы леархэхэо мацара цэгьамыжда-
рыла даалырхит, рхэейт...

Маи 7. Амееи дахьугалак дымееиуп. Тыркэтэы-
лантэи иааз апсуа таацэарақэа рзы, Гагра дузза акны,
аваенком 6-квартирак изымцшааит. Зеггы-зегь Гэ-
доутаи, Очамчыраи рычкэынцэа иааныркылейт.
Ауадагы уртэм, еибашьрагы ицом. Равтоматқэа
кны, рыпсадгьыл кажьны, руадақэа рыхьчоит...

«...Хагацэа ерманьк ифны инейны, автомат
ачкэын иаргэтцыста инадыркылейт: «Ишаабо уне-
ины уан амш лылага, мап анакэха уахшьуейт!»
«Сышэшьы...» – иажэа алгахагы ирымтеит, рхэейт.

Ари афыза, Ацьынцэтэылатэ еибашьраан, афа-
шистцэагы икарцэомызт...

Хара хтэкэа аакэымтцзакэа Акэа «Град» алажьра
иафуп. Хақалақь рыцха! Иахьа фынтэ-хынтэ иц-
суа уа иалатэоуп абомбақэа звацжэо хара хтцара-
уаа Хэыхэыт Бгажэба, Шалуа Инал-ица, Владимир
Дарсалиа... хартистцэа дуқэа: Леуарса Касландзиа,
Минадора Зыхэба, Шэарах Пачалиа... Ирпейцшызи,
анацьялбеит!?

Маи 8. Иацы Гиви Агрба исеихэон: Шевардназе
аибашьра далагазар аахыс, рацхьаза акэны, Арзын-
ба дизасит, еихэазгы аинаалара атэы акэхап... Иара
убас иацы Лоти Қобалиа Гэдоута дааит. Иеицэажэейт
Султан Сосналиеви иареи. Уи Карқарашвили атэы-
лахьчара аминистрс дахьыкартцаз итахзам, уажэтэи

ақырт еихабыра дырғагылоуп, Звиад Гамсахәырдиа дидгылоуп, рхәеит...

Иахъа Москвантә ирхәеит Ельцини Шевард-назе телла еицәажәеит, латцан жәипшь рзын Москва еицыларацы. Дарбан уажәшьта зыгәра уго, аха Арзынбагы ус иужьақәо дреиуазам!..

Маи 9. Иахъа ныхәоуп – Аиааира иамшуп уи аха змоу изын. Сшышьтаз иааины исархәеит: сашъа Славик Бебиа иаха вертолиотла абжыуаа рышкә дцеит хәа; абцъар иманы, ифызцәагы аашьтыхны. Уи арака атанктә батальон аначальникс дыкан. Храион ашәартә итагылоуп хәа ицеит Очамчыраа рычкәынцәа. Анцәа дырхылацшааит! Иаанхаз сашьазатцә акы анихъ, фыык қазхылтцыз ҳаб ишьтамта нтцәеит ауп. Анцәа иумхәан!

Маи 10. Ашыжь исархәеит: иаха Хәыта Чытанаа иааикәшәаны дыпсит хәа. Аибашьра иаражәит ауаа, ауаа ахъаа ду рымами. Аусура иашьцылаз, акгы рнапы алакзамкәа ианынха... Амш ахгара уадафхеит, нас арыжәтә ржәуеит, рыгәгы ааннакылоит, хәарас иатахузеи?!

Маи 11. Иаха Акәа аснариадкәа шәкы иреиханы иалахаит, рхәеит. Акәа рыцха! Телехәацшрала иахдырбон: афынкәа кәакәаса... Ицьоушьаша, цсышәалеи урысшәалеи ицәажәо ыыракгы цъара икыдым, зегы – қыртшәала, ианбагыахъзеи ухәарауазеи.

Иахъа Ацсны акультура аминистрра акнытә Кәаста Бганба дсыхәан, абарт ацсуа лозунгкәа рзыкастцеит:

Ацсадгьыл зцәызыз – зегы ицәызит.

Уцсадгьыл ахьчаразы иулшоз коутцома?

Афыза! Уацсыуазар уфыха, унеи ахақәитразы акәпарахъ!

Ацсны аибашьра аеартбаауеит, урывагыл уи ахьчацәа!

Ишәхашәмырштын: «Хара ихадгылам – хара даҳғагылоуп!»

Ақыртуа фашизм – апсуаа ҳақәхра иазкуп. Шәа-
аи, ҳағагылап!

Ишәхашәмырштын: агәеанызаара – аиааира
иамфәууп.

Афырхатц знык дыцсуеит, ашәыргәында –
ескынгы.

Ижәдыруазааит еицрымшәазо ишеицу: хани хан
ҳацсадгылы!

Апсни апсуеи еибарцшзоит, шәааи еицәхарзрым!

Еибашьроуп: иахъа иҳаҳамтцаз – уатцәы ихъшәа-
хоит.

Қәпарада аҳақәитра зыкалом.

Аиааиразын аидгылара атахуп!

Асаат жәафә рзын апресс-центр акны ажурна-
листцәа еизон. Сара азәгы акгы сеимхәеит. Иа-
лацәажәарц ргәы итан «Абжбыуаа» хәа агазет ғыц.
Сара уи сақәшахатым. Агазетқәа рхыцхъазара акгы
хнатом. Бзыпын утәаны абжбыуаа ирызкны, ухәан-
схәанқәа рыла агазет узтыжбуам. Икоутцатцәкьарц
утахызар – уахъ уцаны итыжыла!

Аҳақым Шалуа Ғыцба исеихәон: Хатцак ашыц
мхатцәқәа хца иманы дшааиуаз, азә дааицылан:
«Хымхатцәк сутар камлари?» Егьи ссирс ибаны дыч-
чеит, «Узырыччозеи, уара?» «Уара, хымхатцәк роуп
исымоу, зегь уара иустар, сара исымоузеи?» «Ак
устап, сақәшәеит!» Акы аниита, егьи аччара дала-
газаап. «Узырыччозеи, уара?» «Сабамыччои, сара
истахыз мхатцәк акәын, аха исумтар хәа сшәаноуп
хца сызрыхәаз!» – ихәазаап ахәаф кәдыцгылы...

Маи 12. Хәыта Чытанаа апсыуа нхафын: Ешыра
ақытан дынхон. Рымзырха абомбақәа тахауа иа-
налага, итаацәа иманы Гәдоутәка диасит. Ааигәа
икоу збоит хәа ифны дахьнеиз – ҳағоу иибара. Еиб-
газ хәа акгы ыкамызт. Дхынхәны Гәдоутә дааи-
ны дахьнышъталаз – уаҳа дмаапшзеит. Хынфәжәи
фба шықәса иреихамыз апсуа нхафы: ихфы-цацәа,

ипҗа-затҗы, иҗаҗаҗа, имаҗ, иматаҗа еихыҗа-е-итҗыҗо.

...Асценаҗы ашәа зхәоз ауаа, хәыҗы-хәыҗла ача-рақәа рыҗны ашәахәара иалагоит. Уи иаанаго аҗаза-ра ду иапыртҗеит ауп.

Убас ауп сарҗы. Лыхнашҗаҗы Мықә абҗыгу-аа реизараҗы идырҗәажәоз ауаҗы, җыҗх Гәдоута хааизар инарҗны, аҗсыҗрақәарҗы аҗсҗәа сырхагы-ланы аҗәажәарақәа срылагеит. Хәыта Чытанаа изк-ны аҗәахәара сыдыртҗеит иахыаҗы...

Аибашҗра мыҗда ус иаҗа җнарқатҗап...

Маи 13. Иахыа ашыҗы инарҗны ақәа кыдтҗәаны илеиуан. җәышыҗын еипҗ амш анеилга, сҗынаханы агаҗа снавалеит. Борис җыҗәбеи сареи җыҗк ылх-ны иҗамоуп, амш анбзиоу, җаиматла Ақәа арантәи иахбартоуп. Ғыҗ амш еилганы иҗамзи, Ақәа ссир-шәақәа салаҗшуан уажәы, уажәы-уажәҗы сылаб-жышқәа аахаддылон, хәарас иатахузеи!..

Арахь, җактриса ду Етери Коҗониаҗа лҗахара иазҗны, аҗәеинраалак аҗра схы итаҗеҗыуан. Ус сышыҗахьҗа бҗык аагеит. Иҗәны дыҗазар ақәа-рын, еибашҗык изблақ җахәаны, иҗхәыс лзын оума иҗытҗәаҗәо, деиханы дҗон. Лара дыҗуа дышыҗан дҗытҗәыҗытҗәуа. Ус ишеибарххоз амшын ашҗа ил-бааит. Амшын ихы аитоума шысхәоз, даҗынзаагы-лоны, иҗхәыс дихьзаны данааиха – ақәара дылахаит. Иара дыхәхәон иҗы иҗашәоз хәо, ахахәқәа лҗәыдтҗо, лара зегь аҗоуп иргәыбзыҗра даҗын...

Сара сылажышқәа сҗәы иҗаҗо, аамзы исымба-җыз Ақәа харантәи сахыалаҗшуаз, җынч сызҗыломы-зт. Җактриса бзиахә илызкыз җәахәа хыырвырқәак-җы, иааиуашәа-иҗоушәа акы иаҗын.

Нахьхы, амшын аҗәқәырҗақәеи аҗхәыс гәҗеи идыргәыбзыҗуаз ани аибашҗы, деитҗәаа ақәара хышәашәа дылаиан. Лара дихатәаны уи ихы-иҗы лшышыуан.

Ашәшы еикәара зхатәоз Акәа, сыблакәа ир-
цәызуа-ирцәызуа, затцаира анаскъара иафын...

Маи 14. Иахъа жәымзы тцует акыртуа мпытцах-
лащцәа ирфәгыланы Ацсны аибашъра иафуйжътеи.
Иахъа Москва еипылараны икоуп Ельцини Шевард-
назе. Ирызбарызеишь, анацълбеит, урт Ацсны азы?

Бзыцантәи аишьцәа Цымцбакәа, Акәа ианалалоз
итахан, иртцәыует. Ус, аешъеитцбы дааит. Ишыка-
лаз абасоуп: гәгәала ирхәыз Ацымцба дрыткәан,
днаганы дахъдырхәацәоз, ари сара сгәыла иоуп
хәа Отхаратә шәаныуак даацәыртцит. Ахәарагы
каитцеит уи ишьра иара инапы ианыртцаразы. Ац-
суа еибашъфы ицсы штоу дижрацы шитахыз, убри-
акарагы сыцсы сфееитцахъеит хәа. Диртеит. Ашәа-
ныуа Ацымцба ишьапы дыкәиргылеит. Сара сани
саби Отхара икоуп хәа уи деикәырханы Ацсныка
дааигеит. Уажәы урт афыцъегы рытцара иафуп,
рхәеит, хара хтәкәа.

Маи 15. Москва Ельцини Шевардназеи еипылеит,
иагъеицәажәеит. Уи Ацсны аибашъцәа алимгакәа
иарбанзаалак зтцарак шызбамхо ала. Арахъ ар зфыз
рхысра иахагы идыргәгәеит.

Аахытц-Уацстәылантәи иааз уацск ихаихәон, уа
ианеибашъуаз акырткәа рхы шымфәпыргоз хәа.
Пхәыс хъантак фыцъа асолдатцәа налыдгылан:
«Абри лымгәа итоу цоу пхау удыруазар» – ифы-
за дизтцааит актәи. «Цоуп!» – ихәеит афбатәи.
«Мап, пхауп!» – ихәеит актәи. Иеисеит, еимар-
кит. Нас рахәызба аатцааны, апхәыс хъанта ры-
цха дшыхәхәоз, лымгәа ааркьаны ахәычы дааты-
рган, дгәартеит, ихәеит. Уи афгы иаанымгылакәа,
ахәычы дычкәынзаарын, ари изхар хәишьуеит хәа
ихы ааихыркәыцәааит, ихәеит...

Ари афыза анемец фашистцәагы икартцомызт.

Иеицырдыруа Лермонтов ицәахәакәа: «Бежали
робкие грузины...» акырткәа иахъеитаргаз, урыс-

шәала җаңхә уаңхәар, абар ишыкартаз: «Бежали трусы осетины...»

Ари аҗыза қыртуамзар азәы изықатом, ихәеит ари ауацс чкәын.

Маи 16. Иахә Ткәарчалынтәи цшъфык ачкәынцәа хәны иааргеит. Уақа иаха-иаха аибашьра аеартбаауеит. Бзаркал Чыта имата Кыра Сангәлиа исеихәон: Славик иҗызцәеи иареи арантәи ишнеизтәкәа, Тоумышь аоппозициаҗы инаганы идыргылазаап. Уа уажәы-уажәы Атарантәи Кәтол иақәлоит, ихәеит. Сашьазатәҗы акы анихь, хаб ишьтамта ызит ауп.

Иацы Никәала Кәытңиеи сареи хәицны хашнеиуаз Нугзар Ашәба даахцыеит.

– Уара, абри Атаи Цәышба иурбазеи? – ихы на-сықәикит уи сара.

– Сара уи акы ирбаха аибашьра сахьнамыгзеит. Иара иоуп Тьрқәтәылан ассирқәа сзырбаз! – иааины сыбла иаахгылоит мшын-нырцәтәи жәеинраалала сықәгыларақәагы.

Нугзар Ашәба ицъыба дынталан, ицаратра аҗы аартны, сышка инапы наирххоит:

– Абри Атаи иузааитит:

Шәдолларк ааганы иаасиркуеит. Сара уи оумаза сгәы снархьуеит. Аҗны сматацәеи сареи цара хамазамкәа, хнацшы-аапшуа хшеилатәоугьы, сгәыцшаа-хыцшаауа агәала дузза снатқанатцоит. Шәдолларк хара хцарала иахә шәнызқь маат ыкоуп. Ари ауаҗ, Тьрқәтәыла мыш җажәа иахзиухьаз азмырхакәа, җаңхә шәашьа змам ауал ду сышпатцеитцеи?!

Маи 17. Гәдоутантәи Ткәарчалка ицо авертолиотқәа, Лата ианыхыпраауа, тақантәи иреихсуеит. Аха макьбаназын ахқәа ирыцәцо, ианбанза сыздыруам аха, апырра иаҗуп. Иахә салам шәкәы гәартак ааргеит. Сулико Тьжә ихьзала иааз иахәон: «... Ахәшә уаха иаашәмышьтын... Латцамза җба рзы Ладикәа Тьжәба дыцсгәышьеит, латцамза фба рыгены даажит...».

Цшымыш дыкѣазар, атѣуара катцаны дыржы-
зар – цстазаара хѣычык ыкзаргы калап... Уи ита-
ца дзыпхъаз ашѣкѣы лыманы аоны дааит, схатца
иахѣатѣуп хѣа. Хѣхънеиз Сулико уи иѣыргѣгѣаны
дацылеит. Шрома итахаз ица даѣа зныкгы дигѣа-
ларшѣо ѣааитит: «Абдуи аматѣи зеибамбазакѣа...
Аби цѣи зеибамтѣѣыо...»

Маи 18. Иахѣа зѣгы зызбахѣ рымаз, иаха Мо-
сквантѣи телѣхѣапшрала Цѣаба Иоселиани икѣгы-
лара акѣын. Дызустада, анацѣалбеит, Кырттѣыла
ахадаракѣа руаки акѣны игылоу ауафы. Ма дышцаи-
лахѣамари уи аинтервиу иѣызхуаз Москватѣи акор-
респондент Андреи Караулов.

Цѣаба Иоселиани Карбеи Тѣжѣбеи Карт еи-
цтакын. «Ацсны хара ишхадгѣылым хѣымдыруа
цѣушьома, аха акырткѣа зѣгы ххы акѣахтцап, мам-
зар, азѣы иахтѣараны хѣаказам!» – хѣа сеихѣеит, ихѣе-
ит Карбеи Тѣжѣбеи сареи ханеицѣажѣоз.

Иахѣа Ацсны Иреихѣазоу азбартаѣы иалагеит ац-
суа еибашьцѣа Азамат Пата-ица Амчбеи Генади За-
ур-ица Чкоки зшыыз Цѣустан Хѣгба иус ахѣапшра.
Сара жѣлар ралатѣафык иахѣасабала уи салахѣуп. Из-
акѣытѣ цкарра ссиркѣѣоузеи уи иамоу, анацѣалбеит.
Адѣахѣы шака дычкѣына хааузеи, иус акынгы шака
дзакѣануаѣузеи, азбаѣ Едуард Виктор-ица Агрба.

Маи 19. Иацы хѣакан убас Ацсны аѣнутцкатѣи
аускѣа рминистр Александр Золотинск-ица Анкѣаб
икѣны, сабхѣында иус атѣыхѣала. Рушьни Цѣапѣуеи
иареи рапхѣатѣѣкѣа иааиѣаххын, аха сара сѣыр-
татаны сныбжѣалан, зѣгы хѣааибагакѣеит. Ауафы,
аус сзыкатѣахѣа уихѣарц унеизар – жѣа-хаала уиа-
цѣажѣароуп-тѣа! Уи иахѣа алтѣшѣакѣагы аанашьтѣит.
Ишьакѣхан иказ аус, азбаѣ Иван Михаил-ица Гѣым-
ба инаганы иртѣеит.

Иахѣагы ицон Цѣустан Хѣгба иус. Иани иаби,
иашьѣи рѣахѣы рѣырхуан. Иани иаби ртѣы сѣѣом,
иашьѣа хѣычы бзиац иоуп, дѣырѣоуп, деибашьѣеит,

хэатэы имамызт абри афыза иашьа иахьыкайтцаз азы. Ус икамызт уи иани иаби.

Убла дхызар дузыхкрымызт иршьыз Гена Чкок иашьа – аибашьфы. Иашьа дшыршьызгьы шака гьыгтрала дцэажэози уи аибашьфы кэыпш.

Иахьа избеит Павел Азынбеи Игор Гэыргэлиен. Урт иацы иааит Ткэарчалынтэи. Хқытақэа ирыл-газеит, еибгоу хэа акгы ыкам, убла иамбакэа уи уёу иузархэом, рхэеит.

Маи 20. Цьон Зизариа Акэа ианақэлос дтахеит, рхэеит. Зыпсыбафқэа змауз ишыкартцоз еипш, еишэаматэа ныкэатцаны дыртэыуеит, дырхьит. Ускан Цьон Зизариа ахы иқэшэаны гэгэала дканатцеит. Атцхыбжьон даналтц, апсцэа дышрылажьыз дрылтцны деихеит. Уи дхэазаны мацара ашамтазы иабхэараафы днеит. Урт агырқэан. Дыпхьакны дрыман, дагырхэышэтэит. Аха избаз агэыла ацэгьа ихэеит. Хагацэа Цьон дыкны дырган, зцацэа тахахьаз ақыртқэа деифыржэжэарц рыдыртцеит... Иара дшыамхнышгыларц, ркалт дагэызырц... Аха ус Азизариа чкэын имуит. Дшыршьытэқьоз анибагьы, инапы фышьтыхны, ишимчыз фэааитит: – Нагзара ақэзааит Апсны! Нагзара иқэзааит Арзынба!..

Иахьа сара сабхэында иус атцыхэала Сергей Бганба икны сыкан, уантэи Едуард Бебиеи сареи, иара иус атцыхэала, Ваниа Гэымба ишка хцеит. Зегьы хдыргэыгуеит.

Котик Тыжэба хэа напказак дыкоуп. Уи Ешыра Арзынба ионы аремонт каитцон, араагьы рыоны дахылапшуеит, ишитаху днеиуеит, дааиуеит. Сулико Тыжэ уи Арзынба ишка дишьтит, итаку ицкэын дицхрааргьы. Ари афыза аус азын умааиндаз ихэазаап Арзынба, Котик иажэабжь анцэырига. Нас егы да-ақэгьежэаан: сара аус дырласыртэ сзыкоутцарц азоуп ихэазаап. Уи кастцоит, ихэеит, егыгьы. Нас кырамта еицэажэон:

– Ҳаҷқэынцэа уахърыхэацшуа ргэалақарақэа шпақоу?

– Ибзиоуп!

– Даеа пытқ иаарычхааит, нас зегъы бзиахоит! – ихэзаап Владислав Григори-ица атцыхэтэан, иара ихата игэалақарагы мыцхэы ибзианы...

Маи 21. Иахъагы ҳағын ацсуа еибашьцэа Азамат Амчбеи Гена Чкоки зшыыз Цьустан Ҳагба иус азба-ра. Ҳарзыырфуан ашаҳатцэа. Аҳагба итәқэа иара идгылеит, хэарас иатахузеи. Аха ажэа еимаҳкит хэа ыыца дузза инаргэйдцаны излоушьрызеи?!

Асаат ҫба рзы акультура Ҷны ақны имҫапысуан иахъа Кавказ зегъы ақны имҫапырго алахъе-иқэра-гэалашэаратэ хэылцазы: амҳацьырра ирызкны. Амҫапгаҫ Анзор Мықэбагы, ахцэажэаҫ Иура Аргэынгы, ақэгыларақэа зегъгы ухэа даара угэы ҫнакартэ алахъеиқэра рытцаны имҫапысуан. Ашэахэаҫ Нора Чамагэуапца иналыгзас «Неишьа ҳамам», ашьтахька «Ҳааины ҳақоуп! Зыхьызцаны иаақэгылас ансамбль еиднакылон, иахъа Ацсны иааны еибашьуа ахэаанхытц: ацсуаа, аедыгьқэа, ақабардақэа, абазақэа, ауапсқэа... Урт рықэгылара акыраамта игыланы иазеинырқьон. Ҳалабжышқэа ҳҫажжы хтэан зегъы. Ицьоушьаша, абриаҫыза аамтазы, Никэала Кэытцнией сарей хшихьынҳалаз, Владимир Басария ацэа сакит, ихэан, дындэылтцны дцеит.

Ҷажэак еихысхэаалоит. Акомпозитор Зураб Ма-лиа имачны ашэақэа апитдахъеит, аха иапитцаз ахаа-назы иқоуп. «Ритцазы ашэа», амҳацьырцэа ирызкны иахъа инарыгзас «Неишьа ҳамам», иара убас Ацсны азы итаҳаз, уи ипазатцэ изку ашэа.

Пушкин дуззагы жэбақа жэеинраала рақэах апдунеи дазырдырыз...

Ахэылбыҫеҫа, Гиви Агрбеи сарей хтаацэа ҳаманы, Борис Гэыргэлиа ипцхэыс Нели Чычпца лабрааҫы да-аит ҳэа ҳаҳан, ҳцаны ҳлыдышшылеит лычқэын Аб-

загэ Гэыргэлиа дахьтаһаз азы. Ҳарт уи, хыхь цъара ишаххәахьоу еипш, Акәа хшыһазгы, хнеины алаб-жыш һазиқәымтәаэеит...

Маи 22. Иахьа ашьжымтан сшышьтаз һапшә-ма Соломон Саникизе ипхәыс луаруарбжыи геит. Жымжәак зәаз азахәа шытцәра хәыцы, смота Анри Кристинеи ирцәыхтәазар акәһап, тцака иахькар-шәыз сырбо аума ләытцхәацәон. Саргыи ахәыцкәа срықәтцәкьеит, даргыи ацәыуара иалагеит. Ран дгы-лан даннеиғыи, ҫапхәа илырәыцит апшәма пхәыс. Нас сааи саазлытцкьеит, ахәса баапсқәа реипш сшәиуагыи сәаасхеит: «...Апсуаа һазтагылоу аҫыза ақыртқәагыи шәтагыло аамта збааит! Апсуаа һақа-лақь Акәа хшалахысуа еипш, шәықалақь Қарт шәа-лахысуа аамта жәбааит!..»

Нас ларгыи илцәымгымһакәа дыкам, хырқьиа-ра хыхь дхалеит, аһа сара иаһагыи сыҫырцәгыейт... Ианшәоз – исыхьчеит, уажәшьта хдәылганы һақа-заргыи ртаһуп, аһа иааг!..

Сгәааны сыһамзи, сәааилахәаны сындәылтцны сцеит. Апресс-центр акны Павел Азынбеи Игор Гэыргәлиейи срықәшәан, уакәтәи атагылазаашьа иахьалацәажәоз, иаһагыи сгәы снархьит... Агафәхь сцаны схала сшынейфеиуаз, схы итамкәа иаалы-рқьаны изфит абри ажәеинраала: «Аибашьра зегь аанарпшит». Мацкгыи сыпсы ааивызгазшәа збеит. Апоезиа – сыпсфыхга!

Маи 23. Ашьжымтан, һаибашьфы каимат Те-мыр Жанаа иан Етери Коғониапқа аҫны дааины иһалхәон: иацы Арзынба иани лареи еибабан, еи-цәажәозаарын, иагьлалхәеит уи лычкәын игәалақа-рақәа мыцхәы ишыбзиоу, лассы аусқәа зегьы ман-шәалахараны ишыкоу...

Ахәса ауахәамахь ицон, мҫышами, саргыи срыц-цеит. Аб Басариан дыһаамаызт. Ҳахьыныҫна-лоз ацәашьқәа аахәаны: һашьцәа, һамахәцәа, һахәшьацацәа ухәа Анцәа ду дахзырхылапшрацы,

хадгьыл ахы иакәйтхаразы, хгәы хтаныхәаны, хыхь икоу хиашьапкуа, урт ххаза иаркны хаагылеит. Уака ауаа рацәафын. Анцәа иан Мариа, Анцәа ду, Иссус Христос ирымтматанеиуан зегьы. Иссирны ирхи-оуп ари Гәдоутатәи ауахәама. Анцәа ду ишьапкуа ирхәоз, акыраамта саткәаны сгылан, сөызцәа ан-цозхәагы аасымбазеит.

Сандәылтц, иаасгәалашәеит Сергеи Есенин Қарт ихьыз. Уи анышәынтрахь иргоз кәыбак дашьта-ланы хараза дцазаап. Дыздыруаз Пиотр Чагин да-ниқәшәа: «Икоутцозеи, уара, иужуа дызустада?» – хәа уи дизтцааит. «Азәгы, амузыка сгәы иахәаны, исымбазакәа абранзагы саанагеит!» – ихәазаап апоет.

Анцәа ду сатоумтцан икастцаз аиҫырцшразы!

Ашьыбжышьтахь Рушьни Цьапуеи сареи Бом-борака хцеит. Уи иабхәында Законбеи Лакоба стол бзиақ хазирхиан, абырсаатк иадамхаргы мацк хгәы ааххаирштит.

Ханаауаз, аихамфа хәхәангылаз, адәығба ша-аиуаз аабеит. Амашинист Алик Аргәын иакәзаарын, хара салам иахтеит, иара адәығба хзааникылан, Гә-доута, хара хамфахытдырта ақынза хааигеит... Анцәа ду хрыцхашьа!..

Маи 24. Иахәагы Цьустан Хагба иус иахәапшуан. Иара хаизызырфит. Фыцба Апсны ахьчацәа Азамат Амчбеи Гена Чкоки зхишьааз хәа акы ыказамкәа, ахәахәдеипш илыбжъаз ицеит. Ижәны сықан, изых-сыркъаз хәа акгы сыздыруам, ихәеит.

Ибзиан дцәажәеит апрокурор – ахарадтцафы Хырсон Дашелиа. Ирхааны дцәажәеит адукат – ахь-чаф Александр Гобечиагы.

Апрокурор ашьра иқәымтцакәа жәохә шықәса ахихәаз, азал ақны итәаз аибашьцәа, Есма Арышцха хадас дызмаз, оума картцеит...

Амфан исархәон: Акәа, амилиция рыкны аус зуаз апсыуа чкәынақ дыкны иан дшаалыхшаз деи-

лыхны, анышә идыржуазаарын. Дара наӑ-ааӑ ажра ихыкәтәаланы ашампаншы ржәуан, рхәеит, ихыч-чо, ацсуаа зегы абасоуп хаматц шыдхаруа хәаны. Нас атдыхәтәан, азәы диццаны ддәыкәыртеит: уцаны уцхәыс даага, ари иухаржыз ажра дтарианы, днеимда-ааимдо амш лылаагоит хәа иахәаны. Ари амыждаза аоны дахьааиз, есикаитцалакгы, ипцхәыс диманы дыбналазаап, аха дабанцазагәышьоз... Уаха иӑказам хатцагь-цхәысгы...

Маи 25. Азбафцәа Едуард Агрба, Елена Горпиенко, сара акабинет аӑны ххы еилакны хтәоуп. Изаӑытә усузеи схы назластцаз. Акәты зымшьыц ауафы – ауафы ишьразы сгылар акәхеит. Амчбеи Чкоки злахәыз архәта иаха Ешыра итътцны иаан, амилициеи азбафцәеи ирыкәларц иалаган, цәгьаамыжда-рыла иааныркылеит, рхәеит. Изыхирӑяз хәа акгы ыӑказамкәа, шыца ауаа зшыыз ацкәын дузыхьчоума? Шыца иара ишьит, хара иара дахшыр акәхеит... Ацсны зтагылоу азәы дазымхәыщитеи!..

Хаштәаз, Аӑәа ианаӑәлоз аахыс зызбахә ыӑкамыз, Едик иашьа ипа Цьон Агрба, Кәтешь дтакуп хәа иааны иархәеит. Едик, сара уаанзагы игәастахьан, сара дысфызоуп, уаф гәыпшқак иоуп. Иахаз изымчхакәа атцәууара даналага, саргы акыжыхәа илеимастәеит. Ари збоз Елена Александр-ипхагы ус дыпшуа дыкахызма – лылабжышқәа еикәхәаланы рфылархеит. Акыжыхәа хтәыуа хшеилатәаз, азбаф Заур Барцыц даафналан: «Абас аума уара ацәгьауфы иус шышәызбо?!» – ихәан, дындәылтцны дцеит.

Маи 26. Иахьатәи амш даараза ихьантан. Акы: ақыртқәа рхыпшымра иамшныхәан. Өба: Төбердантәи Тӑәарчалӑа ицоз ххаирплан карыжыт. Иӑаз фатәызу, бӑьарзу хаздыруам. Ихаздыруам иӑахаз зустқәогы. Иахьа Цьустан Хәгба иӑәахтцаз ашьра рылаххәеит. Ар хытцны, амилиция хытцны... оуман иӑаз. Чкок иан лычкәын ипатрет ду катцаны ацхьа дааины дгылеит. Едуард Агрба рацәак дамыпхьац-

кәә, ахара здыз изы апрокурор иихәаз иадгыланы икаттаз цышья, иршыыз иашья дыхәхәан ддәылкьеит. Аб, рыцха, дшәаны уи ица дишъталеит. Амилиция тәны ишгылазгьы азбаф дадырпхьомызт. Есикайтцалакгьы, ианамуза иркьяфны, дапхьаны даналга – илеикәда ицеит зегьы. Ашыра зкәырцаз Цьустан Хагба цәгьалаткәкья иныпшит. Амилиция хрыманы тцака ианылбаа, Чкок иан абас лыбжьи нахақәлыргейт: «Шәыцсы хфейт, рыцха, шәаргьы!».

– Уажәыткәкья, иказ умбои, уаха цсыхәа ыкамызт. Фымыз рыонутккала, еилгарак калар, Апсны Иреихазоу Апезидиум акны иахьахәапшуа В. Г. Арзынба уи дыдиршыып хәа сыкам! – ихәеит азбаф. Уи афыза иацгьы ихайхәахьан, мамзар сара уи аус снапы атцазыфзомызт.

Ашыбыжьиштахь Гәдоутә нырцә итахаз атцейцәа ргәалашәара иазкны алахьеикәратә еицылара ыкан акультуратә хан акны. Итахаз хачкәынцәа рпатреткәа шәтыла италаханы, ацәашькәа аркны, агәытшьяагажәеи алахьеикәратә ашәакәеи еибацсахуа, ссиршәа еифылкааит уи амфәацгаф Гәыгәыца Цыкырпцха. Сара уи ажәа ансылта, ажәеинраала «Абжьиуаа рычкәынцәа» салагаанза абас фәастит: – Иахьатәи аибашьра калазомызт амхацьырра камлазтгьы. Изыхкьазеи амхацьыра? Апсуаа хәидгылара!

Абриакара аезарххозеи иахья Апсны аибашьра? Апсуаа хәидгылара. Гагра – хәидгылан, ахы иакәитахтәит. Акәа хәидымгылазт – иахьягьы ага икуп.

Азәы атанк ганы афны итәахит, азәы абцъар иманы дыбналеит, азәы ица дыкны Шәача дтәоуп. Аибашьра аилгара иазыпшуп зегьы. Нас иааны фәпхья Апсны атира иалагозар акәхап...

«Саразаткәык сагхеит хәа иабацырхагоу?!» – ихәеит азәы. Аха ус зыкьфык ианырхәалак ишцакалои?

Сағамзааит, аха схатәы сымхәаргьы ауам. Мыз-

кы апхъа Кэтол сашъа дтахеит. Өыцъа днаганы хани хаби рыварафъы дыржит. Убригъы насыпуп.

Абжьыуаа рыкны иказам, ара икоу – ауаа рацэа злахэу апсыжрақэа.

Егъи сашъа аракатэи атанктэ батальон аштаб де-ихабын. Хашъа дантаха, Өынөежэи аафок ифызцэеи иареи цаны Тоумышь еибашъуеит.

Даара сгэыгуан сара аибашъра сывсны ицоит хэа. Аха иамуит, ишыжэбо еипш!..

Уажэы ахысыбжь гацыпхъаза – схы сөаханы сзы-рфөуеит, сгэы тыпсаауа. Баша имхэазеит апоет: «Ахы инткьо – рапхъаза ан лгэатцга фнатцөоит, нас ауп уи лпа ихы ианташөо» хэа.

Сара, шөара шөфөпхъа сатамзааит, хөык сматэ-цэа сыманы абра ақыртуа ифны ду ауада хэычы сфөноуп. Аха избоит абцъар шытысымхыр шамуа. Изыстахузеи исыхьчө ари схы шлафөафөа: иахъа нахъхьи, иаанхаз сашъазатцөы дыршьны, фөыуаак хазхылтчыз хаб ифны ашө акуазар. Уатцөы ага абра дааины сматэцэа ишыуазар?! Лада хэа, фөада хэа – хөайдгылароуп зегъы.

Ишөхашөмырштын: ауафы избалак дантцөыуа – егъи изблак зыччазом.

Убриоуп исзырфөыз абри ажөеинраалагъы: «Аб-жьыуаа рычкөынцэа, агөымшөақэа...»

Маи 27. Аибашъра зегъы-зегъы цөырнагоит. Ада дычмазафөхөит. Аихамфөа аусзуфөцэа рхөышөтөы-ртахъ дызгеит. Акы: уа дыкан Акөатэи уи лхөкыым Ирма Ақыртаа; бөагъы: уөкатэи ахөкыым хада Шъа-луа Гыцба сара мыцхөы пату икөыстцөит. Хөхънеиз урт афөыцъегъ азөгъы дхамбазөит. Иаабаз Лыхнаа рхантөафы Игор Лакоба иоуп, уи иоуп ихөазхөаз сы-махө Лиова Лакобагъы уа дшышьтаз. Сымахө фөыц дышьтартцазаап. Лакоба агөыр илашөтца хэа ахөкыым уи изылифөауазгъы наганы, ирдыруаз егъи иакөым-зи, Игор Лакоба илартцөзаап. «Арт злагаз закөызеи,

Анцәа дрықәшәиааитеи!» – ихәозаап, иарггы ичҳаны.

Ашыбжбышытахь апресс-центр аҥны сышгылаз, Кама днеины исалхәеит хаварағтәи ауада хәычы асолдатцәа неины ифналеит хәа. Уи хәаас икастцеит. Хара хуада уфнымсыкәа уахь неишья амазам, настгы хашәкәа акгы ацацха акзом, еихаразакгы бцарла еибытоу ауааи сматацәа хәычкәа Анрии Крестинеи фнык еицыфнатцаны... Аха сара сней-аанза адырра зыртахьаз Гиви Агрба дааны, урт ртыц иқәитцахьан...

Ақәантәи иааз цюукы-цюукы фба-фба фны нызкылазггы ыкоуп. Хадшәма Соломон Хшыфтра, уажәшья уи ауада уаха ишизымышьчоз аниба, хара хнаганы хәфнеитцеит.

Маи 28. Ашыжымтан, саб иашья ица ичкәын Мираб Бебиа дыхәны дааргеит, рхәан, ахәышәтәыртахь сцеит. Дызбарц сахьыныфналаз, ишьяпы азыршы изаагылаз сылапш нақәшәеит: ишьяцәкьарақәа амазамкәа, инапкәа зегьынцъара абзарбзан аңеыхакәа алан, руакгы цтәан... Иара урт акгы усс имазамызт, лассы дыбзиаханы дахьыхынхәышаз акәын дзызхәыцуаз. Уи исеихәеит сашья Славик ифызцәеи иареи ишнеиз еицш аибашья ишнала-газ, исеихәеит сашьейтцбы Котик итахашьяггы.

– Хсаатк рыла Очамчыра араион тахарцәеит, иагьнахкылоит ацъацханы хамазар!... – ихәеит Мираб Бебиа уи агәра гатцәкьаны.

Ашыбжбышытахь, апресс-центр аҥацхья иҥан, агуманитартә цхырааразы Ткәарчалка ицоз акырткәа икарыжьыз аурысқәа рхәирплан аекипаж атахара иазкыз амитинг ду. Иара абрака даасьдгыланы, абри злазыфуа акалам сцъыба итеитцеит, иацы исдырдырыз Швейцариантәи иааз Тьрқәтәылатәи апсуа Цьынгьыз Кәазба. Уи, Атаи Цәышба, Семиха Кәазба ухәа Стампылаа уафы диздыруамызт.

Ахәылбыгәха Мирод Гәажәба даасыдгылан, Дәузца Бабиаа ыкоуп хәа сархәеит, ихәеит, уа саныказ. Саргыы сыкан Дәузца, аха уафы дыказамызт. Иуадафуп агәрагара!..

Маи 29. Җыңыра аурыйса агаһа иаалагылан,
Соломон Хшыҗтра иазтааит. Урт Ростовнтәи иаа
заап. Соломон иҗа Қарт аресторан деихабуп. Хатҗа-
гь пхәысгыи шәықәтны арахь шәааи, абарт аур-
ыйса Адсны ахәа шәахыганы шәоурыжбуеит хәа
ашәкәы рзиҗит иани иаби. Аха арт уахь җеи иҗап.
Уара уҗахызар уҗа, сара Адсны ааныжыны җаргыи
сҗазом, лхәеит ипхәыс...

Сахэшьаду лычкэын Валери Какалиа абжьыуаа рыкнытэи дааит. Аштаб ашка сыццакит уи дызбоит хэа. Сахыныфналаз еикэшаны итэаз даарылтцын, сгэыдызкыларц зфаазхаз Валери Какалиа ааиха имтакэа, хдепутат Очамчыра хаштаб аихабы Даур Тарба сааигэыдихэхэаланы саагэыдыкылеит: «Ита-буп, уажэинраала каимат «Абжьыуаа рыцкэынцэа» азы!..»

Валери Какалиеи сареи рацэак ембаххэаз хэа акгы ыкам, зегы икэшаны дырkit, нас дрыманы крыфара ицеит.

Аштаб акны ияхъа сара еилыскааз иеиу хъа ак-
гы ыкам: амафиакъа иаха-иаха аеыргэгэара ишаеу,
аибашъракны аиаaira ишадырхагоу, аибашъра шака
еилымго акара дара ишырзеигъу...

Сара ахәычы сифызоуп: акада акгы сыздырзом –
Апсны ахақәитра!

Маи 30. Никёала Кэытцниери сареи Акёа хаигёыла-
цэан. Иахьа хаибабон. Уажэы хэфны иааит ицхэыси
иареи. Хэхьеицэажэоз ихаихэон. Агоспиталь акны
Атаратэ Кэытцниак дыхэны даарган, ихэон, ихэеит.
Ахэыс пшқа игэыдкыланы дшааиуаз аснариад ани-
ааха, ахэыс ашыит иара уи дахьчазаап.

Хапхъа Амра дынтытцыцхъаза жѣабжык-жѣаб-
жык аалгоит, ибзиоу, хѣарас иаѣахузеи. Саб игѣы

аласыргәғәоит хәа акәхап. Латака гәыпфык апсуа еибашыцаа цоит уатцәы, ахаирплан цырратәы амфа дрыцкьаразы, рхәеит, лхәеит.

Маи 31. Иахьа – аапын атцыхәтәантәи амш. Сара еснагь аапын аaira сгәыргьатцәа сапылон. Сынтәа уи анааизгыы сымбазеит, исмахазеит мыцхәы сзығхәараз апсаа рыбжьгыы, исымбазеит аетцәара ссиргыы, ашәт быбышгыы... Зеггы агәы иахауазароуп, зеггы агәы иабозароуп. Хагәнаха рзымгааит хара абас хагәкәа тшыааны, еитцаргәгәа изку аибашьра хлымзаах хтазыргылаз!..

Иахьа Валери Какалиа исеихәон Абжьыуаа рыкны амафия хәа оума каланы ишыкоу. Абжьыуаа зеггы ибзианы изкәыбаауа Аныуаа рхәы хәмиллонк хәа иртизаап хара хтәкәа. Хынтә иртиихьейт, ихәейт. Лабрагы... Нас хаибашыцаа рыцхакаа рхы-рыцсы накәтцә ағыхра иафуп, иафуп...

Ииун 1. Очамчыра араион аоппозица зеггы акны, иахьа инеипыкыланы хагацаа ажәыларакәа ирылагеит. Еихаразакгыы Тамшь, Чааркыт, Лабра, Мыкә. Сзыпхьаз адырратаракаа даараза угәы карыжьратәы икоуп.

Мирод Гәажәба дафын: урт Тырқәтәылака иахьцаз, икартаз атәы Владислав Арзынба иахәара ишафыз цыоуы фналазаарын. Иара даараза имырххазакәа, дрыкәгәамтцны драцәажәазаап, дрыкәгәамтцны акәым – ирцьбарангыы. Уи гәык-цсыкала аус ицызуа мацыфхейт, зеггы иара имацара идхалеит, дгәамтцуагыы далагеит. Угәамтцып, Москваи Қарти иахьа ирхәо уатцәы ианырымхәо аамтазы.

Ииун 2. Апшәдәны иахытцны ицаз қыртуак, азәы ахәаа дахыжьны, ифны дааишьтит ахсаала итаны. Дахьааиз хара хтәкәа дааныркылеит. Ихсаала иныкәныкәаны, анышә аажны ифны атцака аaimырдазар, жәашыкәса изхашаз афатәи абцъари мазейны ишьтан. Омашәа иубаша: еикәархәны, имазейны икан, рхәейт, ақырткәа рбиракқәагыы акымкәа,

Мзарфы – февраль;
Хәажәкын – март;
Мшапы – апрель;
Латдан – май;
Шьхацан – ииун;
Кәыркәа – ииуль;
Нанхәа – авгәыст,
Цәыббра – сентиабр;
Абтцара – актиабр;
Пхынчкәын – ноиабр;
Қырсә – декабр.

Ииун 4. Иацы, Америкәнтәи дааны, Платон Харчлаа анцәахатцара иазкны алекция дапхьон, аха сара сахьақәымшәаз сгәы иалоуп. Сара еснагь сгәак-гәақуа акы сашьтоуп усгьы.

Иахьагьы сабхәында иус хашьтан. Уи апхәыс хәа атқьа димоуп. Сергей Шамба икны дцаны диҳәан, азбаф Вәния Гәымба ишкә ддәықәылтцеит.

Никәала Кәытцнией сарей Золотой Берег аипы-лара ахьыказ хцаразы автобус хтәлеит, хтәацәа хаманы. Ансамбль «Аиааира» анапхгафы Кәаста Ченгелиа, уара уцозар сара сцазом хәа Анатоли Алте-иба дааи дааизытқьан, аха уи дантытц, иара ихатә дынтытцны дцеит. Рнапхгафы дантытц, ағьырак ашәахәафцәагьы ицтытцит. Харт ари афьза анааба, иахцәымыгхан, хантытцны хцеит. Анатоли Алтеи-ба цкәына еинаалоуп, ицшнуп, агитара иантцаны ихатәы ашәақәа ихәоит ицәгьамкәа, ибжьы хаауп...

Ех, Кәаста, Кәаста?! Цьоукы-цьоукы апсуаа абас хәакоуп азоуп, иахьа аға дбылдахәы-дыблачо хәхт-нықалақь Ақәа дзалоу!..

Ииун 5. Иахьа абжьыуаа зегьы Гәдоутатәи акуль-туратә Фны акны еизеит. Иааит Гагрантәи, Пицун-датәи, Гьечрыпшьтәи, Цандрыпшьынтәи... Ари аизара еиҕкаафьыс иамаз Игор Гәыргәлией Павел Азынбей ракәын. Ибзианы икарцеит. Амала, аиҕ-каара рцәагхеит. Изтахыз апризидиум акны днейны

дтэон, иаазтахыз днеины дцэажэон, Апсны ахьаа акэымкэа доусы иара ихьаа ихэон, амикрофонтцэ́кьа ы́камьызт, ирхэоз уафы иахауамьызт, уажэы-уажэы ауаа еилалон, иагын иаартны ацэажэара...

Иахьа абжыуаа хқытақэа аға абылра данафэу аамтазы, хзыкэгылоу адгьыл анбылуа аамтазы, а́ка-заареи а́камзаареи ррахэыц ханыкэгылоу аамтазы, артэаахэа ианыхэ́хэатэу аамтазы, ижэаркэзо саатк-саатк «рбафхатэра ду» аадырцшуан цыоуки...

«...Гагра ицаны фба-фба, хца-хца фынқэа ааныркылеит ус а́катцара зыхэ́тамыз, аибашьралфэ зцынтца и́тамсыз Ламиақэак, Адлеибақэак, Чкаду-ақэак...» – абас ихтны зажэа ахы зкыз азэызатцэык иоуп, Апсны афнутцкэти аусқэа рминистр ихатыцу-аф Ингыштер Нармания.

Аибашьра ианалагаз инаркны Урыстэылака ицаны и́коу цыоукгы, мрашыра рымбазацкэа, Апсназы атэыла шдырбго хдырбарц ртахызшэа, рахэақэа авырвыр иркэон аены иааны, зегы иахьырбартаз апризидиум ацхьа игыланы.

Сара зегь реиха хьаа дус исымоу: Мыкэ ашта иазымкуа абжыуаа реизара имфэпысуаз, иахьа акультура Фны ифнацаланы Гэдоутэ иахьымфэцагоз азэгы хыс иахьы́каи́мтцаз ауп...

Фымтзакэа, зегы-зегы чхауа итэаны изырыфэу-аз хаибашьцэа ракэын, рыцха...

Ииун 6. Ашьжымтан Соломон Хшыфтра алаанда иалагылаз аца-тцла ахэычкэа шыкэыз ибеит.

– Аа-аат, изакэызеи и́кашэ́тцэ, сыцагы шэфо, саандагы еихашэыркэо, ишэсырбап сара!.. – хэа ифытцашэоз хэо урт днарытцагылон аамтазы, настэи архэара даавшэаны, дабцэарпсараха еибашьфык ифэаихеит.

– Шэара, Анцэа ииныхэаша, схэычыцакэа, – абырсаатк иажэа ааирхэит Соломо Хшыфтра – шэкахар хэа сшэоит, акафара анышэтаху, даду Соломон акыба хтахуп шэхэар, иааганы сара ишэзатца-

смыргылой, шәара сыңсафытқаарақәа! Зегғы-зегғы ззахтаху шәара шәзы ауми, сара атаҳмадажә цыаракыр изгоума?!

Иахьа Владислав Арзынба Москвантәи дасит, аурыскәеи ақыртқәеи лассы айқәшахатразы ашәкәқәа рнапы рытцарфыр калап, Афадатәи Кавказтәи ареспубликақәа рнапхгафцәа ргәырғантатәуп, шәарт шәеырмазеины шәыказароуп хәа.

Арахь Лоти Қобалиа ир иманы Гал дтәоуп, рхәеит. Уаанза уи Гәдоута дааны Султан Сосналиеви иареи еицәажәахьан... Иаанагозеи артқәа зегғы? Иахзыц-шузеишь, анацъалбеит?!

Ииун 7. Атагылазаашьа даараза ихьантоуп. Ари амза жәохә рзын ақыртқәеи аурыскәеи нақ-аактәи реимадаразы айқәшахатра рнапы атцарыфраны икоуп. Уака ахәаакәа инадыркны зегғы арбоуп. Хусқәа цәгъахоит.

Иаха ҳағацәа Ткәарчал бжьыснариадк аларыжыт, рхәеит. Ипыххауу рацәоуп, дшыуп жәохә шықәса зхытцуа Цимпия чкәынак. Уи атакс ҳара хтәқәа Акәа бжьшәы снаряид аларыжыт, рхәеит. Ирацәафуп ихәугғы, ишьугғы. Уи ауп Қартынтәи Шевардназеи Каркарашвили аазгазгғы.

Шыбыжьон акахуа шәхаржәуеит хәа афныка иаагеит очамчыраа ҳақкәынцәа: Игор Гәыргәлиа, Валери Какалиа, Анатоли Берзения... Ажәытәан какал ҳкып анырхәоз – ацә лкажьны ирзыршыуан. Уажәы храион ду анапхгара акахуа хәа имфахааган – адагғы акгғы ҳамазам. Ҳацшәма Соломон Хшыфтра икны сахьылбааз, иҳамаз ахәыгчы иацы аурыскәеи сареи иаажәит, ихәеит. Уртгғы стәы рыхшәеит: идзыржәыз итәуп. Нас, ипхәыс есиқалтцалакгғы еизыркәкәаны, фба-фба фырцъан ҳазаратәы акы сзылыпшааит. Снафыстәкьа Радион Бигәаа ифны афы еиқәыртәоит, аха...

Акахуа ахьыржәуаз Валери Какалиа иҳаихәон: «... Члоу, Жора Сангәлиа иқьаф бзиа икатцаны, ишьапқәа

шиашоу иргыло ашәшыра дахьаатдалаз, зпа иҗахаз
пхәыс рыцхак ус җаалтит: «Нан, Жора! Ари лахь-
хьынза илеиуа ужакьа замумхуазеи?» «Җаға ишьа
кәапеик азна сымжәыкәа иамсхуам, ди!» – латеикит
уи, иаархатцәкьаны аҗак кастеит хәа ижәфахырқәа
фыртрыс-фыртрысны. «Ишьа зложәуазеи, нан,
иара арахь даауам, уара уахь узнеиуам!» – лхәазаап
уи апхәыс еиҗамсгьы.

Ииун 8. Атагылазаашьа иаха-иаха ихьанҗахоит.
Абжьыуаа рыцкәынцәа зегьы арахь инхеит. Җаир-
план зыпыруам, амҗақәа куп. Ацкәынцәа, Шәан
хәычы ала хдәықәлоит, рхәеит, җаибашьуа. Ускан
ашьха мҗа аакны шәаныуак дтәаргьы итаирхоит.

Иаха Афон аснариадқәа аларыҗьит. Ицыххаа
ицаз рацәоуп, цсытбара ыкам.

Иахьа ашьыҗь халахьқәа еиқәыршышьы хгы-
лан, ажәеи ажәеи шеихаххәалоз, Рушьни Цьапуа
җааитит: «...Цлоу ашкол аҗны рҗафык дхаман, қы-
ртшәала акәын усгьы атцара шахҗоз, сҗаиргылан
абас сеиҳәеит: «Хица иутахизар – хишықәса зхитцуа
ашьтуа, цшьиба иутахызар – цшьишыкәса зхитцуа.
Хәишыкәса изхитцуа ашьтуа уара иумазам, уара
узин сарги хәба сымазам, бабаииа!»

«Мықәаагьы дхаман рҗафык, – җацхьа днала-
гоит Рушьни, – угыланы абри уацхьеишь хәа «Аб-
жьас-цәа зшәу» ааганы иаасиркуан. Иара аҗенцьыр
дылагыланы ашьхака дыцшуан: сара сналагон: «...
Тариел, Дарецъан даасыцымцар калом хәа Мыкә
ауахәама ихы ақәкны дшааиуаз, Дагәызааи Тахәы-
цааи ааицылан, аҗныка дымҗахыргарц иалагеит.
Асас-дахь ибара иазгәышыуаз арт апшәмацәа, уи
деимакны аибарпсра аҗнынза инеибаго ианалага,
иара дкәышымзи: шәаанҗас, Мыкә ауахәама сақәла-
ны Нестан Дарецъан даазгоит, нас Дагәызаа сара
сшәыццоит, Тахәыцаа Дарецъан дыжәгап, ихәеит...»

Сара абас апхьара саҗын, ахәыцқәа аакәымтцзакәа
иччон... Җартҗафгьы игәы аныпҗәаза даахьахәны:

«Шәара ахаангы акы злытца шәакәзам, уара ибзи-
аны ашәкәы уаңхәоит, хәба!» – хәа нахаихәоит...

Ииун 9. Иахьатәи амшгы сабхәында иус ала
напы асырkit. Анаңьалбеит, уантало шака итбаа-
узеи абахта ашә, шака итшәоузеи уи уантытцагы.
Иреихәзоу азбартакны Борис Тыжәбагы саргы
хаицнеит. Уа икан Заур Барцыц, Едуард Агрба, Иван
Гәымба – хара хус змоу. Хара дара харцәыпхашьоит,
дара – хара. Борис Тыжәба дөагылан: Цсыхәак ама-
зар Тыжәаа хажәла зырпхашьаз абарт афыцъеггы
афронт акны итахартә хзыкашәтца!» – ихәеит.

«Сара сабхәында изын, иахьарнахысгы шыафак
кастцом, иагыкастцомызт уаанзагы, иани иаби ры-
цхасшьоит акәымзар?!» – схәеит.

Азбафцәа ахыкгы неидтәалан, аус змаз Иван
Гәымба даәа зныкгы изызырфны, аус рызбеит...
Сара стәы доурышьтуа, амала, егырт анифәгыла.

Ашыбжышьтахь Гәдоутә иааит Урыстәыла адә-
ныкатәи аускәа рминистр Андреи Козырев ибызцәа
ицны. Рапхьаза уи Шевардназе икны дыкан, уажәы
Арзынбеи иареи еицәажәон.

Ельцини Шевардназеи абас еидызхәалаз иахыр-
хәара рзымдыруа ачкәынцәа шеицәажәоз, Азыфб-
жәтәи Аксент Кация даахадгылан, абас ихәеит:

– Хара хакны цәгьамзар бзиа казымтцоз ыцъа,
аижәлантәкәа ааизан, еицырыргарц иалагеит, аха
уаха умцсит, иамуит, иамутәкьеит. Уаха цсыхәа
анырзамтаза, бырг бзиаак дыкан, ицаны ианиазтцаа,
абас реихәеит: «Шәыркәатц, дад, уи акгы злымтцау
усуп, избанзар, урт афыцъеггы аеада амш еицалар-
гон, кеибажышьа рымазам!...».

Ахәылбыхәа Мгәызырхәа игылоу хархәтакны
хцаны хакәгылон. Фынтә садырпхьеит сажәеинра-
ала «Атак. Анатоли Алтеиба иашәакәа бзианы иры-
дыркылон. Сара исгәампхәзеит: ибжы ухнахратәы
икам, иашәакәа рмелодиақәагы убас, урт ирыцитцаз
ажәакәа ахьсахәуаз – схы ларкәны стәан. Ицьоушьа-

ша ҳаибашьцәа ибзианы ирыдыркылон: гьамала
иахъеиҕароу азы акәхап.

Насгъы абжьыуаа рыкнытә иааз аоператор Ро-
ман Қацаиаггы диман дцан, ихы инаркны ишьа-
пақынза иқәгылара зегъы итирхит...

Сара уажәы-уажәы напеинҕарала ишысцылоз-
ггы, знызатцәык иадамхарггы, уи икамера ахы цъара
инасықәимкит... Сгәы иалоуп!..

Ииун 10. Санхәычыз, санду рыцҳа, Маииа Габли-
апҳа, Иаста Қрыста итәы аацәырылгон.: «...Уи 1950
шықәса раахыс даауам, аха 2000 рҕынзаггы инеи-
гом. Хымпада дшаауаз реихәеит ицсы таланы дан-
цоз. Иаара анааигәахо аамтазы, рапҳа ашьхыцқәа
антәара иалагоит, ацшқа аира иакәытцүеит, аҳа-
уа аеапсахуеит, азхытцрақәеи, адгьылтцысрақәеи,
амашәырқәеи рацәахоит, ауаа чанчаны еибакны
рыблақәа тибахуа иалагоит... Адсрақәа рацәахоит.
Мееиқәас иаакоу рыла адунеи арыцқьоит ҳазшаз
Анцәа ду. Убри аҕнытә еснагъ ауафы изын абзиа
ахыҕоутцара уашьтаз, срыцҳами, нан?!»

Уажәы ҳаазқәылаз, хыхъ ишысхәахьоу еипш,
лассы-лассы исгәалашәо салагеит санду рыцҳа
лажәақәа...

Ииун 11. Ацсны атагылазаашьа иаҳа-иаҳа иуа-
дафхоит. Иаҳа-иаҳа рымч дыргәгәоит, иаҳа-иаҳа-
ггы ацсуаа рзын ирфьтцашәоггы рхәоит аамталатәи
Акәатәи аихабыра. Иаҳа-иаҳаггы рыедыргәгәо-
ит Абжьыуаа ретәи аибашьрақәаггы. Есуаха ҳара
хтәқәа азәы-фыцъа анырымшыуа ыказам Ешыратәи
аиҕахысрақынггы.

Иацы ашьыбжьышьтахьггы Тыжәаа рус сашьтан.
Урт са иаазбазар акака дырххоит усггы. Астамыр
Апба иҕны сықан, Беслан Барганцъиа Владислав
Арзынба иитаз ашәкәы уафцас даҳзахатцгыларазы.
Арзынбаггы абыржәы ҳара ҳада ус имам: Афрык еи-
башьуан, азәы аеада дырзадгомьзт, рхәеит.

Иахьа Борис Үҗәбеи сареи мчыла Ҷычыкәа Жыиба акаҳуахы хнеицхьеит. Астол ҳахынахатәаз, Енвер Ажыбеи Енвер Арцъениеи аицәажәара иаґын. Анцәа инирцәаша Ҷычыкәа Жыиба Гәдоутәа ара ҳарбаны ишнымхо, ачеицъыказы ишыпсцәоу, араҳ дара зынзаск ишымеибашьуа, ухәа рцәа рхыхуа ґа-аитит. Борисґы сарґы анышә еиґыжааны ҳамазар еиґахшьеит. Нас есиқахталакґы ауантә ахышьуа, ихәдтәалаз ачкәынцәаґы ихардырит. Ицәымыґеит иарґы.

Абрака исымхәар ауам. Өежәижәаба шықәса рацхәа Ҷычыкәа Жыибеи сареи хатәаґызара цәара еицҳакәшәеит. Ацсуа стол ссир ҳахатәан ижәуа-ифо. Сара, уа аус злазуаз ала, аредакциахь иганы Николаи Киут исызит ҳәа, Илия Бигәаа итаца лна-пала исзааишьтыз ашәкәы абра сцъыба итан. Автор исеиҳаахьан уи зызкызґы. Ускан Ҷычыкәа Жыиба Мыкә ахәхәттра деиҳабны аус иуан. Иара убра иказ аилахәарақәа ракәын ашәкәы иахәазґы. Арыжәтә санаанахәа, рыцҳа, сґәы аапсқахан: «Ҷаи, Ҷычыкәа абри сцъыба итоу удыруандаз?!» – схәеит. Уиакәхеит. Ицәырсымгар калозма. Сґәйдкыла-хыдкыло, иара убрака ешьас скаитцан – ачеицъыка архиара икәшәар ҳәа ушәозу, зегь уа имазеины икан усґы, ашәкәы аасымхны игеит...

Илия Бигәаа, иара иуадаґыразра дазхәыцны, сара акґы сеимхәеит, аха Николаи Киут акы саанимыжыит... Иарбан исықәнамґоҳәа иказґы?!

Уажәы ҳахьтәаз Ҷычыкәа Жыиба ихьыз, иарґы ихьымзгимшьакәа дыкам, дзаазаз Гәада иаҳахьаз лафк аґааирхеит:

«...Ғыцәа аишьцәа ыкан. Ран дычмазаґны ацәарта даман. Уахынла дзыцәазомызт. Уахык, аишьцәа мцар ада цсыхәа ахьамамыз, чарак ашка инарыпхьеит. Икартҳауаз: аґәыла чкәын дааганы дналыддыртәалан, дара ачарахь ицеит. Ачкәын ґардацґы ауха дтәеит, дтәеит, аха ари атакәажә лыб-

жыы уаха данамырцааза, иеааилыхны дналыкәаи-
ан, амш лылеигеит. Уиакәхеит, дылтахаахаа дыцәе-
ит ларгыы. Адырџаухагы, атакәажә хшыџагы,
лыцкәынцәа даарысны илцит: иахатәи сырцәага
аџыза стахуп хәа. Ицаны ани ргәыла џардац даар-
газар, даеазны ачарахь шәцаанза уи ахәшә ацшаара
ауам хәа реихәеит...»

Ииун 12. Иаха ахәылбыгеа Ешырака ахысрақәа
даара ирацәахеит. Владимир Басариеи сареи гаґа-
ла хашнеиуаз, џыцәа Арышаа рыцкәынцәа аабан,
хахьеицәажәоз даара хгәы рышьтит. Акәа иакәы-
ршаны ассир катцаны икоуп, амшын дара иркуп,
ажәџан дара иркуп, абцәари ари хара хатцкыс дара
ирымоуп, нас гашьас икашәтцои уара Апсны, арахь
уи абжеихара дара ианырку аамтазы? – рхәеит...

Иахатәи ахысрақәа хәаас ишьтыхны, зыцкәынцәа
еибашьа хашәкәыџәа: Кәымф Ломиа, Алықьса
Гогәуа, Никәала Кәытцниа, Владимир Басариа иахәа
ирура рзымдыруа, еидышшыло игылоуп.

Иахәа Едуарда Бабиа ицхәыс Рита дицны аџны
дааит. Ари амчыбжь аџнутцкала џапхәа иааны, Ада
Цьырхәака даагоит, рхәеит, ахәаса ршны атцәытцәы-
ра картцарц азы.

Ацстазаара тыхәацтәа амам.

Едуард иахәшьацха Альбина Нодиапха, иаххысыз
амчыбжь азы хатца дцазаап. Нас уара Апсны хәычуп
хәала: ана еибашьуеит, ара...

Ашәкәкәа – сара счымазара, сара схәаа гәгәа.
Акәа, аџны азна ашәкәы лыпшаахқәа ага ианыс-
цәига инаркны, сара шәкәык сазхәацшып хәа сыка-
мызт. Аха зегь акоуп, ианызба сзымцеит. Амала,
даараза еилысыпшаауеит, уаанзеипш, сызмыпхьо
аасхәазом. Апоезиаґы Баграт Шьынқәбеи Рушьбеи
Смыри рышәкәкәа, апрозаґы Алықьса Гогәуеи Даур
Зантариеи рышәкәкәа. Урт сара срыпхәацыпхәаза,
еснагь акака сыртоит, исзааигәоуп.

Иацы сапхьаны салгеит апоет, асахьагыхы Мак-
симилиан Волошин ишәкәы «Апоет ионы».

Иахьа апхьара салагеит Михаил Пришвин ишәкәы
«Амшынтықәа».

Спенцыр анафсытқәкьа пхәыск лхәычы ипкара
дафуп, атцәуара уакәытц хәа.

Ииун 13. Ашыжь сгәы сыхьуа саапшын, иагы-
зфит ариабжьарак сыздыгырбалоз ажәеинраала
«Агәыгра мцын». Аха аоны сдәылтцаанза исахит
сзеигәыргъашазгы. Иаха, ыцъа аерманқәа Гәым-
ста ирны пшыхәра ицан, хагацәа уаафежәафык
инарейханы, итәаны ашампанфы шыржәуаз, ине-
ины аоны цыржәеит, ишааиуаз аснаипер дырkit,
жәибжь автоматгы рыманы иааит, рхәеит. Ацсуа
ерманцәа рфырхатцара атәы сахәхьан иацы Ешыра
аоппозиция акынтә иааз Зураб Тьжәба икынтәгы.
Уи еибашьра анафсангы – дагычкәына бзиоуп. Ар-
скак аерманқәа идзырқатцә уа Ашәыкьарахә ахағы
рашыцәа реибаркны иахьынхо акәхап, урт рыцхра-
ара рырымтәкәагы каларым...

Ииун 14. Иахьа жәамыз цуеит Ацсны еибашьуе-
ижьтеи, Ацсны рыцха!

Ифырхацәоуп ацсуа цырфцәа Роман Тарба, Но-
дар Самсания, Латария, Цкын. Вертолиотла есуаха
Ткәарчалка, тыхла мацара, мазала абцарргоит.
Латә ианазааигәахалак, уи ақыртқәа ирыми, аmotor
ырцәаны ахауа иалалоит, аха ахьта анаслак уи аус
арура цәгьахозаап. Есуаха абас ареискәа картцоит,
аказаареи акамзаареи ррахыц икәгыланы.

Иацы ахәылбыгәа ихалафит, абцар зманы Тхьы-
на итәаз авертолиот жәахафык ахәцәа аманы Гәдо-
утака иприт хәа, арахь акгы маазеит. Хагацәа аихс-
ны икарыжьыма, мцахыццәа?! Ма, иаххәап, абылтәы
амтцәаны цьара итәама, ашьхарыбжьара иахьыб-
жьыпраауаз кыр ианкьама? Итаз зустцәада? Изуст-
цәазаалакгы хара иахтәыми. Иахьа ымшуп – хабар
ыказам...

Ииун 15. Ашәкәыџџәә хәикәшәан, аилацәажәа-ра хаман. Аибашьра хазлацхрааша хазбон. Зәжәым-зар – џажәа. Иагьа ххәаргьы, хзыкәгылоу адгьыл абылра ишаџугьы, зегь акоюп, макьана гәйтгьаала аицәажәара ыкам. Икам, избанзар, хара ашәкәыџџәә хәфнуткагьы икалеит ацарархацәа, џба-џба џны нызкылаз, атыц цхақәа ирышьталаз, зынза зәызтцәахыз...

Аизара ашьтахь Владимир Агрбеи сареи Анатоли Возба аџныка хнаипхьеит. Астол-еишәа бзиагьы хазирхеит. Хныхәәҟәә зегьы, хцәажәарақәа реипш, изыкыз Апсны аибашьра акәын. Аха сара зегь реиха исгәацхаз игәашә апхьа аџыра ианыз ауп: «Во дворе ласковая собака».

Ииун 16. Иаха Кама лхәыцы длыманы дааны дыкан. Абжыуаа реизара шымџапысуаз телхәапшрала избеит, лхәеит.

– Укәгылар акәын. Уа еигьны уабапхьоз уажәеинраала «Абжыуаа рыцкәынцәа»?!

– Роман Нестор-ипа Бигәаа ицьба итатцаны ддәықәуп, џыцъа дахьынарыдгыло дырзапхьо. Сара уи сызхоит.

– Мап, укәгылар акәын. Уа иара иатәын!..

Дақәытцуам сыпха. Иашоуп, сықәгылар акәын, аха азәгы акгы сеимхәеит, ацәажәацәа реазыкатцаны, амџапгаџәа заа уи еиҟәаны, ишыкартцаларц еипш, акы ыказ цьышьон. Насгьы, Апсны аибашьра иналагазар аахыс ихамбац ауаа, Урыстәылака ицаны зәыпхьазкыз, ицәыш-цәышза цсы рхазамкәа, апрезидиум аҟацхьа игыланы, ихаха-чахо акы рабжыргон. Уи зегьы зызкыз еилкаан: ауаа рхы дырбара...

...Абжыуаа реизара мџапысуан. Иаба? Гәдоута ақалақь акны. Абри амацара иамхәэзои Апсны атрагедия?! Ианбыкәыз абжыуаа реизарақәа анымџапыргоз? Реиха агәырғара анрымаз, реиха ахьаа анрымаз. Уажәы реиха хангәакуаз аамтазы Мыкә имџапаагаратәы хзыкамлеит. Уи еихау иарбан

трагедии. Хуаа ееекээзам харт абжыуаа ххатакээ, хамацара хакэым, харт апсуаа зеггы, аха абжыуаа иахаггы.

1918 шыкээсэзы ақырт меншевиккээ, абжыуаа ххэыштаара Мыкэ рнапхыцкээ аларцаны ианырк, арака идгылащкээ шмачыз аниба, Маршьян Таташь Тыркэтэыла дцаны, апсуаа рычкэынцээ ааганы деибашьит. Аха Мыкэтэык чархэара гэгээ рзиун, Маршьян Таташь ажэлэр рхэычкээ импытцантцее-ит... Иара ионы-игэара Цыгьарда икэыццышээа иргеит, аха нас абжыуаа ихыымзгышьяны, Бигэаа Нестор иапшыгарала, Апсны ахы иакэитыртэит... Хгыланы хэхэхээр акэзами, уара, ага хэоны даныф-ноу, хнышэынтракээ дрыкэтэаны ианхэымгеитэуа, ахэса хьантакээ рымгэацээ ркьяны, асабицээ тыганы ианыршыуа, хбыргцээ атанккээ ирыцрахэаны ианыкэыршыуа, хкытакээ аныццышэыртэуа аамтазы... Хшыапафэ адгыл абылра ианафэу аамтазы, изакэытэ цэажэара цшзакээзи изфыз: «Ара Мушьни ду азтцара иитаз...» – хээ дцэажэон Рушьни Цыапуа. «Рушьни бзиа уажэраанза ишихээз еипш...» – икэгылара алахациркуан Мушьни Микаа. Хадгыл абылра иафуп, шэанацалбеит! Иахэа Бзыпын фэыпхыазкыз акашь зфо, егырт, егырт Урыстэылака ицаз урт уанзаггы Апсны иачархэащцэан, абжыуаа хэынах-хан хцар, хабжафык хтахарггы ахы иакэитахтэуеит, хамцар – хазегь хтахоит. Уара, Анатоли Возба дцаны, ибжа акэтцаны: «Уааи, Платон Бебиа, уоны ага ддэылысцит!» – хээ ихэоит хээ стэаны сыпшуа-ма?! Убас акэзами зеггы?! Даара сгэы иалоуп: сгэы ахэхэабжы сазызырыфны, Гэдоутэ имфэпыргоз абжыуаа реизарафны слабжышо сахыкэгылаз!.. Иумхэаша анухэаша аамта хтагылоуп!..

Иссируп харт апсуаа ххазшыа: аишэа арыжэтэыкэгыламкээ хтээзом. «Уцаны афы тыхны иахза-агеишь!» – хээ саб айрыз ааганы иаасиркит, хан абыста антцаны данаалга. Сарггы афы тыхны сша-

аиуаз, схэычра аасыласын, сеирыз натцəахны са-
аоналан, саб иихəо збап хəа: «Хəы нтцəеит!» – хəа
ѣаастит. «Ѓаи, цыушьт!» – ихəеит ашырхəа дəатцкəа-
ны. – Анцəиныс абыржəы тцəыцак аасмоур сзым-
чхар калап?!» Сара саапышəырччан: «Сыхəмарит,
сыхəмар!» – хəа сеирыз аацəырызгеит. «Уажəшьта
изжəындахəазгыы сыкам!» – ихəеит уи афы шыказ
агəра анига, игəы иахəаны.

Исгəалазыршəаз: амѡа каххаа, ианыказ, шықəсык
ахь знык аарла сан лнышəынтранынза сцон, сан-
зымцозгыы убарын. Уажəы уа ага дахуп. Есуахагыы
цхыз избоит. Анцəа ихəаны мѡаки аатны изыкала-
гəышьар – рацхəа уахь сагыцоит...

Ииун 17. Иахьа Шəачантəи агуманитартə цхыраа-
ра Ткəарчалка иргеит амашьынакəа, ағба иакəыргы-
ланы, Акəанза мшышла, нас мѡадула аурысқəеи ақы-
ртқəеи акны, атанкқəа апхьеи ашьтахьи иргыланы,
Очамчыра нахыс аурысқəеи апсуааи ацны Ткəар-
чалынза. Ианаауа иааргоит цшьнызкьѡык ркынза
Ткəарчалынтəи, хəышѡык ркынза Акəантəи – зе-
гыы Шəачака. Иааргоугыы ағырак аурысқəа роуп.
Зегыы дара ртəкəа ирмышои!.. Уи ххəеит хəа, абри
агуманитартə цхырааразы аурыс жəаф миллион
ишəеит.

Ииун 18. Ааигəа зыцстазаара иалтдыз Хəы-
та Чытанаа имшынѡажəахь снарыцхьеит. Астол-
еишəа хəхьахатəоугыы, хəарас иатахузеи, зегыы зыз-
бахə рымоу аибашьра ауп. Махəыла папантцкəырк
дсымоуп, Шьаликəа Чытанаа хəа; зымшынѡажəа
хəхатəоу иашьа. Иапхьатцкəа итəаз аибашьцəа,
иара абыржəытцкəа апозициакынтə иааз Ешы-
раа рыцкəынцəа ѡыцба, сара инасырбаны, абасгыы
ѣааитит: «– Абарт аѡыцба аѡеишыцəа ирцацəо-
уп. Жəеиза танка тадырхахьеит...» «Мап, жəаѡа!» –
даадыриашеит дара. «Аа, убоума икартцахьоу, – де-
итаналагеит сыхəхəыла, – изакəытə цкəынцəоу
убоит. Арт рабацəа уаас ирыцхьазазомызт...» «Дар-
бан, уара, изымцхьазоз?» ашыр-сырхəа иѡатцкəоит

афыцъеггы. «Ирымцхъазакәа... ацара рымазамызт хәоуп исхәарц истаху... – сымахәыла абырсааткала ирыжәтә ихыцсаауа, даахәыцымыцит... «Ацараггы рыман, ауафраггы рылан!..» – инеихырхәаалоит ацкәынцәа. Рнафыстцәкәа итәоу алафхәафы инары-мицаауеит: «Ақыртуа ир хара хәаста Аслан иафызар, ибзиоуп нас, хара Ашышкамс хәафызәааит. Ашышкамс Аслан шыхырсысуа злымхә инталаны, итыфаа-тыфаауа, ахы зкыднакәара азымдыруа иа-ақәхоит...»

Хаибарччақәоит зеггы. Алахъеикәратә стол-еишәа актәи азыбжазы акәын хәа, афбатәи ахәта аеарлахәыхуа иалагеит. Арыжәтә еипш, иара апста-заара ахатаггы атәы канамтцои!..

Атцыхәтәан, фыцъа ахъаaidтәало, зеггы ишыкарцәо еипш, Владислав Арзынба иныхәафә аа-нахкылеит. Баграт Кәарцхъиа ажәа хәо дышнеиуаз, икышә даамтцасны икит. Ишкә хәанацшит зеггы. «Фышықәса-хышықәса рахь знык исоуеит абри афыза алацыкәшәа. Ижәбап хара имгакәа, зызбахә хәытцаку ауафцсы ибзоурала, абзиа шахцәипшхо!..»

«Амин Анцәа ихәааит!» – уи хнахъанхәалоит зеггы.

Ииун 19. Иахъа Адеи сареи Гәдоутатәи ацъырмыкь акны хәкан. Ашәапыргыларта уоума, убас ауаа рацәоуп. Агъырак ахәса зеггы ашәыцъангара ршәуп, запхъа фыцъа-хфык ацкәынцәа рпатреткәа арку дубап. Абас икоу ахәса тәаны ирымтиуа иарбан икоу: атыпантәи анаша инаркны Бразилиатә акахуеикәатцәа акныза зеггы. Акәа ацъармыкь ашкә аныкәара затәазымшьоз ахәса, иахъа арака акгы иацәыпхамшьо зеггы ртиуан. Урт, Адлери Шәачеи ицаны иааргоит. Рыхәкәа: анаша – хәышә маат, ахәша – фнызкь маат, ашә – зкыи быжышәы маат...

Харт аус аауам – цараггы хәуам. Хтахцәа хрыцхашъаны ихартәо ала хәауеит. Абәа ду еипш хзыкәгәыгуа Атаи Цәышба инаиркны...

Ацъырмыкь агәашә ҳахъаатытцыз, Ешыра апо-
зициақны иқоу арцыск сааникылеит: «Уара, сара
ибзианы уздыруеит. Ататын аасхәоит ҳәа сахъа-
аиз – аашә маат исзырkit. Уара, сара уатцәы сы-
ршьюуу сыздырзом. Уара, абри унахатцгыланы акы
ҳазуур улшоит, мап анакәха, станк ала саакылс-
ны убас срылагъежып, аха...»

Нестор Лакоба иааны данықаз акәын. Пцхәыск,
дзыргәақуаз здырхуада, рыцха, ишқа днеирацы дала-
ган – ашә илагылаз имуит. Нас: «Уара ианутахха зегъ
қалоит, уара зегъы унапы иаными, абаацсы?!» – ҳәа
дыхталкзазаап. Ашәхъагъы уаҳа ианизымчқа акә-
хап: «Ҳаи, снапы иану аҳа, бааины бантәалааит!» –
ихәзазаап...

Ииун 20. Иахъа Лыхнашта аизара ду ықан. Гагреи
Гәдоутеи чыдала адәыгба рыбжьартцеит. Ҷажәи
хәба нызқь иреитцамызт еизаз. Афырақәа: ац-
сышәала, урысшәала, ерман бызшәала, англаыз бы-
зшәала икыдын. Ажәлар иркыз алозунгқәа ирхәон:
«Ҳара ҳадгъыл ғатцак азәгъы иахтом!» «Ақыртұа
фашизм – уалтц Ацсны!» Владислав Арзынба – ҳара
уара ҳуцуп!»

Ахыбрақәа рықәцәқәа ирықәгылан аибашь-
цәа-хъаоцәа рхарацшыгақәеи рамвтоматқәеи кны.
Иаакәымтцзакәа ажәоан иатцагъежьюа иаххапыруан
аурыс иреактивтә ҳаирплан, уи ҳара ҳахъчон.

Сара арақа кыр ныхәақәа сырцылахъеит. Иахъатәи
аизара зынза ихазын. Зегъы рылахъ еикәын. Ашәы,
ашәы, ашәы!.. Анацъалбеит, иаарылазозеи уаа
мыжда! Иааркыағны иухәозар, аизара зызкыз абри
акәын: ақыртұа ир Ацсны иалигаанза, аурыси
ақыртұеи айқәшахатра рнапы атцармыофразы. Ажәа
бзиақәа рхәеит: ацсуа Сериожа Цәышба инаиркны,
аказакцәа рхатарнак, ашьхаруаа рхатарнак, аер-
ман жәлар рхатарнак. Ҳәарас иатахузеи, Владислав
Арзынба иқәгылара рыбақәа тхаха иазыпшыын зе-
гъы. Уи убас иагъықалеит.

Лыхнашта рыцха, узхаанқоузеи ухэараузеи!
Уара утэи иакыртэ Анцэа икатца!..

Ииун 21. Сабхэында иус рызбоит. Борис Тыжэ-
беи Рушьни Цыапуеи мнейзеит. Хэык Тыжэаа ахь-
лахэу Борис ихы ихнахуеит. Сара сзырхатцгылом
хажэла зырцхашьо, урт рфызцэа хажэла иаламы-
зтгы ицкьахон, ихэеит уи. Рушьни Цыапуа: сы-
махэ заамурак дақэшэазар, абриакара айбашьразы
икайтцахэу, иахьа ицэгьакэа сахар стахым, ихэе-
ит. Сара, уртқэа зегы сзейпшы саукаху, аха уи
жэшықэса анихытцауаз инаркны сцабаа идуп, ус ага-
нахь гылашыа сывам.

Изакаэзеи сабхэында иус?

Ткэарчал дыкоуп шықэса җажэа инареиха-
ны аресторан «Лашькьындар» акны официантс
аус зухэу Зоиа Тарцха. Уи ахьыматэеи абырлаш
матэеи мачымкэа илыман, рхэеит. Абцар азыхэан
ауаа ирымаз ртиит, ранацэеи рахэшыцэеи рлымха-
рыоқэеи рмацэаз хэыцкэеи изныкымкэан еиды-
ркылеит. Аха изызодаз? Хэык ацкэынцэа ааи-
цаажэан, Зоиа Тарцха лхы лымырхырц рызбеит.
Изусткэада дара? Едик Шамба – Ацшерон дынхон,
Ацсны айбашьра ианалага ахақэйттэразы дааит,
ишеибашьуаз иашьагы дивыршыааит. Гизо Абуаа –
Урыстэылака дыкан, Ацсны айбашьра ианалага да-
аит, аоны дахьааиз иан агацэа дыршыны дналхагы-
леит. Ерик Тыжэба – фынтэ дтаркхэеит, җажэижаба
шықэса икэыртцахэеит. Ох, гэышыа хэа абахта дтытц-
ны дааит – айбашьрагы дналагылеит, агэымшэа-
рагы аарцшуа ифынеихеит. Масик Тыжэба – Цыал-
тэуп, ашкол акны ахэыцкэа акарате дирцоит. Гари
Тыжэба – сабхэында, Мрагыларахьтэ афронт атыл
акомандир ихатыпуао, уаанза ацитрустэ совнхара
«Цыал» адиректор ихатыпуао.

Абарт, рацхэатэикэа апшьык, Зоиа Тарцха ахы
шлымырхшаз аплан аныкартца, Гари Тыжэба, аус
аеаргэгэо иалагар, акомандирцэа сара ирасхэоит
хэа реихэеит.

Масик Тыжэба уи лыфны днеины ататынкатцакэа ааихэозаарын, дылдыруан. Рацхэа уи дагыналышьтит. Ашэ анаат, егырт сабрадакэа нарэатцаны иныфналан, лани лареи ааршэаны, рхыыматэа итцегь надкыланы иаадэылганы иргеит. Инатэан, уажэшьта сара стэггы дрылахэуп, абцбар азын ахы алырхит. Хэарас иатахузеи, дарггы ибзианы рнапы алыршьит.

Заур Зарандиа – Лакэйт хэа хызчыдас измоу аибашьфы ду хэа ирыцхэазо, имахэи иахэшьеи цюуки инеины инарыкэлан, ахы рацэаны иргазаап. Имахэ дыршьит, иахэшьа аарла лыпсы тахеит. Иара убриггы абцбар азы. Ацэгьауцэа ишрышьтаз, ант Зоиа Тарцха дзырхэыз ркит: ацэгьоуракэа афбаггы – ашьраггы архэраггы катцаз абарт роуп хэа. Лакэйт авторитет имаз ихы инархэаны, итаркыз иара еибашьцэа рыкэыршаны иргылт, иахэа ынтэ-хынтэ ауаа фнатцаны идирпкон... Урт абрака иагырхэеит ауафшьратэы хэа акгы шырзымдыруа, икартаз Зоиа Тарцха абцбар азын лхы илцэыргаз шакэу...

Иван Гэымба хадас дызмаз арратэ збара иахэа ус иахэапшны иалгеит: Ерик Тыжэба – аашыкэса, Едик Шамбеи Гизо Абуааи фба-фба шыкэса рыкэыртцеит. Гари Тыжэба – цшышыкэса икэтцаны – афронт ахь... Масик Тыжэба аусзбара далахэзамызт, Ткэарчалынтэи амфа ахыккам, дахыырзаамгаз азы...

Аибашьра мыжда, ахы иафэагылоу рымацара ракэымкэа, абас зегынцэара арыцхаракэа катцо, анапы шыаартцэыракэа рыхьнагзоит...

Ииун 22. Ткэарчалынтэи ауаа хыртэаны иааргон. Акэа иахэаиз, уи агба иаздырцшыз апсуаа, уажэы итарымтцо иалагеит хагацэа. Аурыс ры икартцалакгы урт рымпытцкэкэааны итартцо иалагеит. Иааины агба ианаататэа, цхэыск уаха илзымчхакэа: «Шыышь нани, шыышь нани, Амшын Еикэа уамами...» – хэа амхацэыраа гөаккэа рашэа аацэырылгазаап. Агба иаатаз зеггы еитцакызыкызуа итцэыуан, рхэеит.

Ииун 23. Шевардназе Китаи дахънеиз, Қырттәыла айбашьра шцо атәы реихәзаап. «Шақафы ыкада шәзеибашьуа?» «Шәнызқьфык!» «Ркьатеиах птцәо иччазаап: «Шақаамта тцуази шәрабашьуеижьтәи?» «Жәамз!» «Шәанацъалбеит, мызкы сасаиртак шәзазымиааизеи?» – уаха аарзымычхазо иччон, рхәеит дара.

Иахак ахысрахәа оумаза картцеит хара хтәқәа. Ақәа рыцкьазеит. Хәқалақь ағацәа реипш халахысуа, иахзыкалазеи уаа-мыждақәа?!

Иахьа, Валери Какалиа, Кәчыр Адлеиба ицацәа аамталатәи рыфны хганы ххәы картцеит. Павел Азынба, Игор Гәыргәлиа, Кәтолаа рычкәынцәа Лашәриаки Чкадуаки, апшәма Виктор Адлеиба ухәа даараза аицәажәара бзиаза хаман. Зегь реиха сгәы иахәаз: Кәчыр Адлеиба ихшара быжьфык аишьцәа рахәшьа затцәы, алакә ақны еипш, дрываргыланы зегьы еибашьуеит. Амцабз иафызоу чкәынцәоуп абыжьфыкгы, рахәшьа – дмедехәшьоуп...

Ииун 24. Иацы Едуард Агрба Гагра дцаны Гыцба еибашьфык иус избон. Уи изхаразамыз қыртуак дишьит, ипцхәыс амш лылеигеит... Азал тәны аус збара ишафыз, ахара зыдыз ифызцәа җажәафык, бцъарла еиқәных иаафналан, уаха азәы акы ааилырмыршазақәа, абаанафы даадәылганы дрыманы ицеит.

Җажәак еихысхәаалоит. Хлөктор Антон Адлеиба абас сеихәеит зны: «Уара, абри апсуаа амилициара мыжда изалало удыруоу?» Ыы, Антон Константин-ица?» «Абцъар мыжда бзиа ирбоит, абцъар?!»

Иагьишатцәкьаны, апсуа абцъар аниута, иаакаимтцәхәа акгы ыкам...

Иахьа акультуратә Фны ақны дықәатцаны, атыхәтәантәи имфәхь днаскьаргон, чыдлан азын Грозинтәи абцъар аазгоз ахаирплан, ацырфы Иури Торгашов. Уи Ақәатәын. Апсназы деибашьуан. Ипцхәыси ипцәцәа афыцъеи иныкартцози, анацъалбеит!.. Сара уа ажәахәара сықәшәеит. Абри ахаир-

план ацакыа иаахаз акэын дызтаз Артиом Анкэаб-
гы. Дзакэытэ хатцази ухэарауази! Ахаирплан асы
илахан, итэахын аацнынза, асы анзыты – зегы
аапшит...

Ииун 25. Астамыр Апба дтэаны Владислав Арзын-
ба икабинет шихьчоз, аихабыра ртелефон абжы
геит. Атрубка аакэхны дазызырфызар: «Ацшэма уи-
цхьа!» «Уажэытцэкыа!»

Нас, урт реицэажэара ашышыхэа ишалагазгы,
иаха-иаха ишытыцуа рыбжькэа халон: «...Уара,
уакэымтцзои Акэа абомбакэа ралажыра?» «Шэе-
ибашыцэа Ацсны ианалыжэгалак сакэытцуеит!..»
«Ихаибарбап, абыржэытцэкыа адтца кастцоит Гэдо-
ута абомбакэа аларыжырацы!..» «Ускан, саргыы Қарт
абомбакэа ралажыра салагоит!..».

Ииун 26. Нхытынтэи иааз ихайхэон. Икэра рду-
ны икатцаны, жэаф шыкэса зхытцуаз чкэына хэычык
Ацсны дааны дшеибашыуаз, дтахагэышыеит. Дры-
ман уа иахьфеиз, Бақсан инхо иара ижэланткэа
зегы акыр инагоу уаазаап. Быргк ацсы дааиха-
гылан абас дцэажэеит, ихэеит: «Хара Бақсан инхо
аижэлантэкэа, егырт зегь реицш, царала-шыарала
ухэа, агэакра иакэшэаз хашыцэа ацхыраара рахтон,
аха, агэымшэакэа шхамазгы, абцбар кны азэгы
хаибашыуамызт. Иахьа, абри ачкэын хэычы хейхит
зегы...».

Зеынацхьак-аапхьакуа зхы мфеапызгоз ацсуа аба-
цэа, убас шакафы рыцкэынцэа ифырхызеи, ухэарау-
азеи, иара хара хкынгы?! Аха шыалоуп ишфырхыз,
арыцхақэа...

Москвантэи ирхэеит хгэы хзырхьшаз ажэ-
абж: апсуааи ақырткэеи реибашыра еицазырфе-
цыз, гэгэала харт дахьхархэуеит...

Уи иаанаго Ацсны абжа ақырткэа ирытаны, ацсуа
шэеышэмыртцысын хэа аума?

Ииун 27. Санхэыцха иацы Очамчырантэи даан,
иахьа ихалхэон:

...Ахысыбжыкэа гэгэаны Акэака игацыпхьаза, агыркэа реилахэаракэа аашьтыхны, еибарыфны Жэыргыткэа ицоит. Пытрак ашьтахь еитахынхэу-еит. Ацсуаа жэылоит хэа анрахалак, иапсышэа ма-цараха, икэаталеиуа уматцура иашьталоит... Иаар – харшьру, анацьалбеит, хэа еизтцаауеит...

...Ацсыуа хэычык ақалақ далаланы дышнеиуаз еихсны дыршьит. Ажэжэахэа инеихабабаны дахьа-аимырдазгы, ицьыба быста ытк аатыргеит, рыцха. Дара уи зегы идырбо, аа ацсуаа рчеицьыка хэа кы-раамта иахыччон, рхэеит.

...Ацсуа хэычкэа рыбақэа таа, ацьырмык акны афатэ иахэапшуазаарын, аха азэы ихэомызт, иры-рто иалагазаргы – ихымзгшьаны иааикэкъашаны ицон, рхэеит...

...Қартаа, телехэапшрала Владислав Арзынба дыршьит хэа рыжелар ианрылархэа, Очамчыра иа-хапаз ақыртуа ир гэыргъаны иахьхысуаз, фык дара рсолдатцэа машэырла иршьызаап...

...Алим исеихэон: Апозициаакны адырра ҳартеит шэгэышэеаныз, игэгэазоу бомбак дара рпозициа иакэхажьраны ҳакоуп, иашьуа – усгы дашьуеит, аха иаанхазгы еиланагоит хэа. Убри азын шэарт шэлымхақэа цьгэаны, шэығкэа аартны шэтээз... Аухантэарак уажэымзар-уажэы оума калараны ико-уп хэа, хлымхақэа хнацэакэа ртакны, хағкэа раҳа-ны ҳаштээз икьакъаза иаашеит, акымзаракгы кам-лазакэа...

Иахантэарак Соломон Хшыотра илашэарыца атцэуара иафын. Иахьи, уара, ари анысхэа, агра ахьуеит ихэеит апшэма. Нас днеины азынцьыр ахэда иахаиршэеит. Ала агэшэ инткьан, аҳаскьын ахьырацээз еимдо-еимдо акы аарылнахын, такэа-амта иафон... Нас акгы змыхьзоз еицш агэы алака-ны афныка иаахынхэит. Иара ахэшэ – иара иацша-ауеит. Ауафы ишьа алами, рыцха! Мап, зны-зынла алагы ауафы иатцкыс икэышуп!..

Ииун 28. Гиви Агрба рацэак зхэакэо дреиуазам, хаибашьцэа рганахьала. Аха иахьа исеихэон абцъар ихамоу хыпхьазара шамам. Амала, даеа хнызкь ркынза аибашьцэа аазтгы, даараза ишыбзиа.

Иссирын уаха Москвантэ телехэацшрала иахдырбаз «Момент истины» адырратарала Владислав Арзынба икэгылара. Уи адунеи зеггы иаирхаит Апсны зтагылоу арыцхареи аиашареи ртэы. Оумашэакэа дакэшэаны акэын, зны-зынла инаикэымчыр цэгга изымбоз акорреспондент Андреи Карулов итаккэа шыкаитцоз; Кырттэыла – Урыстэыла иалтцызар, изадларызеи Апсны Кырттэыла иалтцразы; Гитлер ара мчыла сеихауп хэа Москва дакэшаны икызтгы, аурыскэа ус итэаны ихэацшуазу; иашоуп хара ххыпхьазара мацуп, аха хара ихамоуп ахэаанхытц хэышэнызкьфык инареиханы апсуаа, ихамоуп адгылафцэа рацэафны – абри адыруазароуп Кырттэыла...

Иахаггы-иахьаггы инеипынкыланы ақэоура иафын: имырхагакэа, имырцагьакэа. Ках, шака иатахызи, анацълбеит хадгьыл ақэа! Апсатаггы кыднатцеит, аиашазын!.. Анхафы рыцха, иабцъар имхны анырхага иркызтгы, иагга каитцарын, рыцха!

Ииун 29. Иахьа ақалакь акны иааидгылоз зеггы ирхэоз акакэын: иаха Апсны ахада шака ибзианы дыкэгылаз!..

Хаибашьцэа цшыхэра иахьцаз, Кокоскьериа цкэынак ихы ахы ақэшэан, гэгэала дыхэны дааргеит, рхэеит. Хачкэынцэа, Гэымста нырцэ ага итыл акны инеины, икакэаз зеггы гэартеит, нас абыз ааргарацы иалагеит. Арациа арахэыц хыртцэан, итэаны ишыпшыз, фыцья ашэанцэа ағыды-мыдыхэа еицэажэо ианаарыдгыла, иаарыкэшаны ирkit, аха азэы дрыцэцеит, иаггыиеихсит. Нас, нак-аак еифахысрахеит. Убра дагырхэит хара хаибашьфы. Егги иркыз ашэаныуа апсраказгы дырзаамго ианалага,

ахэггы итцаланы даагатэымзи, инеигэйдтцаны иара
уа дыршыт – уаха иааимутцэҕеит, рхэеит.

Иаха, ишаалашыцаз еипш, ақалақь аҕны ачқэын-
цэа ҳалагьежьюа ихалалеит, абарт аҕаха-ахаха ала-
шарақэа ашәыркыр калазом, рхэеит. Ргәы иґоузе-
ишь, ажәыларакэа рзын ацәажәарақэа цоит. Иааны
иґоу аурыс генерал ус ихәзаап: Аҕәаа ирылаххәап
рабцар шытартцаразы, саатк ґхәарас иатаны, мап
анакәхаза ақалақьгы адгыл ишеиуахтәуа хәа. Уи
иамыршәарц залшом... аха иҕахуп даеа шәартак-
гы: ибзиоуп хәан Шевардназе адырра анирта – уи
Ельцин арахь даирсыр калоит...

...Аҕәтәи хґыла абырзен Одисеи Елчиди
ипазатцәы дихызызааны дыцсуан, дышцаґоушь,
анацәалбеит?!

Ииун 30. Иацы Қарт апарламент реилатәара ахь-
цоз, ани ашәа зґытцуа Тамаз Надареишвили да-
ақәыгылан: Гагреи Гәдоутәи ацсуаа аконцлагьерқәа
ҕатцаны ирымоуп, аґыцъарагы зқьоык-зықьоык
инареиханы итаку ақыртқәа оума рзаарцоит хәа,
иґы ацәа ахихит.

Гено Каландиа иакәзар: иаарласны аky анахмыз-
ба, Гагра ихәхьыз аґыза ҳахьуеит Аҕәа инаркны Га-
лынза хәа рылеихәеит.

Ари абцар уажәеипш иахмоуц, рхэеит. Зегы-зе-
гы, еихаразакгы тыхла, ахәаахы рдәықәтцара
иаґуп. Иахьа, ахәара злақартцаз ала, ансамбль «Аи-
ааира» сацны Калдахәара иґоу архәта ашҕа хґеит.
Ғахьнеиз, дара даара ҳаташәымтцан, аха ҳара хґеит,
рхәан, ҳақәымгылазакәа ҳааит, урт аиааира нарзе-
игышьаны. Уажәык реыргәґәазаны иґоуп, издыруа-
да...

Ииуль 1. Иаха телехәапшрала ахәычқәа рзын
адырратара бзиа еиґылкааит Римма Хашпҕа. Сыз-
лаиқәымгәыгуаз ала, уааиеигәыргъаратәы дықәгы-
леит смаґа хәычы Анри Аргәын. Диссирын Шәазина

Агрцхагы... Ақалақь аҕны иахья иааспылоз зеггы
убри атэы акэын ирхэоз...

Ешырака ацара иаеуп зеггы. Очамчыраа рыштаб
аҕны айбашьцэа рацэафын. Ус, Лакэыт Зарандиа
даахалаххын, цшьсаатк стахуп, ихэеит. Сара стэ-
ггы днахэацшит, аха сара иара рацэак... Деибашьфы
дууп хэа Борис Гэыргэлиагы ажэеинраала ихихэа-
аит, аха сара цшьцэахэак рыда самыцхьазеит, из-
банзар уи ихьз Лакэыт – аклакэыт рифмас иазипша-
аит азы. Мушьни Миқаиа, Гэдоута абжьыуаа реихара
ахьыказ, уи диманы хыхь дхалан апрезидиум аҕны
днаганы диртэеит. Сара рацэак хатыр сызиқэым, из-
банзар хымз инареиханы итцуеит, уи хадара ззиуаз
ар ааныжьны, Гэдоута дааны дтэоуижьтеи. Иаххэап
Даур Тарба ихэазтгы анапхатца саатқэа стахуп хэа,
абырсаатк снапы иаахцааны истон, уи хамтаны жэа-
ашықэса ахытцуа ишныкэызгоуггы.

Ахэаахы ицо-ицо мацара ақалақь кказа иаата-
цэит, ар ракэым дара егыртгы цьара азэ дубом.
Ицсит ақалақь, ҕымтра гэыптцшагак атаан, еихаҕэы-
зза ицшуп.

Даур Тарба иштаб ааныжьны еибашьра дымца-
разы хихэеит Валери Какалиеи сареи. Насггы уи
аабыкьа ахэшэтэырта дтытцит, дуафычмазафуп. Аха
иара имуит, имутцэҕеит...

Ақалақь схы сзаламкуа афны сахьааиз, Алим да-
аеаххит адсшэа хайхэарацы: – Абзиаразы, Аҕэа хай-
бабоит! – ихэеит, дагыцеит. Сара сматацэа хэычқэа,
Анрии Кристинеи уи изытцэахны ирымаз «Сникер-
сқэа», шимуаз мчыла иртеит.

Иа-а, Анцэа ду хазшаз, сара цстазаара ссирк сы-
мамызт, сухэоит сажэымта умырцэҕаразы!..

Ииуль 2. Асаат аказынза стэан. Иааузымычха-
ратэы ақалақь аҕымтра гэыптцэаган. Снаиан, сы-
лацэа нтаауаны, ахаирпланқэа рыбжьы саанарц-
шит. Сеааилахэаны сындэылтцит. Аҕэака хадшы-
ртахы сахьааиз, ишылашыцазггы ауаа рацэафны

еизахъан. Иаакъымтцзакъа Акъа иалахысуан хара хтэкъа. Ащынкъа абылра иахъафыз бзианы иах-бартан. Асаат хэба рахъ аусура иналагоны, хдепутат Валери Кэарчиеи сареи аштаб акны хайцны хыхъне-из, иазызырѳуаз икнытэ еилахъааит Тамшьтэи ақырткэеи Акэатэи ақырткэеи реицэажэара атэы: апсуа еибашьцэа хажэлеит, амшын ахьтэ ѳ-кэапк затцааира агаѳа иазааигэахоит, хамч рыкэхом, ацхыраара хашэт, рхэон Тамшьтэи хаѳацэа.

Харт уи хъаас икахтцеит. Асаат пшьба рзы инеираны иказ хдисантцэа зыкэтэаз абаржакъа аѳбагы рзы акоридор картцар акэын Тамшьтэи апсуа еибашьцэа. Иагхеит. Ашамтазынза хапшын. Ус, ихынхэны иааит абаржакъа наскъазгоз аглисеркъа ѳба. Урт ихархэеит дара дтас ирымаз Акъа иалахысуа Гэылрыпшьынза ацара шакэыз, уи иагышынарыгзаз. Хара хъаас икахтцеит Акъа алахысра ахъаанкылахаз. Ареспубликатэ госпиталь акынза хцеит. Уака ихархэеит ахэцэа иаха азэгы дшаарымгаз.

Икалатэкъыз: пшьышѳык аибашьцэеи, атанккэеи, аградкъа зыкэгылаз амашьынакэеи, ацъапцхани ухэа зегы зкэыз абаржа, Акъа азиаша мшынгэыла ианнеиуаз аамтазы акэзаап хара хтэкъа ашьхарахынтэ акалакъ алахысра ианалагаз, лапшхырцагас, хэарас иатахузеи, ант хаглисеркъа реипш, абаржакъа, иазгэатаз аамтазы, Тамшь агаѳакны инеит, урт рзын апсуа еибашьцэа акоридор картцахъан, зегы маншэалахеит... Хаградкъа шаакэтцыз еипш Очамчыра рхы накэкны ихысит, хайбашьцэагы нак-аак еипыланы еибашьуа рфынархеит...

Ииуль 3. Ешыра апозициакны ага ихы итанархеит пшьѳык апсуа чкэынцэа: Адлеиба, Касланзиа, Ладариа, Шьынкэба. Хѳыза Вова Касланзиа ипазатцэы. Акэтагыцэа иагэылакны ираааз дреиуан иара аб ихатагы. Уи иаб Ардушьан Касланзиа – апсуа журналист каимат, цэгъахэыцрала Бериа иматцуаркъа дагырызымхеит 1937 шыкэсазы. Уи ица Владимир

Касланзиа атцара ду итцеит, анемец бызшәа дазказаны ауниверситет акны аґар иаазон. Иахья ицазатґы Апсны ахьчара ихы акәйтцеит... Ех, шәарт азатцәкәа, азатцәкәа!..

Иахья амшын ихыланы ицеит абаржа. Уи иакәуп ацбапханы рацәаны, атанккәа, ґажәи хәґык апсуа еибашьцәа. Тамшь хачкәынцәа акоридор ахьыкартаз, излархәаз ала, Тамшь ашкол инаркны Цагьеранза, хара хтәкәа иахьырку – изхытцуеит... Иагья цәгья хзааугахьазаргьы уара амшын, унцәахәы ду Хайт сиашьапкуеит, хадгьыл хыхьркьяны, ґынґажәантә рыла ихайхау харшьырц иахьяеу гәатаны, ишәапырхапуа уцәкәырцакәа рыкәа итацсоу ххәычкәа хзухьчаразы!..

Акыраамтагьы амшын сыґецынгылан Тьркәтәылака сыпшуеит. Амхацьыркәа рыцхақәа, шәареи хареи хамч еизкызтгьы, ари аґыза ахлымзаах ааины иаахадгылазомызт. Ауаґызатцә амшгьы хәмаргас дамоуп, амыжда!..

Ииуль 4. Иаха ицаз абаржа зымызхытцкәа ихынхәит. Излархәаз ала, урт уа иназарц рацәак рыгымкәа, рґапхьяка еибашьыга гбакы аацәыртцит. Ус, агаґакны ипшыз хайбашьцәагьы рациала адырра рыртеит, шәызхымтдыкәа шәышьтахька шәхынхәы, хара макьаназын акгьы хазрыцхазам, иахзымдыруа айбашьыга гба шәхы ацәышәыхьча хәа. Ихынхәны иагьяаит, арыцхақәа!

Гәдоутатәи арратә аеропорт анапхгаґы Чиндаров, апсуа пхәызбак бзиа дибан, ажәа лнитцеит, рхәеит. Лара, иажәа ґбамтәкәа: Акәа апсуа бирак шаахаургылалак, суццоит хәа иалхәазаап.

Апсны зегьынцъара айбашьрақәа цоит. Хачкәынцәа рыцхақәа хәны иааргоит, ишьны иааргоит...

Атх ишалоу ауаа гыланы амшын, амшын апшахәа ихыкәгыланы, рыкалақь гәакья ашка ицшуеит; рылабжышкәа хаддыло, рыгәқәа тамгыло. Ирбоит Акәа абылра ишаґу. Ареспубликатә госпиталь ааигәара

уажэы азэггы днарышьтзом. Цыхъа ааста акырза адисциплина еиҕыркааит. Ана-ара ахэса рыпсқэа мацхоит, ана-ара рыхцэкэа кыдырхуеит, уажэы-уажэы вертолиотла, машынаала раагара иаҕуп ахэ-цэа, апсцэа...

Иахъа Владимир Касланзиа ица итэыуара хакан, Гагра. Ауаа рацэафын. Шьалодиа Ацъынцъал дшааиуаз анырба, хөызцэа еиханы рмашынақэа ирталеит, апсшэа иахэара хтахым хэа...

Ииуль 5. Акэа иакэыршаны аибашьра цоит. Иаха Очамчырака ицаз абаржа хынхэит идырны, аибашьыга гба аурыс бирак ахаргыланы, агаҕахь ихысуа анырба.

Ашьжымтан Очамчыраа хаштаб ашка сҕынасхеит. Акультура Фны аҕапхъа сагынрылахаит Гагрантэи аикарусқэа иааргаз ар. Урт хэышөык ыкан. Акэа кыдтэаны излауаз ала, зеггы аонутцка ионалеит. Азал ионатэан, уажэы-уашьтан ахы инаҕагылараны иказ аибашьцэа еикэышышы. Сара сыоха-ланы асцена саакэгылан, ажэеинраалақэа срыпхьо сҕаасхеит. Акы сапхьеит, өба, хца... Мап, акыраамтаггы срышьтуамызт. Ус, дара даарылтчны иҕааихеит лафхэаөык. Уи даныөеиха инаркны, уаанзаггы дшырдыруаз мөашьо, зеггы аччара иалагахьан... Абар, уи Хэаптэи арцыс – Миша Анқэаб, урт ркьате-иах птэо излаирччоз илафқэаггы:

...Махэык иабхэараакны днеизаап. Ихылца ихихыр каломызт усггы. Уи ихаршьшыны акыр-фара дшаҕыз, ихы дафо далагеит. Ихыста нацэа навтатцаны ихы апхъала ибыгшэаггы аакаитцеит. Дук мыртыкэа деитафеит хымыжда. Нас иарггы ашьтахъала ихылца инацэа навтатцаны, еитааи-быгшэа иуит. Аха ахыфара ҕкыми, изаараны өапхъа иааи иааихалеит. Амахэггы уаха ишамузоз аниба, ихылца шихаз илеихаргэҕэаны абыгра далагеит... Артқэа зеггы збоз абхэаггы уаха изымчхакэа: «Дад, ихылца ааухыхны ухы убыгырауазеи?» – ихэеит.

«Ыы, уара утэарта уанафо, уеикэа ушьхны аума уи шубыгуа?» – хэа иатеикызаап махэы кадыцгыы...

...Аены Ыырхэааи Хэапааи хеетцыхны ашьа-пылампыл хасуан. Ныхэамзи, уажеицш еибашьраз цышэшэоу?! Ихэмаруаз, хэарас иатахузеи, хеи-лыхны трусикзатэы акэын ампыл хшасуаз. Ёыц сызланагалаз сабхэараагы настха итэаны исзыц-шуазаап, сара иабаздыруеи. Ус, иззымычхазаз гэы-лак, ргэыла ёахак дысзааишьтит, хабга цитэеит Ыырхэаа хамэхэ, еикэажэ ишьеитцааит хэа. Сара ампыл сыманы сцоит – иара дыёуа дсышьтоуп: «Уар-ра, ик-коу уд-дыр-руама?» «Икои уара?» «Уар-ра уз-зуст-тоу аад-ддыр-руеит харра?» «нас уара?» «уеикэ-кэ-кэажэ, иушь-шьхац-цсааит, иушь-шьат-ца, уарра!»

Сара уи иаха сымазма, ахэмарра саёын... Егыи иёынеихан дышнеиуаз, Аду днаидгылан: «Ыь-цьым, уц-пха ае-еада дшш-аккыз уд-дыр-руаз-зааит!» – хэа наиеихэеит...

...Адэхэы апшра бзиа избоз цхэыс мыждак дыкан, лыблакэа камкамуа. Ус лхатца иааикэшэаны данцсы, зынза ахақэитра лоуит. Ахацэа лышьталаны иаауан, зыёныка дызгоз убарын, уа иаангылоз дубарын. Хэылбыгехак, хатца ёардацк дааины акыр дтэеит, дтэеит, аха данымцаза, ани апцхэыс мыжда ланхэа дизтцааит: «Акыр утахызма, нан?» «Хажэ гэа-рымлазт, сашьталаны абрахь саакэлан, ди?!» – лате-икызаап ахатца. «Уи уаха шьта иаазом, нан, иргахье-ит!» – лхэазаап анхэагы...

Аибашьцэа ччон, иччон, рыцха, рылабжышқэа хаддыло. Рпеицш-цэгэа азхэыцхагы рымамызт уажэы.

Хара хкны апсы даныкёоугы алаф рхэоит.

Аибашьра цоит ахэы харакыра Цугэыровка. Уака аға жэамз иеыргэгэо мацара иецашэыркны дтэеит. Иара убас рёыргэгэаны итэоуп Шромагы. Абарт

Переделкинока сигеит. Адырѡаены ашьжымтан машынала днеины Иарославлька хцеит. Уа акэын ашэкэы ахытхажбуазгы. Ағнызынразын амѡа баапсын. Шыжыы идэықэлаз ахэылбычеа хнеит. Цъара саапсеит имхэеит, амла сакит имхэеит. Алаф шихэоз мацара, хамѡа хара хамбазеит. Ауа уа Иарославль иказ апсуаа еизеит, аресторан ашка инеипхэеит зегы. Адырѡаены хус катцаны, урт атыжы-цэагы ргэы катцаны Москвака хгьежыт.

Едуард Ажыба ѡ-уада хэыцқэак иман усқан, аха аѡбагы кэапеишэа итэын. Икамызт арака иумбоз цсыуа шэкэык. Дырмит Гэлиа инаиркны Владимир Зантариа икынза зегы. Абарт иуада хэыцқэа ркны еизартас ирыман Москватэи апсуаа. Иахъа Апсны иаакалоз уаха ирдыруан. Едуард Ажыба Москватэи арратэ академия далгеит, квартира ғыцқэа иоуит. Сара издыруаз ихэычы Арсана (Алықса Гогэуа иажэабжъ «Аеыхэа» данацхэа ихъзитцеит!..) иакэын. Уи даеа ғыцэа аишыцэа иоуит. Иара атыц бзиақны аус иуан. Аха иамуит, ипсадгыл амца акны, иара Москва дзаанымгылеит. Апсны рацхэатэи амшқэа инадыркны, аибашыра даналагылеит. Гагра ахақэйттэраан дырхэит. Нас Апсны арратэ пшыхэра деихабны дкартцеит. Афронт ашка дымцаргы камлози, аха имуит. Ишэаны ихэатцыз командирк ир драцгыланы, артэаахэа дыхэхэаны иёынеихеит. Абра дагытахеит абри арцыс гэымшэа, апатриот иаша, Апсны атцеи лаша.

Сара агэра ганы сыкоуп, ари ажэлар ртцеи ихъз-ипша ашьтыхразы, Апсны иауалцшыоу зегы шыканатцо аиааира ду ашьтахь!..

Ииуль 8. Иахъа Кэтолтэи аибашыѡы Вова Цнариа исеихэон Едуард Ажыба дыштахаз хэа. Ишэаны ихэатцыз хкомандир днаитцахэхэан, артэаахэа ибжыы нытцаны, дахынтэааз хэа хамбазакэа, хацхэа днагылан иёынеихеит Едик Ажыба. Иахънеитэыз, аха акырза ишэартаз ахэы хагыыхэнигеит. Хара уа

хаанкыланы иара иҕынеихан, хапхьатдөкьа иҕаз атырас еилачыра ааимырттааны, харапшыгала иҕоу збоит хэа ихы анаалирхэхэоз аамтазы, агранатақэа алакнаҳаны иҕатцазаарын, адгьыл рзызо ипжэеит, иаргьы иара уа дааихнахит...

Урт рнаос ицаз рфызцэа ирыхьызгьы сархэон. Ирыкэшаны иааказ зегьы ныртдэаны, ахыхьчарта ҕартцаразы иааиҕапшит хфык ҳаибашьцэа. Нас, рав- томатқэа настха инышьтатцаны, хэызбала анышэ атыжаара иналагеит. Ус, ианыпшы, рацэак бжьам- кэа, абетонқэа шышьтаз рбеит. Урт акакала ихэаза- ны иааго, ахэы аҳаракыраҕы ртып ҕартцарц акгьы рыгымкэа, рышьтахьала шэаныуак абна даалтцны а-Дбар чкэын диеихсит, аха дкамхэзеит, деиҕаиеих- сит. Егьырт ыцаны равтоматқэа ирымтцасит, ашэа- ныуа дыршьит, иршьит уи ишьталаны иааиуаз ифы- зцэагьы...

Ахалшени Камани ҳара хтөкэа иргахьан. Иаха ир- геит СухумГЕС... Урт среигэыргьо, аха Едуард Ажьи- ба иҕахара хьаас исыманы, еиҳаракгьы уи иҕахашьа. Афны сахьааиз, Соломон Хшыөтреи уи игэыла апсуа бырги еидтэаланы аицэажэара иаҕын.

...Ауаа ҕэышқэа ыҕан, хэарас иаҕахузеи?! Аҳак дыҕазаарын, аха леишэацэгьакгьы. Уи иаҳаит итэы- лаҕны уафкэыҕак дыҕоуп хэа. Ёнак, уи иахтынрахьы дицхьаны дааигеит. Афашэхак реипш еипшыз фыцьа ахэычқэагьы ааган, иапхьа иааиргылеит. «Абарт руазэы дычкэыноуп, азэы дызҕабуп. Иеиоу- дыраар – уразкы иакит, мап анакэха – ухы хыссо- ит!» – ах иапхьа итэаз инаидитцеит. Ауафкэыҕа да- аитцагэгэеит. Ахэычқэа еиодыраашьа рымамызт. Дагьаанапшаапшит. Илапш нақэшэеит абхэа ҕала- ны ихьыдхэо иахьғаз. Ахэычқэа иманы дынкылсын, днамтцагылан махэык дааханы, абхэа ааиршэшэеит, нас ишэыҕкэшэа хэа ахэычқэа инарыдитцеит. Абраҕа иагьеилиргеит аҕэыҕа афашэхак реипш еипшыз ахэычқэа: ичкэынази изҕабзи. Ачкэын ииҕэшэоз

абхэакэа ицъыба итеитцон, азгаб лыблуга еитцыхны лкалт илалтцон...

...Иара убастэҕа уафкэыҕак дыкан, рхэеит, Апс-ны. Апсха итаххеит ҕенак уи дпишэарацы. Дааипхьан днаганы днаиртэеит. «Уара, ууафкэыҕоуп, рхэеит. Истахуп зцэа зтэым апхэыс илоуа цоу пхау сзеилукаарацы?» «Уи азын лееилыхны сапхьа дгылароуп», – ихэеит акэыҕа. Апсха игэампхазаргы, ауада иныфналаны, ахкэажэ дааилыхны дналыхэадырпшит. «Ассир збоит, – ихэеит ауафкэыҕа, – лапхьала сахьлыхэапшуа аца хэа ахэоит, аха лышьтахьала апха ахэоит, ицъашьатэуп!» Икартцахуааз, ипштэын. Иагыашатэҕканы, лыҕхэара анааи, ахкэажэ ацагы иапхагы лоуит...

Абас ихы ҕихит ауафкэыҕа...

Ииуль 9. Амра лхэыцкэа Анрии Кристинеи, угьы ари афны икоу илбоит, лара медехэшьас агоспиталь ашка дцеит. Хахоуп дмыцэоижтеи. Шромантэи ахэцэа есены раагара иафуп. Иахьа ашьыжь иааргаз: асаат хэба рзы Цугуровка иакэлараны икан хэа ихэеит, лхэеит. Ашьыбжышьтахь иагыахалафсит Цугуровка ргеит хэа. Уи ахыргэгэарта Акэа анеиразын иаазымутцэҕаз акы акэны иман ага. Уахатэи телехэапшрала адырратаракны, апсуаа ишырхэаз, Гэыма ргеит хэа ауп. Ус аумашь уи апсышэала ишахьзу? Хаҕагы ишидыгэгэало имбо дыкам: Германиатэи Англиатэи ахэынтқарцэа инадыркны, зегьы аурыс еирцэажэоит аибашьра аанкыларазы. Аконфедерация ар ркомандакатцафы Шамиль Басаев, иамузоар ахпатэи афронт аахартыр акэхоит акырткэеи хареи ххэааҕы иихэаз, зынза еиланаганы иамоуп дара.

Ицъашьатэуп, Шевардназе Қартка дымцазакэа акэкэахэа излахысуа Акэа дахьыкоу. Ус ауп адырратаракэа ишырхэо. Издыруада: «Афнутка снеир – схэыцкэа сыркуеит. Адэахьы сдэылтыр – хлақэа сыркуеит!» – хэа ирхэо ыказар?!

Есыуаха иааҕымтцзакәа изҕыз ахысрақәа ыказам уаха. Излархәо ала Цугуровканти акәын Афон ишалахысуаз. Уажәы хара хтәқәа иргазар – уи акәзар изтынчроуггы. Аха ари афыза аамтазы, ас афымтра иахаггы игәыптцәагоуп. Уи схәеит хәа, издыруада, адунеи иадыруа Афонти ахапы зтадыргылаз ашәара уажәшьта ма шытахька иаанхазар?!

Ачечен снаипер ихәон: ага ихы уеихсыр – абырсаатк дыпсуеит, ишыапы уеихсыр – ифызцәаггы еизнагоит, нас уртгы ушыуеит.

Ииуль 10. Ашьжымтан иаахалафит иаха Шрома хара хтәқәа ахы иакәитыртәит хәа. Ус, Амра агоспиталь аьинтәи дааҕаххит: ахәцәа рацәафны раагара иафуп, ишыу ыкоуп, шәысцәымшәан, сара сцеит, лхәеит. Уи излалхәаз ала, Цугуровка аибашьра гәгәа цоит. Сара уи иацы хара хтәқәа иргеит хәа акәын ишыздыруаз. Иагьиашатцәкьаны ус иказаарын. Аха изгаз акомандир: хара хадтца нахагзеит, шәыфныкақәа шәцаны, шәыпсы шәшыа анихәа, ицақәаз калеит. Уи рхы иархәаны хаҕацәа ҕапхьа еитааныркылеит. Ари акомандир, убас азиуит авертолиот – аибашьцәа зманы инеиуазгы. Уака атып зкыз хархәта ракәын, аха иара шәхьатц, ус атахуп хәа рахәаны, ҕынҕажәафык инареиханы хаибашьцәа зтаз ахаирплан аҕацәа акәиршеит. Излархәо ала, жәицшьык рыцәеит, егырт зеггы уа иштаз ирыблит. Акомандир дыкны дганы дтаркит. Уажәы ҕыц иалагатәхеит хәцкәынцәа рхы зкәыртцаз ахыргәгәарта каимат Цугуровка. Уи анрызга – Акәака рымҕа аатуп ауп.

...Ан, рыцха, фык аҕацәа ахылымаз хәафык еибашьра идәықәылтцеит, азәы даанылкылеит иамузар хатцәфаншыап ирзрым хәа. Аха лычкәынцәа азәы дантаха, иарггы дылзаанымкылакәа дцеит...

Ииуль 11. Иахьатәи амш уаргәырҕаратәи икам, иахатәи сыпхызқәа реицш. Ашьжымтан, Гәдоута аҕырмакь аҕапхьа, Арзынба ихьчаоцәа ицны машынас ицоз зеггы аанкыланы ацкәынцәа рты-

рцон. Изыкәтәаз рымхны, дара наганы автобускәа иртадыртәон. Атапанчатыхра а́кынзаггы даннеиуаз ы́кан, рхәеит. Дзыкәшәази, уафы мыжда?! Зегь иара и́каитцар акәхеит.

Ус, иаабеит Афон ицаны иааз Владимир Мқанбеи Сергеи Тыжәбеи. Урт Кәымф Ломиа, Борис Тыжәба, Кандид Тарба, сара ихархәеит забцъаркәа шы́татцаны иаауаз хаибашы́цәа аабеит хәа. Сара исзымычхаит: хымш рапхьаггы шәарт абри афыза шәхәахьан ауаа шәрылагыланы. Акы ы́казамзарггы ишпашәхәои?! Насггы, ҳацкәынцәа ус аибашьра кажьны иаауазар, дызустада изгаз: Ахалшени, Каман, СухумГЕС, Шрома?

Убас шакәуггы, иахьатәи амш ахгара акыр ис-цәыуадафуп: ихәлазом, ихәларггы имшозар акәхап. Ицъашьатәуп, убаскан иааины сыбла иаахгылоит Кәбарда ханы́каз иаабаз хтыск. Агәарабжьара ҳаб-жәаланы ҳашнеиуаз, ҳнахтыгәлеит ахәычы хәмарра. Урт иабцъарцсараха: ҳа ҳацсацәоуп – шәара шәақы-рткәоуп хәа рычешаны «аибашьра» иафын...

Ииуль 12. – Нан, сыцкәынцәа! Аамта хьанта ҳа-аины ҳаатагылеит. Аказаареи акамзаареи рхәаа ҳақәгылоуп. Ацсны зегь рыла ибзиоуп азын, нацъ-натә аахысггы аґацәа ақәлон, ҳаинылеит ааххәоны – фацхьа рґаархон. Аха ацсуаа хацәынмырха рыдгьыл иазгылон. Зқьышықәсала имырззакәа иааргеит. Ауафы игәыгырта ицсыртоуп хәа, уажәы хгәылацәа иахзыруа жәбоит. Ацънышцәа: Цатца дуи Абласар-кьеи 1937 шықәсазы, дара рхарала бжь-нызқьоык инарейханы Ацсны атцеицәа, нацәақәкыла иалыр-хуаз атцеицәа тахеит. Ох, гәышья ҳабға ааитцаххуаны, ани Абга шкәакәа ир иманы днаҳажәлан, ҳазтаир-гылаз жәбоит. Ххәыцкәа атцәфан иахацаланы ишыу-еит, ҳахәсақәа рыграқәа тдырбоит, рцәа цырґеуеит, ҳатахмадцәа атанккәа ирыцраҳәаны рыцсы рхырху-еит, иргәа́кны.

Нас, сычкэынцэа! Иахьа шэара ишэоуит хьчатэыс
Ацсны алахьынтца! Шэрызхэыц, зыблакэа таа ишэ-
зыцшу шэхэычкэа рразкы, шэрызхэыц, жэымта-
цэгьа зыккалаз шэанацэеи шэабацэеи! Шэазхэыц,
ашьа згэытцкэасо Ацсны! Азэы итэы ахаан азэы
назаза игоны зыкалом! Шэымшэан, абаацсы! Шэе-
идгыла! Шэхы ақэышэтца Ацсны, шэара шэтахаргы
– иара еикэшэырха! Сара, анык лахасабала, ақэпа-
рахь сшэыпхэоит зегьы! Адунеи исзыкэу сцазатэ
шэара дшэылагылоуп! Хашэмырпхашьан, аба-
ацсы! Ёнак ииз ёнак дыцсуеит! Шэара ишэыцуп
Напха Кыгэа ифырхатцара! Шэара ишэхамацэысу-
еит Кыахь Хацъарат ибжы тцарза! Шэымшэан, аба-
ақэа! Згэы трысны, зфызцэа кажьны ихьатцыз – Ан
лышэипхыыз изымгааит! Шэара ишэхылацшуеит
хашьхақэа рдоуха! Шэара ишэыцкэпоит хадгьыл
амч дузза! Ан лныхэапхыыз шэыгымзааит! Шэне-
ибац ацсуа рычкэынцэа! Анцэа хара дхацуп, да-
гьыхылацшуеит! Шэнеибац, с-нанраа!..

Ацсны иахыфуа игон Ан лыбжы. Ан – Леила Ни-
колаи-ипха Ачба лыбжы! Ашьхақэа иахагьы ишьа-
птцыркыакыаны, рлымхақэа кыдтаны изырфуан. Ад-
гьыл ахьаақэа ахарштэа ихэрабгьыцны иазнеиуан
Ан лаапхьара. Уаха зламкэа ихьашышьыз аибашьфы,
изгэамтазакэа инапы ахала абцъар ашка афынана-
хеит...

Ииуль 13. Иахьа ашэкэыфэцэа хаизаны Ацсны
аихабыра, хатала Владислав Арзынба ишка ашэкэы
фны ахэара кахтцеит: ацсуа шэкэыфэцэа, Ацсны
иалтцны ицаз усгьы икам, егырт – Кэымф Ломиеи,
Шота Чкадуаи, Нури Отырбеи рыкэра ахьдуу азы,
раамчыдарахаз, зегьы бцъарла хааибытаны афронт
ашка хдэыкэырцаразы.

Иахьа ашьыбжышьтахь, Ешыра апозициакны
итэоу хаибашьцэа ирхалаз ага ихайрплан СУ-25
хара хтэкэа хлантцы иларышьтит.

Қырттәыла атәылахъчара аминистр Гиa Кaркa-
рашвили, ани ацсуаа зегъы хзы абас зхәаз: сара шә-
нызкъоык ақыртқәа среигзом цшъынфөжәи жәипшъ
нызкъоык ацсуаа зегъы нсыртцәаразы... иаха ауль-
тиматум кaитцеит: уатцәуха асаат фажәи цшъба
ркынза ацсуаа рыр Шромеи Ахалшени иргыланы,
Акәа алахысра инакәымтц – мөхақы тбаала джәы-
ланы, Гәдоутеи Гагреи шыакъаны, Цсоу ахәаакынза
дышнеиуа ала...

Ииуль 14. Ашарпаз хшышьтаз дааит афонтәи
аибашъоы, сымахә иашъа Витали Аргәын. Уи мы-
зкы инеиханы Шромака дыкан. Уажәы уахъынтәи
дхынхәит. Иссируп ари аибашъоы иихәо. Алик
Смыр командирс дызмаз фышәи хынфажәижәоык
хакан, уажәы шәоык ркынза аарла хназоит. Егъырт
хфызцәа рхәит, итахеит, ицеит... Нак-аак агеи ҳареи
хааифагыланы ҳахъеибашъыз Каман агараан ауп.
Убра иагъырбеит ҳара ҳашхьамтцуаз. Амала, ика-
леит згәы трысны, забцъарқәа кажъны ицаз хфыз-
цәагъы. Дшәаны ацара дафуп агагъы. Урт харантәи
танкла ихалахысуеит, мамзар хааигәара изааизом.
Лабәаба иагъырбеит ҳара ҳшаиааиуа – дара шатцахо.
Аибашъцәа фыцқәа ҳархәта иалалар ртахуп – ҳара
ҳахъхьамтцуазы, аха ус аламала ҳарт азәгъы дха-
дахкылом. Ҳарт ҳшаиааиуа агәра ганы ҳакоуп. Акы-
затцәык ихагу аифекаара ауп.

Витали Аргәын, еибашъны Акәа ианалалоз, Ара-
ион Ҷыц акынза инеизгъы дреиуоуп... Уа дшыкак
жәашыкәса хшаа дызмоуцыз ицхәыс хшаа дло-
уит. Уи аены иара дтахеит хәа ҳаҳаит, азәгъы
иамхәазакәагъы дахтәыуеит... Иара разкы иман,
рыцха! Хьатцшъа ҳамам, ҳмаиааиргъы калом хәа
дгәакгәакуа акәын дышцәажәоз. Шәизхәыци, абы-
ржәытцәкба ахрыпра иаафьтцны иааз ауафы. Шрома
ахы ианақөитахтә, афатә-ажәтә оума ыкамзи, зыче-
зызнымкылакәа арыжәтә замхажәны ихәцәтахаз

ацкэынцэа калеит... Шака хэатэы имази, анацъалбеит, Витали Аргэын, убас ирацэан харт хазтцаарақэагы. Аха иара аамта имамызт, ҫапхъа еибашъра дцон, иҫызцэа рахь...

Уаха ҫажэи цшьба саат рзы интэоит ҳагацэа икартаз аультиматум. Уи, хэарас иатахузеи, апсуаа ирыдрымкылазеит. Икаларызеишь, анацъалбеит?! Иаабац, ихахац баша мақаррахоу, мамзар ҫапхъа ихақәлатцәкьарц ргэы итоу?! Иа-а, Анцэа ду сухэоит, зыблақэа тхаха, ирхэарызеишь, анацъалбеит, хэа иахәапшуа абарт хасабицэа хэыцқэа хзухъчарацы!..

Ари зегъы-зегъы қыртуа дгьылуп хэа ақыртқэа ирыхшаз ирылараазеит, хара хтәқэа: ус кашэымтцан – уи цсыуа ламысым хэа храазеит...

Ииуль 15. Анцэа ицъшьоуп. Даеа зныкгъы адунеи иахауа амц рхэеит ақыртқэа. Азэы ихэашъа: ипагэырхеит. Қыртуа тахмадак иазтцазаап: абри Қәтеш атом бомба алахар икаларызеишь хэа. «Хпагэырхоит, дад, хпагэырхоит!» – ихэазаап иара.

Иаха асаат ҫба рзы Апсны агәабзиарахъчара аминистр идтцала ауафы даан, Амра – мчыбжьыкаахыс иахазатцәык афын зхы ныкәызтцаз, дыргыланьы дыргеит: Цугуровка иақәлоит, ахақьымцәеи амедехәшьцәеи зегъ ртыцқэа рыкны иказароуп хэа. Иара убри иааз иагъхаихэеит: Хәацаа рычкэынцэа Шромака ишцоз, рмашъына аға иснариад наахан, жәахафык тахеит, ҫажэи жәахафык рхэит хэа. Анқәабаа, Хашыгаа рычкэынцэа...

Иахъа ашьжымтцан Ешырантәи дышьны дааргеит, Владимир Басариа иашъа – Зураб ица, Цьон Басариа. Уи ххэыцқэа атцара рыцитцон: апсуа школ далгеит, аус иуан, цхэыс дааигеит, дтаацәарахеит, ҫыцъа ацкэынцэа мақәамхәарақэа итынхеит...

Атцәгуацэа рхылпақэа ацынхәрас, астал автоматқэа ықәыртцоит. Шака ирацәахази ашәы зшәу ахәса. Ахацэа ржакьақэа аурыжыит: Апсны иашәуп ашәы.

Ииуль 16. Иахьа, Басариаа рычкэын, Кэтол, ма Акэа ацынхэрас, дганы Мгэызырхэа, ианшыцэа рыкны даажыр акэхейт. Аизарақэа рыкны шықэсык ах знык, ма ыынтэ идырцэажэоз ауафы, уажэы лас-сы-лассы ацсцэа сырхагыланы сцэажэалар акэхейт. Убас акэхейт иара иахьагы.

Шьханхытцынтэй аара иаёуп ашьхаруаа рычкэынцэа, ишзахэо афронт ашкагы ицоит. Иахьа ашьжымтан х-машынак ачеченцэа еиштаргыланы, аконфедерация аштаб акнытэ уахь иандэыкэлөз, ихэхэаны: «Акбар! Акбар!» – хэа рабцаркэа тцэантцэыка иштыхны акэын ишцоз: хымцэада иа-аирала ххынхэуейт хэа аанарго.

Ахысыбжыкэа шгац игоит, иаха-иаха иааигэангы иааёуейт. Иахьа хфы-цшыфы шыны ианаарымго ыказам. Убриакара ирацэафны икоуп ацсуа шыхақэа рытцака хара хар. Излархэо ала, урт жэанызкыфык ирейтцам.

Ииуль 17. Акэа иахчынгоу ацсуа шыхақэа рыкны аибашьрақэа цоит азын, уажэы-уажэы хачкэынцэа шыны иааргоит. Ртцэыуарагы уахьзом.

Ссируп ацстазаара шыкоу. Зыфны хэоноу акыртуа Соломон Маникизе, еибашьрас изыкаланы икоу хара ифны хэхыоноу ауп. Хара хааианза, иахьа хэлаанза ашэкэа зхаркны, зыбжыгы уафы имахауаз, уажэы уабайматэоу, рақ-рақ хэа имзырха акыртшэа тыёуейт. Ифыаки иареи адэны итэаны ашахмат иасуейт. Псызкра дцоит. Идгыл дызтатэоу ыццара амфадукэа шавсуагы, имейхсыгьзо ашэы зшэу ауаа шанугы, аарыхра кайтцейт: инаша, ипатырцъан, икартош... Иара иучасток дамкыкэа, амфадукэа рышка иаанда иаватцаны, адгыл никылейт... Ус шака?! Латцарамзатэй итцэа калейт, шыхацамзатэй ибхэа калейт, уажэы кэыркэазтэй ихэ калан – акацсара иаёуп. Анрии Кристинеи рыбақэа таа иахэацшуейт. Абри ауаф зынзатцэык иадамхаргы, ифыхны ишэфэхэа изымхэейт, ма цанапык азна ааганы

ахэычкэа иаадимырки. Жэаха Светлана Кэытцниа дыкан, оума икэхэацэаны данца, чанах кьапск азна абхэа ҕыхны иааигейт. Сымахэыла Шыаликэа Чытанаа даан, арт ирыкэнагоу анырзумулак, ухы икэтэоит ихэан, ихата абахча дынталаны, аха аҕыхра далагейт. Харт зегы хапхашыаны аонутцка хаоналеит. Уи икайтцоз збоз апшэма, ашэ дылахынхэуа дахыглаз, даакэымтцзакэа ахэара даҕын: – Иа Анцэа хрыцхашьа! Иа Анцэа хрыцхашьа!..

Дара, хара хтэкэа ахьапсацэоу азын мацара иршыеит. Хара? Абас хакоеуп азоуп, абри афыза хааны хазтагылазгы.

Ииуль 18. Важыкэа Бабиа Цыырхэа ақытан дынхоит. Дынхафы бзиеуп: иашыцэа-иахэшыцэа, ихы-ихшара – Анцэа ишихэара дыкагэышьян, ага имуит умхэозар. Еибашья иказ ичкэын еихабы, ҕажэи жэаҕа шыкэса зхыцуаз ргэыла Ачкэатуа дантаха, дкэакэаса иара диманы дааит. Уи дызбаз Важыкэа ица днаидгылан: «Абри арашэара мыжда сгэы аацнатэазейт. Уаагыланы мацк иаасымда, ухатыцан сара еибашья сцоит, санааилак уара уцап!» Аца рацэак игэампхазаргы, аб дымцар имуит. Важыкэа зыгены Шрома днеиз ауха ахы ааикэшэан, Гэдоута агоспиталь акны дахьяаргаз, дыцсит. Абыржэы убри дтэыуаны аоны хааоналеит.

Аинааларазы аурыскэеи адсуааи ани Абга шкэакэа идыргалаз аикэшахатра, мап ацэикит: «Ари снапы атцазфыр – сматцара шытастцароуп!» – хэаны.

Уи иахья Акэа даазшэа, ишыкартцац еипш, амц зегы инарылахэаны, мызкы адхья иааутаху катцахэа агенералра зитаз Адсны аихабы иматцара дамихит. Игэы баацсызаап, убама?!

Адсуаа иахзаанхо акызатэык ауп: Акэа агара!..

Ииуль 19. Иахья анышэ дартон Важыкэа Бабиа – Цыырхэатэи анхафы, ауафы гэыраз, ауафы

халал, зчеицьыка знапы иқәырғыланы изкыз, иқыара ду акгы имыхәеит умхәозар.

Хаибашьцәа рыфнутка аморфинистцәа рацәафхеит, рхәеит. Иахьтәоу ахыхьчартак рыжзом, арахь уажәы-уажәы иаарылахауа аснариадкәа цәгьала индыртәоит, рхәеит.

Еибашьфык, уаха иламкәа, дшынкахара ахәы дитцаланы дшаауаз амашьына «ацхыраара ласы» ааихьзазаап, аха иаанымгылакәа афанынанаха, иабцъар ааихицааны абарбал иарбаны деихсит, ицыцзагы иаагылеит. Днеины ашьтахьтәи ашә ааиртызар – ахәцәа ртыц акны жәыгра дук тагылан, рхәеит....

...– Микола, уан дкыдыргыланы...

– Икалеи, Николаи?

– Ақырткәа рабашьра уаала хәа соухәан, ацсуаа ракәзаапеи хзеибашьуа.

Ацсуаа мацфуп, рыкәпарагы иашоуп, хрыцхраап хәа Николаи Скворцов джъаны ақырткәа рышкә ди-газаап аукраин Микола Маибарада...

Ииуль 20. Аға итанк шааиуаз ацсуаа анеихс, итатәаз тыкькьаны ицаны, ацсуаа адырра рыртазаап: даеа зныкгы шәеихс хәа. Иагъеихсит, атанкгы пыххааса иргеит. «Уара, намыс шәымазар, уи Шромахәа иахцәыжәгаз акны афатә ду кажьуп, арыжәтәи акәа-ци хзаашәти!» – рхәазаап хагацәа. «Ишәзынахтиу-еит, харгы хча нтәеит, иахзаашәти!» – ратаркыза-ап хара хтәкәа. Имшәоз ашьхарыуа чкәынак итаны хатак азна афы ацәтыс бзиаки рзырышьтызаап. Дук мыртдыкәа аатцәак азны ачахкәагы иманы даазаап. Уажәшьта накгы-аакгы акрырфақәеит анырхәоз аамтазы ажәылара кәлеит. Абарт хчеицьыка ыфаны ишпахеихсри рхәазаап хара хтәкәа. Аха ахәа астал иахауртәар калоума, ахымца хажәырто рәаарха-заап. Хара хтәкәагы уи атак казымтдоз ауракәхыз; рыуа ршәаць зхәо ыкамкәа иаакәырхит, рхәеит.

Иахьа телехәапшра акорреспондентцәа рзы

апресс-конференция бзиатцәкьа иман Владислав Арзынба: зегьы ргәы иахәеит...

Ииуль 21. Иахьа санхәыпцха лцеи лареи Краснода-рынтә ихынхәны иааит. Уи ахьтәы медал иманы аш-кол далгеит. Гәдоутә, настгы уахьынтәи иаарышьтыз лимитлоуп дышцаз, аракатәи аиҕцәажәара замана-латцәкьа дахысны. Уа дахьнеиз: шәара Қырттәыла шәалоуп, уахь уагыца хәа иахәаны, ҕба изықәиргы-ланы ддыргьежыт.

Алақәеи ахәақәеи хашпарылахеи, анацьалбеит, хадгьыл ада уаха хара азәгы хааитахзамкәа!..

Ииуль 22. Борис Тыжәбеи сареи хакан ақыртүа ткәацәа ахьтаку. Уа хара хәпцхә инеины икан ахәа-анхьтцәи акорреспондентцәа, аратә газет «Хара хәпсадгьыл азы» аусзуҕцәа Изида Чаниапцха лашьеи лареи, агәып «Ацъар кәпшь» ахатарнакцәа. Бориси сареи мацк апшра хәкәшәеит.

Гәдоутәа ирымаз ашьтатцартә ду, ҕбаны еиха-гылоу, бахтас икатцан уажәы. Цәка ацемент ықәы-ртәан, ифышьтых-фышьтыхны, уаанза аматәақәа ахьықәыртцоз акәхап, азбжак ағәы ықәын. Егьи азыбжак айбашьра аныкала, аткәацәа рзын гәыла икәыршаны, еиҕкааны акамерақәа алырхит. Убарт рыкны еилакын уажәы аткәацәа, иша-шаны. Хазы дтакын агенерал. Абахтә зегьы иакәыршан аихатә цыркы.

Ант ифышьтыхны икәртцаз анарақәа рыкны ииан Гагра айбашьраан ирыткәаз хынҕажәи жәаҕаҕык ақыртцәа.

Иахьазы ара итакын ҕынҕежәи ҕыцъаҕык аткәацәа. Урт ргьырак Қарттәқәан, Руставтәқәан, Мцхетатәқәан. Азәы Акәатәын – Каличава Валери Парфири-ица. Хҕык – Бзыптәқәан, ицаны ақыртүа идгьыланы хара ихабашьуаз ракәын.

Акануеи абцъар кны абахтә аҕнутцка дтә-лазом, ицәыргар кәлоит. Рхәы ааганы ирызто ант а-Бзыптәқәа ахҕык роуп. Жәаҕы-жәаҕыла еила-

куп. Ишакәым цъара агъгъара аарыхгар – зегъы, абахта зегъы, аафныганы акамерақәа рыкны еиды-ртцәатцәаланы еиладыргылоит саатк-саатк, изхи-баркъыз зеипшроу еипш. Агазетқәеи, ажурналқәеи, ашәкәқәеи рыртоит, еихаразакъы ацсуаа хтәы зхәо.

Ахәаанхытцтәи асасцәа иахзааиз, – ихаихәон абахта аихабы Шотә Цьопуа, – идхарбеит урт акрахьырфоз, ирфозгъы зеипшраз. Нас, уажәшьта шәаалеи, хбахта чеицъыка агъама шәмырбакәа шәахзышьтуам ххәан, иганы шыбжъхъа рфәхтцеит. Ицъаршьеит абаандащцәагъы харгъы иахфоз акы шакәыз анырба. Щбагъы, исхәарц истаху: хаткәацәа итаку дызустзаалакъы къац хәа цъара азәы дна-рыламкъысыц, дагърылакъысуам. Хара хтәкәа Қарт итаку рчацақәа кыдыршәшәаны, изустқәоу узымды-руа ауп ишахзаарышьтуа ианеитнахапсахло. Иара уи айтныпсахларагъы иакәытцит уажәы, рыткәа-цәа ртахзам. Хара хтәкәа, адыррақәа злахамоу ала, жәащәфык такны ирымоуп, аха ихартазом. Иааизганы ирасхәеит хаткәацәа: харт айтныпсахлара хаз-хиоуп, аха шәара шәтәкәа ируам хәа. Нас, урт хәык аарылтцны, икалозар Қартка хтаацәа рышка ател хашәырс, рхәеит. Иасырсит. Амыждақәа, аибашьра иналагазар аахыс, зхабар рзымдыруаз рхәыцқәа рыбжъы анраха, ранацәа хәхәон, рыхәсақәа тәы-уан, рхәыцқәа гъатцәыгъатцәуан. Арт зыхәоз акы-затцәык акәын: абахта итаку хайфыизам, ибзианы хныкәыргоит, ахьта хакуам, амла... Қартынтәи икоуп абартгъы-абартгъы... Ацсуаа хаурышьтыр ртахуп, хара хтәкәа хартахзам... Анацәа шәееибаркны шәцаны хаихабыра шәрыдыхәхәал... Ачкәынцәа ижәбо ирашәхәала арахь еибашьрахәа уаха уафы дмааи-ратәы...

Сара сахьтәаз ссызхәыцуаз зынза ихазын: абри акәзаап хара хтәкәа рбаандащцәа зырымпко, рхәы изацклапшуа, хатырла изрызныкәо...

Борис Тыжәбеи сареи дааганы хиџәәжәеит Ақәатәи атқәа Валери Каличава. Уи Ақәа диит, аңырмакь анафыстәи ахәбатәи аптека ахафы дынхоит, иан дыкоуп, ипхәыс, фыцба ихәычқәа.

– Избан, уара, Апсны ииз, Апсны иаазаз, апсуаа урҕагыланы абцар зыштыхыз?

Абар, хәзтәара атак Валери ишыкаитцо:

– Рапхьатқәа, ақыртқәа Ақәа ианалала, зегь хгәы иаанагеит апсуаа алгеит, хара хиааит хәа. Аха аамта цацыпхьаза, урт закәыз хәычы-хәычла зегьы иахбартахо иалагеит. Рнапы назхьымсуаз фныхәа цъара акы аанымхо афынанахеит. Апсуаа рыфнқәа ианрылга, егырт амилаҭ рышқагы ииасит. Иаахад-гылеит харт агырқәагы. Стаацәа амла апсра иалагеит. Иагысызбеит хәыкатцафыс урт рыкны аусура салагарацы. Ахаан фатәык шыкасымтацызгы. Сагьалагеит. Аха ашәаныуа мыждак еихабыс дхартан, маза-аргама стаацәа рхәы шаазгози, схәыкатцашьей гәеимтакәа дыкамызт, сыцәгьа ихәан, саафынцааны сганы абцар насдырkit...

– Убри инаркны уеибашьеит?

– Ааи...

– Угәы ишцаанагои, апсуаа рахтнықалақь Ақәа рымгакәа иаагылару?

– Аамта цацыпхьаза, уи ус ишыкалоз зегьы агәра рго иалагеит. Апсуаа бцарла ибзианы рееибыртеит, насгы рыдгылафцәа рацәафхеит. Еихаразакгы апсуаа Ақәа иалахысуа ианалага, икказа иаапшит зегьы. Уимоу, ижәдырузааит, ирацәыфзаны шәара шәнеира ишазыпшугы...

– Нас, харт Ақәа хнеиуеит, уаргы иахьа-уатцәы уоурышьтуеит, абцар кны ххәычқәа зшыуаз ауафы, еицынхашьас ихәмоузеи уареи хареи?

– Сара издыруеит икастаз апсуаа ишсанармыжьуа. Апсра шысзыпшу. Исзаанхоугы акызатцәык ауп: стаацәа сыманы абналара, Апсны ааныжьны ацара...

– Иулымшазои уара абџьар умкрацы?

– Исылшон, аха...

Атџа ихы инаркны ишыапы аџынза атџытџысра далагеит, атџтын даџеоит, аха хара уи хахазом... Нас уаџа изымычџакџа акџыџыџа сабитџас илеимеитџеоит, џажџеиџџаба шыџџа зхытџуа арџыс дауаџшь...

Уажџшьта, зынза наџ атџџаџџа ахџтаку џџаланы, хџеины астал хџыџы хџахатџеоит. Дааргоит агенерал Зураб Баграт-иџа Мамулашвили, 1948 шыџџасазы Қарт ииз. Апышпыш хџа дычџо, игџалаџара бзианы, ихџа тџџашаа. Уии хџареи хџаиџџажџара саатџинеиханы имџаџысуан. Хџара хџазџаараџџа шиаџџозеиџш, иарџы арахџ хџара ихџаитон. Зураб Мамулашвили, хџарас иаџахузеи, Аџсны аџаџџа дуџџа – аибашџра аитџаџџа Ломиназеи Надареишвилии уџџа Қарт анапхџараџы акыр реиџџажџараџџа дрылахџын. Уртџ иара итџаахыртџ дџаџызџы, дџџажџо дышнеиуа, џџара иааинымџшыртџ залшомытџ... уи иџџџын жџоџ шыџџа зхытџуа, хџатырла изныџџааны џысуа тџаџџарак иамардаз, нас иџныџа дџшырышџытџ, иара ихџа хџатыр иџџџо дышрымоу уџџа даараза ламысла аџсуаа дрыхџџажџеит агенерал. Хџаџазыртџгаз хџара хџаламыс џадыџь!.. Ари аибашџра Арзынбаџы Шевардназџы ирзаанџылазом, аус злоу ахџатџи амч ауп, ихџеит уи. Агенерал ду аџџара џаитџеит: Аџсны азбаџ зџџо шџџџџак иоуратџи изыџаџџаразы.

– Ааи, даара избаџџоу азџ иоуп, амала, уахџызбаџџоу сџџалашџом! – ихџеит атџхџџџаны хџанеиџыртџуаз, раџхџа хџанеибадыруаз ишсеиџџазеиџш, даџџа зныџџы ихы ааиџыџыџит...

Ииуль 23. Аџџа акџшамыџџа иџаз аибашџратџџа змоу ахџџа зџџ ргеит, рџџеит, хџара хџџџа. Хаџа-хымш агоспиталь аџнытџа имааџыз Амра иаџџа џџаџа-хџаџа саат аџсшьаразы даарышџтын, ихџны иаарго аџџынџаџы убас рџџеоит, лџџеит. Арахџ хџара хџџџа иарбанзаалак информациаџ хџа

картазом, ус атахызар акөһап. Иацы, бжъоык шыны иааргеит, лхәеит. Ирацәафны итахахьеит Аграа, Барцыцаа, Тәанаа... Ари афыза еикарам аибашьра ду акны рацәакгы тахазам, аха қарт арыцхарақәа хмацфыми, абырсаатк иахныцшуеит.

Иахьа ацинкатә кәыбақәа рацәазаны Гагра амшын иеықәнажълеит. Урт зыбла иабаз, ауаа иреихәон: «Авертолиотқәа кәыбала иртәны, Қартқа хцеит хәа инышытыпрауан. Аха дук мыртцыкәа, рцәаарақәа ажәфан акны ианахцәызлак ашьтахь, лассы ихынхәны иаауан. Аскатәи кәыба Қарт ирыманы инеир икалоз рымдыруази, зегы амшын иаларыжъуан. Дад, амшын зеисуа аеарыцқьоит азоуп, иабалак азуур ауа икахума?!»

Ииуль 24. Ашамтазы иназлагаз ақәоура ишафыц иафуп. Ацсабарагы иласза ацсы еивнагоит. Аетцәара ахәхәахәа иқәыпсыгхәуеит. Акызатцәык, ари ақәоура зпырхагоу хара хаибашьцәа роуп: ашьхақәа ркны аибашьраан амшцәгьа уафы ипырхагоуп, рхәеит. Аценцъыр сылагыланы амфаду ахь сыцшуеит. Хачкәынцәа разкыдақәа, алабақәа рычерынцаны, ршьапқәа калкало ицоит: шакафыда ма знапқәа, зыблақәа тыху... Ашәы зшәу ахацәеи ахәсеи убриакара ирацәафуп, изныланы инеиуа амфаду зегы аиқәара ахрыжъуеит. Ауаа аибашьра иаражәит.

Адырратарақәагы излархәо ала, Акәа акәшамыкәша икоу ацсуа шьхақәа – стратегиатә цакы змоу, хара хаибашьцәа рнапафы иааргеит. Уажәшьта ақалакь рнапсыргәытцеипш ирбартоуп, аеропортгы кантроль азыруеит. Хаибашьцәа иааныркылаз ашьхақәа фәпхьа идыргъежьразы ақыртуа батальон – иаха иазыкатцаз жәылазаап, аха шәоык инареиханы рхы ақәыртцеит, ихәу хыцхьазара рымам, рхәеит.

Қарттәи апарламент акны ашәқәа рхаркны жәасаатктәи реиғыхара ашьтахь, Шевардназе идырцеит «ахатцара» аарцшны аибашьра ааникыларазы,

ақыртуа ир Апсны иалганы игаразы, иарггы итып ааныжъны дықәтцразы...

Баша имхәеит Расул Гамзатов: амилаҭ хәыцқәа афызцәа дукәа ртахуп хәа!

Ииуль 25. Ҟнак, Хәацъа Шьарадын ицҳа дкүтцәуа афны даакылсаап.

– Ибыхъзеи, бара?

– Схатца сипкеит.

– Изла?

– Лабала.

– Да исырбеи бызлеипказ илаба закараз?!

Саб, схатца ивардым адижәоит усгъы, лхәан, иреихаз лаба дук наганы инаилыркит. Аб алаба рыхха ицҳа даалысуа-даалысуа мацара, лцәа дзаанамго дкәтцаны, абасггы налеихәеит:

– Бнықәланы афныка бца, бхатцаггы убас сызиахәа: даҞазны сыцҳа длыламкысааит, мамзар ицхәыс сара дсыпкоит хәа...

Апшьыдәны, Вова Цкәуа ипазатцә дтахан, итфәыуара ҳакан. Уи иацы дааганы, Дәрыцшь Цкәуаа рыкны дганы анышә дартеит, иаб иашъа ицаггы иарггы. Уаҳа рзычхауамызт. Шықәса Ҟажәа иреихауп Вова Цкәуеи сареи ҳаибадыруеижьтеи. Ма шака бзиа дынхозеи уи Ешыра. Инхарахәа ыказамкәа абомбақәа иқәдрыцкәаит. Сара знызатцәык иадамзарггы уи ауаф дмыччакәа дцәажәо сымбацызт. Лафхәафык. Чарауафык. Уафыцшзак. Иахъа дышцагылаз, анацъалбеит!

– Аат, Вова, абаапсы, урыхәапш эпазатцәкәа тахаз Сериожа Цәышба, Зураб Малиа, Витали Амаршьан... Апстазаара иатаху агәгәа иоуп, уеыр-гәгәа, абаапсы! – снаидгылеит.

Иара ихы фышьтыхны даасәапшит, дбылхьан, илабжышқәаггы аазомызт, ажәакггы изхәомызт...

Қыртуа еибашьфык апсцәа рәқәа дыртапшуа днеиуазаарын, ирытәа кны, рыхьтәы хапыцкәа ытцхуа. Азәы ифы дынталаны ихы атцхра дшафыз, дымц-

сыццаарын: «Уанацъалбеит, сыпсаанза иааучхара-уазеи?!» – анихэа, шэақышьхэала ихы дласны, иус анагзара деитаналагеит, рхэеит.

Кавказ аконференция ар рхада Шамил Басаев иахьа дыхэны дааргеит, лхэеит Амра. Ири иареи Шрома – Акэатэи ахырхартафэи ирыкэшазаап. Зегьы хтахон Гиви Агрба иакэымзар, ихэазаап иара. Саны-рхэ, зыхэда сықэыжьны саазгазгы иара Агрба иоуп, ихэеит, лхэеит...

Ииуль 26. Ацсыуа еибашьфык ацсцэа дрылсуа дышнеиуаз, азэы ипсы штэз ибазаап. Даашьтыхны, дитчаланы ифеаихеит. Шьхатэыла шақацъара дылба-ази, шақацъара дхалази здырхуада. Ес-икаитцалак-гы диманы хархэтафэи дааит. Анс ихэеит, арс ихэеит, аха дызустадаз хэа изеилымкааит, дцэажэаратэы дыкамызт. Аха ари дшақэымтцоз аниба: «Ра гинда кацо?» – ихэазаап егы. Дақыртузаарын.

– Алик Смыр напхгара зито хара хкоманда фышэфык хэхьыказ, хынфөжэи жөохэфык хаан-хеит, – дафын Витали Аргэын, – иршыыз – ршыит, егырт шэаны ихьатцит. Знык иугаз шыафак ага иутар калома? Харт планс ихамоу Акэа тахкратэы Кылашэыр акылсра ауп. Мачк иаашэычха, абаап-сы, убас иагыкалоит!..

Ииуль 27. Иахьа иаaidгылоз зегьы гэгэала еиңы-хон. Иацы хпарламент акны айқэшахатра иала-цэажэон. Иадгылоз шыкалаз еиңш, икалеит иафа-гылозгы. Владислав Арзынба уаха ишамуаз ибазар акэхап, иаарыдрымкылар имуит. Иахэо цэгьазам ацстазаарафэи инарыгзар. Уи иахьа рнапы атцарфит ацсуаагы, ақыртуагы, аурысқаагы.

Иахьа Гэдоута мацара иржуан итахаз хэфык ацсуаа.

Ииуль 28. Иацы айқэшахатра рнапы атцарфит Шэача еиқэшэаны. Зеижэымзар – фажэахоумашь, анацъалбеит?!

Ииуль 29. Иахъа апсуа хатца бзиа Шоҭа Цабриа ипазатцә Даур ипсыжра ыҕан. Уаантәи Нури Чкадуа иҭа дахтәыуеит, уаантәи Зураб Бабиа иҭа.

Нури Чкадуа ипеихаб Лаша гәгәала данырхә ашьтахь, ишьапы хырымтәар амуит. Фымзгъы цқъа имтцыцкәа, имахәзатцә – Валери Делба, Афганистан аибашьра зегъы зыхганы иааз, ашәкәтыжьи-рта «Алашара» аҕны аус зуаз, дышьны дизааргеит. Амчыбжь аены дышьны дизааргеит Нури Чкадуа дзыкәгәыгуаз ипеитцбгъы. Ицәа иҭазозеи уафы мыжда!

Чыдлан мза хәба рзын, Аҕәа агаразы ианақәла дтахеит Зураб Бабиа. Апсыжра аены. Аарла дахьи-рыгзеит Урыстәыла атцара зтцоз уи иҭа Амиран. Апсы анышә данартә, аҭа иаб иабцъар аанкыланы еибашьра дцеит, дышкәыпцшазгъы, иаб ишьа иу-разы. Фырхатцалагъы деибашьуа пхьаҕа дцон, Кәыркәа ҭажәи жәба, асаат жәафа инадыркны, аиқәшахатра излархәоз ала, ахысра ааныркылар акәын, иагъааихсыҕыт. Ҷаибашьцәагъы, ох, гәышьа хәа иахыҭагылаз, дызгашаз ахы иқәшәеит Апсны ахь-чара зхы ақәызтцаз Зураб Бабиа, инагзаны ишьоу-ра иахьымзаз, иҭа Амиран Бабиагъы... Ҷнатак ашә акит, аха жәымтәцәгъа ззықалаз абду Чычыкәа Бабиа иоуп...

Гиви Агрба ишьапы хәны Шромантәи дааит: «Аиқәшахатра иҕанатцә сыздыруам, аха дара аақәымтцакәа ишхысыц ихысуеит. Ҷачкәынцәа зегъы урт иаарышьтуа аснариад харақәа индыртцәеит!...» – ихәеит, уи хьаа дус икатцаны.

Ииуль 30. Иахъа Цьырхәа Амиран Бабиа ипсыжра ыҕан. Атцыхәтәантәи имҭахь днаскьаго, змәта иааи-хагылаз абду, Чычыкәа Бабиа, абас ихәеит:

– Шәааи, зегъы-зегъы ҳайдгылап, абаапсы! Жәлантәқәак рымацара аибашьра иағаргыланы! Зегь ҳаидымгылакәа аиаaira зықалом. Уара, с-баба хәычы, – атцыхәтәан имәта ихы наикәикит Чычы-

кәа Бабиа, – уаб, сцишәарц иҗахызшәа, сажәымтыҗе-
ха сааныжъны дцеит. Сца итәы сыҗешатцасмырхоз
убазар акәхап уара смаҗагы, саанумыжъыр умуит.
Аха ижәдыруз, сцъым хәычқәа! Зегъы-зегъы шәцас
аҗынтәи Апсны аиааирагы збоит, егырт схәычқәа-
гы ршьапы иқәсыргылоит, шәышықәсагы ныстцу-
еит. Шәара ишахәтаз шәысзымаазеит. Апсадгыл
ахақәцарагы бзиоуп, аха ахақәитра нагзагы ар-
гатәуп. Апстазара иаҗаху, дад, агәгәа иоуп!..

Ииуль 31. Иаха Амра иҳалхәон. Агоспиталь аҗны
дааргазаап җышықәса зхытцуа псыуа хәычык, ихы
изымдыруа. Ашьтахь излаацшыз ала, ахәычы дзы-
пқаз уапс еибашьҗызаап. Уи иагъидырхәеит иара
еипш ауацқәа ус ичмазцәоу шыкоу. Урт ахәычқәа
анырыпко ргәы иахәозаап... Умпсыр иагъа ссир
уахап!..

Ипҗаны зхы ззымдыруа ахәышәтәыртаҗы иаар-
газ ахәычы, уаха даазалымтцзакәа дыпсгәышьеит.

Шәи хынҗажәаҗык Нхытц-Уапстәылантәи цхыра-
ара иахзааз ауапс еибашьцәа, мчыбжъык иазынац-
шуа иҗан, нас ар рыматәеи еиуеипшым абцъари
ирыртаз рыманы, ибналаны рыҗнықәкәа ицеит...

Амала, уи даара рхы ақәыртцеит, рхәеит, Аахытц-У-
апстәылатәи ауацқәа – аибашьцәа. Баша иаурхәа-
хуа: зпа дымпсыц уца диумыртцәыуан хәа...

Иацы апсраҗны исзымдыруз азәы иҳәон: Ацъа-
нат еипш иҗаз атәыла ссирк дақәлазаап ир рацәа
иманы агәыларатәи ахәынтқар – уи игәаг икны
иагоз зегъы-зегъы ықәхуа дышнеиуаз, абаахы-
ргәгәарта баацсза даназааигәаха, ауаҗы дырнитце-
ит иааныжъны ицаразы, мап анакәха рыуа-ршәацъ
зхәо дыҗамкәа ишықәихуа. Ар-мач рымч шымхоз
рымдырузи, зымҗа инаскьаганы игылагәышьеит.
Уи гәеитеит агагы. Ацәылашамтаз ижәыларацы
инеиуаз ага, цқъа данцшы, абаахыргәгәартаҗы аҗа-
рул дықәгыланы дшаацшуаз алашьцара иалибааит.
«Аат, уаха ишәаны рышьтахьҗа имнаскьазар, арт

уафы иимбац акы иалакоуп?!» – ихэан, ир иманы дшэаны дгьежны дцеит.

Ицбаршьейт, уажэы-уашьтан хақэырхуейт хэа ипшыз апшэмацэа. Икоу рбарацы иааизар, арбағ дук аика царцаруа абаахыргэгэарта иқэланы але-ифеира иафуп...

Адырфаенытцэкьа ари атэыла ссир еикэзырхаз арбағ азы ахьтэы бақа ақэыргылара напы адырkit, рхэейт.

– Убас цыара арбағькгы хазкамшэейтеи, харт арыцхақэа?! – игыи инытцаххит ажэабжьхэаф инафс игылаз азэы.

– Ус, дад, ауаа аныказ акэын, Анцэа хазшазгыи ихэоз ылтцун. Иахьа адунеи Афстаа иркуп?! – ихэейт фапхьа ани ажэабжьхэафы, илабашьа цшза нытцак-нытцакшаны.

«Рапхьа уи автоматда деибашьуан. Азэы дкахархэагы дырзыпшын, аха ирхэыз иабцбар уитозма, иршьуаз ихыхны деибашьуа ифынеихон. Апсы дызтэыз итаацэа ааны абцбар имхны иргон. Ус-ус, хэычы-хэычла абцбар роуа иалагеит...» – ыццэа ахьейдтэалаз азэы абас аицэажэара дафын.

Август 1. Хаибашьфы Зураб Тьжэбей сарей апсуа телехэапшра хадтэалан. Ус, ирхэейт: хара хтэқэа рнапахьы иааргахьаз Шрома ақыта фапхьа ирымпытцархаларацы ақыртқэа шжэылаз, аха акгы шырызькамтцаз: уимоу, ыынфажэи жэафык ркынза тарханы, зыпсгатэы зманы ицазгы даараза ишмачу. Хара хтэқэа азэы дтахеит, ыццэа хэуп, рхэейт, урт атыхэтэан. Абриакара агацэа ныртцэаны, хаибашьцэа азэы ида уаф дахьтамхаз хара, хэарас иатахузеи, даараза хаигэыргьейт. Ускан... Ускан харт иабаадыруаз, Зураб Тьжэба имахэ шиакэыз ани азатцэ ита-хаз. Хфык ипацэа еибашьра ианца, иаргы дрыццейт Ақсент Бганба, Лыхнытэи анхафы. Акыргы еивагыланы еибашьуан, аха ипацэа изыхьчозма аб, аха мамзаргы еилнахьада?!

Иахъа цсыжран, мыкъаа рыхъзала саргъы ажәа сымхәар амуит...

Август 2. Аикәшахатра инакәыршәаны ахысракәа ааныркылазшәа икоуп. Шака игәыпцтәагоузеи атцх ууаза, атынчра иахагъы ҳацәшәо ҳалагеит. Апоет Чичико Ыьонуа имоуп азлагарахъча изку ажәеинраалак. Атцхыбжьон рылагатә нтәан, алуқәа аибафара иафын. Ус, мѡахаракахътә иаауаз ҕуафык даамѡахытцын, азыхкырахъ азы аужьны, аеҳәафы атәыртгәы нылаиршәит. Алуқәагъы ахахә ирлагоз аанкыло, ицыцза иаангылеит. Урт анеибафоз итаҳан ицәаз азлагарахъчагъы, алуқәа анаангыла, дцәырҳаны даакәтәеит, ихәеит апоет...

Никәала Кәытцниа иабхәында, ачкәын еиҕамс Витали Гамсания Тамшь кәыркәа хца рзын дтахеит, рхәеит...

Иахъа абжьыуаа рычкәынцәа итахах рхыпцхъазара зныз абгъыц кьаад збеит Очамчыра ҳаштаб акны. Апсадгъыл зхы акәызтцаз хынѡежәи хәфык зныз абгъыц, сгәы тамгыло сыфны сахысит рацхъа, изынхаз сашъазатцә кыр ихьмашъ, анацъалбеит хәа. Уи дшанымз анызба, нас иаҳа сәаиқәкны, зегъы зустқәоу сфынаскеит... Хәґоу иибаша, қытак атцеицәа тахеит...

Август 3. Иацы Гәымста ацҳақны аипылара рыманы еицәахеит акыртқәеи ацсуааи. Ма шәара шәынхароуп Акәа, ма ҳара ҳанхароуп, рхәазаап дара. Акәа – ацсуаа ҳахтнықалақь ауп, ус анакәха, шәара шәахъааз ацара шәықәшәоит ауп, ратаркит ҳара хтәкәагъы.

Хәфык ахәса Қырттәылантәи иаазаап рхәыцқәа ргәы итцаланы. Очамчыра ианааи, иаахшәмырбар калом, рхәазаап, абраагъы-абраагъы еибашъуан хәа, акыртуа ры рнапхгара ирыдгъатцәыгъатцәыло. Ианырмуза, шәаала ишәхарбоит, рхәан, бзиа инаскьаганы, акәкәахәа инаргәыдтца-наргәыдцаны иршьит, рхәеит. Акы: иддырбоз абақахыз, ѡбагъы: ус шакафы

ыкам здырхуада?! Нахъхьи инеины ирхӕар – анацӕа рыцхӕкӕа еиланамырфӕынтуази. Гӕыграла зӕацӕа рыхынхӕра иазыпшу анацӕа рыцхӕкӕа! Дагазаргъы Ан – дануп!

Афӕырк еибашъуан – Хӕбыцъ дцӕагӕон хӕа, хӕцшӕ-ма Соломон Хшыфтра сахӕара дафуп:

...Малуафӕык дышнеиуаз ауаа-рацӕа шеишьтагылаз ибеит. «Шӕызгылоузеи уара, ара атцаа шӕфашӕы?» «Ауараш аажӕырц хӕтахуп!» Днеины уи ауараштифӕы днаидгылеит: «Шаӕа иацсоузеи, уара, ууалыр шеибгоу?» «Суалыр шеибгоу ахӕ цӕгъоуп?!» «Ускангъы?» «Зкъи хӕышӕ маат». Амалуафӕы ицъыба дынталан, уи иихӕаз апарацӕа аапхъазаны инаитан, абасгъы фӕаитит: «Доусы, амалахӕа шаӕа изыжӕуа ижӕаит! «Уиакӕхеит, алалабатӕы калеит. Азӕы имгӕа зага изымдырит, азӕы акгъы имазазеит, напышьашӕала еилалеит, аибарцсра аӕынза иназарц акы аарыгымхеит... Амалуафӕы ицатцӕкӕа ыршо дгыланы урт дрыхӕацшуан. «Уанацъалбеит, изакӕызеи иныкоутцаз, ргӕагс иумази?» – Уи ибзианы дыздыруаз азӕы днаидгылан фӕаитит: «Акоммунизм, акоммунизм хӕа акы шӕахъынхаланы ишӕкымы, убри анааилак ишыӕало гӕастар стахын!» – иатеикит уи амалуафӕы, дафӕа зныкгъы ицатцӕкӕа аахыршаны.

Август 4. Иахъа ацсуа шӕкӕыфӕцӕа хцаны Пицунда хрӕшӕон. Ашӕкӕыфӕцӕа пицундатӕи рырӕи-аратӕ Фны Д. И. Гӕлиа ихъз зху адиректор Вадим Цлиа хӕ-гектарк инеиханы ацъыкӕреи хзылеитцеит. Фӕжӕи хӕба-фӕажӕижӕаба шыцӕса фӕага зымкыцыз цъоукы-цъоукы, хӕбгӕкӕа пытцӕтцӕаны амхырта хӕатӕхеит. Анцӕа амц сумырхӕан, фӕагӕхӕа азӕгъы акгъы хамкзеит: ацъыкӕреи тцӕххӕон, иара гӕатцагара иааиуан, алахӕахзы еипш акӕын иштӕагылаз, изакӕызеи ма адгъыл хӕа, анацъалбеит, ирӕшӕо дабакоу мамзар, иеага иагъа ицагӕызаргъы цхӕхӕда иахуеит, убас идгъыл ссируп. Абри афӕыза аура хазына зтагылоу адгъыл иазаауа саб рыцхӕа ибозтгъы,

деилагон, хэарас иатахузеи. Уи данырашэоз цыра хаскын цырак атдаханы шцазалшоз, ма дара ацбыкэреишыапкэа убас еизаашаны икэиргылон, игэиргыатцэа иахыбгыейбарлацэкэуаз, хаи ухэар рнапы рхахацэа, итцегь ифейтдыхны, иныкэпрааны инейцыкэашарашэа...

Саб рыцха, уажэы санйзхэыцуа, абри ауафы акрура дашыыз цысышьоит. Ацэылашамтазы дгыланы афны драшэон, нас амхахэы аашытыхны аколхоз ах рашэара дцон, алашыцаразы уаха злоу ипсра убейт хэа дааталон дкыыцаха. Иара шыыбжэон ашэшыырафэы ипсы анишьозгыы, икэмызцэа хылца праал ду аайфырфэны иеагахэы иныкэтцаны ихы ныкэйтцон. Абас мацара иаарыхуаз анхафы цыамшын изаныртцоз, ашыкэс антэамтазы уи исханаршэалазеишь хэа дахьнейуазгыы, арахь ауал икэшэон...

Август 5. Ашыжымтан асаат быжыба рзы автобус Гэдоута иакэтэаз ашэкэыфэцэа аасаатк рзын хус хахагылахьан. Жэохэ саат рзынзагыы аус аауан. Амала, уи иаци иахьей акыр хадгашэейт. Вадим Цлиа ххэы картцаанза иахирбейт Пицундатэи арфеиара Фны Д. И. Гэлиа ихыз зху аремонт азура дшафэу ипланкэа. Арфеиаратэ Фны имоуп амашыынацэа, адгьыл, апсаатэи апстэкэей, азэырыфгыы аматц азыруейт. Уанза уи хдиректорс иамаз Гэыгышыа Багатуриа, ишитахызтэкэа кыаф алиуааит. Картаа рхатэафы фнык еипш ифнан, Москваа азэырфы фызцэас икатцо иалаирхайт, Акэаагыы ргэыкатцашыа иеакэйршэон. Иара иоуп, рхэейт, уи ихатыцуаф Ч. Агрбагыы аинфаркт акынза днаганы дызшыыз. Апсуа шэкэыфэцэа уи иматцура имахра акыр ирцэыуадафхазаргыы, ихы дакэитыртэит. Москваа дганы тыц бзиаи иртеит, рхэейт. Амала, дцаанза уи ифназ аматэа бзиацэа рацэаны идэылигейт, ахата акырцыара ипцейт. Иигаз афныматэакэа зыфноу, Гагратэи уи ифнейахыла идэылганы иаагоит рхэан хачкэынцэа, аракатэи

еихабык... шәалакысыр калом хәа ихәеит, рхәеит. Ауафы ихы иазиуа – иаға изиуам усгы.

Ариакара амхы хара иахзыкатом, бжала ма азәы иахтап хәа иаххәеит Вадим Плиа. Иара, абри адгьыл азәы иртомызт, индырхарц иртахыз здырхуада, акыр шықәсқәа азәгы дагытамаарыхцызт, шәара шәзын сықәпатдәкьан изгеит, уажәы уи атцхәаразын азәы иахтарым, абаапсы. Уатцәы шәыпсы шәшья, уатцәашьтахь хәиталагап, саргы сышшәйдгылац сеиташәйдгылоит... – иаахаимыркатар иутцәкьом Вадик Плиа.

Август 6. Ахысрақәа аанкылоуп, иналаршә-ааларшәны еиларгозаргы. Ахадарақәа Акәака ицаны аицәажәарақәа ирәуп. Рацхьаза иргыланы ар алыргоит, хәихабыра неины Акәа ртыц акны итәоит...

«...Ураа-а, уаха ххысзом, аибашьра нтцәеит!..» – хәа, дгәырғьатцәа ахахә даакәгылазаап Гәымста нырцә ахыргәғартафы итәаз қыртуа еибашьфык, иавтоматгы ырыууааза иршәны азы иалаижьзаап. Аха иара уиафгы даанымгылақәа, дыууааза дыцаны акәара длылацәлеит, уиакәхеит, уаанза ирхәхьаз аминақәа руакы литцапжәан, җахьхьынза даршәит... Али-пси рыбжьара «Ацхыраара ласы» ааит, иара – хазы, ишьяпкәа – хазы ирыманы амашьына итәлеит... Хәцсуа еибашьцәа рылабжышқәа рфьжжы Гәымста аарцә икәгыланы ирзыцшуан...

Иацы ипстазаара далтит абаҗхәтәра кәимат злаз апсуа кәашафы Акаки Малиа...

Август 7. Жәохәфыуаак ашәкәыҗәцәа ашьыжь асаат быжьба рзы Гәдоутә хәикәшәаны, Пицунда ханы арашәара хәфуп.

Август 8. Иаха ара хәцхьеит. Ашьыжь, асаат фба рзы амхы хәтәлеит. Асаат жәаҗа рзы хәгаалгеит. Вадим Плиа чеицьыкала цъеи хәаишьтып. Уи хжъа-жьо мацара мых дук хиррашәеит. Арашәара ххәахт...

Август 9. Аикәшахәтра ирыбжьартцаз еипыркьарц иәфуп ақыртқәа. Аилацәажәара ашкә инеиуам,

уажэы-уажэы атынчра еилаго, ахэаакэа рыкны ихы-
суеит, есэны итахоит хара хаибашыцаагы...

Ипжэаз абзарбзан хы атыора итнацазаап
аашышы хэгчык. Хара хаибашыцаа, цюукгы ишы-
рымуаз, инаганы нхафык иртеит уи иаазаразы. Ан-
хафгы дааразак итахымхазеит, аха мап изымкит.
Ус, уи ауафы инапы иашыцылеит. Ёнак, аибашыцаа
амла ипсуа ишка иахымфахытыз, ишёфастцо акгы
сымазам хэа иара мап рцэикит, рхэеит. Анапышы-
цыла ани аашышы хэырхэыруа афынахан, ишне-
иуаз апшэма агэаблаа итахафаны, бзиа иитцэахыз
ант ифатэқэа аацэырнагазаап, рыхоа нарыхшэаны.
Апшэма качбеи анышэ дамазар моу имамкэа, дыпс-
ны дгылан, рхэеит...

Август 10. Деибашыфы дууп рхэеит Лиосик Цы-
гэба. Абар хтыск уи изын исархэаз. Хагацэеи дарей
нак-аак ахэқэа рыкны еиёатэан. Акомандир даала-
ганы ир аган ахь иганы, имырмыцхэцэакэа, ага гёфа-
рас имкырц азын, аха ибзианы ибаратэы, бжыцъара
амцақэа еикэитцеит. Иара ир иманы иахымгэыгцоз
днарыкэшан, дара ант амцақэа ахьеикэыз, атцх
лашэха, ишхысуаз, рыуа ршэацъ зхэо азэ дыкамкэа
зегы ааниртцэеит, рхэеит. Иара еибашыцаа иарбан-
заалак кыск аармоузақэа.

Иахъа, Анатоли Возбеи сареи хақан, аинститут
ихацтаз Расим Ажыба иашъа ица Цугуровка итахаз
ипсыжрафы.

Расим Ажыба, 1959 шықэсазы аинститут ханал-
га шықэсқэак аатцаанза машэырла дтахеит. Москва
дыканы дахъааиз: «Сан, бан дбыкэыхшоуп, ибза-
азгаз ббанда?!» – хэа длаф мацараха, иааигаз аи-
лахэарақэа ааитциртлан, арадио наганы афымца
инафеикит. Ианамк, афнутцка аартны дахьынталаз –
уиакэхеит, анышэ фныргэы длаларкаца дтанархеит
афымца. Ипсит Расим иан, иаб, иашыцаа ыыца. Урт
руазэы Апшъдэны ааныжъны Мгэызырхэака диа-
сит, анхара бзиазагы каитцеит. Данцсыз апсрафгы
хақан Расим ифызцаа зегы. ыыца ацацаа итын-

хеит. Аиҳабы Ацсны ихы ақәйтдагәышьеит: мызкы апцхьа Цугуровка дтахан, иахьа дааганы дыржуан. Анатоли Возбеи сареи рахәшьаду дааины дхадтәы-уалеит: «Итабуп Расим ифызцәа макьанагьы хәхь-шәгәалашәо!» – хәа.

Август 11. Ақыртуа ири иабцъари Ацсны рал-гаразы, нанхәа жәеизанза ағхәара итаны, Шәача х-хәынтқаррак аиқәшахатра рнапы атдарфит. Иацы жәипшьынза инахеит, рхәеит, иахьа – жәафынза. Арт рыгәра хәгоу игеит.

Август 12. Иахьа Сергеи Бебиа Донецкынтәи дааит. Уи исеихәон уақа имфацигоз аус дукәа ртәы: Донецк-тәи ашахтиорцәа Ельцини Кравчуки рышкә ирфыз ашәкәы, ашәкәыфцәеи атцарауааи ООН амазаныкә-гаф Хада ишкә икартқаз аапцхьара, ашахтиорцәа Кы-рттәыла апрезидент ишкә икартқаз ахәамта – Ацс-ны аибашьра дакәымтцкәа иарбанзаалак хәхә-ра-цәак Украинантәи Руставка ишаашьтымхо ухәа убас итцегьгы. Сара акьыпцхь акны урт аапцхьарақәа акыр срыпцхьеит, Бағба хәа зегьы рацхьа знапы атцазыфуаз ишеиҕикааз агәра ганы сықан, аха исыздыруамызт иара дызустаз. Уажәы зегь ҕаҕаза иаапшит – Бағ-ба – Сергеи Бебиа иакәзаарн. Цсевдонимс уи ажәла зышьтихызгьы иашьеи иахәшьеи рзын ауп. Урт аға оккупация ззиуз атерриториакны икоуп: азәы – Очамчыра, азәы – Акәа.

Август 13. Ешыра абомбақәа злалахауаз ала, амашьынақәа иманы ифныматәақәа дәылигаразы, рынхара дназааигәахар, азәы аидамфангагақәа ады-ргыланы, ахахаирахәа, афны атарцәра дафуп. Днава-ланы иеаапцхьеикит. Егьи зегьы фныпссааны иҕаны-неиха, аригьы днаишьталаны хара-хара, ишеишьтаз, ашьха ашьапаҕы Хабфы инкылсит. Ажәжәахәа амашьынақәа тарцәны, ачарахәа изыфнеитқаз афны ашә наркны даадәылтцуаны, урт рыпцшәма даацәы-ртцны уи днеицылеит: «Анцәа уиныхәааит, сара сы-зтахыз уара уакәын, сыфныматәақәа пхастахар хәа ушәаны, иааганы исзутцәахит. Даара итабуп!..».

Архәсы ихы агарта имоуа дгылан, рхәеит.

Доусы илеи ихәеи иара еипшхоит, рхәоит, аха Со-
ломон Хшыѳтра иара мачк ахшыѳ змоу дырзааигәа-
зар, ипхәыс иаха ахагацәа дырзааигәаутәыр алшоит.
Амала, афыцьеггы хара иахзааигәоу азәы дтахар хәа
ишәаны ипсуеит: уи дарггы қьар шырзалымго рбо-
зар акәхап.

Акраатцуан ҳамахә Алим Агрба айбашьрахьтә
ихабарк ыкамижьтеи. Айбашьра ахьцоз хашьхақәа
рыкны дыкан уи уажәы. Ихәхарызеишь, анацьалбе-
ит, хәа хлымхақәа кыдын харггы. Хьаас ирыман дара
хацшәмацәаггы. Ус, җенак хмата хәычы Анри ибжы
геит: «Нанду, Алим дааит, Алим!» – хәа. Вахь хаибар-
сит зеггы. Агәашә дылагылан Алимггы, ибла ахьтоу
умбо. Хааигәыдибахәхәалеит. Ацшәма пхәысггы
хабжы лмахакәа дыкам, агәам-баа лгәытцкәкәа
дшааиуаз, Алим данылба, лхагара зынза амзаатә
ахалан, леаларҗеаларҗсуа дшааиуаз, ҳамахә ихәда
леынахалыжыт. Аха уажәтәи аҗкәынцәа, еихаразак-
ггы Алим, ани ахәынцәа лгәытцкәкәа, атакәажә
абаа, насггы ақыртуа, дигәыдихәхәало дыкахыз-
ма, наҗ дналыхеит... Лара уаха лхы аалызнымкы-
лазакәа, илхарахаз ани амзаатә даманы ишнеиуаз,
лхатца дахыцәаз днеихаххит: «Ал-лим?!» – лхәе-
ит, уи Соломон Хшыѳтра днаицәхасны. «Дыршыь-
ма?» – дакзамшәа даакәтәеит иара. Лара агәашә
ахь даахьалырҗшит. Соломон аҗенцьыр дкылҗш-
ны Алими хәреи хазхара хзымеицәажәо хашгылаз
аниба, дааи ипхәыс даалзытцкәеит: «Шәарт агырқәа
хеилагақәа! (Иара дақыртуоуп, лара дагыруоуп)
Шәарт акахцәа! (Соломон раҗхьатәи ипхәыси иа-
реи анеилыт, абра дааны абри длыкәаио, длыкәаио
мацара, уаха афныҗа дымцазакәа даагылазаап.
Банггы барггы шәкыдыргыланы... – митәеиқәатцәа
иҗытцәацәон Соломон Хшыѳтра.

Очамчыра, Араду, Цагьера, Аҗәа ухәа инхо ақы-
ртқәа рыфонқәа былны, иқәтҗны ацара иаҗуп, рхәеит.
Аус злоу ицааит, абааҗсы!

Иахьа Гэдоутә апресс-центр аҥны ахақым Константин Ануа дызбеит, ипхәыс дицны. Иахьа-уатцәы Аҕәаҕа хцоит хәа ханцшу аамтазы, иара арахь дааит. Иаанагозеи уи?

Август 14. Иахьа асаат жәеиза рзын шықәсык тцит Қырттәыла бзиахә Апсны иабашьуеижтеи.

Иахьатәи амш, апсуа жәлар илахьеикәтцаратә мышны ирылахәоуп. Хбираққәа зегьы ашәы рхьы-кәкәа, рыхқәа лашьтны икнахауп, цьабароуп... Иахьа алахьеикәтцаратә митингқәа мѡацган: Гагра, Пицунда, Гэдоутә, Афон. Гэдоутәтәи амитинг ашьтахь араионтә библиотека аҥны, уи активистцәа итахаз ирызкны агәалашәаратә еипылара ыҕан. Уахь хнапхьан ашәкәыѡѡцәа, аҕазара аусузуѡцәа, атцарауаа...

Иахьа акультуратә Ѧны аҕапхьа ажәа хәаны инаскьаагеит иаха алимонкақәа зымпытцәпжәаны апсшьарта Ѧны «Черноморец» аҥны машәырла ита-хаз ѡыцья аҕабарда чкәынцәа.

Абцъар зку ауаѡы еснагь игәиеанызароуп, афаст!..

Иахьа Гәымстә аладатәи ацҳа аминақәа атцхны ишәартадартәит, иахьтапҕеыз абырсаатк иқартцеит. Рапхьа наҕ-ааҕ аткәацәа еитнырпсахлеит. Амала, исзеилкаауам избан: ѡыцья апсуаа хартаразы фѡык ақыртқәа рыртеит?! Ақырт ткәацәа уаха хәы рымазаму, мамзар итахаз азәгьы итахзаму?!

Август 15. Амра агоспиталь аҥнытәи ашьжьымтан даан, ихәлхәон: иаха Шроматәи аминақәа зтапжәақәаз ѡыцья ааргазаап. Азәы хар имам, аха егьи Ашәлымба иѡшьапыкгьы хтцәатәхеит, лхәеит. Шықәсыктәи аибашьра гәгәа ухганы, ахысра анаанкылаха адырѡаҕены убжаны уанаанха, игәнаҳара дуззами, анацъалбеит?!

Жәаѡамзы инеипынкыланы ахы иаҕагылаз Алим Агрба, уажәы мчыбжьык аѡны атынчра данашьцыла, ахысбжьы гар хәа дшәаны дыпсуеит, рхәеит.

Иахьа асаат жәеиза рзын, Москвантәи телехәапшрала ицараны иҕаз апсуа фильм рмышьтзеит. Апсуаа телехәапшрала ихәлархәеит: хыхьтәи

аешелон а́кнытэ идуу азэы Останкино́ка дасны, ир-мышьтразы рыдитцеит х́эа. Уи дазтазгы́ы Шевард-на́зе иахатырќэа акыр иланарќэаузаарын.

Ахэылбыѓеха ирыларх́еит Арзынба и́каи́тцаз ах́эамта: уатц́эы Лыхнашта́кны и́калараны и́коу, ашьхарыуаа рконфедерация ар рынасќэагара иаз-ку агэырѓыаратэ мышных́эа а́цыхзааит, акыртќэа айќэшах́атра еилах́эаны ар ралгара мап ах́ацэы-ркуаз азы х́эа. Урт ы́ытцгас и́карто: акы: еихамф́а-ла х́техника х́аманы х́дэыќэлар – Гыртэылан Лоти Қобалиа ир и́хамырх́уеит, рх́еит, ф́багы: мшы́н-ла и́хаманы х́дэыќэлар – излааго абылтэы х́амам, рх́еит. Ахэычы х́эмарратц́эќа!..

Август 16. Ақалаќы а́кны иах́а зеѓы рылах́ы еиќэу́п. Даара иаќэгэыѓуан ари айбашыра еиц́эаж́эа-рыла изеилгозар х́эа. Аха...

Иацтэи аиц́эаж́эара́кны Сорокин изымчх́аќэа Шарашани́зе ди́фасит, рх́еит. Шоигу иах́а асаат ж́эаф́а рзынза ф́х́эарас ири́теит, рх́еит.

Аќэа зыф́нќэа былны иќэтцуа ауаа, уа иалаханы и́коу апсуаагы́ы шыны и́цо́заап. Дыршы́ит, рх́еит ап-суа ќазара акыр аматц́ азызух́ыоу аш́эах́эаф́ ду Вла-димир Маан.

Соломон Хшыф́тра исеих́эон: аурыс Европатэи аресторанќэа руакы дныф́нала́заап. Астол дах́ына-х́атэаз инаф́сынц́эќа аф́ранцыз дтэаны ашам-панф́ы шиж́эуаз и́феит. Ф́мац́эак р́кынза атц́эа инт́атэаны инеи́феи́куеит, нас асарќа аац́эырганы днаны́пшылоит. Ари знык, ари ф́ынтэ... Аурысгы́ы ашампанф́ы ааганы, ачеиатц́эа ртэны илеишь́те-ипса-леишь́теипсеит. Нас инац́эа наих́элатц́аны акы ѓеи́тан, аф́ыж́эра деи́таналагеит. Ари знык, ари ф́ынтэ... аурыс и́каи́тц́оз збаз аф́ранцыз, уа́ха изымчх́аќэа даины днаидт́эалан, ихы наиќэикит: «Ари и́коутц́о иаанаго шсоух́эара?» «Уара и́коутц́о иаанаго сах́эи, нас сара стэѓы уасх́эоит!» – их́еит аурыс. «Ф́-мац́эак аф́ы т́атэаны ианы́зж́элак, схы-сф́ы иќэлар ауаа иснырбаалоит х́эа сш́эаны асарќа

сахәәпшуеит!» – ихәеит афранцуз. «Сара чеитцәцала ианызжәлак, снацәала игәастоит: уи цәаакуа аҕынза иөеихязар – сызхара кәлеит ауп, сагыаҕәйтцуеит...» – иатеикит аурысҕы.

Август 17. Иахья Гәдоута апресс-центр аҕацхья иҕан амитинг ду. Уи Кавказтәи хашыцәеи Аладатәи Урыстәыла аҕынтәи иаази – ихадгыланы Ацсны ахьчаразы икәцоз рынаскыагара иазкын. Иссирын амилатқәа зегы рхатарнакцәа рықәгыларақәа. Акыраамта еихымсыҕуаз напеинкыарала иапылеит Владислав Арзынба икәгылара. Иркыәҕы, аха инартцауланы дцәажәеит уи. Шамиль Басаев инаиркны зцацәа тахаз анацәа рҕынза зегы рықәгыларақәа илабжышо акәын ауаа шырзызырәуаз.

Атдыхәтәан, Ацсны ахақәитразы ақәпащәа убриакара хысра тартцеит, ажәәан тцжәаны иргоз цыахшыон. Псраҕенынза исхаштуам зшыапы аибашыраҕы инзыжыыз ачечен чкәын икәашара. Шакаамтаҕы дкәашози уи изшыапыкала. Ацсуа пхәызба еилыххазакҕы амца аркзаны дицкәашеит уи.

Ицеит автобус рацәа еишьталаны, знапқәа нзыжыыз, зшыапқәа нзыжыыз, зыблақәа нзыжыыз, зөызцәа назаза иаанзыжыыз, аха Ацсны зыхьчоз ашьхарыуаа рыцкәынцәа рыманы, уатцәы ишәартыханы икалозар, хакара хацны ацәылашамтазы ара хкалоит хәа тоуба уны!..

Азбаф Едуард Агрба иахьатәи амш ахатыр азы, зхәычқәа зааиххяз Арут Минасиан иҕны Цандрыпшь хғаны, Борис Тыжәбеи сареи даара хатыр хақәитцеит. Уа ихәқәшәаз, зцацәа Гагра ахақәитразы зхы ақәызтцаз амилиция аначальник Заур Багәтелия, афызауад адиректор Давид Плией хзызхыцшаз ахтыскәа ртәы рацәаны ихархәеит. Аха сара зегь реиха сзырхәыцыз ацшәма – аерман итаацәа роуп. Ари аҕны аҕны сара рацхья ө-таацәарак ыказ цыышьеит. Вахынацшлак зегынцәарантәи ауаа цәыртцны иаауан...

Август 18. Исархәеит Шәарах Пачалиеи Алық-са Аргәыни Ақәа иршъит хәа. Ииашазар – рыцхара духеит, аиашазын. Дыршъит, рхәеит, Нырбеи Па-паскьыргы, Маршьанкгы дышыны Курченко лпарк дытджын, рхәеит.

Август 19. Рнапы зтдарфыз аикәшахатра ақыртқәа инарыгзазом. Ақәа урт рыри ртехникеи шалагылац иалагылоуп. Телехәапшрала Москвантә адәыцбақәа ирықәтцә иахдырбаз ицыгәкәаз ракәзаап. Агәа-тары инеиз акомиссиа зегы ахыкәаз ашқа инар-мышьтзеит. Шевардназе җажәи хцә рзын дцаны Ель-цин диацәажәеит Қырттәыла ахәаақәа ртыхәала: Цсоу ақыртқәа иргыларакы итахуп... Рхы зыкәтцә-ны, ххәычқәа ршьала иҗырхыз хадгыл рыцхә...

Август 20. Сабхәында итакыз Гари Тыжәба иахәа аштаб ақны ичын иацыртцеит. Ассир утахызар! Ле-итенант еихабын – капитанс дкартцеит. Даеа знык дтаркыр – дгенералхозар акәхап. Аибашьфы Анато-ли Тыжәба, иаб иашьа ицә Қарбеи Тыжәба, бжьынтәи диеихсны дишьит. Ауаатәыҗса ххара ааит уаха ака-гы.

Август 21. Ақыртуа ир Адсны алтцра ргәы итазам. Арахь Москвантә телехәапшрала ауаа ржъара иаҗуп. Җажәижәаба нызкьфык ақыртқәа хыртцә-цәагь Адсныка ырыхынхәра иазхиоуп хәа хәпсы еилахәоит...

Итахаз Қарбеи Тыжәба итәыуаразы Москвантә иааз Светлана Тыжәпцәа ихалхәон:

Москва, Валиеи Светланеи Тыжәпцәацәа, ацсахфы Рауль Ешба даанкылары, ауаа ишырбоз итәғәыбжъа-ра ибжъасуа, ихцәы рнапқәа аларцаны, аума изаар-цазаап. Иара убри афызатцәкәа изыруит Владислав Арзынба Адсны афинанскәа рминистрс икаитцәз, хәпсуа чкәынцәа рфызә ду, Рамаз Сичинавагы. Ихәыдхатцә данкны, иблуза цыржәеит Кавсазегы. Урт злахәыз аилацәажәара иалтцәа сыздыруам, аха ахәса иахьырыпкәаз акыраамтә уафы ихамыштәа икалеит.

Даара иееим ус еитцакэакэак аиѣкаара даѣуп, рхэеит, аполитика ду аренакынтэ икэтцыз Зураб Лабахэуа. «Аиѣызара адэытба» хэа еиѣкааны, милатс иѣкоу зегыы алархэны, агырак ақырткэа, хэарас иатахузеи, Ацсны далаларацы игэы итазаап.

Уажэы иаапшит: уи дызтаз ахаирплан Ткэарчалка ацараан, иацэажэаны иртэазаап, уиоуп ателекорреспондентцэа уа иштэз анырба, арт ара иабаказ хэа изцъаршьозгыы, рхэеит, уи «мчыла» изыртэаз ауаа. Нас иара мчыла Қартка дыргазшэа... Харт арыцхақэа ара: Зураб Лабахэуа ахақэитра иоуроуп хэа амитингкэа рыкатцара хэѣыхын. Иахыа иѣыцххараза исархэеит: уи иаб Акаки Лабахэуа хшара дышима-мыз, нас уи иѣыза бзиа агыруа Тарас Ригвава ица дааганы диаазазаап. Ицъашыатэуп: абнаазаразы изныкымкэа зышэкэқэа тхажьхыоу Леонид Тарас ица Ригвавеи Зураб Лабахэуеи, аѣашэхак реицш ише-ицшу, арахь аишыцэа гэакықэа ракэзаап. Нас абни Зураб Лабахэуа-Ригвава иакэызма Ацсны ашэара ду иантагыла иаргъажэѣаны иазгылоз?

Август 22. Светлана Тызжэпха ихалхэон:

...Москва ѣнэтак аѣны ацсуа хэсақэа рацэаѣны еикэшэеит. Ацсны зегыы гэытцхас ирымами, рхыакэеи иѣартцашеи ишрылацэажэоз, ацшэма пхэыс даагыаган, арыжэтэ ааганы иаакэлыргылазаап. Реицэажэарақэа рышьтахь, астал иаахагыланы фырцбанк-фырцбанк ааныркылеит. «Шэааи, зегыы хшыапы хшықэгылоу Владислав Арзынба иныхэаѣа хқып!» – лхэазаап иаха ацшэмара зэазкуа игылаз апхэысгыы. «Мап, уи иныхэара атахзам!» – лхэазаап, рнаѣшшэа зэыпхыакуа игылаз апхэыс ѣа. Илывагылаз даапышэырччазаап. Мап зкыз апхэыс лышка иаахыахэит. Уи уахадагыы дрымбацызт арт ахэса, иара уахагыы, егырт реицш, рацэак дцэажэазомызт. «Аат, хара Анцэа ду еицш хазхэапшуа Арзынба иныхэаѣа нызымкыло, бабатэида, цым, бара?!» – даатцкызаап апхыатэи. «Реырѣашыаны ара ихалагылоуп Арзынба иѣагылоу ауаа!» – дныѣнытцэааит, рхэеит, аѣбатэи.

«Абыржэйтцэ́кьа уи лтыц сара дыкэстцойт!» – лхэан, цхэ́ыс тлаш дук дцашашо астал дахьахагылаз, лфырцъан ныкэ́ыргылан, абгъаахэа лмахэаркэа аапхьартцэаны, дфей дфалыжэлазаап, лыхцэ́па-ракэа кыдылхрацы. «Аа-а, баагыл, абаапсы, баагыл!» – дыхэхэ́ейт рхэ́ейт, уажэраанза ицышэ́ырч-чо, ани зегъы ззагъуаз илыдгылаз апхэ́ызба. – Беа-анкыл, абаапсы, ари Арзынба ипхэ́ыс лоуп, Светлана Цьбергенияпхэа лоуп!» Акыраамта ишанханы игылан, рхэ́ейт, Москватэи Апсуа хэса́кэа, нас иччараха ифк-ны иааи иаарылалазаап...

...Иссируп абызшэа амчи-алшей. Ишдыру ейцш, Аахытц-Уапстэ́ыла инхо ауапсқэа, шамахамзар зегъы, ақыртшэа бзианы ирхэ́ойт. Насгъы, ицъоушья-ша, харт апсшэа аганахь инышътатцаны аурысшэа шаххэ́о ейцш, дара-дара кыртшэ́алагъы ейцэ́ажэ-ойт. Апсны айбашьра ианалага, хатэгэапхарала иааз ацхыраафцэа ирейуоуп ауапсаагъы. Ипсы заны днарзааигэахазар, аа кыртшэ́ала ейцэ́ажэо хага-цэа фыцъа еидтэ́алоуп. Аат, алақэа, арт апшыхэ́ра иааз цъоукы роуп, ихэан, акэ́кэахэа иларгэ́йдтцаны ишыт...

Абри афыза рзыцшуп зхатэы бызшэа затэамшьязакэа, тэым бызшэ́ала ицэ́ажэо ауаа...

...Гэызбей Тьжэ́ба дыткэ́аны Қартка дыргеит. Аха уи бзымыжда зф́оу азэ́ иоуп. Дасны кыртшэ́ала ирехэ́азар акэ́хап, ақыртқэа ажэ́фан иалатцаны дрыхцэ́ажэазар акэ́хап, иабатэи Апсну икоу Кырттэ́ылоуп икоу ихэ́азар акэ́хап, апсуахэа уаф ды́кам, адунеи ду иадыруа ақыртқэа роуп ихэ́азар акэ́хап. Хара ихаздыруам уи иихэ́аз, аха идыру аоуп: Акэ́а данаарга, ифызцэа Гэдоута́ка ишааргозгъы, иара уа дыбналаны афны́ка дцеит. Ускантэи аамтазы уи агэагъра дуун. Афны дахьяаиз, ашэи ишихэ́ара, цъа-ра тэа́кьагъы фнаршэ́ымкэа, икказа длыфнацшит. Илабжышқэа хаддыло, еимдо дышнеиуаз ипхэ́ыс Зоиа дналыдгылейт.

– Бы́коума, бара?

Ипхэыс ғылымтзеит.

– Быбз быхэлэшәама, бара?

Ҷапхәа ғылымтзеит.

– Икалазеи, бара?

Ишамузоз анылба, ипхэыс лҕы аартны лхатца дынталырцшит. Хапыц шыаҕагә лзытцагылазамызт. Егьи, ақыртқәа, рыфны ионаз зегьы дәылганы ианалага, «Ахьы абашәымоу?» хәа иаалысны дыркызаап. «Ахьы ҳамазагәышьям!» – анылхәа: «Хәра иаадыруеит уи ахьыкоу!» – хәа, лсаса ааихырцаны, ичацаз лыхтәы хапыцқәагьы еибгазгьы еибарганы, зегь лытцхәаны иргеит, лхәеит...

Гәызбеи нахьхьи Қарт дытқәаны дахьрымазгьы, ари афызатцәкья имбацызт. Ибз «хаамзи!..»

Август 23. Иахья дыржуан Қарбеи Тьжәба. Қарбеи дызшьыз иаб иашья ица иоуп – Анатоли Тьжәба. Уи зныкымкәа дтаркхьан, рхәеит. Ицхыраара азынгьы кыр ихы ацьыка ықәиххьан, рхәеит, Қарбеи. Нас уи инапакны иара иуахта ахьыкалаз цьашьатәуп... Даеа цьоукы ирхәоит: Анатоли Тьжәба – ашьра кәзтәз ауафы, Гагра агара далахьын, рхәеит, далахьын Шрома агарагьы. Өнык еицыфнан. Шромантәи иеипсахразы Анатоли имашьяна дақәтәаны афны дахьяаиз: ар рзыхәан ө-цәык Шәача ахахьы инкыланы исымоуп, хцаны иаагап хәа еихәан, ицан ауха ирыманы ишаауаз Гьечрыпшь ианаангыла, Қарбеи уа дзыҕацауаз цхәыск димазаарын, арт рыхә бзиацәоуп, абра инаганы инхажьып, ихәеит, рхәеит. Иааимаркын иахьейсыз, бҕартцахьы иааибакны, икеибажьны, еибәхәәеуа ианалага, Анатоли дахьитцажьыз Қарбеи инапы дацхаит, Қарбеи Толиа илымха дацханы иҕеит, рхәеит. Анатоли илымха шҕамыз аниба, ари ацсуатцасла, сара махагьарак зуны слымха ғырхызшәа икалеит, ауаа рахь сызцәырымтәуа, са сахьнеиуагьы уара уанцәыртц усшьуеит хәагьы еихәеит, рхәеит.

Уажәы Анатоли Тьжәба Шрома апозициахьынтә дахьяаиз, иаб иашья ица афны дтәаны афьжәра дшаҕыз аниба, даадәылганы дишьит, рхәеит....

Аиаша уара еилкаа!

Иахъа Москва Ельцини Шевардназеи еицыланы
Апсны алахьынтца иалацэажэоит.

Шьханыкэа дыказамкэа шьханыхэа картцон, рхэе-
ит.

Август 24. Иахъа Золотин Рабаиеи Цьамал Агр-
беи рус хазбон. Ёацхъа ахэашахь иахаагеит. Хана-
адэылтц, Анатоли Возба иусурахь сигеит. Уа ицшны
итэан Алыкъса Гогэуеи Никэала Кэытцнииеи. Апсыуа
быстак хфароуп, ихэан, Анатоли Возба, Абгархыкэ
Жужъа Ақаѳба иѳны хайгеит. Анатоли Жужъа
еихэахъазаарын: ашэкэыѳѳцэа есѳаша хайкэшэо-
ит, убаскан иагъузназгоит хэа. Егъигъы есѳаша аѳны
сышэзыпшуеит ихэазаап. Иахъа хыхъааиз азэгъы
дыказамызт. Агэылара цкэынак апсынкэа ицхан –
дыржуан, агырахь аибашьраѳы итахаз Аршаниа
зыжэлаз азэы ишыкэс картцон. Урт хашнеиз рахан,
абырсаатк еибарсны иааит. Али-пси ирылагзаны
атцыс-хшы агымкэа астал-еишэагъы аадырхиеит.
Хнатэан акака аанахкылоны, зца ишыкэс кызтоз
ачкэынцэа ицны, ххэы иатцаланы иаакылсит, да-
гъхэхэеит аѳныка хиццаразы, аха хара атамзаара
шытатцо – мап, хкит.

Жужъа Ақаѳба – ажэлар рѳапыцтэ хэамтакэа
реизгаѳ, ипхэыс Минчка, ипха Гэында, ипацэа Маз-
лоуи Мирони. Шака итаацэеикэшэоузеи! Иахьынхо
атыц ссируп. Инхара оумашэакэа еиѳкаауп, унеир –
ацара угэапхом. Хатцагъы-пхэысгъы узхара калас ры-
здыруам. Уажэеинраалакэа мыцхэы бзиа избоит хэа
салхэеит уи ипхэыс зегъы ишрахъауаз. Макъана ика-
заап, рыцха, иапхыогъы. Атзаѳы иканахан рыцкэын
Мазлоу ипхъарца акэакъ ашка аѳы рханы. Уи иаана-
го архэара калазом ауп. Икаларушь, анацъалбеит, уи
аѳшы наѳшыуа, аккахэа ашэа анакэырхэо аамта?

Иахъа Москва еикэшэон Ельцини Арзынбеи. Апс-
ны алахьынтца шпарызбоишь, анацъалбеит?!

Август 25. Ашьжымтан исахаит Никэала Кэытц-
ниа ица Дамеи иацы Акэа хаѳны дыканы дааит хэа.

Сахынтытцыз – ҳагъааиҶаҳаит иареи сареи. Ҳара ҳаквартира ашә атҷымгқәа аарханы ичапан, ихәе-ит. Сыфналарц саналага, хгәыла Вова Маршьян, из-аауртгәышьюи, апаркет затҷык ада акгы аанханы иҶазам ихәзаап. Хгәылацәа егьырт Бесик Сичинава ифны дахънеиз, ацшәма цҳәыс хынфәжәа шықәса иртысхьюу лгәылачкәын дылзымдырзоушәа, қыр-тшәала мацара диацәажәозаарын. Лца Бесик, ател дизасны абырсаатк даалгазаап, бцъарла деиқәных. Апцшәа зумхәои анихәа Дамеи: ари афыза аформа ушәны уаауеит хәа сыҶамызт, настгы иугәалашәо айбашъра аламталазы уавтоматцсараха ушааиз, ихәзаап. Ари угәы унархьыртә иҶоуп. Арт хьатцра-цы ргәы итатцҶкьамзаап, убазма?!

Соломон Хшыфтра исеиҳәон: «Ҳара Қырттәыла гәылак дҳаман, Шарашанизе хәа тауадк. Иаб ачара ду изуны цҳәыс данааига, ахымш рыҶены иматцуцәа ирыдитцеит илашәарыца ду мыскь сапынла икәабаны, ашәарыцара иаыҶкарцаразы.

Адырфәены апшәма ауаа ицрыцсса, ипҳәыс Ҷы-цгы диманы, шәарыцара ицеит. Акыраамта еим-до ишнәиуаз, илашәарыца ашәабста ытцнарҶеит. Апшәма ани хара ишьтуа дыҶахызма, инагәйдтцаны ишьит. Нас ила бзиа ихы нақәкны инадитцеит: «Ҷәыршьиа, уцаны иаага!» Ала апшәма ихәацшуа ус игылан. Иара уаҳа изымчҳакәа, иабцъар не-итихын, атцықь аахиргеит. «Каах, иныҶоутцазеи, абаацсы?» – ирцәымыҶеит ифызцәа. «Ҷәыршьиа сара схи аҶара хәтыр ақәыстцон, сыцсы исзалам-хуа бзиа ишызбозгы жәдыруеит. Аха сара знык ианысхәа иҶазымтцаз – уи цстазаара амоуроуп!» – наратеикит апшәма.

Уи Ҷыц иааигаз ипҳәыс цшза уажәы деитцағәгәа дгыланы лхатца дизыцшуан...

Август 26. Мышқәак рыфнутҶкала саҳәшьаца Батал Лакоба ИорданиаҶа атцарахьы дцараны дыҶоуп. Иара, игәы иаланы излеиҳәо ала, мызқәак рацҳьа иааигаз ипҳәыс хәычы, афны даадырбуам. Уи зегьы

сара извызбо сахэшья лоуп. Иацы акәнеи ларггы дтацаны ланхэеи лареи анеиѣаххуаз. Ианбаггыл-хашти, анаѣалбеит?!

Аикэшахатразы иалху акомиссиа иахья Акэа иахьеикэшэаз, зынза рбызшэа ааибамкыкэа, уахаггы изымеицэажэазакэа, рышьтахька ихынхэит. Ар Апсны иалтцыр – егырт хара апсуаа харшьуеит хэа ируам, рхэеит. Хус аицэахарахы ахы археит...

Август 27. Иахья халгеит Золотин Рабаиеи Ыамал Агрбеи рус. Анаѣалбеит, зака ибзиоузеи уоны уара уанапшэымоу. Азбаѣ Сергеи Ексузиан икэшаны иаакэз апсацэа – азбара иалахэыз: апрокурор Хырсон Дашелиа, адукат Заур Гобечиа, жэлара латэаѣцэа Анатоли Возба, сара – хаехаргэгэеит урт гэгэала иахьхархэразы, аха иара иуамызт, иуамызт аерманы. Золотин Рабаиа жэашыкэса икэыртцеит – аб дызшыыз, апца амш лылазгаз; Ыамал Агрба – доурышьтит...

Аоны сахьяаиз Борис Тыжэба дтэан, сыгггы бжыхит: уатцэы Акэа астадион акны хагацэа ашьапылампыласра еиѣыркааит, ихэеит. Хакалакь шшэартам, иртахуггы шаларыгзо жэлари иддырбо-зар акэхап. Аха уи зфо иакэзам Арзынбаггы. Зеггы иара хихэапшуеит уггы. Уаѣы мыжда, алазарахэа илоузеи ухэарауазеи!..

Август 28. Сабхэында иацы аурыскэа дрыцны Очамчыра дцаны дааит. Асаат жэаф рзы Акэа халсуан, Атынчра апроспект ханыланы, ихэеит. Кыоу-шэоук ракэымзар уаѣ далазам, аѣынкэа рацэаны ахтыпкэа рнуп, аха еибгоуп, ихэеит. Ишыкац икоу Гэылрыпшыаа роуп. Кэыдры уаныр нахыс еибгоу ѣынггы убом, акатран пжэаны ахэира ахытцэеит. Ана-ара амѣа апны апсцэа рыбаѣкэаггы кажьуп, ихэеит. Азэи-ѣыцьеи иуцыло урызтцаар – арт аче-ченцэеи апсуааи рыпсыбаѣкэа роуп рхэозаап, зыз-бахэ рымоу рыпсцэа ус ишаанырмыжьюа шырдыруггы. Очамчыра акалакь акны накынтэи иааз рггы-рак ыкэтхьеит, атыпэнтэикэа роуп ихылда-зылдаха

иалаханы икоу, ихэеит. Амилиция рыкны дахы-
ныоналаз ынфежэи жэафаык итахаз рпатретқәа
кыдын, ихэеит, уи амилиция аүсзүөцәа рымацара.

Пақәашь ақыртүа пхәыс аңсышәала амыткәма
лхәон, рхәеит: «Шәымшақә схы саасааит, ақыртқәа,
Қартынтәи шәааны ххәыцқәа шыны, ихамтцапсаны
шәышпацеи?!» – хәа.

Август 29. Иахьа Қарбеи Тьжәба игәалашәара
иазкыз астал еиқәатцәа хәхатәан.

Август 30. Руфет Бытәба ихәихәон: «Агазет
«Аңсны Капшь» адакьақәа рыкны Михаил Бгажәба
иоымта «Гәарапаа рписар» акьыпхьра ханалагаз
акәын. Ус есены дааны ссирк-ссирк хзеитеихәон.
«Хара хқытан, хатцак ипхәыс адәахы дыпшуа да-
лагеит, – еитеихәон Михаил Төмыр-ипа, – анс ихәе-
ит, арс ихәеит, аха иамугәышьеит. Нас иеааибытан
иабхәа икны дцеит. Упха дааганы улылабжьа, дызфү
данакәымтц, ларгы дысшьуеит – саргы сөысшьуе-
ит, ихәеит амахә. Икоу уасхәап, баба? «Ыы?» «Даеа
пытрак иааучхароуп. Уи лангы ус акәын дшыказ,
аха данажә дакәытцит», – ихәеит абхәа папантцкәы-
ргы...»

Соломон Хшыөтра ихәихәон: «Хара хкны аури-
акәак нхон. Ёнак, еимаркыз здырхуада, аби пей
еисит. Уаха ззымычхаз аб, атдыхәтәан абас ґааитит:
уара мыщхәы кыдынтәала, акоммунистцәа роу-
ма узеисауа. Акоммунистцәа, цым, Батым ахамса
аужьны Сахалин аңсыз ркуеит...».

«...Еихамфахьчафыс аусура далагеит хара хкны
хатцак, – дафын Соломон Хшыөтра, – амза анаантцәа
аулафахәыхәа дахьнеиз: ари астрах, ари аналог, ари
аоблигация, ари апрофсоиуз, ари са смаблажения
хәо, атдыхәтәан ґажәи жәаба маат ааганы иааидыр-
кит, егы зегы ааимхны. Ных, ари аоныка иназгар,
стаацәа абз садыргоит, ихәан, крыфартак дныона-
лан, ґажәа маат рыхә арыжәтә ыжәны, ишьапқәа
ак ахатцкы ак цо дшааиуаз, Сталин инапы еитыхны
абака ахьгылаз даавалеит. Аихамфахьча, уаргы сара

исзыруаз узырума, рыцха, ихэан, ицъыба дынталаны, ани ижэамаатк аатыганы инаганы Сталин инапейтцых инаиницъгэалейт...

Убринахыс, хаихамѳахъча уаха азэгъы дааимбазейт, рхэейт, рыцха!...»

Аибашъѳы Гена Амчба ихаихэон: Акэа аибашъра ианалага, уи итаацэа иманы дыбналарц иакэикит, аха амѳакэа зегъ кын акнытэ ипцхацэа хэычкэа ихэда икэыртэаны, ипцхэыс лнапы кны Басла италаны зыгэтала ишлеиуаз, ахыкэ акнытэ иреихсуа ианалага – ихынхэит. Борис Какэыбаа ицхыраарала, Маиак, Лаврик Зыхэба иѳны дагъааит. Ирфоз ыказамызт акнытэ, апшэма пцхэыс Гена дихэан, чашылаагара дахъцаз, дшэапырхапуа дышнеиуаз, Ренат Қарчаа диқэшэан, ахақъым дгъычны дгатэуп, уаалароуп хэа еихэейт. Иахъцаз, ахақъым дыказамызт акнытэ, ианхэа дгъычны дрыман иааит. Аѳны дахъааиз хагацэа, Лаврик Зыхэба атзы дкыдыргылананы, иаха итцауланы иалазтцэ хэа ахэызбақэа ыршгэны итэарта иаадырхон. Гена ипцхэыс лхэычкэа лыманы дыбналейт. Ишлыкэшоз анылба, ахэакэа зтаз авагон итэлейт адэыгба станицаѳы иахъаакылшэаз. Гал иагъылбааит ази атцей иркны. Гена урт Гэдоутака ицейт хэа уа аимдара даѳын. Ѵымз рышьтахъ рхабар иахаит, Гал араион цъара икоуп хэа. Гэырымшь дахънеиз, ихэычкэа апсшэа рхэар калозма, рангъы даргъы аччахэа агыршэа хэо инеицылазаап...

Август 31. Сабхэында, Гари Тъжэба, иаб иашъа имаѳа Ерик Тъжэба иарей ишеибарпсра еидтэалоп, рхэан, Борис Тъжэбей сарей бжъаказара хцейт. Урт абахѳа иантакыз еицэынхомызт, уажэы рхы ианақейтха, хааибамшьыр калом, рхэейт. Ирзымшо закэу здырхуада. Мчыбжъык апхъа аишыцэа Тъжэаа рпацэа еибашъит, даеа мызкакара иаашэычха абапсы, нас шэара шэеибашъып, макъана ауаа ирхамыштзак рапхъатэи ахтыс хэа даара храбжъейт...

Иахъа ашэкэыѳѳцэа хаизаракны, лассы Акэа хэзнеиуазар хэа аусура апланқэа кххцон...

Уатцэы Аќааќа ицоит, рхэеит: агазет «Республика Абхазия» аусзуоцэа. Уа итытцэа «Демократическая Абхазия» аанкыланы, дара атытцра иалагоит, рхэеит. Акыр ирцэыуадаошашт. Хтелехэацшра ахэтакгы цаны, уакатэи аанкыланы, аусура иалагоит, рхэеит. Иуадаохоит, иуадао!.. Аќаа аќалаќ администрация ахада Нодар Хашба иусуцэа иманы дцоит, рхэеит. Уа иахагылоу акыртуа бираќ аххэаны, хара хтэы хэныганы иахаргылатэуп. Акырза иуадаохоит, хэарас иатахузеи! Шыакатэара ќамлондаз?!

Гыртэылан еилаоынтра ду цоит. Лоќи Қобалиа ир иаха-иаха аќалаќыкэа рнапахы раагара иаеуп. Звиад Гамсахэырдиа уаанзатэи идепутатцэа Жэыргыит асессия моапыргон иахы. Урт Гыртэыла автономия ќартцарц иаеуп, рхэеит. Шевардназе Қарт дхагахарц акгы игым, рхэеит. Аќыи ишыа Анцэа иуеит, рхэеит. Ирхэоит – иагыа рхэоит, рхэеит...

Сентябр 1. Иацы абжыуаа рќынтэ дааит сашыа Слава Бебиа. Ицынцэа укыр – ицсы ихшэаратэы. Рацхыаза иргыланы уи исзеитеихэеит хашыа Котик итахашыаз. Хаб иќатцамта хэцсуа кэаскыа хэычы, аснариадкэа пшыба аахазаап. Ажэќаа иреицэоу ажэгэара иазынхоит хэа, оыцыа хэхэшыцэа чымазцэа иаархаанхеит хэоны.

Сашыа исеихэон Тамшы, Лабра, Кындыг, Тоумышь ухэа реибашыраќаа ртэы. Хэчкэынцэа атцарауаагы Аќэантэи инеины азэырфы рыонокэа рыќны ишыќазгы, азэгы ари аибашыраќны ихы изаамырцшит, ихэеит, азэызатцэык Борис Гэыргэлиа иоуп згэы меитцажэќаа зегынцэара иныќэоз, зегы ашэќэы ианызтцоз, ажэеинраалаќаа рхызхэауаз. Сажэеинраала «Абжыуаа рычкэынцэа» зныз агазет аниоу, Лабра аибашыцэа еизганы дырзапхыазаап. Убри инаркны уи иќэгылараќаа зегы абри ажэеинраала ацхэарала ахы икуан, ихэеит.

Ассирќаа ихэоит сашыа Славик, аха хтыс затцэык сазаатгылоит. Аныуаа рхэы аибашыра анымоацысуаз, Тоумышь ацха иатцандырцэеит хэацэа рацэао-

ны. Ус, еилажъыз рахътә напык аеетцыхуа агранат ашқа ағынанахазаап: хачкәынцәа руазәы атчык аахиргеит уи. Нас инеины дагыаахәытцрхәеит: абар аполковник Геловани, абатальон акомандир. Нас иара ихата ибжы нарықәирган, зәырцсны ахәцәеи аццәеи ирылажъыз хәфык ифызцәа аарылигеит. Манча Тапагәуа ицатқәа аатцхны уи иҕеитцазаап, ифызцәа рацәак ишыргәамцхазгы. Нас иара ахәара кәитцеит, рхәеит, акомандир дысшәырба хәа. Акомандиртқәкы Заур Сақәния чкәына еихых-еитцыхк иакәан азын, хәакы хәычык дрылан, аа, хкомандир хәа дааганы дидырбазаап. Ари дызбаз аполковник Геловани акыжыххәа илеиматәаны атцәыуара далагеит, рхәеит.

– Сара атехника исымоу ала, ацсуаа шәфызцәа аибашыцәа сымазтгы, ҕенак ала Очамчыра араион зегы ганы салгон! – ихәазаап. Аполковник зынза деилагеит, рхәеит, ацсуаа ркомандақатцафы Заур Сақәния жәыларәа иандәықәлоз иихәоз ажәақәа анизеитарга: «Чеченцы, в пе-ер-иод!».

Ахәылбыхәа Гиви Агрба дықан аоны. Акәа атехника алырганы изықалар, нас зәырқашыаны иалоу ақыртүа ир мцакәа хәихабырагы харгы уахь неишыа хәмам, ихәеит. Ари хара хгәы ишаанагоз еипш, атыххәа лассы иптцәазомызт, хара арыцхәкәа!

Сентябр 2. Иахыа, еиқәшақатрала, Ткәарчалқа афатәи ажәтәи зманы ицоз ҕынҕежәи фба машына хқа-хқа танк рышытахы рацхәеи иргыланы Акәа ианалала, хык-хык зтаз акабинақәа азәазәа ртырцеит, амашынақәа рышәкәа идыркыз ацсуа емблемақәа рымыржәжәеит: «Этого еще не хватало с абхазской эмблемой по грузинской земле ходили?!» – рхәазаап. Абга иагыа иубжыаргы – абнахь ағы хоуп, рхәоит ацсуаа.

Сентябр 3. Едуард Бебиәа иацы Акәа дцаны даит. Ионы дниеит. Игәылацәа рылабжышқәа хаддыло ицылеит. Ионы-игәара, имал, имашына – зе-

ггы рыхъчеит. Афырхатда Едик, агэылацэа змаз уи иакэын!

Сентиаб 4. Иахъа Цьон Басариа имшынџажэа картон. Сара уаанза ачарақэа раан тамадас иалырхуаз ауаџы, уажэы апсхэрақэа рыкны сыхъз рхэо иалагеит, аизара дуқэа раантэи сцэажэарақэа акэыбақэа сырхагыланы апсцэа рыхцэажэарахъ ишиасыз еипш.

Сентиабр 5. Абжьыуаа рышка ицаз амашынақэа хынхэны иацы Гэдоутэ иааит. Урт Акэа ианналала атакэажэцэеи атахмадцэеи – аурысқэа, аерманқэа, абырзенқэа ухэа абартцахы ицэыртцны, апшырта рибамто, рхы-реқэа затэуа Анцэа иашьапкуан, рхэеит, апсуаа ааит хэа.

Аикэшахатра иалахэыз иахъа Гэдоутэ еикэшэаны еицэажэон, аха акакны изымааит. Ақыртқэа, рыжэлэр ицаз џапхъа рышьтахъка идыргьежърацы ртахуп. Убри азоуп абцъари ари ралгара абриакара издыргэагэоугы.

Сентиабр 6. Иацы, иахъа тдыхэтэантэи еицэажэарахоит хэа иазыпшыз ауаа, акгы шалымтцыз анырба, ақалақь акны зеггы ргэы каханы икоуп, рылахъггы еикэуп. Изустқэада зыкны аус хамоу, анацъалбеит, рхэоит зеггы.

«Аурысқэа харшыит, Акэа хадмыргеит еибашърала!» – ргэаанагара акоуп иааидгылоугы.

Иахъа, Никэала Кэытцниеи Чыка Азынбеи, Арсаул итцытцуа азырцха ашка сыргеит. Иааузымыгхаратэы ишуп. Атыџшафџык тышэшэо, ажэраггы аауцэымыгхаратэы икоуп. Ацъыка змоу, ацэачымазара змоу, абаџхъаа змоу ухэа зеггы рзын ихэшэуп, рхэеит. Амала, жэаминутк еиханы узааиалар – агэы иазеицэоуп, рхэеит.

Ақыртқэа ракэу изыпшааз здырхуада, уахынтэи ауаа раагаразы хэба-хэбаны еихагылоу аџынқэа акы ргыланы иалган, азна дара ажэла бзиақэаггы џнартцахъан. Еггы аргыларэ иаламгацкэа ау пари аибашъра шыкалазггы. Уажэы уа ақыртқэа зхылоу

хәа азәгы дыказам, аоны зегы ацсуаа иныркылетит. Иара азырпхагы макъана анапы адкылам. Ауафытәыҭса ихәшә иаатраҕны иҕоуп хәа, изакәтәы зы ссирузеи, анаҕьалбеит, аеҕахәа ииафырны иҭо. Ари хәаанхытҭәи капиталистк инапы иакызтҭгы, Ацсны азынҭгы даҕа хьзырхәаҕак ҕаитҭахьазаарын!..

Сентябр 7. Котик Тыжәба, Акәа аҕа ибахтаҕ дахьтакыз, дышусуҭыз еилыркаан, доурышьтҭрацы даапхьаны иархәеит, аха иара дымцазакәа дтәаны ус дрыхәапшуан. Уца хәа рнапы рханы адәныҕа амҭа злеидырбаз ашҕа азәгы дтымтҭыцзаарын. Уахь италаны ишнеиуаз, иахьааватҭеиуаз акоридор аҕны инаргәйдтәны иршьуан, рхәеит. Уи иара дахьынзатакыз ибзианы игәеитахьазаарын, агәрагы иҕахьан.

– Узымцозеи, мшәан? – дтәаит аихабы.

– Сытшәыжытҭәҕьарц шәтахызар, амҭа шысшәырбаз акәымкәа, абырстәи сцар сҭахуп, – ихәеит атҕәа.

Аихабы ихы ааибыҕбыҕын:

– Уца, уца! – ихәеит даапшәырччаны.

Арыцхара шәрыцхарақ аанагоит рхәоит ацсуаа. Даур Агрба ишьапы ихыртәахьаз азырхакәа, Гагрантәи ишаауаз авариа ҕартҭан, даара игәҕәоуп, рхәеит: Беслан Кобахиа, Саша Маршьан, Зураб Возба, Даур Агрба.

Атҭла иалҕьаз амат ицхаит...

Сентябр 8. Иаха Гыртәылантәи ар рхада Лоти Қобалиа еибашьцәа рацхьа дгыланы Гал далалеит. Уакатәи агырқәа Звиад Гамсахәырдиа изын рәыршьуеит усгы. Аха изқәынхо ари ацсуа дгьыл иацсыхәоузеи?! Даандаз иара Гамсахәырдиагы, итып ашҕа дгьежьны. Уи ацсуаа хзын иахагы деицәоуп, аха Шевардназе еипш адунеи дадыруа, хатыр дук иманыхәа дыказам, ихатҭгыларыдаз?! Насгы уи Дудаев диҕызоуп, иаартны аурыскәа дырҕагылоуп. Шевардназе аурыс ориентация имоуп. Уи ибзианы

ирдыруеит даргы, уиоуп иара иинтерескәа зырых-
чо. Гасмахырдиа дааны Қырттәыла апрезидентра
еитеигазар, издыруада усқан аурыс, маза-аргама
хара дхадгыланы, аенышыбжьон хәрфеимтцаргы?!

Хара ихаздыруам Лоти Қобала Ацсны анапхгареи
мызқәак рацхәа ара Гәдоута ианеицәажәоз еибы-
рхәаз закәу. Ус акәу, егыс акәу иахәа уи Ацсны ара-
ионкәа иреицгыз руакы ламхәаны игеит.

Мызқәак рацхәа жәицшыфык хара хуаацсыра зта-
ны, Тхынантәи иаауаз ахаирплан ахькаҳаз рбан,
аибашыфы каймац Виктор Тәанба хадас дызмаз ауаа
рышытит ацсцәа ааргаразы, аихабыра нак-аак еи-
цәажәаны. Иахәа зегы ихаалафит ацсцәа раагара
ицаз ажәафшыкгы иаарыкәшан, иткәаны шасыс
иргеит хәа. Зажәа – ажәам, зуы – уым ақыртұа ифыза
адунеи акны дыкамзар калап!..

Уажәааигәа, аиқәшахатразы акомиссия
ахантәафы Шоигу изаамтанутәи реицәажәара ак-
нытә дахьаадәылтыз абас ихәеит, рхәеит: «Абхазы
Великий народ, что терпят таких соседей, как гру-
зины!»

Сентябр 9. Иацы ахәылбыгәха смата Саид Агр-
ба Кәланырхәака иан длыманы дцеит. Ашьталарахь
аамта неиуаны аамтазы, смата аихабы Анри Аргәын
ихаихәеит: ахәычы ицыба автомат апатронакәа
теитцан, ихаштны иманы дцеит хәа. Иахантәарак
Адаггы саргы хшыгәжәажәоз иаахаршеит. Апа-
тронакәа наганы ахәычы амца иакәицсоума, ахахә
икәтцаны дасуама, иудыруазеи икаитцо. Уи аштә азна
ахәычкәа ыкоуп, еибархагахар алшоит. Ан игәалтар
бзиоуп, аха илымбар. Хгәы злахкажоз апатронакәа
зтаз ахәычы еикәа цъарацага акәын, аха... Иахәа
ишаашаз сәагыланы уахь шыапыла сцеит. ахәычы
афны даннеи, ицыба апатронакәа аатыганы инаган
иан илитазаап: ох, гәышыа!..

Алими сареи хәидтәаланы хәицәажәеит. Уи исе-
ихәеит цшыхәра ианцаз ишрыкәшаз атәы. Саид
амаланыкәа хәычы дақәтәаны дыфуа амзырха дтан,

иаб ибжы тыстысуа иашыа Даур амина дшахацалаз инаркны рахэара дафын...

Сентябр 10. Борис Тыжэбей сарей хайманы Очамчыраа рштаб акны хцан, фажэа-фажэа килограмм ацъыкэрей хзылырфааит. Уигы акыр иацсоуп. Ацъырмык акны килограммк ашыла шэй ынфэежэижэаба маат иркуеит. Хусура ыкам, хуалафахэы ыкам, хкыпхырта ыкам, хгонорар ыкам. Излааухэозей?

Сентябр 11. Иацы санхэыпца Жана, Очамчыраа ирымоу, Цакатэй Ешыра ацхакны дыкан. Фэжэа литра абылтэй ацарей сыбтозар быфны бызгоит хэа леихэан, агыруаки ларей еилазахьан. Дахьнеиз, ацха дныкэгыланы, иказ лирбейт: агыркэей, акырткэей, ашэанкэей уажэы-уажэы рабцар иахо, чанчаны рыбацхэа тибачуа, ишейбарцсра еидгылан. Абас мацароуп ишыкоу Очамчыранза, бгэы иалымсын, аха быцстазаара ахчара сара сзадгылом хэа анлеихэа, лышьтахька дхынхэит. Убри ахатца диэхэит: хэфны днейны хгэыла Бесик Сичинава Ешыра афадатэй ацхакны асаат жэохэ рзы Ада длыкэшэарацы, хэфны икоу еилылкаарацы, снапфымтакэей скыпхьга машыней ма еикэдырхазар иаалгарацы.

Уахь хашцоз администрация акынтэй ауафы дсыкэшэейт, иахыа икоу амитинг акны ажэа схэаразы. Аха сара мап скит, ахэаахь амфа хакэгылоуп, хамцаргы калом хэа. Аха Гиви Агрба асаат жэйпшь рзын сара амашына шэзынасыштыуейт анихэа, хаагыланы амитинг ашка хцейт. Акыр мызкэа изны иказ авертолиот рыпшааит. Уи ашэанкэа аихсны икарыжыт. Итан жэохэфыуаак. Фыцъа акабарда еибашыцэа, фыцъа аурыс цырыфцэа, жэеизафык ацсуаа, ахэыцкэагы нарылатцаны. Ипшааны иааргаз харабгыраа икапсаз рыбаф бжатакэа роуп. Урт зегы хыкакааны ахэыцмакэа ирфазаап. Шэара жэазхэыц жэохэ цсыбаф кэыбак ианейцтарца иказ закэыз... Анацэа мыждакэа афэгэ-афэгэ-афэгэ хэа акэыбархы аныркьон, аехэшыцэа насыпдакэа рыхэхэабж

аетдэ кыднахуан.... Амитинг а́кны ажэа бзиа ихэеит Никэала Кэытцниа, сара мап аныск ацэажэара здыр- ртцаз. Аиаша ауми иаххэара: сара ус сзымцэажэар каларын...

Ашыбыжышытахь амашыына хнакэтэан Борис Тыжэбагы, Адагы, саргы Ешыра ацхахь хэынаххейт...

Анцэа, апсабара иагьа иссирны ишазаргы, Ауафы даныкамла, зегьы-зегьы башоуп. Амфакэа кказа итацэуп, асаба ныффы, иарбанзаалакгы цыара машыынак аарнубаалом. Гэымста ацхафы аарцэ хара хтэкэа тэан, ацха агэта абирак етцэа ахагылан, иахзеипшу атыц хэа, уи ацха анырцэ ирылан на́к-а-а́кгы иахзеипшу – апсуа, акыртуа, аурыс ргэыц; урт рнафс нахьхы игылан хагацэа. Рааигэара ханней зынзагы хадмырцэажэакэарц иалагейт, аха хаилыркаакэак ател иасит. Уахынтэи дааит Рудик Тарнаа – ансамбль «Шьаратын» иалаз. Хаицэажэакэейт. Хгэыла Бесик Сичинава дмаазейт. Фапхьа ашэкэы изаафит амза жэипшь, асаат жэафа рзы хаикэшэарацы...

Ххынхэны хшаауаз, сымахэ Алим Агрба хадара зитоз агэыц ртабаи хталаны иаабейт, хагоу иибаша! Ани шыкэсык итатэаз хачкэынцэа бзиагы и́коуп...

Афон, сымахэ Хымца Аргэын итаацэа рыкны хыхьыдгылаз, зкэи фышэ маат хэа литрабжак ауатка аахэаны иахдыржэит. Зегьы ирыцку ашэарахжы хфартцейт... Аибашьра цоит, аха апстазаарагы атэы канатцойт, афаст!

Сентябр 12. Пач Апбей Борис Тыжэбей рыхэ- сакэа рыманы иаины афны и́коуп. Соломон Хшыфтра урт анекдоткэа реихэойт.

...Ацэхэыра икэланы акараван шцоз, икэхэло иа- лаган, нхара дук рбан, иазааигэаханы иаагылейт. Уи абаагэара акэыршаны и́катцан. Арт збаз апшэ- ма дааины: ура, абри абаагэара шэхытцны сбыхча ссир шэтамлааит уха хэа реихэейт. Шэырк фэххырц азыхэан хтамлоз цыушьо, аха ари хытцшьас иамоу-

зеи рхәеит дара. Анцәа ишәгәаимырцхароуп акәым-
зар, шәмахәкәа ркьахькәа неихаргыланы шәтамлои
хәа дазымхәыцзакәа иштәлашаз нарахәаны дцеит,
ацшәма качбеи...

...Атаацәа хәешаны амаца хшасуаз, сара смата
Кристина слахәытхәытуа схы налықәскит: «Ахәыци
Адуи анбоуа азәы ибмырбан, амарцъа!» «Абыржәы
искуп, аха азәгы исырбазом!» – лхәеит, уи зегы
ирахаратәы лыбжы аардуны.

Соломон Хшыфтра дцәажәо дышнеиуаз: «Ех, Ста-
лин дыказтгы абыржәы хәа җааитит. Уиакәхеит.
Җаиалаланы хәаисын, зегы хәиханы хәынаххеит.
Апбақәеи хәреи Цырхәақа, Акәатәи хгәыла Лиосик
Җаразиа ишқа хцеит. Тагалан ақытан. Ишцассиру,
анацәалбеит! Аамта бзианы иаххаагеит. Амала, ани
хгәы итажы – уа ихахәханы итоуп. Уажәы-уажәы лу-
анытә хәақәыпсычхауеит.

Афны хәхәаиз Кама исалхәон, Даур иахәа
ахәышәтәырта дыштыргаз, итаца илеихәазгы:
Изтаз рмашына хаууала ицаны, ихышәтны ианатца-
ха, рацхәаза еибарфны инеиз аерман хәсақәа ракә-
заап. Амашына ифәхәшәа катцаны, икны ирыхозаа-
рын, иатдырхәацы. Ус, Даур ишыапы зымцыхәашәаз,
ишлымчыз икны данаха, ипротезмзи, рыцха, ишыа-
пы җхәаны иаалымыпытцахазаап. Артцәахәагы
дыхәхәазаап, ауафы дысшьит хәа. Ари збаз егырт
аерман хәсақәагы латдирбақьаны ифзаап. «Уа-а,
шәанацәалбеит, шәымшәан, шәымшәан, уи протез-
уп, сшыапы акәзам, сшыапы!» – хәа дыхәхәозаарын
Даур...

Иахәатәи ателедырратәҗы зегь реиха иахгәапхаз,
таацәаныла хәгзыртцәыуаз: «...Ихацхәоит Арзын-
ба ибжы!..» – хәа Баслахәаа реибашыцәа ракәу,
Цақәашыаа реибашыцәа ракәу абна иахылатәаз
сфирк хзырхәеит.

Сентябр 13. Иааицыло зегы хәидашшылоит:
«Җацхәа еибашьрада акгы зыкалом!..»

Сентябр 14. Иахъа шықәсыки мызки тџеит Аџсны аибашъра цоижътеи. Борис Тъжәба ихаихәон: «...Аибашъра ианалага аены аредакция зегъы ааизызган, хәхәса хәыгъкәа аоныка шәца хәа нарыдыстџеит. Еитџагәгәа иџагылан иагъындәылтџит. Рышьтахъза зәаанкыла-әаанкыло инеиуаз Нели Киутџа ашә акъынза дымназацкәа, даахъахәны әаалтџит: «Хәра бзиоуп, аха шәара?» Цсраәенынза исхаштџаам!..»

Асаатжәеизарзынхәеибытаныахәаахъхәынаххейт. Хымш раџхъа ханыказ еипш акәымкәа, иахъа аибашъцәа рацәафны ианын ари амџа гәыпџтәага, амашъынакәагъы иара убас. Гәымста ацхафы игылакәаз ачкәынцәагъы иаха узырмацәажәо, рнервкәа халаны икан. Амџангъы иахъа акырџъара хәаныркылейт. Акәатәи хгәыла Бесик Сичинава дааны нырцә дахъыџшын. Цәгъамыждарыла Ада дрышьтратәи кәхтџеит. Ауафы дааны диган, анеитралтә цха агәтафы хгәылеи иареи еиқәшәейт.

Иссируп ауафытәыџса игәы. Сара издыруейт хгәыла Бесик Сичинава абџъар шику, акырџткәа дрыдгыланы хәра дышхабашъуа, аха нахъхъи ацха атџыхәафы дрыманы ианаацәырџ, аеырхәа сылабжышкәа џахаддылейт. Ххәыгъкәеи иареи еицрызхаит, хәцәгъеи хәбзиет еилахәын, хәигәылацәан. Саатк акгъы аагымхо еицәажәон Адеи иареи. Данааи ихәлхәон: ианеипыла лара леипш иаргъы илабжышкәа аахаддылазаап. Ихәаз акызатџык ауп: хәфны аганахъала атызкәеи, адашьмеи, атуани ыкоуп. Аха дашъмастгъы икалараны икоузеи, шықәсыкаахыс саркъа зыблакәа иртәм апенџыркәа ирыџнахәаны акәа џнатәозар... Усура сшыказ џажәи аафык акырџтуа еибашъцәа ныџналан, али-џси рыбжъара шәыфны тадырцәит, сани сәхәшьей акгъы рымчымхейт, ирылацәажәар иршъуан, ихәазаап. Хәфны – хәра хәпшьатыџ рыџца, сышәкәкәа – напымызәзәа исымкуаз сара сыџстазаара, снаџымџакәа – џынџежәа шықәса инареихәны мши-џхи зықәсырзыз – сара сылабжыши сычча-

реи, сара сыгәтыхеи сгәырғареи. Отелло ихәашья: халгеит зегьы!

– Сан есыуаха ацәашьы кыдтцаны Анцәа дихәоит, хара имгакәа хгәылацәа шәеибганы аоныка шәхынхәразы. Апсуаа хымпада шәшаауа аадыруеит. Санаауаз сан дсыхәеит аполитика саламцәажәаразы, аха акызатцәык сбыхәоит исабхәарацы: шәарт шәанаауа Арзынбагы дшәыцаарацы игәы итоума? – дтәазаап хгәыла атыхәтәан, ицәымгра мыжда ааилыжж-ааилыжжуа.

– Абри хзыкәгылоу ацха умбои?

– Ааи!

– Апсыуа зхылоу хәа азәы дыкәсраны дыкам, Арзынба рацхәа дгыламкәа! – иаталкзаап ари аоны икоугы.

Сентябр 15. Бесик Сичинава Ада ажәа литеит Гәымста аладахтәи ацхакны, скыпцхәга машьынеи атыхәтәан аус здылулоз соымтакәа рпапкеи хзаа-игаразы, аха ицәоушьаша, урт дара рыоны ишынлыжыыз издырзомызт уи. Амфәан иаабаз аибашьцәа зегьы хгәахәаныртцон: уахеи уатцәухеи руақы хара хтәкәа Акәа иалалараны ишыкоу, аамта ишазымычхауа.

Ацхәфы аибашьфы Алик Лазба дхәкәшәан, атыхәафынза хаигеит, саатк инеихангы хәцшит, аха хзыргәырғаз агыруа дмаазеит. Уи иацгы Ада лгәыләанитцахән, хшеипылаз уажәгы-уашьтангы бәы итыбымхын хәа. Дшәозар акәхап.

Сара, даеа зныкгы иааины слымхәкәа иртафәуан, Ада хәфны ааныжыны данаауаз, хгәыла Бесик Сичинава, уи даанкыло илеихәаз ажәакәа: «Ахәычы мыбжәх, нан-шьыр хәа знык иархәоит, фынтә иархәоит, аха ианимахалак, даакәыргьежәааны ишьтахәапағәыр аадырхоит!...»

Ххынхәны ханаауаз амфәан ихәкәшәан иааигеит, Акәа хыпсыра мыжда ла иалтцны иаауаз, шықәсыкаахыс оумеикәатцәа зхызгахәаз Лыхнытәи Шьяликәа

Плиа ипацәа ыцәа. Угәы ртынчны урт рзызы-
рфышыа ыкамызт.

Исхаштыз: ацха нырцә хашгылаз, аурысқәа
иртәыз машына дук агәгәа ахга иаахавалеит, убри
абжыы иакәыршәаны хнафс, ацхамфа аварафцәкәа
ақыртқәа реибашыга танкқәа фба ааганы ицхякуа
ацха иаавадыргылеит. Хаибашыцәа – ацха ахылацш-
цәагы ҳацәшәан, али-пси рыбжьара хашьтахька
хдыргъежыт...

Ех, шака сақәгыгуази, анацәалбеит, атыхә-
тәантәи спрозатә цтамтақәеи скыпцхьга машына
ссири ма аибашьра иалызгоит хәа!..

Сентябр 16. Ацәылашамтазы хаибашыцәа
Акәа иалалеит. Рацхәа хара хакны иаазаз абжыу-
аа рышкә ицаз абаржа ауп. Уи ацәацханы рацәаны
иагеит. Очамчыраа рычкәынцәа ариакара ацъар
анрызнарга, игәыргъатцәаны итцәуан, рхәеит. Урт
абырсаатк рраион ахақәйттәрагы напы адырkit.
Убаскан ауп аракатәи ҳацкәынцәагы Акәака иан-
дәықәла.

Тамшь изхытцыз абаржа, абжыуаа хаибашыцәа
анеибната, иара уа реааишаны, цюуки Очамчы-
рака рхы дырхеит еибашьра, цюуки Акәака. Рых-
гы иакәитыртәит иахәа уажәраанза ага идгыланы
ихабашьуаз ақыртуа қытақәа – ашхырцәагьтрақәа:
Цагьера, Араду, Ахалдаба, Кындыг Ғыц... Нақ ицоз
Очамчыра инадгылеит, арахь иаауаз Кәыдры иа-
ахықәгылеит. Аеропортгы абомбақәа аларыжьуа
иналагеит. Итакуп Акәа. Шевардназегы дхагаханы
дааит. Аикәшахатра ацсуаа еиларгеит хәа рыбжьы
дыргеит уи ирхәхәаз: Клинтон, Бутрас, Гали, Ель-
цин... Москвантәи ателехәацшрагы хәагыланы
аума афьтцхәацәоит. Аха ус злоу ҳацкәынцәа Акәа
иалаланы ицоит...

Исгәалашәаз: Украинантәи иааганы Қырттәыла
атәылахьчара аминистрс йкаитцаз Камиказе, Ше-
вардназе йкны днеины абас ихәеит, рхәеит: «Ижә-
дыруазааит, Ацсны аиааишыа ыказам, ахәычы

инаиркны аду икынза апсуаа зегь рыцсы тиуп – рыц-сэдгьыл иагьахтныртцит!.. «Қырттәыла ахада иара убратцәкьа иминистр ҕыц иматтура дамихзаап...

Сентябр 17. Хачкәынцәа Акәа иалаланы ицит. Ипкаауа урт амҕа рзылнахуеит атехника. Цшыцъа-раны урт ақалақь иакәшаны иркуп. Икоуп ахәцәа, икоуп ишы. Аха, Анцәа ду имчала имачуп. Ус схәеит хәа азәы ицсра уи дунеик иатахароуп. Иахьа Павел Грачиови Владислав Арзынбеи Гәдоутә еицылеит, Шевардназе Грачиови – Адлер. Амазақәа излархәо ала, ҕымш хартәит: Акәа гатәуп. Иахьа Гәдоутә амитинг ыкан; амила́т дуқәа еидгыланы Апсны иахьақәбацуа иазкны. Алабжыш цәажәарақәа рацәан. Ғымш рыла Апсны аразкы збахоит, аикәа зшыазтцо хатца указар – угыл, – ақәцара ашкә дрыцхьон зегьы Нели Тарцха. Абжыгуаа ркынтәи еибашьны, Ткәарчал ахәышәтәырта итытны, ҕыхәшәтәра арахь иааз сашьа Славик Бебиа, уатцәы жәаҕаҕык иҕыццәеи иареи рееибытаны Акәака ицит. Сымахәцәа аҕыцъегьы уа ахы иаҕагылоуп. Ахәцәа рашгара иаҕуп, икоуп ишы, иааипмыркьазакәа ахысыбжьқәа гоит... Афоньнтәи хматацәа аагеит. Хаха-хымшуп Амра уахгы-ҕынгы Гәдоутәтәи агоспиталь даадәылымшәоижьтеи... Акәа аразкы абарт аҕымшк избахароуп: ма дара, ма хара...

Москвантәи телехәапшрала абыржәытцәкьа абас рхәеит: «Уатцәы ашыжьымтан иалшоит Акәа апсуа қалақьны икаларц!...».

Хазшаз Анцәа ду ухацхраа, абаапсы! Уара, аказареи акамзаареи ррахәыц хнаганы хнықәургылоит, аха нас уаахзылцит!..

Сентябр 18. Иахьа шықәсык цуеит сара Акәа салтижьтеи. Иахьатәи амш даараза ихьантоуп. Жәибжьҕык Акәантәи ишыны иааргахьеит. Ахәцәа цәа рымам. Арахь узырҕыр: зегьы аплан ишарбоу еипш ицит, рхәоит.

Иахьа исархәон:

...Акәа сынтәа рацхәа ианжәыла, изыхнымхәы-
кәа иалахаз кны, анышә дыржны илтәрцалан,
анышә рыкәцсо ишәеиуаз, ирәатцәо ианалага, наӳ
ипхәхәаны ахатцарашәа шырхәоз иржит, рхәеит,
хәцкәынцәа рыцхәкәа...

...Җыцәа апсуа тӳәәцәа наганы аихатә труба ду
наӳ-аӳ интацалан ахкәа асварка картцеит, рхәеит...

...Апцәа рыжра ишафыз, азәы дымцсыцкәа дыӳа-
заарын, дөыкәтәаны даарылапшызаап. Иара арцыс
гәгәакы иакәын, арахь апшзара дыкны дагон, рхәе-
ит. Избоит усгыы сыпсы штоу сыжәжырц шәәфуп.
Шәаргыы шәеибашыцәоуп – саргыы сеибашыфын.
Җамфак иадамхаргыы азы сшәыржә, ихәазаап. Кәх,
ари цкәына бзиаӳ иоуп, рхәан, иара уа даатыганы
ипхашьара аафыхны инеиҫытцаркын, ари цәымхә-
ра узауеит, уан лкыкахшы еипш иузыхалалхааит хәа
наиахәаны, дынтажыны наӳ дыржит, рхәеит...

Сентябр 19. Иаха смыцәазакәа иаасыршеит.
Акы: сашьа сара сеибашыфуп хәа ишабалак Соло-
мон Хшыфтра диацәажәо далагеит, ари ақыртуа
дыхьчо ара дышпаумоу хәа саргыы гәыбган сытаны.
Җбагы: хара хтәкәа акгыы рылшом, уажәгыы Акәа
рызгозар убап хәа сгәыгракәа аасымӳеитцикәкәа-
аит. Телехәапшрала Қартаа хара хзы рфы ацәахыхра
иафуп, хәпшәма пхәыс, уи усгыы деилагашәа дыӳа-
ми, тхыбжьон х-саатк рзын лсаанкәа реилыргара
дафын, сылбааны снеин: Банацәалбеит, уаха хынтә
Афонынтәи дәыгбала апцәеи ахәцәеи ааргахьеит,
иаӳкәымтцзакәа Акәа аибашьра цоит. Ақырткәа атца-
хар – хара хтәкәа бара быршыуеит, иаиааир, Анцәа
иумхәан, аха... баргыы быршыуеит, саргыы сыршыуе-
ит... Ачара бымоума уатцәы иазыбтахызеи ибызәзәо
асаанкәа уаха тхыбжьон хәа сааи саалзытцкәан,
алакыы фнапыкла иааимаадеит...

Асаат фба рзы сгыланы апшахәахыы сцеит.
Ацкәынцәа рацәафны еизахьан. Абжыгуаа рышка
ацәапханы згаз абаржа, аурыскәа, еихсуа рәаархан,

агаҕахы инармышытит хэа сархэеит асқалаҕы сахһнеиз.

Иацы радиола сахһдырцаажэаз исхэан еипш, амилаҭ дукэа ҕба еидгыланы, апсуаа Апсны ханы-рхырц иаҕуп. Ари рыцхара дуззоуп...

Акэа иаакэыршаны аибашыра цоит. Хара хтэкэа уи амацэаз ахы итарцаларацы иаҕуп. Ихэу тҕа ры-мам. Ишыны иааргахэеит ҕынҕежэи азэҕык. Дта-хеит хажэабжхэаҕы каза Мирод Гэажэба, дтахеит Шалуа Инал-ица ипзатцэ Адгэыр Инал-ица, дтахеит апоет Кыршыал Чачхалиа ица – аибашыҕы бзиа Валери Чачхалиа, дтахеит...

Ашыжымтан, ашэкэыҕоцэа хаизаны, ашэкэы аеанҭара халагеит афронтахы хцаразы. Рапхыаза зхы анызтазгыы Нели Тарпха лоуп.

Анатоли Возба хаигеит ажурналистцэа Рамиз Барцыци, Владимири Чуази сареи Мирод Гэажэба итҕыуара, Хэапқа. Амзырха ханынтала, сара абыр-саатк иаасгэалашэеит ирхэоны исахахыаз: зэи зкэа-дыри еикэу ахатца бзиа, унеишы-уаишы хэа зархэо, аизаракэа рыкны идырцаажэауа... шамахамзар нха-ра дук иманы хэа убашам... Сара схатца, саб икаитцаз хкэаскыа хэычы, ҕыкгы сзацимтеит...

Борис Тыжэбеи Катиа Бебиапцаи хаибашыцэа рышка ицеит. Сара ицыасшыоит абри Катиа хэычы аенергия хэа илылоу. Лхатца деибашыуеит, ҕыцыа ахэычкэа, лыҕнра, арадио, ателехэапшра... зегы-зегы ршыапы икэмыркысзакэа еидызбалоит хэа даҕуп. Иагылылшоит. Сара сгэы иаанагоит уи журналист пхэыск лахасабала икалтцаша мацхарым хэа, еихаразакгыы ари аибашыра хлымзаах ашэахста ҕаастакэа раарпшраҕы.

Борис Тыжэба игэы тамгыло ихайхэон Акэа ахахы: Шрома, Каман, Одишы, Тависуплеба ухэа, аибашыцэа зхы иакэитыртэыз, затцаaira Венеци-атэи ацха хэа изышытоу, азааигэахара ишаҕу. Иахыа иргараны икан Чанба иулицеи Акэатэи ашыхеи. Иаха иманшэалахон, ихэеит, хаҕацэа рышыҕахыка

ацарта рымазар... Убас царта змауз ашәанцәа ааидгыланы: «Нагзара ақәзааит Қырттәыла!» – хәаны, акаәхәа ашәа аацәырганы рәаархазаап. Зегы ахы илаәантцәа иагыцеит, ихәеит...

Тависудлеба аоны лыманы дынхон Кыршыал Чачхалиа ипхәыс. Уажәы уи ахы ианақәитыртә, лычкәын иан лыоны ибаразы уахь ифынеихазаап. Аха уа зейтцәахны иказ ашәанцәа, уи ашәхымс ахытцәа ирымтеит...

Иара абракоуп дахьтахах Мирод Гәажәбагы. Уи аснаипер дишьит...

Агыруак хара хтәкәа дыркын, иааидыруаз зегы идырхәеит, нас ажыга наганы инаиртан: «Анышә жла!» – хәа наидыртцеит. Иара мыждагы уи иаанагоз ауимдырхуаз: «Уажәшьта исызхоуп!» – ихәзаап ацсышәала, шыамхашәара жны данаалга... Атцыхәтәанынза итцәахны имаз иацсшәагы имыхәуеит. Ихлымзаахуп аибашьра азақәанқәа.

Смаҭа хәычы Анри Аргәын иахәшьаду лыкнытә дахьааиз абри афыза ажәабжә хаихәеит: Лиуда Аргәынцәа аурыс ҳақым бзиақ длыман. Уи ашәуа чкәынаки иареи даара бзиа еибабон. Изныкымкәа Лиуда лкынгы еицаахьан. Еибашьуа ишнеиуаз, абар, аурыс ҳақым дышьны дышкажьыз ашәуа чкәын дахьынеихагылаз. Дитцәыуеит, дихьит. Нас ифынаханы уи ихьзала дцаны Ақәа дналалан, ыцъа ақыртқәа шыны, рабцъарқәа аархыхны, иманы дааит. Лиуда Аргәынцәа лыкны даины иибазы икайтцазы леихәеит. Апшәма пхәыс дцышәырччо уи иацхьа днагыланы, днеины ауада ашә аалыртызар, ахақым уа дтаҳаны дыцәоуп...

Сентябр 20. Ақәа иакәшеит хара хаибашьцәа. Аибашьрагы аанкыланы ақыртцәа абас ажәа рнитцеит: амәа шәахтоит, шәалтцны шәца! – хәа. Асаат жәохә рзынза афәхәарагы рыртеит.

Алим Агрба ифызцәеи иареи ҳанхарта аафыстцәкәа, жәафны еихагылоу аоны ақны, инеины иаагылеит, рхәеит, иахьа. Сзыцәшәо, изымчхакәа

аоныка днеир ауп. Одишыи ианалала, изымчхакэан
иан лбара дахънеиз ауп дахъыршыыз Валери Чач-
халиаггы. Акэа ианалала, изымчхакэа иеааитак-
ны, иаб дибаразы дахъцаз ауп дахътахаз Адгэыр
Инал-ицаггы. Ус шакафы?

Гэыма хаибашыцэа ахътэаз, абирак шкэакэа рхар-
гыланы гэыцфык хагацэа ааизаап, рыгьыртарацы.
Хара хтэқэаггы уи иакэшахатхеит, хэарас иатахузеи.
Нас, егьырт, ишэшъыр хэа ишэоит, мамзар шэара
шэышка аиасра зтаху рацэафны икоуп, хцаны иаа-
гоит хэа рыешаны ицан, иаарыкэшаны, зеггы-зеггы
гэарымтахъази, иныртцэо иаарылалеит, рхэеит.

Ага дахъугалак – дагоуп, гэшатара уи иеапхъа иа-
нухъ, утахеит ауп...

Зеггы реиха сгэы иахэаз: исахаз иашазар, аб-
жыуаа рфы иааизаны Кэачара ахсаала ианырхит,
рхэеит, гэылара азызуа акытақэа: Мықэ, Цлоу, Гэа-
да, Цыгъарда, Кэтол, Лашькындар ухэа иша-ша-
ны рқытақэа ирыдыртцеит. Убас акэын ажэытэггы
ишыказ. Хабацэа ирхэо саҳахъан, анхаразы арахъ
агырқэа аауа ианалага, ирыцхашъаны қытацыпхъаза
рыдгьылқэа рытаны Кэачара (Қэыч ира) рзалырхит.
Нас дара даара пату хақэыртцеит, ишыжэбо еипш...

Ихацэазар азэггы дныдмырхааит: абахча картца-
аит, абна калааит, арахэ ахэырта роуааит... Иазхоуп
иахъа уажэраанза Адсны ауаа еидыртцэатцэаланы
рнырхара. Насггы дызустада инурхо? Уатцэы абцъар
шьтыхны ххэыцқэа ирфеагыло, аилам-уаа.

Саб иашъа ица ицкэын Анзор Бебиа иацы Мо-
сквантэи даан, иахъа рееибыртеит, уатцэы ашамта-
зы Акэака еибашъра ицоит. Ицамтазггы ицъыба
дынталан, смата Кристина Аргэынпха фынфэжэи
хэба нызқь маат апара литеит. Цьюкы апара ишца-
лахэмаруеи ухэарауазеи, анацъалбеит! Иарггы ак-
ггы аанагазом, аха...

Иаха атхыбжьон сабхэында ифызцэа ицны иа-
акылсын, Лыхныка срыццеит. Слава ифызцэеи иа-
реи еибацшааны, ашарцаз абаржа аиа ақэыртцароуп,

нас даргъы рееибытаны абжыуаа рышка еибашьра ицаразы.

Лыхныка иаагоз аибашьфы ихаихэон: Аибак дыцэан дахьаафыхаз, иапхьа иқэтээз ифызцэа ахымца нарылеитдан хфык ишыт, цшьфык гэгэала ихэит, ихэеит... Цьоукгъы уи данаапш иага дибейт, рхэейт. Ус акәу, егыс акәу – ажәлар ххара аайт...

Иахьатәи амш итаһаз атцейцәа ртәыуарала напы ахаркын, уи хшафыз иагьхархәлейт. Азә иатцкыс азә дейтгъны, атцейцәа ссиркәа: Лагәлаак, Кәарцхьиак, Гәынбак, Инапшьк...

Сентябр 21. Акәантәи иааз азәы ихэон хәа Руслан Қапба дафын: Акәа зегъы амехакны ахысра ианалага, хара хгәыргъара хәаак амамызт, апсуаа алалаз цъшьа. Аха хгәылацәа ақыртқәагъы ахысра ианалага, зегъы ицъахшьейт. Икоузеи хәа хантцаа: Арзынба дыршыт, рхэейт, урт. Доусы иахьихьоуп инапы ахьақәйкуаз, афаст!

Хьыза Шьурбеи Царгәыш имахә Анзор Агрба – Батымынтәи иааны еибашьуаз, дтахан, итәыуара хцейт. Уантәи Анатоли Возба химаны: Никәала Кәытцниа, Никәала Хашыг, Нури Отырба, сара, Акәака амфа хәкәлейт. Гәмыста ацха хәкәырмыжыт. Нас хааскьан, Ешыра ахәы хәкәгыланы хәпшуан. Хәпхьа, Ачадара хәхьалапшуаз, еилыграаза икан. Акәа уахьналало, ахықә ихықәгылоу афны, жәафны еихагылоу, былны игылан. Уажәы абылра иафын атипография афәпхьа игылоу алекторцәа рыонгъы. Ижәпа-хьантыцъ, жәпа-хьантыцъза Алашарбага ахаблахь ифеиуан алфақәа, ифеиуан урт Акәатәи ашьха азиашагъы, иара Акәа агәтәтцкыагъы. Автоматкәа рхысбжык аайқәтәазомызт. Фнык акнытә даәа фнык ашкагъы ииасуан. Хәзтцагылаз Ешыратәи ахәы акнытә, уажәы-уажәы абзарбзанбжыы аайхсыгъуамызт. Жәохә секунд рышьтахь ара иткьаз ахы, ақалақь иахьалахауаз апжәабжыы гон. Иара убас акәын, макьана ага иику Акәа ақалақь агәы акнытә иткьо ахқәа Алашарбага ахаблафы ишыпжәозгъы.

Халабжышкэа хаддыло гэыцфык апсуа шэкэыф-
цэа хгылан, хақалақ гэакы абылра иахыафыз ха-
лацшуан. Ус, машынак алашарақэа аркны, гэакрак
ишақэшээз мфашьо, иццакны ианаахавала, иаа-
нахкылеит. Уи Гэыли Допуа иакэын. Имашына азна
ахэцэа иманы даауан, ашъаршэкэа ирганы. «Икои,
уара, – анаххэа: «Арт еилагақэоуп, уара?!» – хэа
ифызцэа рахь даахыахэын, иртрысны афынаирхеит.

Ажэабжъ хазхэаз уи ишъталаны иаауаз Ешы-
рантэи аибашьфы Резик Чытанаа иоуп. Уи игэы
тамгыло, иеизеикэкуамызт, амашына даатытцны
апсшэа хайхэеит. Ихы инаркны ишыапы акынза
иматэакэа былны ишэын.

– Иахы-уатцэы аиааира хара иахтэхоит! – ихэе-
ит уи, нас имашына иаатцааны, ишахамуаз ажэытэ
четверт итаз акыртуа фы «Оцъалешы» нахатаны
дцеит.

Харт Гэдоутэ ханааи, Анатоли Возба ицшэма
цхэыс ххэы аалырхиан, қыртуа фыла апсуа чкэын-
цэа аиааира нарзеигышыаны иаанахкылеит.

Сентябр 22. Иахы дышыны дааргеит, сымахэы-
ла Шыаликэа Чытанаа иахэшьяца, Гоча Допуа. Ан
мыжда лыблақэа таа дызхэапшуаз лхэычы затцэы.
Мчыбжык апхыа цхэыс дызгоит хэа далаган,
уажэшъта аиааира рацэак бжъам, аибашьра еилга-
анза ихачхап хэа иалхэеит ипхэызба.

Хтэыуаны хшаауаз атцхыбжъон, апресс-центр
афацхыа автобускэа уаала итэны ишгылаз халацш
нарықэшэеит. Хнеины хнарыдгылазар – акэантэи
иааргаз ракэын. Иацы ашыыбжышытахь ибылуа
иаабаз, ани ахыкэ ихыкэгылоу, жэафны еихагы-
лоу аоны ифназ ауаа ракэын. Хара хтэкэа аннеи,
адашыма ихэытатэаз ахэса хэытцганы, автобускэа
ирықэыртэаны арахь иаарышьтит. Урт гэырғъара
хэаак амамызт. Хахэсақэеи дарей рызхара изеи-
цаажэомызт. Нас иргеит Гаграка, ртыцкэа ылхны
заа иахьдырмазеихыаз ашка.

Хаха-хымшуп аурыс хэынтқар, Апсны, Шөачатәи айқәшахатра еиланахәеит хәа аблокада хзыкайтқан, афымцалашара хмоуижьтеи. Ақадатәи Кавказаа, Москваа ирызгәааны, Қартаагы, аерманқәагы иыртөз алашара ааныркылеит, рхәеит.

Иахьа, зегьы ирхәо, Москва Ельцин ипрезидентра дамхны, Руцкои игеит хәа ауп. Иахзеигьу анцәа икайтцааит! Сара хьаас исымоу Ақәа ауп. Азәы нахьхьынза инеихьеит, азәы аахьхьынза рхәоит. Борис Тыжәбеи сареи хзыпхьаз иахәон: Ақәа аблокада азууп, аҳаракырақәа – астратегиятә тцакы змоу атыпқәа апсуа еибашьцәа иааныркылеит. Ақалақь иалахаз ақыртұа уаапсыра, амқәа рыртөит иалтцразы, мап анакәха рыпстазаара айқәырхаразы такпхықәра рхы ирзадтөм. Ақбатәи. Апсны адәныкатәи аусқәа рминистрра ахәамта канатөит: иацы апсуаа икарыжьыз ақбатәи аҳаирплан ахәычқәеи ахәсеи татәазшәа ақыртқәа ахәамта картөит хәа. Иабацоз ахәычқәеи ахәсеи Ақәа ақалақь амца анаку аамтазы. Уеизгьы-уеизгьы уи тцабьргны иказазаргьы – ирыдашшылоит урт ртаацәа.

Ақәатәи аеропорт апсуаа рнапахьы иааргахьеит. Аринахыс апсуа жәфән акы анахылагьы – хара хтәқәа хлантцы иларышьтөуеит...

Исхашьтхьан: иацы итадырхаз аҳаирплан шәи цшьынфәжәафык ақырт еибашьцәа аазгаз дтан, рхәеит, зғы ааихызхыр апсуаа хзын ашья зғытцуз ателекорреспондент Нана Гангазе. Ақьиа ишья Анцәа иуеит... Ииашазар?!

Сентябр 23. Иаха тцхыбжьон, итахаз ифызцәа ртәыуаразы даабыжькьеит Алим еибашьцәа ицны. Хгәашә апхьа рмашьына бжьысын, аарла сьынархьысгзеит. Гәымста апцәа ианықәс инаркны, ипқааны ирыцкьо ишнеиуаз Ажәытә район абжьаларта ашқа ианнеи, иаатәины уахь идәықәлазаап, ишиашоу ақалақь ахь, Ешба иулица уаҳа имцакәа, избанзар уахьынтәи ирыцкьо дақәа архәтак аауеит, ихәеит. Исеихәеит дыццакы-ццакуа ҳафны дшықаз-

гы. Аѡбатѡи аихагылакны хамахѡ Алим дааит хѡ
цхѡыск дгѡырѡа-тѡыуа дыспылеит, ихѡеит. Қыртуа
зхылоу дыкам, аѡны зегы акны хтзык роуп зынза
икѡу. Зыкны аштаб рыманы, хѡатыхла уаанзагы
хара иахѡагылаз: Жора Мосизе, Бегстон Калдани,
Бесик Сичинава, Дато Чаава, Гѡыли Циквава рыѡна-
шѡкѡа аркны ицеит, рхѡеит...

Хара хѡѡны ашѡкѡа кѡакѡаза иаартын, ихѡеит,
ацша ѡнасуа. Ицѡоушьаша: Никѡала Кѡытѡниа ина-
пѡымтакѡа хара хѡѡны ипсакѡаны иѡнапсан, сара
стѡкѡа Жора Мқанба иѡны...

Уажѡшьта арахъ уаха цырхага азѡгы ишѡитѡм
хѡа нарахѡаны, дара апсуа еибашьцѡа рзы Анцѡа
ишихѡоз, хамѡахъ еибашьра хцеит, ихѡеит...

Иахѡа Гѡымста ацха цыржѡаразы иааз ахаир-
планкѡа ѡба карыжѡит хара хтѡкѡа. Иахѡа иргеит,
рхѡеит, Акѡатѡи ашьхагы. Амца зкытѡкѡоу Араи-
он Ыыц ауп. Гѡча Допуа ипсыжраѡы дахѡаѡаххыз
Гиви Агрба ихѡихѡон: квартирацыпхѡаза еибашьны
игатѡхеит, уаха идѡылтѡуам. Хѡхѡыѡнало ихѡабашь-
уаз апшѡма данахшьлак иаабѡит: ихѡычкѡа шьны
икапсоуп, ипхѡыс дышьны дышьѡоуп, изѡахыда ари
аѡыза? Акоридор рахѡеит – имцеит.

Излархѡо ала, иахѡанза Шевардназе псѡѡахагы
Акѡа дыкан, иахѡа СНГ-аа икарѡаз ахѡарала, амѡа
ирѡан, Қартка дыприт. Уа дахѡнеиуа дышрыдыркы-
ло сыздыруам, аха...

Зегы иреицѡоу, Очамчыраа рганахѡала ѡацхѡа
аибашьракѡа дырѡыцит, Аныуаа рхѡы, Лабра, Кѡа-
чара ухѡа ѡацхѡа аѡа инапахѡы иааигарѡ даѡуп,
рхѡеит.

Телѡѡапшрала ирбон: Қартынѡи ақырт хѡсакѡа
рееибаркны шыапыла Апснѡыка амѡа икѡлеит: апо-
литикѡа ирзымызбаз хара – апсуа хѡсакѡеи ақырт
хѡсакѡеи ихѡзбароуп хѡа. Дара анаиааиуаз ускан,
арт рѡызакѡа рызбазомызт...

Арт иаарымчакѡауа хѡа икѡузеи, арт рѡызѡѡа
агѡылаѡѡа хѡѡу имѡуп!...

ООН амазаныкэгаф Хада Бутрас Гали ател изасит, рхэит: «Амцашыратэ тыпкэа ахыкэу умдыруеи?» «Иауазеи исымдыркэа!» «Тацыкыстан ахыакэу удыруеи?» «Уи абыкэу?» «Карабах удыруеи?» «Мамоу, исыздырзом!» «Ешыра?» «Аладатэи акэу, афадатэи акэу?»

Уархэыцыртэ икэуп ари анекдот. Апсуаа рыцхакэа, рыхыыз адунеи иахытцэеит...

Анацбалбеит, избахандаз Акэа азтцаара, нас зеггы ртыц икэлон...

Сентиабр 24. Сашыа Слава аибашырахытэ дааргеит акантузиа иманы.

Хаибашыцэа затцааира еизааигэахо ага икэацалара иафэуп. Иацы иргеит, рхэит, Акэатэи ашыха, ателербашниакны хбиракгы наганы иахадырсит. ВИЕМ ала илеиуаз хаибашыцэа аплатформа Бараташвили акны иназеит. Фадантэ илеиуаз авокзал ргеит, рхэит. Амала, Гэымста аладахытэи ацхала илеиуаз Учхоз хэа иахыашытоу изахысуам, уа ага шыкэсыкаахыс аеыргэгэара дафымзи, уафы дамыхэо дтэоуп, рхэит. Гиви Агрба ихэон: Ажэытэ район ганы, рышытахыала итахкыроуп хэа. Ажэакала, Акэа афнуткэа ага амацэаз ахы дтацалоуп.

Ахэылбыхеа иаахалафит: уаха аибашыра хшыфдароуп, ақыртцэа алтцразы амфэа иахэоит хэа. Уаанза апсуа радио иахэахыан, аплатформа Бараташвили акнытэ иткэаны иааргаз аткэа, саатк сара сыркаанза, Шевардназе абра дхалагыланы ихаихэеит: «Акэа ақалақ ахаангы апсуаа иртэны икамлазацизт, иагзыкалом, шэымшэан, атыхэтэанынзагы шэыкэпала, ацхыраара лассы ихауеит!» – хэа. Ани игэра хэгоу игааит, хазлацаша амфэа хашэт!»

Аурыскэагы хэ-гбакы аарышытит, рхэит, асаат жэафанза ақыртуа уаапсыра ралгаразы.

Амра даафэххны ихалхэон: Гэдоутэ агоспиталь акны ирыткэаз хфык ақыртуа хэсақэа ааргазаап, ахэрақэагы рыманы. Азэы, ахэггы-афгы азэггы дшыкэылмыргылоз, лгэылацэа дырдырын, лпацэа

афыцъагы шхабашъуаз анлархэа, хазы ахэсагы ашэ иасуа дахшыеит хэа ианжэыла, иара уатцэка лыпцстазаара далтцит, лхэеит, лгэы пжэаны.

Сентябр 25. Сергей Зыхэбей сарей хазхара хзе-идашшыломызт ари аены. Нас иаакэымтцзакэа ахысбыжъкэа злагоз ала, нахъхьи ахыкэ аетэи хапшыртафы хцаны хныкэгылеит. Иахъак Акэа кказа ибзианы иахбартан. Ана-ара еилахэашь алѡакэа ахатэан. Иааихсыгъзомызт иара ахысыбжъ кадыцъкэагы.

Ахэылбыха ахэцэа рацэафны иааргеит, апшэ-мапцхэыси сарей ихахарызеишь, анацъалбеит хэа уахъ хцеит. Ауаа еитцагэгэа еилагыланы ипшын. Аглам иафызаз апсуа хацэа Тариел Амцар, Роман Аргэын, Пач Апба ухэа еитцала-еитцаланы акэын ишгылаз. Ахэцэа рыманы иаауан «Ацхыраара ласкэа», авертолиоткэа, адэыгба... Иахъатэи амшазын итаханы иааргахъан жэипшьѡыуаак, ихэны – ѡажэи жэохэѡык. Атцыхэтэантэи ипсyz иацы ихэны иааргаз Бзыптэи Апсардиа иоуп. Ус, ахэы иавшэаны аѡа-анахеит ацъарсахъа зныз авертолиот. Амашъынакэа аус ддыруит, ауаа еибарѡит уи ахътэоз адэхэыпш ашъа. «Амѡа! Амѡа! Амѡа!» – ихэхэон зегъы. Ахэцэа рацэафны иааргеит. Ишьны иааргаз аиурист Артур Николаи-ипа Чытанаа иоуп. Еибашъѡык дрылагыланы ахэхэара дафын: хара хтэкэа иргаз Акэатэи ашьха, ѡапцхъа ирцэыргаразы ақырткэа изакэытэ ныкшароу иныкартцахъоу. Амала, атехникала ауп ишхысуа, уааигэара азэгъы дааизом. Уи аибашъѡы ататынкатца ахыдыркызгы, инапкэа тцысуан. Аурыс игбакэа иаины ианызыхгыла инаркны ауп хагацэа иахагы ианаапкыз, ихэеит.

Излархэо ала, аурыс игбакэа Акэа ауаапсыра ралгаразы, акалакъ ианазааигэахоз, ахысра калазомызт азы, убри аамта иақэыршэаны бабышьра аеродром акны хагацэа ТУ-154 ахаирплан дыртэеит, рхэеит. Уи фыц иаанагеит аибашъцэагы, ацъапцхангы...

– Аа-а, шәан шәара дшәыкәыхшоуп, акы шәа-цәымшәан! Шәан шәара дшәыкәыхшоуп!.. – ахәцәа зегы еимыркьо, ргәы катцо дгьежьюа дрылан Владислав Арзынба иан. Цсраенынзагы сгәы икәыфәует сара уи ацсуа ан лыбжы.

Сентябр 26. Иахьа, дтахеижьтеи жәамш цуаны, дааргеит Кьыршьял Чачхалиа ичкәын Валери. Жәа-цы анышә иартаз, фажәи хца шыкәса зхытцуаз Гоча Допуа иан, лца итәы лызхымгакәа, лыхшыбаф ашья алатәан, уажәы-уашьтан хәа дыкәуп.

Иацы сымахә Хьымца Аргәын дназлаз, афнутцкәтәи архәтаа фынфөжәи жәафык наганы Гәымста ацхәфы идыргылеит, нак шәкәы зцым дарбанзаалак цьара азәы дырмышьтрацы. Мамзар хәартапшык аармоуит, рхәеит, арт ахәатхагафцәа.

Иахьа адырра хауит: игоуп Ажәытә араион. Афәтә район иакәшаны итаркит, хбирак ахагылоуп Акәатәи авокзал, хбирак ахадыршәует акинотеатр «Ацсны»...

Аа-а, шәкәақәра згааит, хачкәынцәа хәыгцкәа!

Шевардназе ижәлар агәәкра иалажьны иара ицсы игеит, ахәеит, арадио.

Гамсахәырдиа Жәыргыт дааны Шевардназе даххәатәуп, Акәагы хнырхәтәуп ихәеит, рхәоит.

Қырттәыла иааилакгы Ацсны азын ирхәо акоюп угьы...

Сентябр 27. Иахьа асаат жәафа рзын аибашьфы Манча Тапагәуа хәфны даафнаххын, ус ихәеит: – Жәохәминут рышьтахь саины шәыпшәма ила сшьюеит, шәара шәымшәан!..

Сара уи сихәеит, иатахым, ала уафы ишья алоуп, агәнаха цәгьюуп хәа. Аха иара иеафәршәны имуит. Ацшәмацәагы шыталахьан. Аценцьыр сасны Соломон Хшыфтра дансырфыха, ихәоз хәа акгы иеашәомызт. Ипхәыс аешьра далагеит. Шәара шәымшәан, аха абра цьюuky ишырхәоз сахәит, шәла ршьыр калоит, ашә аартны афнутцка ишәтәахы схәеит.

Амра даҕын: «Ҳара җтәкәа макъана аибашьра иалахәу азәгы иxy хәыц алымшәац, азәы игәнаҳа зхақәахтҗари!» – хәа.

Акыраамта амфа сангыланы сизыпшын Ата-пагәуа, ус дагъаакылкьейт: «Иабакәу ала?» «Уакәытц, Манча, иатахым агәнаҳа акатҗара!» «Игәнаҳазамми хара иаахзыруа зеггы? Уара акыртқәа рла ух-чоит, аа? Суцәгәаауейт, бзиа ушызбо удыруейт, аха... «Ҳхәыгцқәа зеггы ахы иаҕагылоуп, акгыи зхарам рыгәнаҳа стахым!» – хәа дыжьжьо цәгыала ддәықәыстҗейт.

Зеггы акоуп, ашьжымтан, иахатәи ахтыс сара еиҕыскааз цышьа Соломон Хшыотра илахь еитцыхны дсацәажәазомызт...

Иахьа ажәабжь бзиақәа рхәон: Акәа араион Ғыц рҗейт, Ацошьта акәшамыкәша аибашьрақәа цоит, Аиҳабыра рыфны амца акуп...

Ахәылбьгәха агоспиталь акнытә Амра иаалыцхәйт: бжьфык иахьа ишьны иаарҗейт... Акәа лассы ахы иакәйтхоит хәа...

Асаат җажәа рзы арадио, Гәдоутә ацентр акны иакәшаны игылаз, иааҳаланахәейт: «Абыржәйтцқәа Апсны арратә штаб иаҳзаанацхәйт: ацсуа еибашьцәа Апсны ахтнықалақь Акәа ахы иакәйтҗртәйт!...

Игылаз зеггы хәхәаны еиныркьон, игәыдибакылон, итәыуон...

Афны хааины Борис Тыжәба, Никәала Кәытцниа, сара, мчыбжьыкаахыс алашара змауц ауаа, гәакрыла чеик ршны, хатцәқәа җыла итәызшәа еинкьаны иаажәйт, арыжәтә угьы иабакагәышьоу?!

Иалаҗейт ақалақь акны ахысра. Гәдоутә хыцхыцуейт. Аҳаирпланқәа халаны, аракетақәа ахьаурыжьуа зеггы-зеггы дырлашоит. Атапанча, ашәақь, автомат, абзарбзан... Ихысуейт, ихысуейт... Ара ихамоуп сашьа иавтомат сымаҳә итапанчеи, аха хәхфык азәгы хзалахысзом... Асалиутқәа иаҳа-и-аҳа ирымеханакуейт. Шака тџази хара абри амш хазыпшызижьтәи. Тџыцх Гагра анырга фба инады-

ркны иахъанза. Аи-аа-ира! Иатцанақзозеи, анацъал-
беит, ари ажәа! Ҳара иаҳғагылан хәмиллионк иказ
ақыртқәа, ҫынҫежәи жәохә миллион иказ аукраи-
наа, ООН-аа... Аха шақаҫы ыкадаз ҳадгылаҫцәагы!
Анцәа ҳара дҳамоуп, ҳара аҳақ ҳамоуп, ҳара ҳқъиара
ҳара ҳаикәнархоит. Ура-а-а-а! Ур-а-а-а! Ура-а-а-а!

Шевардназе ООН-и Урыстәылеи егьырт
аҳәынтқаррақәеи рахь аҳәара кайтцеит деибганы
Ацсны далырғаразы. Дыткәаны Гәдоутә дааргеит
Иури Гавва, агазет «Демократическая Абхазия» аре-
дактор, ацсуаа ҳцәа ҳхыхны итзыжьуаз. Дыкны да-
аргеит Ацсны аминистрцәа Рсовет ахантәаҫыс Ше-
вардназе икайтцаз Жиули Шартава. Арт зегьы аикә-
шаҳатразы аицәажәарақәа анцоз, Акәа ацсуаа нар-
мышьтразы, ақыртқәа амитингқәа дзырқатцоз роуп.

Адәахьы ахысыбжьқәеи агәыргьарбжьқәеи оума
рымшуп. Уаҳа астал сзахатәом. Ацсуаа Анцәа дҳа-
моуп! Ҳара иаҳхылацшуеит Дыдрыпцъныха, Лзаа-
ныха, Елырнаха! Аи-ааи-ра-а!!!

Сентябр 28. Иахатәи ахысрақәа ирылагәаны Со-
ломон Хшыҫтра ила ршьит. Ҳәхәарахеит, кәарахеит,
тцәуарахеит, хьрахеит. «Сычкәын, нан!» – ҳәа акәын
уи ипцхәыс лла шылтцәуаз ашьжымтан. Иара абаҳ-
чатраҫы днеины, анышә апқара далагеит, иреигьыз
атыц азалхны.

Соломон иааикәыршаны, ацсуа чкәынцәа
еихык-еитдыкны есены ишааргозгы, «хьаа дус
икатцаны» урт дышрыхәацшуазгы, иахьоуп уи
иаштә аибашьра анталаз.

Ақалақь акны азәи-азәи еидныхәалоит, ҫыц
рычкәынцәа итаҳаз ргәаларшәо, атцәуара оума
картон анышәынтрақәа рыкны, еихаразакгы
Акәатәи ачкәынцәа ахьжыз, Акәа агара зхы ақәы-
зтаз егьырт ачкәынцәа ахьжыз.

Ақалақь аҫнутқәа арадио иаанагон аиааиреи
ахатцареи ирызку ашәақәа... Иаха асаат ҫажәи пшь-
ба рзы, Акәа агара иалахәыз, сымахә Алим Агрба
дааҫаххит итаацәа ибаразы. Ссируп иихәо: уа иказ

ацсуаа рхы ишақәйтәугъы, макъана ишәаны икоуп, аказын уразтцааргъы атак уртазом: ақыртқәа иршыыр хәа ишәоит...

Сентябр 29. Иахъа Ада Акәа дцаны дааит. Ҷыкбзык иазхәом ҳақалақь акны икоу, лхәеит. Ана-ара ауаа шыны амҗа ианыжылоуп, еибгоу җны ыказам, уахьналало – ҳара хҳабла акны. Хәҗны ашә җыхуп, иааҗназ зегъы җнырбзааны игоуп, лхәеит, ацсуа шәкәқәа рыда. Снапҗымтақәа иахьынзарылшоз ипцжәжәаны, амагәшьхәақәа идырганы, ихыблаа-җыблаа ицкьаны аҗни агәылацәеи ирхьыгзаны, амардуан иаҗацсаны, ицкьа игоуп, лхәеит.

Ахәылбьҗеҗа иаахалаҗит Акәа згаз ҳаибашьцәеи Абжыгуаи ркынтәи апартизанцәеи Кәыдры еикәшәеит хәа. Абжыгуаа: шәара шәышьтахька шәхынхәы, уаха шәахтахзам, нак ҳара иаагоит, рхәазаап. Аха арт уи цъеи ирурын. Зегъы еиманы Егрыка идәықәлеит, рхәеит, ирцынгыло меигзарахда ирхуа.

Сентябр 30. Иаха хмыцәазакәа иаахаршеит. Ишаашаз ҳаиманы Акәака хдәықәлеит. Гәымста ацха ҳақәсны Ачадара ҳанаалала, сгәы цыстцысуа иалагеит. Нымҗахытц-аамҗахытц аҗынқәа былбылны игылоуп, пстазаара цьаргъы иказам. Макъанагъы ана-ара иҗеиуеит, макъанагъы иҗымцәаац амцақәа ирхылтцуа алҗақәа.

Хәҗны хыблаа-җыблаа иахуп хгәылацәа аурыскәа, абырзенқәа, аерманқәа... Хәипылоит ҳалабжышқәа хәашы, шака рҗырпсахзеи, анацьалбеит, шыкәсык аҗнутцкала зегъы!..

«...Акәатәи хгәыла абырзен Одисеи Елчиди ицазатцә дихзызааны дыпсуан, дышпакоушь, анацьалбеит?!» – сизхәыцлон сара уи акырынтә. Уажәы амардуан саҗаланы сышҗеиуаз, сылапш наахеит карандашыла мацара итыхны азты ианыз асахьа: лахьхьынза зжакьа леиуаз аб дтәаны атцәууара даҗын, шәеикәарара азнауа уи ижакьа иаахнаҗоз далубаауан ачкәын қәыпш дышыны дахьышьтаз...

Одисеи рыцха... ицазатцәы...

Хквартира хныфналоит: икказа ирыцкьоуп, ахтыцкәа идыргоуп, апсуа шәкәкәа еилажыуп, снапфымтакәа пыжәжәоуп, ицкьоуп... Издыруада, иагъа рзаарцазаргы, имачымкәа зегъы ыказар...

Шәкәыла ихиаз суада хәычы уахыныфнало, рацхъаза улацш наахон сыцха Кама, еитагафык иахасабала, афар Апснытәи рыкәашаратә ансамбль «Шьаратын» дацны Голландиа даныказ, Амстердамтәи сахьатыхфы дук иқыцә итихыз уи лпатрет. Аиашазын, убас иссирны икатцан, сызхара сзахәацшуамызт. Уи уажәы ахтыцкәа анпыккала ианын. Сылабжышкәа хаддыло сшахәацшуаз, сыблакәа наахеит аназарафы ианыз афырагы: «Кама! Сара исыздыруамызт ари шәара ишшәыфныз. Издырзаргы... Апсадгыл азтцаара аныкәгыло, харт зегъы ххаштуазароуп. Сатабымтцан! Атәым бызшәакәа Қарттәи ринститут акны атцара быцызтцоз Дато».

Удырхәыцыртә икоуп уи ацәахәакәа. Аха иухьчо иарбан Цсадгылу цкәа еилкааны иумазар акәзами?!

Кәтолка сашәа итахаз итцәыуара хдоит. Ақалакь хәхәлсуа иаабо хамштыхәуп. Ана-ара ага итанккәа былбылны игылоуп, ицыее-пычечены амфа ианыжылоуп амашынакәа, ихыжәжәа-хыжәжәаны еилажыуп ҳақалакь зырцшзоз атцла ссиркәа...

Афынкәа зегъы ирнуп: «Иаанкылоуп! Аибашьфы Зыхәба». «Иаанкылоуп! Аибашьфы Агрба». «...Уфналар, афбатәи афронт аасыртуеит! Цәышба». «Шәаламкьысын, арткәацгакәа фноуп, сан илымафуп! Афзба». «Ба» – хәа инымтцәо апсуа жәләкәагъы камларц азын абас рнуп: «Ари сара изгеит. Багәтелиа – апсуа». «Иалакьысыз ихы сеихсуеит! Бжбания – апсуа». «Снапы сышәмыркьашьын! Дгебиа – апсуа». Усшака?

Ақалакь агәта хнарыдгылеит жәларык рыматәакәа җахәаны икәтцны ишцоз... Урт автобускәа анааи, еимакны аталаразы иныкартцози, анацәалбеит. Аибашьра иацәынхаз – есыуаха апсуаа иршьуе-

ит азыхэан, рыпсгатэы рыманы ицоит. Хавтобускэа урт машэыр дмырхькэа иганы, Егры ирыжьны ио-урыжьуан, урт – Бериа имчала Ацсны инирхаз, Шевардназе ижьбаны ихиртцэаз ауаа...

Хахьцо алымфанык – нымфохытц-аамфохытц афынкэа блуп, абахчақэа еилажэжэоуп, агэашэқэа ґыжэжэоуп...

Кэыдры хнықэсит. Иказамызшэа иблуп ақыта Азыфбжьа, руацбаққэа рыда акгы нымхеит Ахалдаба ақытагы. Ақыртүа аан – азыфбжьаа адгьыл ианырхит, ацсуаа аан, Ахалдаба адгьыл иакарартэит... Кындыг – убас, Тамшь – убас, Лабра – убас...

Кэтол, Акэантэи инеиз атахцэеи атыцантэи ацшэмацэеи нақ-аак ихэхэаны акэын ишеипылоз...

Хафны уафы дынхаратэы икам, рхэан, хгэылацэа цаны афнеихагылақэа ааныркылеит, амшын азаа-игэара. Фныматэалагы рееибыртеит. Иулазароуп зегьы. Сара уигьы сзыкатцом, егьыгы. Сзеигэырғо снапфымтақэа акакала аацшра иафуп... Ашыб-жышытахь ақалақь акомендант ишка инықэыршэны сцеит. уи Гиви Агрба иоуп, сыцха Кама лабхэа, аха акы сзыкайтцархэагы сақэгэыгуам, закэануафуп, иара изын уагы дыкам, тахгы. Зхэатэы дахымпо азэызатцэык – иаргы саргы хмата иоуп: Саид Агрба. Аха уи ддуханы, иабду икны аус сзыкатцахэа дна-сышытүа дкалаанза, хара...

Ақалақь ахы икынгы снейхэан сара стагылаза-ашьа исырдырразы. Ауаа хэба-хэба фны квартиреи ныркылеит, ирымаххуеит зегьы, амала, аамта хтахуп, уахцеипшроуп, ихэеит. Амала, иудырузааит афныматэазы харт акгы хамазам, ухы уахэароуп хэа нацитцеит уи атдыхэтэан. Уи иаанагоз уаха-саха хэа зегьы егуардынлеи машьыналеи афынкэа ирыфныганы, афныматэақэа згоз срацлабны, саргы иара иахьатцэка сееибыстар акэын, мамзар уатцэы ихьшэахон, хэарас иатахузеи, алапан ианахытүа ауми ацэхар анахырхуа. Аха уи сара исзыкамтцоз усын...

Убри азы акэын уатдэы, рацэак сшақэымгэыгуазгы, ақалақь акомендант ишқа сызцоз...

Ауаа рацэафны игылан. Ицьюшьаша, игылан ақыртцэагы, зыфнқэа ирыфнырцаз ракэхап... Сыздыруаз акомендатура аусзуфцэа, уаха смырцшыкэа, аха сара ишызымуаз, срыманы иныфналеит. Инапқэа рцаңаны, истол даахытцны, ифааихеит Гиви Камыгэ-ица:

– Иудысныхэалоит Аиааира, иахьа аибашьра нтцэеит!..

Ҳаибашьцэа Очамчыра анырга, ауаа дэықэырцеит Галқа: шэнапы шэфахо, хшэабашьуоу хэа, ф-саатк фхэарас ирытаны. Галаа уи ф-саатк рцынхэрас ф-минутк рыфнутцкала ирызбеит: Ацсуа бирак наганы иахадырсит, ақыртуатэ аакынхэаны... Егры иазааигэахо ианалага, зықалақь кажьны ицоз Жэыргытаа мацфымзаап, аха хара хтэқэа қэкыс ирымаз акызатцэык акэын: Ацсуа дгыл атарцэра!

Егры ахықэ акны фырхатцарала инеиз хара ҳаибашьцэа, Лоти Қобалиа дырцылеит, ихэеит Гиви Агрба. Ацэқэа шыны, астал-еишэа рхианы, ацсуаа пату рықэтцо дфагыланы, абасгы фэаитит ихэеит:

– Нацънатэаахыс зегы ишырдыруа абасоуп: Егры арымарахь иалагоит Гыртэыла, Егры арығарахь иалагоит Ацсынтэыла. Егры нацънатэаахыс ихэааны иқан, убас иагъаанхоит!..

Ақалақь акомендант икынтэи саауан сара сызнеиз мхэазакэа, Акэа салаланы, аибашьра еимнатцэаз ауафы, акымзаракгы сымазамкэа, аха фнутцкала иахьа уажэраанза сара изымбазац доухатэ хақэитра дук сыманы. Иара убри акэхап сгэеисра аеақэыршэаны, уажэы-уажэы сқьышэ изықэыххуаз, иара ҳабацэагы иахьа уажэраанза иззыпшыз, азы шыцэоу ирбаны иахэаргы калап хэа зхатцара рцэыуадафыз ажэа: Аи-ааи-ра!

АХҚӘА

Агәы иалахаз ацәымғ.....	3
Ғырқәтәыла жәеинраалала сахысуан.....	81
Ашыа зғытцуаз амшқәа.....	122

ПЛАТОН ХЭАМЦА-ИЦА БЕБИА

АГЭЫ ИАЛАХАЗ АЦЭЫМҢ

Амшынцақәа

ПЛАТОН ХУАМПОВИЧ БЕБИА

ГВОЗДЬ В СЕРДЦЕ

Дневники

Аредактор Л. Чамагәуа

Акорректорцәа: Н. Шьаматҭаа, Ф. Бытәба,

Е. Адлеиба, М. Акаба

Компиутерла аикәыршәаа С. Аргәын

Аформат 84x108 1/32. Атираж 300.

Иҥацә. акь. бҭь. 12,75. Инықә. акь. бҭь. 21,4

Аҧацаңҥа №